

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E KUR'AN
ÖĞRETİM MATERYALİ OLARAK ELİFBÂLAR
(1824-1928)

Hatice AYAR

2502120064

DANIŞMAN

Prof. Dr. İrfan BAŞKURT

İSTANBUL-2019

ÖZ

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E KUR'AN ÖĞRETİM MATERYALİ OLARAK ELİFBÂLAR (1824-1928)

HATİCE AYAR

Bu araştırma sıbyan mektepleri ile ilgili ilk resmi belge olan Tâlîm-i Sıbyan Hakkında Fermân-ı Âlî'nin yayımlanmasından Latin alfabesinin kabulüne kadar (1824-1928) geçen sürede mekteplerde okutulan elifbâ dersinin muhteviyatını ve elifbâlar vasıtasıyla Kur'an'ın nasıl öğretiltiğini ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır. Giriş hariç üç bölümden oluşan çalışmamız, nitel bir araştırma olup veri toplama yöntemi olarak doküman analizi kullanılmıştır. Elifbâlar incelenirken harflerin, hareketlerin ve işaretlerin nasıl öğretiltiğini tespit etmek amacıyla betimsel analiz yapılmış, elde edilen veriler yorumlanarak sonuçlara ulaşılmıştır.

Yapılan inceleme sonucunda elifbâ öğretiminde kurumsal anlamda vakıflar tarafından yönetilen sıbyan mekteplerinden, elifbâ öğreten hocalardan, kullanılan araç ve gereçlerden ve ders materyali olan elifbâlardan kaynaklanan çeşitli sorunlar yaşandığı belirlenmiştir. 1824-1928 yılları arasında söz konusu sorunların farkedildiği, usul-i cedid hareketinin de etkisi ile ortadan kaldırılmasına yönelik öneriler getirildiği ancak sorunların uzun yıllar devam ettiği görülmüştür. Ayrıca araştırmamızda Osmanlı Devleti'nde sıbyan mekteplerinin temel dersi olan elifbâ öğretiminde yüzyıllar boyunca geleneksel yöntemlerin dışına çıkılmadığı, Kur'an'ı daha hızlı, kolay ve doğru olarak öğretebilmek için yeni yöntemler geliştirilmediği ve elifbâlar hazırlanmadığı tespit edilmiştir. İbtidai mekteplerinde yapılan elifbâ öğretiminin ise Osmanlı Türkçesi öğretimi ağırlıklı olduğu belirlenmiştir. Ayrıca bazı elifbâlarda harflerin Osmanlı Türkçesinde kullanılan seslerine vurgu yapılması, Türkçe açısından ses benzerliği olan harflerin, aynı harflermiş gibi öğretilmesi ve çeşitli nesnelerin ilk hecelerinden istifade edilerek öğretilmek istenmesi harflerin asıl mahreçlerinden uzaklaşmasına sebep olduğu için Kur'an öğretimini olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. 1911 yılından sonra hazırlanmaya başlanan Kur'an

elifbâlarının bazılarında yeni usuller denendiği ancak bu usullerin yaygınlaştırılmadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar kelimeler: elifbâ, elifbâ öğretimi, Kur'an öğretimi, ilkokuma, harf yöntemi, ses yöntemi.

ABSTRACT

ELİFBÂ USED FOR TEACH QURAN FROM OTTOMAN UNTİL THE REPUBLIC PERİOD (1824-1928)

HATİCE AYAR

This research is the first official document about the infants' schools of Tiyal-i Sıbyan, aimed the content of the elifbâ course taught in the schools from the publication of Fermân-ı Âlî to the adoption of the Latin alphabet (1824-1928), how to teach the Holy Quran in elifbâ, To reveal the problems and problems encountered during the teaching of the Holy Quran. Except introduction research of three parts is qualitative research and document analysis was used as data collection. While examining the Elifbâ, descriptive analysis was performed and the results were interpreted. As a result of the examination, it was determined that there were various problems about teaching elifbâ. The causes of these problems; infants' schools managed by foundations, teachers of schools, tools and materials used and elifbâ. Between 1824 and 1928, that these problems were noticed and suggestions were made to eliminate them with the effect of procedural movement, but the problems continued for long years.

Until the mid-1800s, a single elifbâ was taught in the classes of Elifbâ, first of the Holy Quran and then of Ottoman Turkish; after 1856, the elifbâ aimed at teaching Ottoman Turkish first and then the Holy Quran began to be taught. The first teaching of Ottoman Turkish enabled the use of new methods in teaching elifbâ. In this context, elifbâs were prepared from 1890 on the basis of sound method. However, these new methods and elifbâ are limited to the teaching of Ottoman Turkish, it was determined that teaching of the Holy Quran was excluded from these developments. In addition, the importance of the Holy Quran teaching in the newly prepared elifbâ and the lack of sufficient time were negatively affected the reading of the Holy Quran. At the teachers' congress in Thessaloniki in 1911, it was decided to prepare two separate elifbâ, Turkish and Holy Quran elifbâ, to be taught in elifbâ lessons. This is a positive development in terms of starting to prepare an elifbâ that aims to teach Holy Quran only. However, it was seen that most of the Quran elifbâ, which

started to be prepared since 1911, could not benefit from the accumulation of approximately 50 years of elifbâ and were prepared on the basis of the letter method.

Until the middle of the 19th century, it was aimed to teach the Holy Quran and then the Ottoman Turkish by using the work called Elifbâ Cüzü, which was prepared on the basis of the letter method whose author and date was not known in the course of elifbâ. Since elifbâ did not include the letters and rules necessary for reading the Holy Quran and Ottoman Turkish, it was not sufficiently successful about reading. This situation began to be seen as a problem in the mid-1800s. The fact that the students who enrolled in the newly opened schools due to their renewal activities in education at these years lacking in literacy and that the government needs literate educated people made the teaching of Ottoman Turkish important. With the influence of the Usul-i cedid movement, new elifbâ were aimed at teaching the Ottoman Turkish, then the Holy Quran and these new elifbâ have gradually developed over many years.

The first teaching of Ottoman Turkish enabled the use of new methods in teaching elifbâ. In this context, starting from 1890, new elifbâ were prepared based on sound method. However, it was determined that these new methods and elifbâ were limited to the teaching of Ottoman Turkish and that the teaching of the Holy Quran was excluded from these developments. In addition, the importance and lack of sufficient time for the teaching of the Holy Quran in the newly prepared elifbâ affected the Holy Quran learning negatively. At the teachers' congress in Thessaloniki in 1911, it was decided to prepare two separate elifbâ, Turkish and Holy Quran elifbâ, to be taught in elifbâ lessons. This is a positive development in terms of starting to prepare elifbâ who aim to teach Quran only. It was concluded that some of the Quran elifbâ, which began to be prepared after 1911, tried new methods but these methods could not become widespread.

Keywords: elifbâ, elifbâ teaching, Holy Quran teaching, primary reading, letter method, sound method.

ÖNSÖZ

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kur'an Öğretim Materyali Olarak Elifbâlar (1824-1928) başlıklı çalışmamızda, söz konusu yıllardaki elifbâ öğretiminin geçirdiği süreç incelenmiş ve hazırlanan elifbâlar Kur'an öğretimi materyali olmaları bakımından ele alınmıştır.

Çalışmamız giriş hariç üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmamızın amacı ve önemi, sınırlılıkları, metodu ve konuyla ilgili alanyazına yer verilmiştir. Birinci bölümde 1824-1928 yılları arasında ilk mekteplerde yapılan elifbâ derslerinin muhteviyatına ve öğretim usullerine; bu derslerde yaşanan problemlere ve bu problemlerin çözümüne yönelik yapılan çalışmalara yer verilmiştir. İkinci bölümde çalışmamıza konu olan elifbâların fiziki özellikleri, iç tasarımları ve elifbâlarda yer alan okuma metinlerinin içeriği ortaya konmuştur. Ayrıca bu bölümde elifbâ yazarları hakkında bilgi verilmiş, elifbâlarını yazma amaçları ve elifbâ öğretimine başlama yaşı hakkındaki düşüncelerine değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise söz konusu elifbâlarda kullanılan öğretim ilkeleri, yöntemleri ve teknikleri günümüz eğitim bilimlerinin bakış açısı ile ele alınmıştır. Ayrıca elifbâ öğretimine özgü yöntemler esas alınarak elifbâlar betimlenmiş ve elde edilen veriler, Kur'an öğretimi bağlamında değerlendirilmiştir. Çalışmamızda son olarak değerlendirmeler yapılmış, sonuçlar çıkarılarak tavsiyelerde bulunulmuştur.

Bu çalışmayı büyük bir dikkat ve sabırla takip eden ve çalışmam boyunca bana rehberlik eden başta tez danışmanım Prof. Dr. İrfan Başkurt'a ve misafirperverliği dolayısıyla kıymetli eşlerine müteşekkirim. Çalışmamın başından itibaren yaptığı katkı ve yönlendirmelerden dolayı değerli hocalarım Doç. Dr. Ayşe Zişan Furat'a ve Prof. Dr. Hamit Er'e teşekkürlerimi sunarım. Türkçe ilk okuma yazma konusunda bilgisine başvurduğum Doç. Dr. Muhammed Baştuğ'a, tez konumu seçmeme vesilen olan ve değerlendirmeleriyle katkı sağlayan hocalarım Abdullah Açıık, Hatice Işılak Durmuş ve Ayhan Başak'a, elifbâ koleksiyonundan istifade ettiğim Alpaslan Durmuş hocama, arşiv çalışmalarım sırasında yardımcı olan COA araştırmacısı Salih Değirmenci'ye, sağladığı imkânlar nedeniyle Türkiye Diyanet Vakfı ve İSAM Kütüphanesi yönetici ve çalışanlarına hassaten teşekkür

ederim. Lisansüstü eğitimime şahitlik eden çocuklarıma, kıymetli validelerime ve nihayet maddi-manevi desteğini her daim yanımda hissettiğim sevgili eşim Mahmut Ayar'a müteşekkirim.

İSTANBUL, 2019

HATİCE AYAR

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	iii
ÖZ	iii
ABSTRACT.....	V
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
TABLolar LİSTESİ.....	xiii
RESİMLER LİSTESİ.....	xiv
KISALTMALAR LİSTESİ	xvii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ELİFBÂ ÖĞRETİMİ (1824-1928)

1.1. Tâlîm-i Sıbyan Hakkında Fermân-ı Âlî'den I. Meşrutîyet'e Elifbâ Öğretimi (1824-1876).....	15
1.1.1.Sıbyan Mekteplerinde Elifbâ Öğretiminin Durumu.....	16
1.1.2.Sıbyan Mekteplerini Islah Çalışmaları	19
1.1.3.Usul-i Cedid Hareketinin Elifbâ Öğretimine Yansımaları	23
1.1.4.Tanzimat Dönemi Eğitiminin Temel Özellikleri	28
1.1.5.Elifbâ Öğretimini İyileştirme Çalışmaları	32
1.1.6.Sıbyan Mekteplerinden İbtidai Mekteplerine	36
1.1.7.Daru'l Muallimîn-i Sıbyan'ın Açılması.....	37
1.2. I. Meşrutîyet'ten II. Meşrutîyet'e Elifbâ Öğretimi (1876-1908)	39
1.2.1.Ders Programlarının Düzenlenmesi.....	40
1.2.2.Muallimlerin Usul-i Cedid Üzere Yetiştirilmesi	43
1.2.3.Elifbâ Öğretiminde Yeni Bir Usul: Ses Yöntemi.....	45
1.3. II. Meşrutîyet'ten Cumhuriyetin İlanı'na Elifbâ Öğretimi (1908-1923)	47
1.3.1. Selanik Muallimler Kongresinde Elifbâ Öğretimi Tartışmaları.....	48
1.3.2. Kur'an Öğretimini Hedefleyen Elifbâlara Duyulan İhtiyaç	55

1.3.3. İbtidai Mekteplerinde Kur'an Öğretiminin Durumu.....	58
1.4. Cumhuriyetin İlanı'ndan Latin Alfabesinin Kabulüne Elifbâ Öğretimi (1923-1928).....	61
1.4.1. 1924 Yılı İlkokul Programı.....	61
1.4.2. İmam Hatip Mekteplerinin Açılması	63
1.4.3. İbtidai Mekteplerinden Kur'an Derslerinin Kaldırılması	63

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN ÖĞRETİM MATERYALİ OLARAK ELİFBÂLAR

2.1. Osmanlı Türkçesi Ve Kur'an Öğretim Elifbâları (1828-1911).....	66
2.1.1. Fiziki Özellikleri	67
2.1.2. Kapak Görünümleri.....	67
2.1.3. İç Tasarımları.....	69
2.1.4. Okuma Metinlerinin Muhtevası	71
2.2. Kur'an Öğretim Elifbâları (1911-1928)	84
2.2.1. Fiziki Özellikleri	84
2.2.2. Kapak Görünümleri.....	85
2.2.3. İç Tasarımları.....	86
2.2.4. Okuma Metinlerinin Muhtevası	86
2.3. Yazarlar	88
2.4. Elifbâların Yazılma Amacı	93
2.5. Elifbâlarda Öğretime Başlama Yaşı	98

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ELİFBÂ ÖĞRETİMİNDE KULLANILAN İLKE, YÖNTEM, ARAÇ VE GEREÇLER

3.1. Öğretim İlkeleri.....	102
3.2. Genel Öğretim Yöntemleri.....	109
3.2.1. Bireysel Çalışma Yöntemi.....	110
3.2.2. Grup Çalışması Yöntemi	111
3.2.3. Gösterip Yaptırma Yöntemi	111
3.2.4. Düz Anlatım Yöntemi.....	113

3.3.5. Soru Cevap Yöntemi.....	115
3.2.6. Hikâye Anlatım Yöntemi.....	118
3.3. Teknikler	118
3.3.1. Çağrışım Yoluyla Öğretim Tekniği	118
3.4.Elifbâya Özgü Öğretim Yöntemleri.....	121
3.4.1. Elifbâlarda Harf, Hareke ve İşaretlerin Öğretilmesi	121
3.4.1.1. Osmanlı Türkçesi ve Kur'an Elifbâlarında Elifbâ Öğretimi	129
3.4.1.1.1. Harf Yöntemi Esasına Göre Hazırlanan Elifbâlar.....	130
3.4.1.1.1.1. Harflerin İsimlerinin Öğretilmesi.....	130
3.4.1.1.1.2. Harflerin Şekillerinin Öğretilmesi	131
3.4.1.1.1.3. Harflerin Seslerinin Öğretilmesi	147
3.4.1.1.1.4. Harekelerin Öğretilmesi.....	152
3.4.1.1.1.5. İşaretlerin Öğretilmesi	168
3.4.1.1.2. Ses Yöntemi Esasına Göre Hazırlanan Elifbâlar	175
3.4.1.1.2.1. Harflerin Seslerinin Öğretilmesi	176
3.4.1.1.2.2. Harflerin Şekillerinin Öğretilmesi	186
3.4.1.1.2.3. Harflerin İsimlerinin Öğretilmesi.....	197
3.4.1.1.2.4. Harekelerin Öğretilmesi.....	199
3.4.1.1.2.5. İşaretlerin Öğretilmesi	200
3.4.1.2. Kur'an Öğretimi Elifbâlarında Elifbâ Öğretimi	202
3.4.1.2.1. Harf Yöntemi Esasına Göre Hazırlanan Elifbâlar.....	203
3.4.1.2.1.1. Harflerin İsimlerinin Öğretilmesi.....	204
3.4.1.2.1.2. Harflerin Şekillerinin Öğretilmesi	204
3.4.1.2.1.3. Harflerin Seslerinin Öğretilmesi	207
3.4.1.2.1.4. Harekelerin Öğretilmesi.....	209
3.4.1.2.1.5. İşaretlerin Öğretilmesi	216
3.4.1.2.2. Hece Yöntemi Esasına Göre Hazırlanan Elifbâda Harf, Hareke ve İşaretlerin Öğretilmesi.....	219
3.4.2. Elifbâlarda Okuma ve Tecvid Kurallarının Öğretilmesi	221
3.4.2.1. Med ve Çeşitleri	221
3.4.2.2. Zamir	228
3.4.2.3. Lafzatullah	229

3.4.2.4. Yazıldığı Halde Okunmayan Harfler	230
3.4.2.5. Hemze'nin Okunuşu	231
3.4.2.6. Lâm-ı Ta'rif'in Okunuşu	232
3.4.2.7. Hurûf-ı Mukattaa'nın Okunuşu.....	235
3.4.2.8. Geçiş için Kullanılan Nûn Harfi.....	236
3.4.2.9. Vakıf Kuralları	236
3.4.2.10. Diğer Tecvid Kuralları.....	237
3.4.3. Elifbâlarda Dualarının Öğretilmesi	239
3.5. Elifbâ Öğretiminde Kullanılan Yardımcı Araç ve Gereçler	245
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	248
KAYNAKÇA.....	265
EKLER.....	293
ÖZGEÇMİŞ	298

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: Tâlîm-i Sıbyan Hakkında Fermân-ı Âlî’de Sıbyan Mekteplerinde Okutulması Planlanan Dersler.	16
Tablo 1.2: Sıbyân Mekâtibi Hâce Efendilere İ’tâ Olunacak Ta’lîmât’a göre Okutulması Planlanan Dersler.	27
Tablo 1.3: Rehnümâ-i Muallimîn’de (t.y) Önerilen Sınıf Sistemi ve Dersler.	34
Tablo 1.4: 1891 Yılı Dersaâdet ve Kasabât İbtidai Mektepleri Ders Programı.	40
Tablo 1.5: 1913 yılı Erkek Numûne Mektepleri Ders Cetveli.	58
Tablo 1.6: 1926 İlk Mekteplere Mahsus Haftalık Ders Cetveli.	64
Tablo 3.1: Harflerin Arapça ve Osmanlı Türkçesi İsimleri.	123

RESİMLER LİSTESİ

Resim 2.1: Ahmed Cavid Elifbâ'sında (h.1325/1907) Bulunan Osmanlı Arması.	78
Resim 2.2: Renkli ve Resimli Elifbâ-yı Tefeyyüz'de (1331/1913-16) Padişahların Resimleri.	82
Resim 3.1: Çocuklarıma Elifbâ-yı Türkî'de (1327/1909-12) Hareke Öğretimi.	121
Resim 3.2: Kadim Elifbâ'da (t.y) Harf ve Hareke Öğretimi.	131
Resim 3.3: Eser-i Hâme'de (h.1291/1874) Harflerin Şekillerinin Öğretimi.	133
Resim 3.4: Küçük Elifbâ'da (1311/1894-96) Harf-Nokta İlişkisi.	137
Resim 3.5: Elifbâ'da (1312/1897) Harf Öğretimi.	138
Resim 3.6: Elifbâ'da (1316/1901) Harflerin Tasnifi.	140
Resim 3.7: Elifbâ'da (1272/1856) Harflerin Başta, Ortada ve Sonda Yazılışları.	142
Resim 3.8: Nuhbetü'l Etfâl'de (h.1274/1858) Harflerin Başta, Ortada ve Sonda Yazılışları.	143
Resim 3.9: Risâle-i Elifbâiyye'de (h.1280/1863) Alamet-i Farika Vurgusu.	144
Resim 3.10: Feyzü'l Amim fi Esrari't Ta'lim'de (1290/1874-75) Harf Öğretimi.	145
Resim 3.11: Kadim Elifbâ'da (t.y) ب Harfinin Öğretimi Sayfası.	147
Resim 3.12: Yeni Tertib Elifbâ-yı Osmânî'de (t.y) Örnek Dersler.	150
Resim 3.13: Kadim Elifbâ'da (t.y) Hareke Öğretimi.	153
Resim 3.14: Elifbâ-yı Osmânî'de (1281/1864) Hareke Öğretimi.	155
Resim 3.15: Elifbâ-yı Osmânî'de (h.1290/1874) Hareke Öğretimi.	156
Resim 3.16: Elifbâ Risalesi'nde (h.1283/1867) Hareke Öğretimi.	157
Resim 3.17: Feyzü'l Amim fi Esrari't Ta'lim'de (1290/1874-75) Hareke Öğretimi.	158
Resim 3.18: Mükemmel Elifbâ-yı Osmânî'de (1304/1887-89) Hareke Öğretimi.	159
Resim 3.19: Kadim Elifbâ'da (t.y) Tenvin ve Cezm Öğretimi.	169
Resim 3.20: Nuhbetü'l Etfâl'de (h.1274/1858) Cezmin Öğretimi.	172

Resim 3.21: Feyzü'l Amim fi Esrari't Ta'lim'de (1290/1874-75) Şeddeli Kelimelerin Yazılışı.	174
Resim 3.22: Nev Usûl Ta'lim-i Kırâat yahud Elifbâ-yı Türkî'de (1326-1328/09) Harf Öğretimi.	178
Resim 3.23: Hâce-i Sıbyân'da (1890) Harf Öğretimi.	180
Resim 3.24: Tecrübeli Kolay Elifbâ'da (1337/1921) Harf Öğretimi.	185
Resim 3.25: İsmail Hakkı Elifbâ'sında (1308/1891-93) Harf Öğretimi.	187
Resim 3.26: Yeni Kırattan Elifbâ'da (h.1328/1910) Harf Öğretimi Etkinliği Dersi.	188
Resim 3.27: Yeni Usul Resimli Türk-Osmanlı Elifbâsı Yahut Türkçe Diline Başlangıç'ta (1328/1910-13) Şekil Benzerliğinden İstifade Edilerek Yapılan Harf Öğretimi.	189
Resim 3.28: Mülahhas Yeni Elifbâ Okuyorum'da (t.y) Harf Öğretimi.	191
Resim 3.29: Yeni Usul Türk-Osmanlı Elifbâsı Yahud Türkçe Diline Başlangıç'ta (1328/1910-13) Harflerin Başta, Ortada ve Sonda Yazılışlarının Öğretimi.	192
Resim 3.30: Usûl-i Savtiyye ve Ameliyye Üzere Müretteb Mükemmel ve Musavver Elifbâ-yı Osmânî'de (1330/1912-15) Harflerin Alamet-i Farikalarına Dikkat Çekilmesi.	193
Resim 3.31: Usûl-i Savtiyye Elifbâ'da (1325/1910) Harf Öğretimi.	195
Resim 3.32: Resimli Elifbâ'da (1339/1923) Harflerinin İsimlerinin Öğretimi.	198
Resim 3.33: Türkçe Elifbâ'da (h.1331/1913) Hareke ve İşaretlerin Öğretimi.	201
Resim 3.34: Resimli Elifbâ'da (1339/1923) Kur'an Okumak için Gerekli Kuralların Öğretimi.	202
Resim 3.35: Yeni Elifbâ Kur'an Okuyorum'da (1328/1910-12) Harflerin Öğretimi.	206
Resim 3.36: Muallim-i Sanî Elifbâ-yı Arabî'de (h.1331/1913) Harf ve Hareke Öğretimi.	207
Resim 3.37: Yeni Elifbâ Kur'an Okuyorum'da (1328/1910-12) Hareke Öğretimi.	210
Resim 3.38: Muallim-i Sanî Elifbâ-yı Arabî'de (h.1331/1913) Hareke Öğretimi.	211

Resim 3.39: Teshîl-i Kırâat-ı Arabiyye’de (h.1329/1911) Med ve Hareke Öğretimi	212
Resim 3.40: Kur’an-ı Kerim Elifbâsı’nda (h.1342/1924) Okuma Metni.....	217
Resim 3.41: Cumhuriyet Elifbâsı’nda (1342/1924-26) Hece Öğretimi.	220
Resim 3.42: Usûl-i Cedide Üzere Müretteb Elifbâ Cüzü’nde (h.1275/1859) Çeker İşaretinin Öğretimi.	223
Resim 3.43: Cumhuriyet Elifbâsı’nda (1342/1924-26) Med olan ‘ Harfinin Öğretimi... ..	225
Resim 3.44: Muallim-i Sanî Elifbâ-yı Arabî’de (h.1331/1913) ‘ ve Hemze’yi Okuma Örnekleri.	232
Resim 3.45: Mükemmel Elifbâ-yı Osmânî’de (1314/1899) Şemsi ve Kameri Harflerin Öğretimi.	234
Resim 3.46: Talim’ul Kur’an’da (h.1341/1923) Tecvid Öğretimi.	237

KISALTMALAR LİSTESİ

A.} DVN.	: Sadâret Dîvân Kalemi Evrakı
A.}MKT. MVL.	: Sadâret Meclis-i Vâlâ Evrakı
A.}MKT. MHM.	: Sadâret Mühimme Kalemi Evrakı
A.}MKT. UM.	: Sadâret Umum Vilayât Evrakı
a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AŞ	: Anonim Şirketi
B.	: Receb
bkz.	: Bakınız
BNM.	: Bosna Müfettişliği Evrakı
C.	: Cilt
C.	: Cemaziye’l Ahir
CA.	: Cemaziye’l Evvel
C. MF.	: Cevdet Maârif
Çev.	: Çeviren
COA	Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
DEM	: Değerler Eğitim Merkezi
DH.	: Dâhiliye
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
EH.	: Emanet Hazinesi
h.	: Hicri
Haz.	: Yayına Hazırlayan
İ. DH.	: İrade Dâhiliye
İ. MVL.	: İrade Meclis-i Vâlâ
İ. MSM.	: İrade Mesâil-i Mühimme
İ. ŞD.	: İrade Şûrâ-yı Devlet
İBB	: İstanbul Büyük Şehir Belediyesi
L.	: Şevval
m.	: Miladi

M.	: Muharrem
MB. İ.	: Mabeyn-i Hümâyûn Evrakı İradeleri
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MF. MKT.	: Maârif Nezâreti Mektubî Kalemî
MF. İBT.	: Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiyye Kalemî
N.	: Ramazan
ö.	: Ölümü
R.	: Rebi'ul Ahir
RA.	: Rebi'ul Evvel
s.	: Sayfa
S.	: Safer
SSM	: Sakıp Sabancı Müzesi
SYEK	: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ş.	: Şaban
ŞD.	: Şura-yı Devlet
t.y.	: Basım tarihi yok
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TİDEF	: Türkiye İlahiyat Fakültelerine Yardım Eden Dernekler Federasyonu
TSMK	: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi
TŞR.	: Taşra Evrakı
v.d.	: ve diğerleri
y.y.	: yayım yeri yok, yayımcı yok
Yay.	: Yayınları
Y. PRK. MF.	: Yıldız Maârif Nezâreti Marûzatı
Z.	: Zilhicce
ZA.	: Zilkade

GİRİŞ

İslam dinin temel kaynağı ve öğretim materyali olan Kur'an, hem bir eğitim vasıtası, hem de İslam eğitiminin doğrudan nedenidir.¹ Müslümanlar için böylesi öneme sahip olan Kur'an'ın okunabilmesi, Arap olmayan milletler için hiç kuşkusuz yeni bir dilin öğrenilmesi anlamına gelmektedir. Yeni bir dil öğrenmenin ilk basamağı ise alfabenin öğrenilmesidir. Dillerdeki seslerin yazı ve çizgi ile sembolleştirilerek kullanılmasına harf*, her biri dildeki bir veya birkaç sese karşılık gelen harflerin, belirli bir sıra ile dizilmiş bütününe ise alfabe denilmektedir.² Günümüzde alfabenin, milattan önce 1700'lerde Batı Sâmilîleri'nden Ken'anîler tarafından icat edildiği kabul edilmektedir. Ken'anî yazısı iki yöne doğru ilerlemiş ve kuzeyde Kuzey Sâmi alfabe sisteminin, güneyde ise Main Sebe, Himyerî ve Habeş yazılarının temellerini atmıştır. Göçler ve ticaret yolları vasıtasıyla yayılan alfabeler zamanla kullanan milletler tarafından çeşitlendirilmiştir. Arap alfabesinin ise, Ârâmî yazısından geliştirilmiş olan Nebatî alfabesinden faydalanılarak düzenlendiği düşünülmektedir. Ancak bu alfabenin harfleri, Arap dilinde kullanılan sesleri tam olarak karşılamamış ve yeni harfler ilave edilmiştir.³

Arap olmayan milletlerin İslamiyet'i kabul etmeleri ile birlikte birbirine benzeyen harflerin karıştırılabileceği konusu gündeme gelmiş ve Kur'an-ı Kerim okunurken hata yapılması endişesi ortaya çıkmıştır. Bu sebeple varlığı bilinen ancak yaygın olarak kullanılmayan noktalar kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca kelimelerin doğru seslendirilebilmesi için Ebu Esved Ed-Düelî (ö. 69/688) tarafından renkli

¹ İrfan Başkurt, **Din Eğitimi Açısından Kur'an Öğretimi ve Yaz Kur'an Kursları**, 3. bs., İstanbul, Ensar Neşriyat, 2013, s. 38.

* **Harf**: Sözlükte "taraf, kenar, sınır, bir şeyin sivri ve keskin tarafı" anlamına gelen harf, ıstılahta; bir mahrece dayanarak çıkan sese denir. Arap alfabesinde 28 harf vardır. Serdar Mutçalı, "Harf", **Arapça-Türkçe Sözlük**, İstanbul, Dağarcık Yay., 1995, s. 160.; Nihat Temel, **Kıraat ve Tecvid İstılahları**, İstanbul, İFAV, 1997, s. 58.

² İsmail Parlatur vd., "Alfabe", **Türkçe Sözlük**, C.I, 9. bs., Ankara, TDK, 1998, s. 80.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Rekin Ertem, **Elifbeden Alfabeye**, İstanbul, Dergah Yayınları, 1991, s. 18-20.; Rekin Ertem, "Elifbâ", **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1995, C.XI, s. 39-41.; Hatice Şirin User, **Başlangıçtan Günümüze Türk Yazı Sistemleri**, Ankara, Akçağ Yay., 18-20, 93-101.

mürekkeple nokta şeklinde harekeleme** yapılmış, Halil b. Ahmed de (ö. 175/791) bu noktalara bugünkü hareke şekillerini vermiş, aynı zamanda şedde*, tenvin**, hemze*** gibi işaretleri geliştirmiştir. Arap alfabesi ile ilgili olarak bu dönemde yapılan bir başka yenilik, Nasr b. Âsım (ö. 89/707) ve Yahyâ b. Ya'mer (ö. 129/746) tarafından ebced**** sırasına göre dizilmiş olan alfabenin, benzer harflerin yanyana sıralanması ile oluşturulan hurûf-ı hecâ olarak bilinen bugünkü şeklini almasıdır.⁴

İslamiyetin ilk yıllarından itibaren Müslüman olan toplumlar Kur'an öğrenmek ve İslam'a dair ilk eğitimlerini almak üzere çeşitli mekânlar tesis etmişlerdir. Hz. Erkam'ın evi ile başlayan bu süreç, âlimlerin evleri, mescitler, suffa, cami, kütüphane ve medreselerle devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nde ise eğitim öğretim faaliyetleri sıbyan mekteplerinde başlamış medreselerde sürdürülmüştür.⁵ Sıbyan mekteplerindeki eğitim, Tanzimat Dönemi'ne (1839) kadar dersin verildiği vakfın veya dersi veren hocanın inisiyatifinde olması dolayısıyla ders programları ve

** **Hareke:** Sözlükte "harekete geçirmek, çalıştırmak" anlamına gelmektedir. Arap alfabesindeki harflerin tamamı sessiz harflerdir. Bu harfleri seslendirmek için kullanılan işaretlere hareke denmektedir. Harekeler şekil olarak belirlidir. Ancak çıkardıkları sesler kullanıldıkları harfin mahreç özelliğine göre değişmektedir. Dolayısıyla harekeler bir harf olmaksızın seslendirilmek istendiğinde belirli bir sese delalet etmemektedir. Bir hareke miktarı bir parmağı açacak kadar geçen zaman olarak belirlenmiştir. Mutçalı, "Hareke", **a.g.e.**, s. 162.; Demirhan Ünlü, **Kur'an-ı Kerim'in Tecviti**, Ankara, TDV Yay., 1993, s. 47-48.; İsmail Karaçam, **Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri**, 9. bs., İstanbul, İFAV, 2002, s. 227.

* **Şedde:**(َ) Sözlükte "takviye etmek, sıkı ve sağlam yapmak" anlamına gelir. Arapça kelimelerde bazı harfler bir defa yazılmasına rağmen iki defa okunur. Bu harflerin üzerinde şedde adı verilen bu hareke mevcuttur. Şeddeli harf birincisi sakin, ikincisi harekeli olmak üzere iki harf demektir. Şedde harekesinin üzerinde üstün varsa harf üstünlü, esre varsa esreli, ötre varsa da ötreli olarak okunur. Mutçalı, "Şedde", **a.g.e.**, s. 434.

** **Tenvin:** Sözlükte kelimeyi "nunlamak" anlamına gelir. İstılahta ise, iki üstün (ُ), iki esre (ِ), iki ötre (َ) ye denir. Geldiği ismin sonundaki harekeye sâkin (cezmlî) nûn sesi verir. Bu nûn vasfı (geçiş) halinde telaffuz edilir, vakıf (durma) halinde düşer. Mutçalı, "Tenvin", **a.g.e.**, s. 930.; Ramazan Pakdil, **Ta'lim, Tecvid ve Kiraat**, 4. bs., İstanbul, İFAV, 2014, s. 161.

*** **Hemze:** Elifbâdaki ı harfinin harekelişidir. Bir harekeli harften sonra gelirse ister harekeli ister harekesiz olsun uzatma sebebidir. Karaçam, **a.g.e.**, s. 250.

**** **Ebced:** Arap alfabesindeki harflerin kolaylıkla ezberlenebilmesi için, harflerin birleştirilmesi ile meydana getirilmiş sekiz kelimenin ilkidir. Kelimelerin tamamı bu ilk isim ile anılır. Bu kelimeler "Ebced, hevvez, hutti, kelemen, sa'fas, karaşet, sehz, dazağ veya dazığlen" olup Arapçada bir manaya sahip değildirler. Özel sayı değerleri atfedilen bu harfler çeşitli yerlerde ve bazı ilimlerde kullanılmıştır. Bu kelimelerdeki harflerin sırası gözetilerek oluşturulmuş alfabelere de "Hurûf-ı Ebced" denmektedir. Mustafa Uzun, "Ebced", **DİA**, İstanbul, TDV Yay., C.X, 1994, s. 68-70.

⁴ İsmail Karaçam, **a.g.e.**, s. 57-59.; Ertem, **a.g.m.**, s. 39-41.

⁵ Muhammed Hamidullah, **İslam Peygamberi**, Çev. Salih Tuğ, C.I, İstanbul, 1993, s. 155.; Hamidullah, **a.e.**, C.II, s. 767-771.

müfredatları hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat yazarı ve yazıldığı tarih belli olmayan, ilk ve 1856 yılına kadar tek olması sebebiyle kadim *Elifbâ* olarak nitelendirdiğimiz *Elifbâ Cüzü* isimli eserle önce Kur'an'ın öğretildiği, Kur'an okuma belli bir seviyeye ulaştıktan sonra Osmanlı Türkçesi öğretimine başlandığı bilinmektedir.⁶ Batı tarzı eğitime geçiş ve devletin okuma yazma bilen yetişmiş insanlara ihtiyaç duyması, Osmanlı Türkçesi öğretimini önemli hale getirmiştir.⁷ Bu sebeple elifbâ derslerinin içeriği değişmeye başlamış, sıbyan mekteplerini daha düzenli hale getirmek için fermanlar ve talimatnâmeler yayımlanmış, müfredat ve ders programları oluşturulmuştur. Diğer yandan mekteplerde okutulacak dersler ve ders kitapları devlet tarafından belirlenmiş ve elifbâ derslerinde usûl-i cedid/yeni metot üzere öğretim yapılmaya başlanmıştır. Sıbyan mekteplerindeki hocaların bu gelişmelere karşı çıkmaları, devletin 1870'li yılların başında ibtidai mekteplerini açmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreçte elifbâ derslerinde okutulmak amacıyla hem Osmanlı Türkçesi hem de Kur'an öğretim materyali olan elifbâlar hazırlanmıştır. 1911 yılına kadar elifbâ derslerinde okutulan bu elifbâlardan Kur'an öğretimi açısından beklenen verim alınamamış bu sebeple Selanik'te yapılan öğretmenler kongresinde Kur'an ve Osmanlı Türkçesinin ayrı derslerde ve ayrı elifbâlarla öğretilmesine karar verilmiştir. Bu karar neticesinde 1911 yılından sonra sadece Kur'an öğretimini hedefleyen elifbâlar yazılmaya başlanmıştır.

Tüm bu verilerden hareketle araştırmamızın konusu, Tâlîm-i Sıbyan Hakkında Fermân-ı Âlî'den (1824) Latin alfabesinin kabulüne (1928) kadar geçen sürede elifbâların fiziki yapıları, içerikleri; harf, hareke ve işaretlerin öğretimi; öğretim sırasında kullanılan usul, yöntem, araç ve gereçlerin ortaya konması olarak belirlenmiştir. Zira elifbâ öğretimi ile ilgili yapılacak olan tespit ve önerilerin sağlıklı olabilmesi için elifbâların incelenmesi ve bu tarihi birikimin ortaya konması önem arz etmektedir.

⁶ **Elifbâ Cüzü**, t.y.

⁷ Selçuk Akşin Somel, "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler", **150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2007, s. 63. (Çevrimiçi) <http://research.sabanciuniv.edu.>, 10.8.2016.

Bu sebeple araştırmamızda, sıbyan ve ibtidai mekteplerindeki elifbâ derslerinde yaşanan problemlerin, derslerde kullanılan yöntemlerin tespit edilmesi, elifbâlardaki gelişim ve değişimin Kur'an öğretilimi bağlamında değerlendirilmesi hedeflenmektedir. Ayrıca günümüzde alana dair akademik çalışmalara ışık tutması, Diyanet İşleri Başkanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığının elifbâ öğretilimi bağlamında konuyla ilgili birikimden faydalanmasına katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Araştırmamızın problem cümlesi:

Tâlîm-i Sıbyan Hakkında Fermân-ı Âlî'nin yayınlanmasından Latin alfabesinin kabulüne kadar (1824-1928) geçen sürede ilk mekteplerde okutulan elifbâlarda Kur'an nasıl öğretilmiştir?

Araştırmamızın alt problemleri şunlardır:

- Osmanlı Devleti'nde ilk mekteplerde elifbâ öğretilimi nasıl bir tarihi süreç geçirmiştir?
- Usul-i cedit hareketinin başlaması elifbâ öğretilimini nasıl etkilemiştir?
- Osmanlı Türkçesi ve Kur'an'ın aynı elifbâ ile öğretilmesi Kur'an öğretilimini nasıl etkilemiştir?
- 1824-1928 yılları arasında hazırlanan elifbâlarda harflerin, harekelerin ve işaretlerin öğretiliminde nasıl bir değişim olmuştur?

Çalışmamız nitel bir araştırma olup veri toplama yöntemi olarak doküman analizi kullanılmıştır. Elifbâlar incelenirken betimsel analiz yapılmış, elde edilen veriler yorumlanarak sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırmamız tarihi süreç, okullar ve elifbâlar bakımından sınırlandırılmıştır. Tarihi, Tâlîm-i Sıbyan Hakkında Fermân-ı Âlî yayımlandığı 1824 ile Latin alfabesinin kabulü olan 1928 yılları; okullar özelinde sıbyan ve ibtidai mektepleri; elifbâlar bakımından, başta sadece Kur'an öğreten elifbâlar olmak üzere, hem Kur'an hem de Osmanlı Türkçesi öğretilimi için hazırlanan elifbâlarla sınırlandırılmıştır. Nitekim yapılan araştırma neticesinde 1824-1928 yılları arasında hazırlanmış 200'den fazla elifbâyâ ulaşılmış ve bu elifbâlar 3'lü bir tasnife tabi tutulmuştur:

1. Osmanlı Türkçesi ve Kur'an öğretimi için hazırlanan elifbâlar
2. Kur'an öğretimi için hazırlanan elifbâlar
3. Sadece Osmanlı Türkçesi öğretimi için hazırlanan elifbâlar

Daha önce de ifade edildiği gibi Osmanlı Türkçesinin Arap harfleri ile yazılıyor olması sebebiyle 1856 yılına kadar Kur'an ve Osmanlı Türkçesi tek bir elifbâ ile öğretilmiştir. Bu yıldan itibaren ise elifbâ öğretiminin hem Osmanlı Türkçesi hem de Kur'an öğretimi için hazırlanan elifbâlar ile yapılmaya başlandığı görülmüştür. Diğer taraftan 1911 yılına kadar Kur'an öğretim için hazırlanmış herhangi bir elifbâyâ ulaşamamıştır. Bu sebeple önceleri Kur'an öğretimi için hazırlanan elifbâların incelenmesi temel alınmışken daha sonra hem Osmanlı Türkçesi hem de Kur'an öğretimi için hazırlanmış elifbâlarda çalışmamızın kapsamına dâhil edilmiştir.

Hem Osmanlı Türkçesi hem Kur'an öğretimini hedefleyen elifbâlar ile sadece Kur'an öğretimi için hazırlanan elifbâlar içerisinde birden fazla nüshasına ulaşılan elifbâlar, birbirinin aynısı ise ilk baskı kullanılmıştır. Elifbâlarda sadeleştirme veya genişletme mevcutsa her iki baskı birlikte değerlendirilmiştir. Elifbâlar içerisinde aynı yazara ait farklı nüshalar varsa karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Netice olarak çalışmamızda hem Osmanlı Türkçesi hem Kur'an öğretimi materyali olarak hazırlanan 55 elifbâyâ, Kur'an öğretimi maksadıyla hazırlanan 10 elifbâyâ yer verilmiştir. Bunun yanı sıra sadece Osmanlı Türkçesi öğretimi için hazırlanan elifbâlardan yeri geldikçe istifade edilmiştir.

Çalışmamızda incelenen elifbâların basım yılları yazarın terchine göre hicri, rumi veya miladi takvim esas alınarak verilmiştir. Elifbâların bir kısmında hicri ve rumi yıl birlikte kullanılırken, çoğunda basım yılının hangi takvim esas alınarak yazıldığı belirtilmemiştir. Söz konusu durumlarda elifbânın ruhsat tarihinde verilen ay dikkate alınarak hangi takvimin esas alındığı belirlenmiştir. Zira yayıncılıkta takvim kullanımı meselesi ile ilgili 1290/1874 yılına kadar hazırlanan kitapların büyük ihtimalle hicri takvim; 1323/1907 yılından sonra hazırlanan kitapların büyük ihtimalle rumi takvim esas alınarak basım yıllarının yazıldığı; 1290-1323/1874-1907

yılları arasında ise iki takvimden birinin kullanılmış olabileceği belirtilmektedir.⁸ İncelenen elifbâların basım yıllarının verilişinde takvim kullanımı konusundaki çeşitlilik görülmektedir. Bu sebeple çalışmamızda elifbâların basım yılları miladi takvime çevrilirken bazı esaslar belirlenmiştir. Bunlar:

- Elifbâda yıl ve ay bilgisi tam olarak bulunuyorsa doğrudan miladi takvime çevrilmiştir.
- Elifbânın hicri veya rumi takvime göre tarih verildiğine dair herhangi bir bilgi bulunmuyorsa hicri veya rumi takvim olma durumu göz önünde bulundurularak her iki yıl (1290/1874-75) örneğinde olduğu gibi birlikte verilmiştir.
- Elifbânın yılın kaçınıcı ayında basıldığına dair bilgi bulunmuyorsa belirtilen yılın son ayı basıldığı kabul edilmiştir.
- Hicri takvime göre yazılan tarihler (h.) ile belirtilmiş, rumi takvimler doğrudan yazılmıştır. Tarih çevirmeleri, Türk Tarih Kurumunun web sayfasındaki tarih çevirme kılavuzu esas alınarak yapılmıştır.

Çalışmaya konu olan elifbâlara, Milli Kütüphane, Erzurum Seyfettin Özege Kütüphanesi, İBB Atatürk Kitaplığı, İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Diyanet İşleri Başkanlığı, Sakıp Sabancı Müzesi ve EDAM'ın (Eğitim Danışmanlığı ve Araştırmaları Merkezi) koleksiyonundan ulaşılmıştır. Öncelikle katalog ve koleksiyonlar taranmış çalışmamızla ilgili tespit edilen elifbâlar temin edilmiştir. Ders programları ve içeriklerinin tespitinde öncelikle birincil kaynaklara başvurulmuştur. Arşiv belgeleri, devlet salnâmeleri, maarif salnâmeleri, Maârif-i Umûmiye Nezâreti tarafından yayımlanmış olan mektep ders programları, müfredat çalışmaları, talimatnâmeler, öğretmenlere yönelik olarak hazırlanmış eserler ve dergiler incelenmiştir. Söz konusu döneme ait ders programları kronolojik olarak, aralarındaki tarihsel ilişki de dikkate alınarak yeri geldikçe tablolar halinde verilmiştir.

⁸ Jale Baysal, **Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar 1729-1875**, 2. bs., İstanbul, Hiperlink, 2010, 15.

Araştırmamız sırasında elifbâlar ve Kur'an öğretimi hakkında yapılan çalışmalar incelenmiş, alan yazın itibarıyla özellikle Cumhuriyet öncesi dönemde Kur'an ve Osmanlı Türkçesi okumaya başlamanın ilk basamağı olan elifbâ öğretimine dair bilimsel çalışmaların yetersiz olduğu görülmüştür. Doğrudan elifbâ öğretimi hakkında yapılan çalışmaların başında 2005 yılında Namık Kemal Şahbaz tarafından hazırlanan “Tanzimat’tan Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Kadar (1839-1928) Türkiye’de İlkokuma ve Yazma Öğretimi” isimli doktora tezi bulunmaktadır.⁹ Fakat bu tez, Türkçe eğitimi alanında yapılmış ve 1839-1928 yılları arasında hazırlanan elifbâları Osmanlı Türkçesi öğretim materyali olmaları bakımından incelemiştir. Söz konusu çalışmada elifbâlar yazıldıkları dönem ve tercih ettikleri özel öğretim yöntemi dikkate alınarak tasnif edilmiş ve kendi dönemlerinde ilkokuma yazma öğretimindeki gelişmeler üzerinde durulmuştur. Cumhuriyet öncesi dönemde Osmanlı Türkçesi öğretimi açısından elifbâ öğretimini konu edinen makaleler bulunmaktadır. Ancak bu makaleler çalışmamızın kapsamı dışındadır.

Elifbâlar hakkında Cumhuriyet’in ilanında sonra da kapsamlı bilimsel çalışmaların yapılmadığı görülmüştür. Doğrudan Kur'an öğretiminde kullanılan elifbâların öğretimini konu edinen ilk bilimsel çalışma 2017 yılında Selma Kavurmacioğlu tarafından hazırlanan “Heterojen Sınıf Ortamlarında Kur'an Öğretiminde Yeni Bir Yöntem Uygulaması” isimli yüksek lisans tezidir.¹⁰ Bu tez elifbâ öğretimi hakkında yapılmış ilk çalışma olması bakımından önemlidir. Bu çalışmanın, örgün ve yaygın eğitim kurumlarında Kur'an öğretimi “düzeyinin daha üst seviyeye nasıl çıkarılabileceğinin çarelerini aramak amacıyla” hazırlandığı ifade edilmektedir. Söz konusu çalışmada özellikle yetişkinlerin elifbâ öğretimi üzerinde durulmakta, yazarın uzun yıllar boyunca elde ettiği mesleki tecrübeyi ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.

⁹ Namık Kemal Şahbaz, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Kadar (1839-1928) Türkiye’de İlkokuma ve Yazma Öğretimi”, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, **Doktora Tezi**, Ankara, 2005.

¹⁰ Selma Kavurmacioğlu, “Heterojen Sınıf Ortamlarında Kur'an Öğretiminde Yeni Bir Yöntem Uygulaması”, Aksaray Üniversitesi SBE, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Aksaray, 2017.

Elifbâ öğretimi hakkında yapılan diğer bir çalışma 2018 yılında İbrahim Tunç tarafından hazırlanan “Elifbâ (Kur’an) Öğretim Tekniklerinin Standardizasyonu ve Yeni Bir Elifbâ Önerisi” isimli yüksek lisans tezidir.¹¹ Bu çalışma ise ders materyali olan elifbâlar hakkında yapılmış ilk çalışma olması bakımından dikkate değerdir. Çalışmanın amacı, “Kur’an öğretiminde standartlar belirleyerek öğretim verimliliğinin artmasına katkıda bulunmak” olarak belirlenmiştir. Yazar, elifbâlarda bulunan konu başlıklarını tek tek ele alarak incelemiş ve kendi önerdiği elifbâ öğretim yöntemini ortaya koymuştur.

Elifbâ öğretimine dair yapılmış bir başka çalışma ise, Ahmet Bayraktar’ın 2017 yılında yayınladığı “Yeni Kur’an Okuma Öğretim Yöntemi” isimli makalesidir.¹² Bu makalede, geleneksel elifbâ öğretimi hakkında bilgi verilmiş ve yazarın geliştirdiği yeni Kur’an okuma öğretim yöntemi tanıtılmıştır. Söz konusu çalışmalar günümüzde elifbânın daha hızlı, kolay ve doğru şekilde öğretilmesi amacıyla yeni bir yöntem denemesi bakımından önemli çalışmalardır. Bu anlamda üçü de bizim yaptığımız çalışmadan ayrılmaktadır. Zira çalışmamızda yeni bir elifbâ öğretim yöntemi ortaya koymak yerine, 1824-1928 yılları arasında hazırlanan elifbâlar incelenerek o dönemin bilgi birikiminden istifade edilmesi, elifbâların Kur’an öğretimi açısından olumlu ve olumsuz yönlerinin tespit edilmesi ve Kur’an öğretimine uygun olan yöntemlerinin belirlenmesi hedeflenmiştir.

Bu çalışmalar dışında elifbâ öğretiminin, Kur’an öğretimi hakkında hazırlanan eserlerin içerisinde bir başlık veya bir bölüm olarak ele alındığı çalışmalar da bulunmaktadır. Konuyla ilgili, İrfan Başkurt’un *Din Eğitimi Açısından Kur’an Öğretimi ve Yaz Kur’an Kursları (İstanbul Örneği)*¹³ ve Nazif Yılmaz ve Alpaslan

¹¹İbrahim Tunç, “Elifbâ (Kur’an) Öğretim Tekniklerinin Standardizasyonu ve Yeni Bir Elifbâ Önerisi”, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi SBE, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2018.

¹²Ahmet Bayraktar, “Yeni Kur’an Okuma Öğretim Yöntemi”, **Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi/ International Journal Of Educational Sciences**, S:1, 2017.

¹³İrfan Başkurt, **Din Eğitimi Açısından Kur’an Öğretimi ve Yaz Kur’an Kursları (İstanbul Örneği)**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2013.

Durmuş'un *Yaz Kur'an Kurslarında Eğitimde Kalite Rehberi*¹⁴ kitapları, Yunus Biceğez'in "Kur'an Öğretiminde Temel İlkeler, Yöntem ve Teknikler" isimli yüksek lisans tezi¹⁵, Yavuz Fırat'ın "Kur'an Öğretimi ve Hafızlık Üzerine Bazı Düşünceler"¹⁶; Ömer Halil Hasan tarafından yazılan, Yusuf Alemdar tarafından çevirilen "Kur'an-ı Kerim Öğretimi"¹⁷; Yusuf Alemdar'ın "Teknik ve Estetik Açından Kur'an Öğretme ve Okumaya Dair Bazı Gözlem ve Görüşler"¹⁸, Osman Bayraktutan'ın "Kur'an-ı Kerim Derslerinin Toplu/Koro Halinde Okutulmasının Avantajları ve Dezavantajları"¹⁹ makaleleri bulunmaktadır. Ayrıca Şaban Karaköse editörlüğünde hazırlanan *Etkili Din Öğretimi* kitabında Nevzat Aşıkoğlu'nun "Kur'an-ı Kerim Öğretiminde Yeni Anlayış ve Yaklaşımlar"; Fatih Çollak'ın "Kur'an-ı Kerim Öğretim Teknikleri"; Davut Kaya'nın "Kur'an-ı Kerim Öğretim Yöntemlerinin Geliştirilmesi"; Nazif Yılmaz'ın "Kur'an-ı Kerim Öğretiminde Yöntem ve Teknikler" ve Osman Egin'in "Kur'an Öğretiminde Problemler ve Çözüm Önerileri" makaleleri de çalışmamızla ilgilidir.²⁰ Söz konusu bu çalışmalarda Kur'an öğretiminin tarihî sürecine ışık tutulmakta ve günümüzde elifbâ öğretiminde uygulanan yöntem ve teknikler hakkında bilgi verilmektedir. Ancak ders materyali olan elifbâlar hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunulmamaktadır.

Konumuzu doğrudan ilgilendirmemekle birlikte bazı çalışmalarda örgün ve yaygın eğitim kurumlarında yapılan Kur'an öğretimine fiziki imkânlar, materyal

¹⁴Nazif Yılmaz, Alpaslan Durmuş, **Yaz Kur'an Kurslarında Eğitimde Kalite Rehberi**, İstanbul, DEM, 2006.

¹⁵Yunus Biceğez, "Kur'an Öğretiminde Temel İlkeler, Yöntem ve Teknikler", Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Konya, 2017.

¹⁶Yavuz Fırat, "Kur'an Öğretimi ve Hafızlık Eğitimi Üzerine Bazı Düşünceler", **Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi**, S:23, 2007.

¹⁷Hasan, Ömer Halil, **Kur'ân-ı Kerîm Öğretimi**, Çev. Yusuf Alemdar, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.VIII, S:1, 2004.

¹⁸Yusuf Alemdar, "Teknik ve Estetik Açından Kur'an Öğretme ve Okumaya Dair Bazı Gözlem ve Görüşler", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.XII, S:1, 2008.

¹⁹Osman Bayraktutan'ın "Kur'an-ı Kerim Derslerinin Toplu/Koro Halinde Okutulmasının Avantajları ve Dezavantajları", **İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S:9, 2017.

²⁰Şaban Karaköse, **Etkili Din Öğretimi**, İstanbul, TİDEF, 2010.

kullanımı, uygulanan yöntemler, öğretici vasıfları gibi başlıklar altında değinilmekte ve alana katkı sağlayacak çeşitli önerilere yer verilmektedir.²¹

Çalışmamız giriş ve sonuç kısımları hariç üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde II. Mahmut (ö. 1839) tarafından düzenlenen Tâlîm-i Sıbyan Hakkında Fermân-ı Âlî'den (1824) Latin alfabesinin kabulüne (1928) kadar geçen sürede elifbâ dersinin içeriği, haftalık ders programı ve müfredatlar içerisindeki yeri ve derste kullanılan elifbâ öğretimine özgü yöntemler üzerinde durulmuştur. Ayrıca elifbâ dersinde Kur'an öğretimine yüklenen anlam ve usul-i cedid hareketinin Kur'an öğretimini nasıl etkilediği ortaya konularak elde edilen veriler değerlendirilmiştir.

İkinci bölümde, 1824-1928 yılları arasında hazırlanan Kur'an öğretim elifbâları ile hem Kur'an hem Osmanlı Türkçesi öğretim elifbâları incelenmiş, elifbâların fiziki durumları, boyutları ve sayfa sayıları üzerinde durulmuştur. Ayrıca, derslerin planlanması, hat çeşitleri ve kullanılan yazının boyutu hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra elifbâ yazarları tanıtılmış ve söz konusu yazarların elifbâları yazma amaçlarına değinilmiştir. Osmanlı Devleti'nde sıbyan mektebine başlama yaşındaki esneklik ve incelenen dönem içerisinde yapılan değişiklikler elifbâ öğretimine başlama yaşını da etkilediğinden, yazarların konuyla ilgili fikirlerine de

²¹ Söz konusu çalışmalardan bazıları; Mehmet Faruk Bayraktar, Eğitim Kurumu Olarak Kur'an Kursları Üzerine Bir Araştırma, İstanbul, Yıldızlar Matbaası, 1992.; Ahmet Koç, **Kur'an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik**, Ankara, İlahiyat Yay., 2005.; Mehmet Korkmaz, **Kur'an Kursu Öğreticilerinin Eğitim-Öğretim Yeterlilikleri**, Ankara, Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.; Harun Kantar, "İmam Hatip Liselerinde Kur'an-ı Kerim Öğretimi Üzerine Bir Değerlendirme (Sivas Örneği)", Cumhuriyet Üniversitesi SBE, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sivas, 2008.; Adem Ünsal, "Yaz Kur'an Kurslarında Din Eğitimi ve Öğretimi (Denizli Örneği)", Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Isparta, 2009.; Recep Demir, "Yaz Kur'an Kurslarında Kur'an Öğretimi", Sakarya Üniversitesi SBE, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sakarya, 2010.; Vijdan Demirezen, "Kur'an Kurslarında Kur'an-ı Kerim Derslerinde İzlenen Öğretim Yöntemleri (Kayseri Örneği)", Erciyes Üniversitesi SBE, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Kayseri, 2017.; Samet Yagcı, "Öğreticilere Göre Diyanet İşleri Başkanlığı 4-6 Yaş Grubu Kur'an Kursları (İzmir İli Örneği)", Kâtip Çelebi Üniversitesi SBE, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İzmir, 2018.; Bilal Yorulmaz, "Kur'an Kursu Öğreticileri ile Cami Görevlilerinin Okul Öncesi ve İlköğretim 1. Kademe Öğrencilerine Ders Verme Durumlarına İlişkin Öz Algıları (İstanbul Örneği)", **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.X, S:39, 2013, ss. 149-162.; Ahmet Albayrak, "Kur'an Öğretimine Hedefler Taksonomisinin Uygulanışı", **Diyanet İlmî Dergi**, 2012, ss. 23-32.; Muammer Erbaş, "Kur'an-ı Kerim Eğitim-Öğretiminde Kalite ve Verim Sorunu", **Din Eğitiminde Motivasyon ve Verimlilik Sempozyumu**, Balıkesir, Balıkesir Belediyesi Kültür Yay., 2017, ss. 2-25.; Alican Dağdeviren, "Kur'an Kıraatinin Ana Dinamiği: Harfler", **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.X, S:17, 2008, ss. 47-81.

yer verilmiştir. Ayrıca bu bölümde elifbâlardaki okuma metnlerinin içeriği genel hatları ile değerlendirilmiştir.

Üçüncü ve son bölümde ise Kur'an öğretimi için hazırlanan elifbâlar içerik olarak incelenmiştir. Öncelikle elifbâlarda kullanılan öğretim ilke ve yöntemleri günümüz bakış açısı ile değerlendirilerek ortaya konmuş daha sonra elifbâlar, hem Osmanlı Türkçesi hem Kur'an öğretim ve sadece Kur'an öğretim elifbâları olarak tasnif edilmiştir. Bu tasniflendirmenin ardından elifbâlar yazıldıkları özel öğretim yöntemi esas alınarak ele alınmıştır. Bu inceleme yapılırken elifbâ öğretiminin temelini teşkil etmesi sebebiyle özellikle harflerin, harekelerin ve işaretlerin öğretimi üzerinde durulmuştur. Harflerin öğretimi, harflerin seslerinin, şekillerinin ve isimlerinin öğretimi alt başlıklarında incelenmiştir. Hareke ve işaretler bir bütün halinde öğretilmesi sebebiyle alt başlıklara yer verilmemiştir. Elifbâlarda yer verilen okuma ve tecvid kuralları tek tek ele alınmış, elifbâlarda geçen dualar ve elifbâ öğretiminde kullanılan ders araç ve gereçleri konu edilmiştir. Çalışmamızda son olarak elifbâ öğretimi ve incelenen elifbâlar değerlendirilmiş, sonuçlar çıkarılmış ve tavsiyelerde bulunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ELİFBÂ ÖĞRETİMİ (1824-1928)

Osmanlı Devleti'nde ilköğretim seviyesinde eğitim veren kurumlara yaygın olarak mektep, taş mektep, sıbyan mektebi veya mahalle mektebi adı verilirdi. Bu okullar İslam dünyasında Osmanlı Devleti'nden önceki dönemlerde de var olan, ilköğretim seviyesinde eğitim veren okullarla benzer özellikler taşımaktadır.¹ İlk kez Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'da kurulan darü't-ta'limlerde 5-6 yaşlarındaki kız ve erkek çocuklar eğitim almaktaydı.² Bu okullarda İbn Sahnun (ö. 869), Kabisi (ö. 1012) ve İbn Sina (ö. 1037) gibi İslam âlimlerinin de önerdiği gibi çocukların eğitimine Kur'an okumayı öğretmekle başlanmaktaydı.³ Elifbâ öğretiminin ardından öğrencinin birkaç hatim yapması beklenirdi. Tecvid*, ilmihal ve kıraat dersleri de alan öğrenci, 9-10 yaşlarında mezun olma seviyesine gelmiş kabul edilirdi. Sıbyan mektepleri dışında, evlerde ve Enderun Mektebi'nde de elifbâ öğretimi yapılırdı.⁴ Ayrıca altı yaşına gelen şehzadeler Şeyhülislamın yaptığı törenle elifbâ öğretimine başlardı. Muallim-i sultânîler tarafından sarayda yapılan elifbâ

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ahmet Çelebi, **İslam'da Eğitim ve Öğretim Tarihi**, Çev. Ali Yıldırım, İstanbul, Damla Yay., 1983, s. 33- 48. Şakir Gözütok, **İslam'ın Altın Çağında İlim**, İstanbul, Nesil Yay., 2012, s. 65-70.; Şâvkî Ebû Halîl, **İslam ve Dünya Medeniyetleri Tarihi**, Çev. Atik Aydın, Abdulhadi Timurtaş, Van, Bilge Yay., 1994, 377-378.; İbrahim Sarıçam, Seyfettin Erşahin, **İslam Medeniyeti Tarihi**, 5. bs., Ankara, TDV, 2011, s. 127-130.; M. Mahfuz Söylemez, "İslam'ın Erken Döneminde Kur'an Eğitimi", **İslami İlimler Dergisi**, İslami İlimler Dergisi Yay., Çorum, 2007, s. 148-150.

² Osman Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi**, C.I-II, İstanbul, Eser Neşriyat, 1977, s. 83.; Mefail Hızlı, **Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Sıbyan Mektepleri**, Bursa, Rağbet Yay., 1995, s. 28.

³ Mehmet Faruk Bayraktar, "Muhammed İbn Sahnûn", **Klasik İslam Eğitimcileri**, Ed., Mustafa Köylü, Ahmet Koç, İstanbul, 2016, s. 27.; Süleyman Akyürek, "Kabisi", **a.e.**, s. 133.; Abdurrahman Dodurgalı, "İbn Sina", **a.e.**, s. 200.

* **Tecvid**: Sözlükte "iyi yapmak, güzelleştirmek, düzeltmek" anlamına gelir. İbnü'l Cezeri'nin (ö. 833/1429) yaptığı tanımda her harfin hakkını ve müstehakkını yerine getirmek, olarak ifade edilmiştir. Harflerin haklarından kasıt, harflerin ayrılmaz vasıfları, müstehakkından kasıt ise, harflerin geçici vasıflarıdır. Karaçam, **a.g.e.**, s. 174.

⁴ Ülker Akkutay, **Enderun Mektebi**, Ankara, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Yay., 1984, s. 127-28.; Tahir Güngör, "Enderun Saray Mektebi'nde Has Oda Teşkilatı", **Marmara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, 2007, s. 12-13.

derslerinin ardından Kur'an okumayı öğrenen şehzade, Şehzadegân Mektebi'ne devam ederdi.⁵

Elifbâ öğretiminin yapıldığı en yaygın eğitim kurumu olan sıbyan mektepleri padişahlar, sadrazamlar, ilim ve hayır sahibi kişiler tarafından kurulmaktaydı. Cami, mescit ve medreselerin etrafında inşa edilen bu okullardaki eğitimin içeriği, inşa ettiren kişi tarafından belirlenir ve vakfiyesine kayıt edilirdi. Mektebe başlama zamanının ve ortak bir ders programının mevcut olmadığı sıbyan mekteplerinde dinî ağırlıklı eğitim verilmekteydi.⁶ Genellikle 4 yaşını bitiren çocuklar âmin alayı veya bed-i besmele denilen bir törenle eğitime başlardı. İlk olarak ne zaman yapıldığı hakkında malumat olmayan bu tören, genellikle pazartesi, perşembe veya kandil günlerine denk getirilir ve ailenin ekonomik durumuna göre sünnet merasimine benzer bir şekilde düzenlenirdi. Mektebe başlayacak olan öğrenci için önemli bir motivasyon ortamı oluşturulan törene hoca, aile yakınları, mahalle ve mektep çocukları katılırdı. Tören sırasında hoca herkesin duyacağı şekilde dua eder, salavatlar ve ilahiler eşliğinde öğrenci mektebe götürülürdü. Âmin alayları halk için bir seyir ve sevap kazanma vesilesi olarak görülürdü. Çocuk mektebe ulaştığında ailesi tarafından hazırlanan minderine oturur ve hocasının ilk dersini vermesini beklerdi. Rabbi yessir duası okunup euzu besmele çekildikten sonra hoca öğrencisine elifbânın ilk harfi olan 'â' harfini okutarak ilk ödevini verir ve evine gönderirdi. Âmin alayının yapıldığı gün misafirlere ikramda bulunulurdu.⁷

Tanzimat dönemi öncesinde sıbyan mekteplerine devam etmek zorunlu olmadığından bu okullar için belirli bir kayıt dönemi de yoktu. Her yaştan ve

⁵ Ergin, **a.g.e.**, s. 23-28.; Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi: Başlangıçtan 1993'e**, 5. bs., İstanbul, Kültür Koleji Yay., 1994, s. 82- 83.

⁶ Hızlı, **a.g.e.**, s. 29, 83-86.

⁷ Amin Alayı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Abdülaziz Bey, **Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri**, Haz. Kazım Arısan, Duygu Arısan Güney, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1995, s. 57-61.; Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Ankara, MEB, 3.bs., C.I, 1983, s. 58-59.; İsmail Kara ve Ali Birinci, **Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri**, 2. bs., İstanbul, Dergah Yay., 2012, s. 24-40.; Mustafa Öcal, "Amin Alayı", **DİA**, C.III, İstanbul, TDV Yay., 1991, s. 63.; Elif Aydın, "Tarihimizde Amin Alayları ve Eğitim Açısından Değerlendirilmesi", Marmara Üniversitesi SBE, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, 2008, s. 37-86.; Mehmet Nuri Yardım, **Edebiyatçılarımızın Çocukluk Hatıraları**, İstanbul, Timaş Yay., 3.bs., 1998, s. 55-57, 118-119, 147, 157-158, 223-227.

seviyeden öğrencinin aynı sınıfta ders yaptığı mekteplerde, sabahdan ikindiye kadar olan dersin arasında yalnızca öğle arası verilirdi. Derste öğrenciler hasır, kilim veya minder üzerinde diz çökerek oturur ve cüzünü koymak için rahle kullanırdı. Hoca ise öğrencilerin önünde bağdaş kurarak oturup sıra ile öğrencilerin dersini dinlerdi. Mekteplerde hoca dışında kalfa (halife) adı verilen yardımcı bir öğretmen ve mektebin maddi imkânlarına göre kapı görevlisi olan bevvaplar ve temizlik görevlisi olan ferraşlar da bulurdu. Bu görevliler dışında bazı mekteplerde mektebin idaresinden sorumlu kişiler de bulunmaktaydı.⁸

Sıbyan mekteplerinde görev alacak olan muallimlerin eğitim durumları ile ilgili net bir bilgi mevcut değildir. Bazı vakfiyelerde muallimlerin Kur'an'ı iyi bilen, tecvid ve kıraat ilimlerine sahip, ahlaklı insanlar olması gerektiği yazarken bazı vakfiyelerde muallimlerin vasıflarına değinilmemiştir. Başlangıçta sıbyan mekteplerinde hoca olmak için medrese mezunu olmak gerekirken daha sonra cami imamı veya müezzini olmanın; hatta biraz okuma yazma bilmenin bile sıbyan mekteplerinde hoca olmak için yeterli hâle geldiği belirtilmektedir.⁹ Öğretmenlerin vasıflı hâle getirilmesi amacıyla Fatih Sultan Mehmet döneminde, sıbyan mektebinde eğitim verecek hocaların genel medrese eğitiminden farklı olarak Eyüp ve Ayasofya medreselerinde Arapça, sarf ve nahiv, edebiyat, mantık, adâb-ı mubahase ve usûl-i tedris, münakaşalı akâid, riyaziyyât derslerini aldığı söylenmekte ancak daha sonra bu uygulamanın terkedildiği belirtilmektedir.¹⁰

⁸ Ergin, **a.g.e.**, s. 83.; Hızlı, **a.g.e.**, s. 62-72, 86.; Faik Refik Unat, **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1964, s. 6-7.; Yurdağül Mehmedoğlu, **Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi 1838-1920**, İstanbul, İFAV, 2001, s. 97.; Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S. 2012**, 23. bs., Ankara, Pegem Akademi Yay., 2012, s. 89.; Cahit Yalçın Bilim, **Tanzimat Devri'nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876)**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yay., 1984, s. 1-3.

⁹ Hızlı, **a.g.e.**, s. 52-55.; Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi**, Ankara, MEB Yay., 1991, s. 7.; Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S. 2012**, s. 93.

¹⁰ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S. 2012**, s. 92. Bu konu ile ilgili Zeki Salih Zengin, Muallim Cevdet'in **Mektep ve Medrese** eserinde Fatih döneminde adab-ı mubahase ve usûl-i tedris dersi olduğunu ifade ettiğini ancak kaynak göstermediğini ifade eder. Fatih Dönemi medreseleri ile ilgili eserlerde de bu konudan bahsedilmemesi dolayısıyla bu dersin varlığına ihtiyatlı yaklaşmak gerektiğini belirtir. Zeki Salih Zengin, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi (1839-1876)**, İstanbul, MEB Yay., 2004, s. 27.

1.1. Tâlîm-i Sıbyan Hakkında Fermân-ı Âlî'den I. Meşrutiyet'e Elifbâ Öğretimi (1824-1876)

Sıbyan mektepleriyle ilgili ilk düzenleme Sultan II. Mahmut (1875-1839) tarafından Tâlîm-i Sıbyan Hakkında Fermân-ı Âlî ile 1240/1824 yılında yapılmıştır.¹¹ Devletin eğitim anlayışı ve dönemin eğitim sorunları hakkında bilgi içeren söz konusu ferman aracılığıyla ilk mekteplerin zorunlu hâle gelmesinin ilk adımlarının atıldığı söylenebilir. Bu zorunluluk her ne kadar İstanbul ile sınırlı tutulmuş olsa da bu ferman, devletin sıbyan mektepleri ile ilgili çalışmalar başlatacağının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Fermanda sıbyan mekteplerindeki eğitimin amacının önce Kur'an okumayı öğretmek, ardından öğrencinin kabiliyetine göre tecvid, ilmihâl ve akaid ile ilgili bilgileri kazandırmak olduğu ifade edilmektedir. Bu bilgiler Osmanlı Türkçesi olarak yazılmış risalelerin okutulması ile kazandırılmak istenmektedir. Fermana göre eğitimden mahalle imamları, mektep hocaları ve eğer çocuk bir esnafın yanında çalışıyor ise o esnaf sorumludur. Ailelerin kendileri gibi cahil çocuk yetiştirmemelerinin tavsiye edilmesi fermanın, halkın eğitim düzeyini ortaya koyması bakımından önemlidir. Buluş çağına erişmemiş bir çocuğun çalıştırılarak eğitimden mahrum edilemeyeceği belirtilerek bu sebeple çocukların 5-6 yaşlarında okuldan alınarak ehl-i hirefin (sanat sahibi) ve esnafın yanına verilmesi yasaklanmıştır. Ancak çocuk okuldaki eğitimini tamamladıktan sonra velisi ve hocası tarafından İstanbul, Eyüp, Üsküdar veya Galata kadısına götürülerek mühürlü bir izin belgesi alındıktan sonra esnafın yanına yardımcı olarak gönderilebilecektir. Anne babası olmayan ve çalışmak zorunda olan çocukların ustaları, yalnızca onlara sanat öğretmekle kalmayacak, okula da gönderip temel bilgileri almalarını sağlayacaklardır. Esasen daha önce de ifade edildiği üzere sıbyan mekteplerinin o dönemki amacı, öğrencilere güzel Kur'an okumayı, Türkçe okumayı ve temel dinî

¹¹ Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Dersaâdet, Matbaa-i Osmaniye, C.XII, 1301, s. 277-279.; Ayrıca bkz.: Mahmud Cevad, **Maarif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrâatı XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi**, Matbaa-i Amire, 1338, s. 3-5.

bilgileri öğretmektir. Belirtilen fermâna göre sıbyan mekteplerinde okutulması istenen dersler aşağıdaki Tablo 1.1.’de görülmektedir.¹²

Elifbâ
Kur’an-ı ‘azîmü’ş şân
Tecvid
İlmihâl (Akaid-i Diniyye ve Şerâit-i İslamiyye)
Kırâat

Tablo 1.1: Tâlîm-i Sıbyan Hakkında Fermân-ı Âlî’de Sıbyan Mekteplerinde Okutulması Planlanan Dersler.

İlerleyen yıllarda çıkartılan pek çok kanunda maddeleri tekrarlanan söz konusu ferman, hazırlandığı dönemde sıbyan mektepleri ile ilgili köklü değişiklik yapmanın zorluğunun yanı sıra medrese ve ulemanın desteğine ihtiyaç duyulması sebebiyle uygulanamamıştır.¹³ Eğitim-öğretim faaliyetlerinin devlet tarafından sistemli hâle getirilmeye çalışılması açısından önemli bir başlangıç olan bu ferman daha çok teknik konuları içermektedir. Eğitim programı, öğretim yöntemi veya derslerin içerikleri ile ilgili herhangi bir düzenleme ne yazık ki bulunmamaktadır.

1.1.1. Sıbyan Mekteplerinde Elifbâ Öğretiminin Durumu

Sıbyan mekteplerindeki elifbâ dersinde daha önce de belirtildiği gibi Kur’an, kadim *Elifbâ** kullanılarak öğretilmiştir.¹⁴ El yazması nüshaları da mevcut olan¹⁵ cüzün yazarı ve yayın yılı hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁶ Bahsi geçen bu cüzün, Hz. Ali’ye nispet edilmesi sebebiyle çok uzun yıllar hiç değiştirilmeden

¹² Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, s. 279.

¹³ Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 59.

* Yazarı ve yazıldığı tarih belli olmayan, ilk ve 1856 yılına kadar tek olan *Elifbâ Cüzü* isimli eser, aynı isimdeki elifbâlarla karışmaması için çalışma boyunca metin içinde “kadim *Elifbâ*” olarak isimlendirilecektir.

¹⁴ **Elifbâ Cüzü**, 1311.

¹⁵ **Elifbâ Cüzü**, t.y., TSMK, EH, 436- 437; **Elifbâ Cüzü**, t.y., SYEK, 2561/165.; **Elifbâ Cüzü**, t.y., SSM, 190-0410.; **Elifbâ Cüzü**, 1826/27 ve **Elifbâ Cüzü**, 1844., Ayverdi Koleksiyonu, akt. Yıldız Demiriz, **Osmanlı Kitap Sanatında Doğal Çiçekler**, İstanbul, Yorum Sanat, 2005, s. 233, 245.

¹⁶ Cüzün el yazması nüshalarından biri, 1840’lı yıllarda Hattat Mustafa Vasıf (ö.1853) tarafından yazılmıştır. Kadim Elifbâ’nın diğer bir yazma nüshasının son sayfasında “Bu cüz, ismetlu Refia Sultan efendimizindir” notu yer almaktadır. Dolayısıyla cüzün, 1846-1850 yılları arasında yazıldığını söylemek mümkündür.

kullanıldığı belirtilmektedir.¹⁷ İleride daha geniş şekilde açıklanacak olan kadim *Elifbâ*'nın öğretiminde çok eski çağlardan itibaren kullanılmaya başlanan ve birçok ülkede 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar en çok kullanılan okuma yazma öğretim yöntemi olan harf/adlandırma/tesmiye yöntemi kullanılmıştır. Metni anlamaktan ziyade kelimeyi tanımaya yönelik olan harf yönteminde, çok çaba sarf edilmesine rağmen az ilerleme kaydedilmektedir. Bu yöntemin aynı zamanda ilk okuma dersleri sırasında öğrencilere sıkıcı geldiği, okumaların tekrarı ise isteksizlik meydana getirdiği belirtilmektedir.¹⁸

Kadim *Elifbâ*'nın öğretimi sırasında uygulanan harf yönteminde, hoca tarafından öğrencisine bire bir olarak önce harflerin tamamı Arapça isimleri ile ا (الف), ب (باء), ت (تاء), ث (ثاء) olarak öğretilmiştir. Daha sonra üstün*, esre** ve ötre*** hareketleri “Elif üstün e, elif esre i, elif ötre ü, be üstün be, be esre bi, be ötre bü, te üstün te, te esre ti, te ötre tü, se üstün se, se esre si, se ötre sü.(...)” şeklinde hecelenerek öğretilmiştir.¹⁹ Heceleme yapılırken harekeli harf; önce harfin ismi, ardından hareketin ismi, son olarak da harfin harekeli sesi söylenerek okutulmuştur. Bu şekilde heceleme yapılarak tenvin ve cezm işaretleri ile de harflerin seslendirilişi öğretilmiş Kur'an'ı doğru okuyabilmek için asgari şart olan med harfleri, şedde, çeker, zamir gibi konularla ilgili hiç örnek okuma yapılmadan dualar bölümüne geçilmiştir. Elifbâ bitirilip Kur'an okunmaya başlandıktan sonra Osmanlı Türkçesi

¹⁷ Necib Asım, “Elifbâımız Hakkında Bazı Mülâhazalar”, **Daru’l Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1332-1334., s. 131.; İsmail Durmuş, “Harf”, **DİA**, C.XVI, İstanbul, TDV Yay., s. 162.; Fuat Baymur, **İlkokuma Yazma Öğretimi**, 2. bs., İstanbul, İnkılab Kitabevi, 1947, s. 26.

¹⁸ William S. Gray, **Okuma ve Yazı Öğretimi**, Çev. Nejat Yüzbaşıoğulları, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1964, s. 90.

* **Fetha (Üstün)**: - Sözlükte, “açmak veya açıklık” anlamındadır. İstilahta ise; sese doğrultu vermek için alt çenenin biraz düşmesiyle ağzın aldığı açılma durumudur. İnce harflere “e” sesi verirken normal açık, kalın harflere “a” sesi verirken ağız biraz daha açıktır. Mutçalı, **a.g.e.**, s. 643.; Karaçam, **a.g.e.**, s. 250.; Pakdil, **a.g.e.**, s. 123.

** **Kesra (Esre)**: - Sözlükte “kırmak ve kırık” anlamındadır. İstilahta ise; alt çeneyi kırıp, ağzı açmamaktır. İnce harfte “i”, kalın harfte ise “ı” dan “i” ye inen bir ses verir. Mutçalı, **a.g.e.**, s. 761.; Karaçam, **a.g.e.**, s. 250.; Pakdil, **a.g.e.**, s. 124.

*** **Damme (Ötre)**: - Sözlükte “toplama, birleştirme” anlamına gelir. İstilahta ise sese doğrultu vermek amacıyla belli bir miktarda dudakları yummak anlamına gelmektedir. Bu hareke, kalın harfe “u” sesi, ince harfe ise “u-ü” arası bir ses verir. Çok ince “ü” sesi Kur'an telaffuzunda yoktur. Mutçalı, **a.g.e.**, s. 508.; Karaçam, **a.g.e.**, s. 251.; Pakdil, **a.g.e.**, s. 15.

¹⁹ Baymur, **a.g.e.**, s. 32.

ile yazılmış metinler okutulmuştur.²⁰ Elifbâ bu şekilde öğretildiğinde, harekelerin tam olarak kavranamadığı, öğrencinin hocasının söylediği heceyi doğru telaffuz edebilse dahi gördüğü zaman okuyamadığı belirtilmekte elifbâ öğretiminden beklenen verimin alınamadığı ifade edilmektedir. Öte yandan öğrencilerin harekeli metin okumaya alışması dolayısıyla harekesiz Osmanlı Türkçesi metinlerini okuyamadıkları da anlatılmaktadır.²¹

Bu durumu Ali Haydar, yıllar sonra yazdığı *Elifbâ Kitâbiyâtı* (1924) isimli makalesinde şu cümlelerle eleştirmiştir:

“Türkçe öğrenemiyorlardı. Çünkü bu elifbâda Türkçe’de kullanılan p, ç, j gibi harfler, hurûf-ı imlâ temrinatı (sesli harf) görevi gören harflerle ilgili alıştırmalar ve Türkçe’de müsta’mel (kullanılan) hiçbir kelime yoktur. Tilâvet-i Kur’an dahi öğrenemiyorlardı, çünkü bu elifbâ yalnız resmi harekelerin temrinine ehemmiyet verip, harfî harekelerin temrinine hiç mevki verilmemiştir. Bu elifbâ risalesini ikmal (bitiren) eden zeki bir çocuk bile, قال , يقول , سبحانك gibi basit kelimeleri okumaktan acizdir.”²²

Yukarıdaki alıntıdan anlaşılacağı üzere elifbâda, Osmanlı Türkçesi okumak için gerekli olan p, ç, j gibi harfler ve imlâ harfleriyle yazılmış okuma örnekleri bulunmamaktadır. Ayrıca Kur’an okumak için gerekli olan med konusuna da yer verilmemiştir. Dolayısıyla bu elifbâyı bitirenlerin Kur’an ve Osmanlı Türkçesi okuması neredeyse imkânsızdır.

Konuyla ilgili 1882 yılında yayınlanan bir belgede memlekette en geri kalan halkın Müslüman halk olduğu; köy ve nahiyelerde Kur’an’ı biraz heceleyebilecek birinin bayağı âlim olarak görüldüğü ileri sürülmektedir.²³ Benzer şekilde Saçaklızade Mehmed Efendi (ö.1732) de 1700’lü yılların başında “Başında kocaman

²⁰ Mahmud Cevad, **a.g.e.**, s. 329.

²¹ COA, ŞD., 205/11, 2 S 1286. (Çalışmamızda Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivlerine atıf yapılırken ilk olarak dosya numarası, ikinci olarak ise gömlek numarası yazılmaktadır.) Ayrıca bkz.: Osman Ergin, **a.g.e.**, s. 84, 463.; Yahya Kemal, **Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım**, İstanbul Fethi Cemiyeti, 3. bs., 1986, s. 1-2, 21-29; Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, Haz. A. Şükrü Çoruh, İstanbul, Kitapevi Yay., 2001, s.13-21.; Muallim Naci, **Ömer’in Çocukluğu**, İstanbul, Morpa, 2007, s. 23.; Kara ve Birinci, **a.g.e.**, s. 74, 128, 186, 253.

²² Ali Haydar, “Elifbâ Kitâbiyâtı”, **Muallimler Mecmuası**, S:17-18, 1924, s. 351.

²³ Kodaman, **a.g.e.**, s. 68.

sarık taşıyan pek çok kimselerin kıraatler ve Kur'an'ın okunuşu ile ilgili en meşhur meseleleri bile bilmediklerini ve Kur'an'ı kadınlar ve köylüler gibi okuduklarını görürsün.” diyerek halkın Kur'an okuma seviyesini ortaya koymaktadır.²⁴

Tüm bu bilgilerden hareketle elifbâ dersinde Kur'an ve Osmanlı Türkçesinin doğru, hızlı ve kalıcı şekilde öğretilmediği eğitimde yenileşme hareketlerinin olduğu 1800'lü yılların ilk yarısında farkedilmiş ve elifbâ öğretiminin yeniden ele alınması amacıyla çalışmalara başlanmıştır.

1.1.2. Sıbyan Mekteplerini Islah Çalışmaları

II. Mahmud döneminde (1808-1839) ilk mekteplerdeki aksaklıkların ve elifbâ öğretiminde yaşanan sorunların giderilip çocukların Türkçe okuma yazma konusunda daha iyi seviyeye getirilebilmeleri maksadıyla Meclis-i Umûr-ı Nâfia* tarafından 1838 yılında bir lâyiha yayınlanmıştır.²⁵ Bazı tespit ve önerilerin yer aldığı lâyihadaki hususları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Mahalle mekteplerindeki dersler, çocukların kişisel özellikleri dikkate alınmadan yapılmaktadır. Bu uygulama doğru değildir.
- Sıbyan mekteplerindeki eğitim öğretimde kural ve nizam olmadığından hocalar çocuklara uygun yöntemler kullanmaksızın ders vermekte, bu da öğrencilerin vakitlerini boşa geçirmelerine sebep olmaktadır.
- Küçük yaştaki çocuklar bir sanatta hakkıyla ilerlemiş olup öğrendikleri şekilde eser ortaya koyabilseler bile okul eğitimi almadıkları için o sanata katkı yapamaz ve ilerletemezler.
- Çocuklar mahalle mekteplerine devam etmedikleri takdirde vatan ve millet sevgisinden yoksun olarak yetişmektedirler.

²⁴ Saçaklızade, *Tertîbü'l Ulûm*, Çev. Zekeriya Pak ve M. Akif Özdoğan, Kahramanmaraş, 2009, s. 173.

* **Meclis-i Umûr-ı Nâfia:** 1838'de kurulan eğitim sisteminin ve kurumlarının düzenlenmesi ile ilgili çalışmalar yapan ilk kurumdur.

²⁵ **Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye** -İkinci Sene-, Dârülhilâfetülâliye, Matbaa-i Âmire, 1317, s. 16-21.

- Öğrencilerin hoca karşısında teker teker ders okumaları hocayı haddinden fazla meşgul etmekte ve diğer öğrencilerin boşa zaman geçirmelerine sebep olmaktadır.

Lâyihada söz konusu problemlerin çözümüne öneri olarak;

- Mahalle mekteplerine çekidüzen verilmelidir.
- Mekteplerde, sınıf-ı evvel (mahalle mektepleri) ve sınıf-ı sâni olarak (selâtin-i izam mektepleri) şeklinde derecelendirilerek eğitim verilmelidir.
- Devlet memurları tarafından hocaların bilgi durumları ve öğretmenlik kabiliyetleri teftiş edilip hocalığa uygun olanlar istihdam edilmelidir.
- Öğrenciler kişisel yetenek ve bilgi düzeylerine göre gruplandırılmalıdır.
- Dersler tek tek değil küçük gruplar hâlinde yapılmalıdır.
- Sınıf-ı evvelde eğitim aldıktan sonra devam edecekleri sınıf-ı sânilerde Türkçe okumalarını ilerletmek amacıyla *Tuhbe-ı Vehbi**, *Nuhbe-i Vehbi***, *Sübha-ı Sıbyan****, *Birgivi Risalesi***** ve çeşitli ahlak kitapları okutulmalıdır.
- İki hatim bitirmiş ve ilmi hal okumuş öğrenciler sınıf-ı sânilere yönlendirilmelidir.²⁶

Üzerinde durulan lâyiha kararlarının yayınlanmasının ardından Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Âlî*, söz konusu önerilere karşılık bazı çekinceler ileri sürerek bunları şu şekilde gerekçelendirmiştir:

* **Tuhbe-ı Vehbi:** Sümbülzade Vehbi (ö.1809) tarafından Farsça kelimeleri ezberletmek amacıyla yazılmış bir çeşit sözlüktür. Kolay ezberlenmesi için manzum olarak yazılan eserde sözcükler arasında öğretici nitelikte Osmanlı Türkçesi şiirlere yer verilmiştir.

** **Nuhbe-i Vehbi:** Sümbülzade Vehbi (ö.1809) tarafından Arapça kelimeleri ezberletmek amacıyla yazılmış bir çeşit sözlüktür. Kolay ezberlenmesi için manzum olarak yazılan eserde sözcükler arasında öğretici nitelikte Osmanlı Türkçesi şiirlere yer verilmiştir.

*** **Sübha-ı Sıbyan:** Yazarı hakkında net bir bilgi olmayan eser, Arapça kelimelerin Türkçe karşılığını kolay ve zevkli bir şekilde öğretmeyi hedefleyen manzum sözlüktür.

**** **Birgivi Risalesi:** İmam Birgivi tarafından (ö. 1573) 1562/63 senesinde yazılmış olan eserin ilk bölümü vasiyetname, ikinci bölümü ilmi hal niteliğindedir. İmani konular ele alındıktan sonra ibadetler hakkında bilgi verilmektedir. Y”etişkinler için yazılmış bir eserdir.

²⁶ Mahmud Cevad, **a.g.e.**, s. 8-10.

- 4-5 yaşındaki çocukların elifbâ öğretimi sırasında grup olarak ders yapamazlar. Grup halinde ders yapabilmeleri için harflerin ve hecelerin öğrenilmiş olması gerekmektedir.
- Grup hâlinde yapılacak olan derslerde her ne kadar harflerin sesleri işitilerek öğrenilebilse de şekilleri görülemeyeceği için harf öğretimi tam olarak gerçekleşemez.
- İki hatim bitirilmiş olsa bile Türkçe metinleri okuyamayacaklarından öğrencilerin sınıf-ı sânilere yönlendirilmeleri doğru değildir.
- Kabiliyetli olup Türkçe okuyabilen öğrencilerin Türkçe okuma kitaplarına yönelmeleri hâlinde Kur'an ve tecvid öğrenimleri aksayabilir.
- Hafızların azalmaması için 3, 5 veya 6 hatim yapıp tecvid öğrenenlerden istekli olanlar da hafızlık yapmaları konusunda teşvik edilmelidir.

Meclis-i Umûr-ı Nâfia, Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Âlî'nin yayımlanan söz konusu lâyhaya yapmış olduğu değerlendirmeler üzerine bazı açıklamalarda bulunmuştur. Buna göre öğrencilerin; sınıf içinde elifbâ, Kur'an, ilmihal ve tecvid öğrenenler olarak sınıflandırılıp gruplar hâlinde oturmaları sağlanmalıdır. Açıklamada ilk lâyhada mahalle mekteplerinden sonra üst mektebe yönlendirilmek için öğrencinin iki hatim yapmasından kastın Kur'an'ı hatmeden, tecvid ve ilmihal bilgisi tam olan öğrenciler olduğu ifade edilerek hafızlık yapmak isteyenlerin sıbyan mektebine devam etmesinin önemi vurgulanmıştır.²⁷

Meclis-i Umûr-ı Nâfia'nın karşı cevap niteliğindeki açıklamaları üzerine konuyla ilgili görüş alışverişi aşağıdaki metindeki gibi devam etmiştir:

“(...) Lâyiha-ı mezkûrede şâkirdânın bir mektebde ayrı ayrı ders okumaları ta'til-i ta'allümlerini (derse ara verme) mûcib olduğundan bahisle şâkirdân-ı merkûmenin (öğrencilerin başka başka) sınıflara taksîmiyle her bir sınıfa ders tahsîsi ve bunlara birden ders verilmesi yazılmış ve vak'a bu sûret şâkirdânın ta'tilden ve hâcelerinin iştigâlden vâreste olmalarını

* **Dar-ı Şura-yı Bab-ı Âlî:** 1838 yılında devlet görevlilerinin ve memurların denetlenmesi amacıyla kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ali Akyıldız, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)**, İstanbul, 1993, s. 218-222.

²⁷ Mahmud Cevad, **a.g.e.**, s. 11-13. Ayrıca bkz. Mehmedoğlu, **a.g.e.**, s. 103-105.

(kurtulmaları) mûcib (gerekli) görülmüş ise de cümleye ma'lûm olunduğu üzere şâkirdâna birden ders verilmesi usûlünün icrâsı eşkâl-i hurûfu (harflerin şekillerini) öğrenmiş ve kavâ'id-i hecâyı (alfabenin kurallarını) tahsîl eylemiş etfâl hakkında mümkün olarak dört beş yaşında henüz mektebe virilmiş ve eşkâl-i hurûfu görmemiş ve bilmemiş olan etfâl fakat hurûfu tekellüm itse (söylese) bile eşkâl-i hurûfâtı be-heme-hâl hâcelerinin birer birer gösterüp ta'lîm itmelerine mütevakıf olacağından bu misillüllere birden ders verilmesi ya'nî hâceleri on, on beş-yirmi çocuğu birden karşısına oturtup elifbâ harflerini birer birer hîn-i ta'lîmde (ders sırasında) o misillü çocuklara yalnız hurûfun lafzen tekellümünü öğretmek mümkün olur ise de eşkâl-i hurûfâtı başka başka irâ'e etmedikçe (göstermedikçe) öğretilmesi mümkün olamaz gibi hâtıra gelmiş ve bir de mahallât mekteblerinde bir iki hatim itmiş etfâl ba'dehû selâtîn-i izâm-ı cennet-makâm hazerâtı mekteblerine alunup orada lisân-ı Türkî üze inşâ ve lugât-ı mütenevvî'a ve Birgivî risâleleri ve ahlâk kitâbları ve hatt-ı kitâbet ta'allüm ve temeşşuk itmelerine bir diyecek yok ise de yalnız bir iki hatm-i şerîf etmiş bulunan etfâl misillü inşâ ve lûgat ve risâle kırâ'atına kesb-i kâbiliyyet idemeyeceğinden ve meselâ müsta'id olub da bi'l-farz kâbiliyeti olsa dahi iş bu kitâbların kırâ'atıyla meşgûl olup Kur'ân-ı azîmü's-şân tilâvet ve kırâ'atı noksân kalacağından başka ilm-i tecvîd ve vücûh-ı kırâ'at ta'allümünden bî-behre olacağından bu mahzûra binâ'en (...).²⁸

Metne göre;

- Öğrencilerle gruplara ayrılarak ders yapıldığı takdirde, hocaların bir öğrenci ile ilgilenirken diğer öğrencilerin ders içi boş vakit geçirme süreleri azalacağı gibi hocaların da derste uzun süre meşgul olma durumları ortadan kalkacaktır. Ancak grup dersi yapabilmek için, öğrencilerin harflerin şekillerini ve alfabenin kurallarını öğrenmiş olmaları gerekir.

- Harflerin şekillerini hiç görmemiş olan çocuklar tekrar sebebiyle harflerin seslerini öğrenseler bile kendileriyle birebir ilgilenilmedikten sonra harflerin şekillerini öğrenemezler. Bu sebeple elifbâ öğretiminde grup dersi yapılmamalıdır.

- Mahalle mekteplerinde bir iki hatim yapmış çocukların daha üst mekteplerde Türkçe yazı ve kompozisyon çalışmasına, lûgat dersi görmesine, Birgivi Risalesi gibi risaleler ile ahlak kitapları okumasına karşı çıkılamaz. Ancak,

❖ Bir iki hatim yapmış çocuklar Türkçe okuma yazma konusunda eksiktirler, bütün bu sayılanları yapamazlar.

²⁸ Mahmud Cevad, a.g.e., s. 14.

❖ Aralarından Türkçe konusunda kabiliyetli olanlar çıkabilir. Onlar Türkçe okumakla meşgul olurken Kur'an okumayı, tecvid öğrenmeyi ve kıraat ilmini ihmal edebilecekleri için bu öneri sakıncalıdır.

Tüm bu açıklamalardan sıbyan mekteplerinin o dönemde en önemli amacının, çocuklara Kur'an okumayı öğretmek olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Hatta bu amacın, Türkçe okumayı öğretmenin bile önünde olduğunu söylemek mümkündür. Zira söz konusu yazışmalara göre öğrencilerin Türkçe okumak için çaba sarf edecek olması, Kur'an okumasını aksatabileceği endişesiyle kabul görmemektedir. Diğer yandan bu dönemin eğitim anlayışında insanları ahirete hazırlama gayesi yanında dünya hayatına da hazırlaması gerektiği yönünde düşünce hâkim olmaya başlamıştır.

1838 yılında yapılan bu karşılıklı yazışmalar devam etmiş son olarak Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâmü'l Adliye'nin* verdiği kararlar sıbyan mektepleri ile medreseler arasına öğretim kademesi olarak sınıf-ı sâni okullarının kurulmasına karar verilmiştir.²⁹ Padişah tarafından daha sonra rüşdiye olarak isimlendirilen bu okullar açılıncaya kadar Osmanlı Türkçesi okuma yazmayı bilen, Arapça ve Farsça dilbilgisine sahip, rik'a hattını yazabilen, dört işlem yapabilen devlet memurları yetiştirmek amacıyla 1838 yılında Mekteb-i Maârif-i Adliye ve Mekteb-i Umumi Edebiye faaliyet göstermeye başlamıştır.³⁰

1.1.3. Usul-i Cedid Hareketinin Elifbâ Öğretimine Yansımaları

Yeni metot, yeni yöntem anlamına gelen usul-i cedid, Tanzimat Dönemi'nde kolaylıkla, kısa sürede ve etkili bir biçimde öğretim yapma amacının neticesinde

* **Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâmü'l Adliye**: 1838 yılında kurulan meclisin görevi yapılması düşünülen reformların gerçekleştirilmesi amacıyla kanun ve nizamları hazırlamak ve Dâr-ı Şûrâ-yı Bâbiâlî, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'nin tanzim ettiği mazbatalara son şeklini vermektir. Ali Akyıldız, "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâmü'l Adliye", **DİA**, 2003, C.XXVIII, s. 250-251.

²⁹ Mahmud Cevad, **a.g.e.**, s. 17-18.; Aziz Berker, **Türkiye'de İlk Öğretim**, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1945, s. 8-11.

³⁰ **Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye**, 1317, s. 22. Ayrıca bkz.: Kodaman, **a.g.e.**, s. 91.; Ergin, **a.g.e.**, s. 441.; Somel, "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler", **a.g.e.**, s. 63.

ortaya çıkmış olan bir harekettir.³¹ Bu amacı gerçekleştirebilmek için eğitim alanında ve ders öğretim yöntemlerinde yenilikler yapılmış mekteplerin fiziki şartları iyileştirilmeye çalışılmıştır. 1847 yılında rüşdiyelerde başlayan usul-i cedit hareketi sıbyan mekteplerinde de etkisini göstermiştir. Aynı yıl yayınlanan Etfâlin Ta'lim ve Tadrîs ve Terbiyelerine Ne Vechile Eylemeleri Lazım Geleceğine Dair Sıbyân Mekâtibi Hâce Efendilere İ'tâ Olunacak Ta'limât* sıbyan mekteplerinin işleyişi, süresi, akademik kadrosu, ceza ve mükâfat uygulamaları gibi konular yer vermenin yanı sıra elifbâ öğretimine yeni bir usul önerisinde bulunmuştur.³² Sıbyan mekteplerini düzene sokmak için hazırlanan bu talimattaki yenilikler her ne kadar tam olarak uygulanamasa da tavsiye ettiği öneriler bakımından dikkat çekicidir. Söz konusu önerilerin elifbâ öğretimi ile ilgili olanları şöyle sıralanabilir:

- Eğitim süresi 4 yıl olan sıbyan mekteplerine en geç 6 yaşında başlanmalıdır.
- Mektebe gönderilmeyen çocuklar imamlar ve muhtarlar tarafından tespit edilerek velileri uyarılmalı ve hiçbir şekilde iltimas kabul edilmemelidir.
- Mekteplerde önce elifbâ öğretimi yapılmalı, ardından Amme cüzü** ve sırasıyla diğer Kur'an cüzleri okunup hatim edilmelidir.
- Öğrencilerin elifbâyı kısa sürede ve az bir çaba ile öğrenip okuyabilmeleri için yazılıp silinebilen taş levhalar üzerine yazma çalışmaları yapılmalıdır.

³¹Bu çalışmada usûl-i cedit hareketinin sadece eğitim alanına etkisi üzerinde durulmuş, sosyal, kültürel ve siyasi yönü ele alınmamıştır. Usûl-i cedit hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 180-183.; Fahri Temizyürek, "Selim Sabit Efendi ve Usûl-i Cedit Hareketi İçerisindeki Yeri", Gazi Üniversitesi SBE, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 1999.; Süleyman Akyürek, "Tanzimat Dönemi İlköğretim Okullarında Usûl-i Cedit Hareketi", Erciyes Üniversitesi SBE, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, 1998.

* Bu talimat çalışma boyunca "Sıbyân Mekâtibi Hâce Efendilere İ'tâ Olunacak Ta'limât" olarak ifade edilecektir.

³² **Etfâlin Ta'lim ve Tadrîs ve Terbiyelerine Ne Vechile Eylemeleri Lazım Geleceğine Dair Sıbyân Mekâtibi Hâce Efendilere İ'tâ Olunacak Ta'limât**, 1263, s. 3-4.; Ayrıntılı bilgi için bkz.: Yahya Akyüz, "İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S:5, 1994, (Çevrimiçi) <http://dergipark.gov.tr/>, 15.5.2015.

** Kur'an-ı Kerim'in 20 sayfalık bölümlerine cüz denir. Kur'an-ı Kerim'in 30. cüzü (عَمَ kelimesi ile başlayan) Nebe Suresi'dir. Nebe Suresi " عَمَ " kelimesi ile başladığı için halk arasında "Amme Cüzü" ifadesi kullanılır.

Bu önerilerin yanı sıra aşağıdaki alıntıdan da anlaşılacağı gibi üzerinde durulan talimatta harf öğretimi sırasında o zamana kadar uygulanan yöntemin dışında yeni bir usul önerilmektedir:

(...) Elifbâ'ya başlayan sabiye hem hurûfâtı okutmak ve hem de bunların yavaş yavaş yazıyı dahi öğrenmeleri için öteden beri Mekke-i Mükerrreme ve Medine-i Münevvire ve sâir havâli-i Arabistan'da olageldiği misilli üzerine yazı yazılır silinir surette taraf-ı eşref-i saltanat-ı seniyyeden her bir mektebe lüzumu miktar ita buyurulacak levhalara eşkâl-i hurûfu yazdırmak münasip olacağından işbu levhalardan mektebe başlayan sabilere birer tane verilip mesela taallüm eyledikleri ا , ب , ت , ث , ج satırını kabil olduğu derece ol levhaya yazdırıp harflere fetha ile hareke vererek ج'e kadar okunduktan sonra "şekl-i ا böyledir ve bu harfe الف" derler diye çocuğun mümkün mertebe zihni aldığı tabir ile ifade ve bu siyak üzere birkaç kere tekrar ve iade edeler. Çünkü bigayetillah-i teala kabiliyet-i sanat-ı kitâbet (yazı yazma kabiliyeti) tabiat-ı insaniyede mezkur olmağla, çocuklar kendi kendisiyle kalsa bile la'b suretiyle (ağzından salya akacak kadar küçük) olanlar bile beher hal (mutlaka) kalemî veyahut bir çöpü eline aldıktaki mürekkep (...) Birden çok harfin, örneğin الف sair harflere bitiştiği vakitte ne şekil bitişir onun (ب, ت, جيم diye یا kadar olan ittisali keyfiyetini ve keza ل ve ت ve ث veya جيم harflerinin ahir hurufa bitiştiği suretlerini) hacc efendilerin hîn-i ta'limde ب ث ج diye irae ve ifadesiyle ne resimde olduğunu öğrenecekleri derkar olup (...).³³

Yukarıdaki metinde önerilen metoda göre harflerin öğretiminde şu şekilde bir yol izlenmelidir:

- Elifbâ öğretiminin daha kolay ve hızlı şekilde yapılabilmesi için Mekke, Medine ve Arabistan'ın çeşitli bölgelerinde olduğu gibi her bir öğrenciye yazılıp silinebilen levhalar verilmelidir.³⁴
- Harfler gruplandırılarak ve levhalara yazılara öğretilmelidir.
- Harfler ilk olarak (الف , باء , تاء , ثاء , جيم) şeklinde isimleriyle değil, üstün harekeli sesleri ile öğretilmelidir.
- Harfler sadece isimleri ezberletilerek değil aynı zamanda şekillerinin öğrencilerin anlayacağı cümlelerle izah edilmesi yoluyla öğretilmelidir.

³³ Sıbyân Mekâtibi Hâce Efendilere İ'tâ Olunacak Ta'limât, s. 3-4.

³⁴ Talimatta geçen öğrencilere padişah tarafından levha verilmesiyle ilgili olarak Nafi Atuf şu değerlendirmeyi yapar: “Mekke, Medine vesair Arabistan havalisinde olduğu gibi demesinin sebebi taştahıyı mektebe sokmak isterken softaların itiraz ve isyanından korkulmasıdır. Yoksa ne Mekkede ne de Medinede taştahıta kullanıldığı bile yoktu.” Nafi Atuf, **Türkiye Maarif Tarihi**, y.y. , Milliyet Matbaası, 1930, s. 101.

- Harfler ilk olarak üstün harekeli sesleri ile öğretildiği için şekilleri izah edilirken isimleri öğrenciye söylenmelidir.
- Harflerin üstün harekeli sesleri, isimleri ve şekilleri tekrar edilmeli ve öğrenciye tekrar ettirilmelidir.
- Yazma isteği insanın doğasında mevcut olduğundan ders aracı olarak kullanılmalı ve harflerin şekilleri öğrencilere yazdırılmalıdır.
- Harflerin tamamı öğretildikten sonra başta, ortada ve sonda aldıkları şekiller üzerinde konuşulmalı ve yazılarak anlatılmalıdır.
- İki harfli hece ve kelimeler hem daha kolay öğrenmeyi sağlamak hem de yazı yazmayı öğretmek için yazılıp silinebilen levhalara yazdırılmalıdır. Üç ve daha fazla harfli olan kelimeler ise harflerin bitişirken aldıkları şekillerin kavranmasının elifbâ okuyan öğrenciler için zor olması sebebiyle Kur'an okumada belli bir seviyeye gelindikten sonra yazdırılmalıdır.

Üzerinde durulan talimat, elifbâ öğretimine getirmiş olduğu yenilikler bakımından önemlidir. Zira harf öğretimi, o zamana kadar uygulanan harf yönteminden, harflerin isimlerinin ezberletilerek öğretilmesinden, farklı olarak harflerin üstün harekeli seslerinin öğretilmesi şekline dönüştürülmek istenmiştir. Ayrıca harflerin isimlerinin öğretilmesinin yanı sıra şekillerinin de izah edilmesi diğer bir deyişle harflerin iyice kavraması önerilmektedir. Harflerin bitişirken aldıkları şekillerin farklı olduğunun öğrenciye kavratılması hedeflenmektedir. Böylece hem okuma hem de yazma sırasında ortaya çıkabilecek olan problemlerin bertaraf edilmesi istenmektedir.

Elifbâ boyunca her sayfanın yazdırılması; Kur'an'a geçildiğinde ise Kur'an sayfalarının yazılıp silinmesi uygun görülmediği için düzenlenecek olan Türkçe sözlük ve ahlak risalelerinin sayfalarının yazdırılması önerilmektedir. Okuma ile beraber yazı yazmanın da öğretilmesini destekleyen öneriler, devletin artık elifbâ dersi ile hem Kur'an hem de Osmanlı Türkçesini birlikte öğretmeyi hedeflediğini göstermektedir. Talimata göre ikinci hatime başlayan öğrencilere ilmihal ve tecvid öğretilmesi, bu yapılırken kolay öğretim yollarına göre eğitim yapılması tavsiye edilmektedir. Talimatta dikkat çeken diğer bir husus, hafızlığın önemsenmesi ve

hafızlığa küçük yaşlarda başlanmasının başarı itibarıyla tavsiye edilmesidir. Değerlendirmesi yapılan talimatta sıbyan mekteplerinde okutulması planlanan derslere yer verilmektedir. Burada dikkat çeken hususlardan biri derslerin sınıf geçme usulüne göre yapılacağının belirtilmesidir. Henüz ders programlarının yıllara göre hazırlanmaya başlanmadığı bu dönemde birinci hatim ve ikinci hatim okunurken Kur'an derslerine ek olarak yapılması planlanan dersler aşağıdaki Tablo 1.2'de görülmektedir.³⁵

BİRİNCİ HATİM SIRASINDA	İKİNCİ HATİM SIRASINDA
Elifbâ	Türkçe Tecvid
Amme Cüzü ve diğer cüzler	İlmihal Risalesi
Türkçe Lügat	Sülüs ve Nesih Yazısı
Ahlak Risaleleri	Kur'an-ı Kerim
Yazı	Hıfz-ı Kur'an (İstekli çocuklar yönlendirilecek)

Tablo 1.2: Sıbyân Mekâtibi Hâce Efendilere İ'tâ Olunacak Ta'limât'a göre Okutulması Planlanan Dersler.

Elifbâ öğretimi açısından talimata bakıldığında sıbyan mekteplerinde Kur'an'ın temel dersi olmaya devam ettiği görülmektedir. Harf öğretimi bakımından ise harflerin isimlerinden önce üstün harekeli seslerinin öğretilmesi, öğrencilere harflerin bitişirken aldıkları şekillerin tanıtılması ve cüz boyunca her sayfanın yazdırılmasının önerilmesi gibi birtakım yenilikler getirilmektedir. Diğer taraftan hareke öğretiminde hecelemeyle dair bir herhangi bir öneride bulunulmaması, elifbâ öğretimi konusunda yeni bir bakış açısı gelişmeye başladığını ortaya koymaktadır. Tüm bunlara ilave olarak talimatta Osmanlı Türkçesi okuyup yazmak ile ilgili ders başlığı olmasına rağmen alfabeye Osmanlı Türkçesinde olan harflerin ilave edildiğine dair herhangi bir bilgi bulunmaması dikkat çekicidir.

Söz konusu talimatı uygulama konusundaki kararlılık, talimatın nüshalarının mahalle ve esnafın ileri gelenlerine dağıtılması ve bu yolla halkın sıbyan mekteplerindeki yeni uygulamalar hakkında bilgilendirilmesinden anlaşılmaktadır.³⁶ Fakat elifbâ öğretimi ile ilgili tavsiyelerin sıbyan mekteplerinde uzun yıllar

³⁵ Sıbyân Mekâtibi Hâce Efendilere İ'tâ Olunacak Ta'limât, s. 3-8.

³⁶ COA, İ. DH., 148/7648, 4 C 1263.

yaygınlaştırılmadığı görülmektedir. Söz konusu talimatın yayınlanmasından bir yıl sonra konuyla ilgili bir belgede usul-i cedid üzere elifbâ öğretiminin nasıl yapıldığı şu cümlelerle anlatılmaktadır.

“(...) 29 hurûfun harekesizleriyle harekelilerini tek milden sonra sol tarafından bitecek harfler bunlardır diyerek hurûf-ı muttasılayı ve sol canibe bitismeyecek harfler de budur deyub hurûf-ı munfasılayı tefrik edib imlâya medar olmak üzere ezber ettirib aşağı taraflara geçmek (...).”³⁷

Yukarıdaki belgeden usul-i cedid üzere elifbâ öğretimi yapılırken 29 harf harekeli okunuşlarıyla öğretildikten sonra bitişen ve bitişmeyen harflerin gösterilip ezberletildiği, hangi harfin hangi taraftan bitiştiğinin kavratıldığı, böylece okuma ve yazmada kolaylık sağlanmasının hedeflendiği anlaşılmaktadır. Bahsi geçen belgeden hareketle usul-i cedid üzere elifbâ öğretimi ifadesinden kastedilen manalardan birinin harflerin başta, ortada ve sonda yazılırken aldıkları şekillerin öğretimi olduğu anlaşılmaktadır. Kadim *Elifbâ*’dan sonra basılan ilk eser³⁸ olan *Elifbâ*’da (1272/1856) da bu konuya yer verilmesi harflerin kelime içerisinde aldıkları şekillerin öğretiminin yeni usul üzere elifbâ öğretiminin bir yansıması olarak ortaya çıktığını göstermektedir.³⁹

1.1.4. Tanzimat Dönemi Eğitiminin Temel Özellikleri

II. Mahmut’un (1808-1839) sıbyan mekteplerini ıslah etmek için başlatmış olduğu yenilik faaliyetleri Tanzimat Dönemi’nde (1839-1876) de devam etmiştir. Bu dönem 1839 yılında Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu’nun kabul edilmesi ile başlamıştır.⁴⁰ Bu belgede devlet yönetimi, halkın can ve mal güvenliği, zorunlu askerlik, yargı, adalet ve gayrimüslimlerle ilgili alanlarda yeni düzenlemeler yapılmasına rağmen eğitimle ilgili herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Ancak Abdülmecit’in (1839-1861), 1845 yılında sadrazam ve vekillere hitaben okuttuğu başka bir

³⁷ COA, C. MF, 128/6386, 7 L 1264.

³⁸ Osmanlı Türkçesi öğretimini hedefleyen Mehmed Rüşdi’ye ait Nuhbetü’l Etfal isimli eserin h.1269/1853 yılında te’lif edildiğine dair belge olmakla birlikte, eserin birinci basımı h.1274/1858 tarihlidir. Bu sebeple çalışma boyunca basım yılı 1272/1856 olan *Elifbâ*’nın ilk elifbâ olduğu ifade edilecektir. Bkz. COA, İ. MVL 280/10938, 26 L 1269.

³⁹ *Elifbâ*, 1272, y.y., s. 1-2.

⁴⁰ *Düstur*, Birinci Tertib, C.I, Matbaa-i Amire, 1289, s. 4-7.

fermanda; devletin amacının ülkenin ve halkın refahını sağlamak olduğunu belirtilerek bu amacı gerçekleştirmek için halkın bilgisizliğinin giderilmesinin, din ve dünya için geçerli eğitimin ülkenin uygun yerlerine yayılmasının önemine vurgu yapılmıştır.⁴¹

Padişahın açıklamaları üzerine eğitim alanındaki faaliyetlere hız verilmiş 1845 yılında Meclis-i Maârif-i Muvakkat⁴², 1846 yılında da Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti kurulmuştur.⁴³ Eğitimin düzenlenmesi için yapılan bu girişimlerin ardından sıbyan mekteplerini bitirenlerin devam edeceği rüşdiyeler açılmaya başlamıştır. Sınıflarda sadece minder ve rahle kullanılırken sıra, kara tahta, öğretmen kürsüsü, harita, küre gibi ders materyalleri getirilmiş ve ders programlarına tarih, coğrafya, hesap gibi dersler ilave edilmiştir.⁴⁴ Kemal Efendi tarafından 1847 yılında açılan rüşdiyelerde verilen eğitimden iyi sonuçlar alınmasının ardından rüşdiyelerin sayısında artış olmuştur. Rüşdiyelerdeki başarıyı göstermek amacıyla önce Maârif Meclisi önünde daha sonra da dönemin padişahı Abdülmecid'in (1839-1861) huzunda imtihan yapılmış başarılı olan öğrencilere aferin nişanı takdim edilmiştir. Kemal Efendi'ye ise rütbe-i ûlâ sınıf-ı sâni'si⁴⁵ takdim edilerek nazırlık verilmiştir. Ayrıca rüşdiyelerdeki bu başarının eğitim sisteminin tamamına yaygınlaştırılması istenmiştir.⁴⁶

Islahat Fermanı'nın⁴⁷ 1856 yılında kabul edilmesiyle sadece Müslümanların alındığı askeri ve mülki okulların ülkedeki bütün halklara açılması, okullara giriş koşullarını yerine getirmeleri halinde Müslüman ve gayrimüslim halkın eşit olduklarının ifade edilmesi, sınavlarda başarılı olan yabancıların devlette yoğun olarak görev alacakları yönündeki endişeler, eğitim alanındaki çalışmaların

⁴¹ Cavit Binbaşoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi**, Ankara: Anı Yayınları, 2009, s. 120.; Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S. 2012**, s. 159-160.

⁴² COA, İ. MSM., 25/ 653, 11 S 1261. Ayrıca bkz.: Kodaman, **a.g.e.**, s. 10.; Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi, M.Ö. 1000-M.S. 2012**, s. 158.

⁴³ COA, İ. DH., 134/ 6903, 12 M 1263. Ayrıca bkz.: Kodaman, **a.g.e.**, s. 12.

⁴⁴ Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 180-181.; Unat, **a.g.e.**, s. 39.

⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: Ali Akyıldız, **a.g.e.**, s. 36.

⁴⁶ COA, A.} DVN, 38/ 49, 9 Ş 1264.; COA, A.} MKT. MVL, 9/58, 25 Ş 1264. Ayrıca bkz. Kodaman, **a.g.e.**, s. 91-92.; Akyüz, **a.g.e.**, s. 207-208.

⁴⁷ **Düstur**, Birinci Tertib, C.I, 1289, s. 7-14.

hızlanmasına sebep olmuştur.⁴⁸ 1857 yılında Maârif-i Umûmiye Nezâreti'nin kurulması ile sıbyan mekteplerinde yaşanan sorunların çözümüne yönelik çalışmalar yeniden başlamıştır.⁴⁹ Bu ıslah için öncelikle 1863 yılında İstanbul'da bulunan 36 sıbyan mektebi pilot olarak seçilmiş ve yeni usul üzere öğretim uygulanmaya başlanmıştır.⁵⁰ Öğrencilerin farklı zamanlarda okula başlamalarının önüne geçebilmek için Rûz-ı Hızır* ve Rûz-ı Kasım* olmak üzere yılda iki kez kayıt alınacağı ilan edilmiş böylelikle öğrenciler arasındaki seviye farkları azaltılmaya çalışılarak sınıfların oluşturulmasına gayret edilmiştir. Ayrıca Arabistan usulüne uygun olarak harflerin şekillerini yazıp bozmak ve kolaylıkla öğretmek için maarif idaresince öğrencilere birer taş levha ile taş kalem ve birer divit alınıp parasız olarak verilmesi istenmiştir.⁵¹ Ancak 1869 yılında hazırlanan maarif raporundan ıslah konusundaki çabaların yeterince etkili olamadığı anlaşılmakta ve İstanbul'daki pilot olarak açılan sıbyan mekteplerinin eleştirildiği görülmektedir. Zira bu mekteplerden mezun olanlar rüşdiye mekteplerine kabul sınavlarında Kur'an'ı doğru okuyabilme, Türkçe okuma yazma, ilmihal, tecvid ve rakam bilgisi konularında başarısız olmuşlardır. Raporda 3-4 yılın sadece eczâ-yı şerîfe* kıraati, ilmihal ve tecvid öğretimi ile geçmesi, boşa geçirilmiş zaman olarak değerlendirilmektedir.⁵²

Devletin sıbyan mekteplerindeki eğitimle ilgili konulara müdahil olmaya başladığı 1824 yılından itibaren konuyla ilgili ıslahat çalışmalarında, sıbyan mekteplerine dair köklü düzenlemelerin yapıldığı Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi 1869 yılında yayınlanıncaya kadar yeterince başarılı olunamamıştır.⁵³ Nizamnâmeye göre her mahalle veya köyde bir, mümkün değilse iki mahalle veya iki köyde en az bir sıbyan mektebi, Müslim ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadığı yerlerde ise iki ayrı sıbyan mektebi açılacak mekteplerin masrafları mahalleli ve köylü tarafından

⁴⁸ Ergin, **a.g.e.**, s. 464-466.; Somel, **a.g.m.**, s. 72.

⁴⁹ COA, İ. DH., 373/24663, 18 B 1273. ; Ayrıca bkz.: Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S. 2012**, s. 162-164.; Ergin, **a.g.e.**, s. 63-66.; Kodaman, **a.g.e.**, s. 62.

⁵⁰ COA, İ. MVL., 481/ 21788, 1 Ş 1279.; Ayrıca bkz.: Berker, **a.g.e.**, s. 39-42.; Kodaman, **a.g.e.**, s. 62.

* **Ruz-ı Hızır**: Miladi takvime göre Mayıs ayının 6. gününe denk gelmektedir.

** **Ruz-ı Kasım**: Miladi takvime göre Kasım Ayının 9. gününe denk gelmektedir.

⁵¹ COA, MVL, 852/56, 17 B 1279.; Ergin, **a.g.e.**, s. 464-465.

* Kur'an-ı Kerim'i meydana getiren otuz cüze verilen isimdir.

⁵² COA, ŞD., 205/11, 2 S 1286.; Ergin, **a.g.e.**, s. 63-66

⁵³ **Maarifi Umumiye Nizamnamesi**, Matbaa-i Amire, 1286, s. 1-4.

karşılanacaktır. Sıbyan mekteplerine devam zorunluluğu kızlar için 6-10, erkekler için 7-11 yaş arası olup çocuklarını üç kez uyarı yapıldığı hâlde özürsüz olarak okula göndermeyen veliler maddi durumlarına göre beş kuruştan yüz kuruşa kadar para cezası ile cezalandırılacaktır. Sıbyan mektebini bitirip diplomasını alan öğrenciler sınavsız olarak rüşdiye mektebine kabul edilebilecektir. Eğitim süresi dört yıl olan sıbyan mekteplerinde; usûl-i cedîd üzere elifbâ, Kur'an-ı Kerim, tecvid, ahlâka müteallik resâil (ahlakla ilgili risaleler), ilmihal, yazı talimi, muhtasar fenn-i hesap (matematik), muhtasar tarih-i Osmânî, muhtasar coğrafya ve malûmât-ı nâfia (faydalı bilgiler) dersleri okutulacaktır. Nizamnâmede geçmiş yıllardan farklı olarak elifbâ dersi artık elifbâ olarak değil, usul-i cedit üzere elifbâ olarak ifade edilmektedir. Bu ifadeden hareketle, uzun yıllardır değişmeden devam eden elifbâ öğretimine yeni bir bakış açısı getirildiği görülmektedir.⁵⁴

Sıbyan mekteplerinde okutulması planlanan derslerin kitaplarının telif ve tercümelerine dair 1870 yılında Meclis-i Kebîr-i Maârif* tarafından bir nizamnâme yayınlanmıştır.⁵⁵ Nizamnâmede, elifbâ, ahlak risalesi, fezaili fiiliye risalesi (davranışların faziletleri), kavaid-i Türkî (Türkçe dilbilgisi), coğrafya, Osmanlı tarihi, malûmât-ı nâfia (faydalı bilgiler) isimli ders başlıklarının altında bu kitaplarda olması gereken özellikler açıklanmıştır. Ayrıca bu kitaplarla ilgili bir müsabaka açılacağı; müsabakaya katılacak olan elifbâların altı ayda okumayı öğretecek şekilde hecelemek için kolay bir usul ile yazılması gerektiği belirtilmiştir. Bunların dışında hazırlanacak olan elifbâlarda و ve ي harfinin hareke olarak okutmasının örnekleri; kelimenin başında kullanılan ل harfinin okunma özellikleri; kelimenin sonunda hareke olarak kullanılan ة harfinin, ح harfinden farkı; Arapça ve Farsça kelimeleri birbirinden ayırt etmek için kullanılan işaretler ve kolay kelimelerden oluşturulmuş

⁵⁴ Nizamnamenin değerlendirmesi için bkz.: Selçuk Akşin Somel, "Tanzimat Döneminde Eğitim Reformunun Dönüm Noktası: 1869 Tarihli Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi, Esbab-ı Mucibe Layihası ve İdeolojik Temelleri", **Sultan Abdülmecid ve Dönemi (1823-1861)**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yay., 2015, s. 136-167.

* **Meclis-i Kebîr-i Maârif**: 1869 yılında kurulan meclis, kitap tercüme ve telif işlerinin yanında kütüphane, müze gibi kurumlarla ilgilenmekte ve her vilayet meclislerinin kurulmasını sağlamaktaydı.

⁵⁵ **Telif ve Tercüme Nizamnamesi**, Dersaâdet, Matbaa-i Amire, 1287, s. 14-15.; Takvîm-i Vekâyi, Muharrem, 1287 M 25.

cümlelere yer verilmesi şart koşulmuştur. Nihayet, elifbâlar hazırlanırken temel ilkenin okumayı kolaylaştıracak her türlü usulün esas alınması olduğu hatırlatılarak müsabakanın şartları sonlandırılmıştır.

Elifbâların hazırlanmasıyla ilgili müsabakanın yukarıda özetlenen şartlarına bakıldığında, hazırlanması istenen elifbâların Kur'an öğretiminden ziyade Osmanlı Türkçesi öğretimini hedeflediği anlaşılmaktadır. Esas itibarıyla sıbyan mektepleri ve okutulacak derslerle ilgili getirilen yeniliklerle beraber önce Kur'an ardından Türkçe okumanın öğretilmesi yönündeki sıralamanın değişmeye başladığını söylemek mümkündür.

Tanzimat Dönemi'nde eğitim faaliyetleri ideolojik olarak Osmanlılık fikri etrafında şekillenmiş, çeşitli soy ve kültürlerden gelen çocukların bu politikayla yetiştirilmesiyle Osmanlı birliğinin kurulacağına inanılmıştır.⁵⁶ Siyasi ve sosyokültürel açıdan kabul edilen bu politikaların doğal bir sonucu olarak bu dönemden itibaren hazırlanan ders kitaplarında da Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan her millettten ve dinden halkın kardeş olduğunu anlatan okuma metinlerine yer verilmiştir.⁵⁷

1.1.5. Elifbâ Öğretimini İyileştirme Çalışmaları

Sıbyan mekteplerine ve elifbâ öğretimine katkısı ile dikkat çeken usul-i cedid hareketinin öncülerinden olan Selim Sabit⁵⁸ bu hareketi yaygınlaştırmak amacıyla Süleymaniye'de bir taş mektep açmış, oraya Fransa'da gördüğü gibi sıralar, tahtalar,

⁵⁶ Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1976, s. 20.

⁵⁷ Mehmet Ö. Alkan, "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim", **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si**, Çev. Sönmez Taner, Der. Kemal Karpat, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2005, s. 77.; Başkurt, **a.g.e.**, s. 83-85.

⁵⁸ **Selim Sabit (1829-1911)**: Edirne'de doğan yazar Fatih Medresesi'nde eğitim aldıktan sonra 1851'de Darulmuallimin'e kaydolarak eğitimine devam etmiştir. 1855-1861 yılları arasında Paris'teki Mekteb-i Osmânî'de Türkçe öğretmenliği yapmıştır. İstanbul'a döndüğünde Süleymaniye'de bir ilk mektep açmış, orada Paris'te öğrendiği bilimsel metodları kullanarak eğitim yapmaya çalışmış ancak engellerle karşılaşmıştır. 1869'da İstanbul Üniversitesi Türk Edebiyatı bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmıştır. Vefatına kadar da birçok resmi görevde bulunmuştur. Koçer, **a.g.e.**, s. 97-101.; Temizyürek, **a.g.e.**, 20-25.; Adnan Şişman, **Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2004, s. 35-36. ,

haritalar koymuş ve ilk olarak bu materyalleri kendisinin kullandığını anlatmıştır. Hatta Kur'an-ı Kerim'i minder veya hasır yerine sırada okuttuğu için Şeyhülislam Efendi'ye şikâyet edilip cezalandırılmasının istendiğini ancak padişahın kendisini bu yenilikleri “Birden bire değil tedricen terakki edelim, efkâr-ı umûmiyeyi de unutmayalım” diyerek daha ılımlı olması için uyardığını açıklamıştır.⁵⁹

Mekteplerde yeni usul üzere eğitim öğretimin yaygınlaşması için Selim Sabit'in yapmış olduğu çalışmalardan bir diğeri *Rehnümâ-i Muallimîn*⁶⁰ (t.y) isimli eseridir. Söz konusu eserde sınıfların düzeni, öğretmenlerin vasıfları, öğretim ilke ve yöntemleri hakkında dönemin eğitim anlayışının ilerisinde fikirler ortaya koyulmuştur.⁶¹ Selim Sabit yeni usul üzere öğretim yapacak kurumlarda öğrencilerin okula başlaması için belirli bir kayıt dönemi olmasını önermektedir. Zira farklı zamanlarda mektebe başlayan öğrenciler arasında akademik anlamda seviye farkı olmaktadır. Bu durumda dersler topluca yapılmak yerine tek tek yapılmakta; bu da zaman ve emek kaybına yol açmaktadır. Bireysel usul ile öğretim bekleyen öğrencilerin de sıkılmasına sebep olmaktadır. Bu eksikliği gören Selim Sabit, öğrencilerin kayıtlarıyla ilgili karmaşanın önüne geçilebilmek için yılda iki kere öğrenci kaydı alınmasını önermektedir. Böylece öğrenci seviyelerinin birbirine yakın olacağını ve sınıfta grup dersi yapılabileceğini ifade etmektedir. Ayrıca sıbyan mekteplerine sınıf sistemi getirmekte ve Tablo 1.3'teki gibi dört sınıflı bir okul önerisinde bulunmaktadır.⁶²

⁵⁹ Kilisli Muallim Rıfat , “Mekteb Hatıraları”, **Muallimler Mecmuası**, C.III, S:30, s. 1352.; Muallim Cevdet, “25 Sene Evvelki Hatıralardan: Selim Sabit Merhum Hakkında”, **Tedrisat Mecmuası**, Nisan 1925, s. 321.

⁶⁰ Selim Sabit, *Rehnümâ-i Muallimîn*, y.y., t.y.

⁶¹ Rehnümâ-i Muallimîn hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Temizyürek, **a.g.e.**, s.50-99.; Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S. 2012**, s. 203-207.; Adnan Ersoy Haktanır, “Selim Sabit Efendi'nin Rehnümâ-yı Muallimîn Adlı Eserinin Öğretim Teknikleri Açısından İncelenmesi (Metin-İnceleme)”, Gaziantep Üniversitesi SBE, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Gaziantep, 2006, 30-94.; Ramazan Buyrukçu, “Selim Sabit Efendi'nin Rehnümâ-i Muallimîn'ine Pedagojik Bir Yaklaşım”, **Dini Araştırmalar**, Ocak-Nisan 2002, C.IV, s. 12.

⁶² Selim Sabit, *Rehnümâ-i Muallimîn*, s. 5-10.

Birinci Sınıf	İkinci Sınıf	Üçüncü Sınıf	Dördüncü Sınıf
Elifbâ	Kur'an-ı Kerim	Kur'an-ı Kerim	Kur'an-ı Kerim
Kur'an-ı Kerim	İlmihal	Tecvid	Coğrafya
Ahlak	Malûmât-ı İbtidâiye	Tarih-i Enbiya	Tarih-i Osmânî
Hesab-ı Zihnî	Ta'dad ve terkim*	A'mâl-ı Erbaa**	Sarf-ı Türkî
Yazı	Hatt-ı Sülûs	Hatt-ı Nesih	Hatt-ı Rik'a

Tablo 1.3: Rehnümâ-i Muallimîn'de (t.y) Önerilen Sınıf Sistemi ve Dersler.

Selim Sabit, önerdiği programda elifbâ dersini kendi hazırladığı elifbâyı esas olarak oluşturmuş ve Kur'an-ı Kerim dersinin her sınıfta okutulmasını planlamıştır. Diğer taraftan yazı öğretimi dersini, sülûs, nesih ve rik'a olmak üzere üç çeşide ayırmıştır.

Selim Sabit 1847 yılında sıbyan mektepleri hocaları için yayınlanan talimatta önerilen usulden farklı olarak harf yöntemi esasına göre öğretim yapılmasını, hareke öğretimi sırasında yapılan heceleme de kısaltılmasını önermiştir.⁶³ Elifbâ derslerinde okutulmak üzere önce *Risâle-i Elifbâiyye* (h.1282/1866) daha sonra da *Elifbâ-yı Osmânî* (h.1290/1874) isimli elifbâları hazırlamış ve bu elifbâlarda ders işlenmesinin yararlı olacağını ifade etmiştir. Kendi önerdiği usulün esaslarını *Rehnümâ-i Muallimîn*'de ayrıntılı olarak izah etmiştir. Eserde harflerin öğretiminin şu şekilde yapılmasını tavsiye edilmektedir:

“Hurûf-ı hecâ (hece harfleri) evvelâ üçer beşer tertîb üzere levhaya yazılarak eşkâl (şekil) ve esmâları (isimleri) ber-veche sıbyâna ta'lîm olunur. Şöyle ki mu'allimin elinde bir ince değnek ta'lîm levhasına yazmış olduğu harfleri değnek ile irâ'e ederek (göstererek) şâkirdâna (öğrencilere) ayrı ayrı telaffuz ettirdikten sonra evvelâ harfleri tekrâr gösterip kendi telaffuz ettikçe sıbyâna dahi onları bir ağızdan söyleterek telaffuza alıştırlır. Şâkirdân bu vechile harflerin isimlerini belleyip telaffuza

* **Ta'dad ve terkim:** Sayma ve yazma.

** **Amâl-ı Erbaa:** Dört işlem.

⁶³ Selim Sabit'in önerdiği yöntem, elifbâ öğretimi sırasında kullanılan harf yönteminin değiştirilmiş halidir. Bu yöntemde hareke öğretimi sırasında kullanılan heceleme kısaltılmış ve anlamlı hecelerden istifade edilerek okuma öğretimi yapılmıştır. Cavit Binbaşıoğlu Selim Sabit'in kullandığı bu yöntemi Heceler ve Anlamlı Hecelerden Hareket Etme Yöntemi olarak isimlendirmiştir. Selim Sabit, *Rehnümâ-i Muallimîn*, s. 14.; Selim Sabit, *Risâle-i Elifbâiyye*, İstanbul, 1282, s. 2.; Selim Sabit, *Elifbâ-yı Osmânî*, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1290, s. 4.; Cavit Binbaşıoğlu, “İlkokuma ve Yazma Öğretiminin ve Alfabe Kitaplarının Tarihîsel Gelişimi”, *Eğitim ve Bilim*, C.XIV, No:114, Ekim 1999, s. 10.; Temizyürek, *a.g.e.*, s. 110. Namık Kemal Şahbaz, “Türkçe İlkokuma ve Yazma Öğretiminde Ses Yöntemi Ve İsmail Hakkı Elifbâ'sı”, *Türkiyat Araştırmaları*, S:2, Bahar 2005, s. 56-57.

alıştıktan sonra şekil ve hey'etçe birbirinden fark ve tefâvütleri (farkları) dahi levhada gösterilerek sıbyâna ta'lîm ve tefhîm olunmalıdır. Meselâ (ا ب پ ت ث ج) harfleri tertîb üzere levhaya yazılarak evvelâ isim ve telaffuzları ya'nî (الف , با , تا , ثا , جيم) ta'bîrleri sıbyâna güzelce hıfz ettirilip sâniyen şekil ve hey'etçe birbirinden fark ve tefâvütleri gösterilir. Hurûf-ı hecânın eşkâl ve esmâları bir veche meşrûh ta'lîm olunduktan sonra tekrâren beşer beşer bi-lâ tertîb levhaya yazılarak su'âl ve cevâb tarîkiyle şâkirdân ber-vech onu temrîn ettirilir. Sayfanın devâmında çocuklarla harflerin kaç noktalı, kaç noktasız, kaçının noktası üstünde, kaçının altında gibi sorular yöneltilir.⁶⁴

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı gibi elifbâ öğretimi sırasında elifbânın yanında ders araç gereci olarak levha ve levhada yazılanları göstermek için ince bir değnek kullanılması tavsiye edilmektedir. Selim Sabit'in konuyla ilgili önerilerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Harflerin tamamı aynı sayfada yazılmış olmasına rağmen üçer, beşer gruplandırılmalı,
- Harfler levhaya yazılarak çalışılmalı,
- Harflerin şekilleri öğretmen tarafından sırasıyla gösterilmeli,
- Arapça isimleri ile öğretilmeli,
- Harfler öğrencilere tek tek telaffuz ettirilmeli,
- Harflerin telaffuzuna alışıldıktan sonra harflerin diğerlerinden farklı özellikleri levhada gösterilerek öğretilmeli,
- Harfleri önce hoca sonra tüm sınıf topluca seslendirmeli,
- Harflerin isimleri ezberletilmeli,
- Harflerin tamamı kavranıp ezberlendikten sonra karışık olarak levhaya yazılıp gösterilerek tekrar ettirilmeli,
- Harflerin ne kadar öğrenildiğini anlamak için cevap yöntemi kullanılarak geri bildirim alınmalı.

Selim Sabit'in harf öğretiminde önerdiği bu görüşler dönemine göre önemli gelişmelerdir. Her şeyden önce talim levhası kullanması, ders sırasında öğretim materyali kullanılması bakımından dikkat çekicidir. Çünkü bu levha ile öğrencilerin

⁶⁴ Selim Sabit, *Rehnümâ-i Muallimîn*, s. 10-15.

görsel olarak desteklenmesi amaçlanmaktadır. Diğer yandan Selim Sabit, Osmanlı Türkçesi öğretiminden sonra başlanacak olan Kur'an derslerinin ayetlerin yazılıp silinmesini uygun bulmamaktadır. Bu sebeple Kur'an'ın levhada gösterilmeden tekrar edilmek suretiyle öğretilmesini tavsiye etmektedir.⁶⁵ Selim Sabit'in hazırlamış olduğu *Elifbâ-yı Osmânî* uzun yıllar elifbâ derslerinde okutulmuş ve gelen talepler üzerine İstanbul'dan Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerine gönderilmiştir.⁶⁶ Söz konusu elifbâların dışında Kur'an derslerinde okutulan elifbâ, amme, tebareke, kad semia ve zariyat cüzlerinin yazılı olduğu risalelerin çoğunun da İstanbul'dan temin edildiği anlaşılmaktadır.⁶⁷

1.1.6. Sıbyan Mekteplerinden İbtidai Mekteplerine

Sıbyan mekteplerinde görevli olan hocalar usul-i cedit hareketinin etkisiyle sınıflara getirmiş olduğu sıra, tahta, harita, küre gibi yenilikleri din dışı bulmaları sebebiyle kabul etmemişlerdir. Geleneksel eğitim almış medreseliler olarak ifade edilen muhafazakâr çevreler de özel teşebbüslerle açılan okullara ve elifbâ öğretiminde yenilik önerisinde bulunan hocaların fikirlerine karşı çıkmışlardır.⁶⁸ Bu tepkilerin sebepleri arasında, öteden beri sıbyan mekteplerinde elifbâ dersinin ilk hedefi olan Kur'an öğretiminin, usul-i cedit hareketinin etkisi ile Osmanlı Türkçesi'nin öğretiminden sonraya bırakılması, Kur'an'ın sıralara oturularak okunmasının ve metnin yazılıp silinmesinin Kur'an'a hürmetsizlik olarak kabul edilmesi sayılabilir.⁶⁹

⁶⁵ Selim Sabit, *Rehnümâ-i Muallimîn*, s. 18.; Selim Sabit, *Elifbâ-yı Osmânî*, s. 4.; Selim Sabit, *Risâle-i Elifbâiyye*, s. 2.

⁶⁶ MF. MKT., 150/3, 22 S 1310.; Gönderilen bölgelerden bazıları: Trabzon, MF. İBT, 8/17, 17 Za 1292.; Konya, MF. İBT 4/43, 16 Ca 1291.; İskodra, MF. İBT, 4/89, 25 Ca 1291.; Kolaşın ve Zile, MF. İBT, 2/113, 8 Ra 1290.; Draç'a (Arnavutluk), Y. PRK. MF. 3/22, 13 Za 1311.; Sofya, MF. MKT., 14/143, 11 L 1290.; Erzurum, MF.MKT., 16/183, 29 Za 1290.; Tire, MF.İBT 49/77, 20 Ca 1294.

⁶⁷ COA, MF. MKT., 1053/25, 8 Ra 1326; COA, TŞRBNM., 16/24, 11 L 1280.; Ayrıca bkz.:Volkan Nurçin, "Kıbrıs'ta Din Eğitiminin Dönüşümü ve Türkiye'nin Etkileri", Marmara Üniversitesi SBE, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul, 2019, s. 17, 18, 57.

⁶⁸ Unat, *a.g.e.*, s.8.; Batır, *Geleneksel Eğitimin Çığırdaşı Türkiye'de İlköğretim (1908-1924)*, İstanbul, Elif Kitabevi, 2010., s. 52.

⁶⁹ *Sıbyan Mekatibi Hâce Efendilere İta Olunacak Tâlimat*, s. 3-5.; Kilisli Muallim Rıfat, *a.g.m.*, s. 1325.; Muallim Cevdet, *a.g.m.*, s. 321.; Ayrıca bkz.: Benjamin C. Fortna, *Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Okumayı Öğrenmek*, Çev. Mehmet Beşikçi, İstanbul, Koç

Söz konusu tepkilerin yoğunlaşması ve sıbyan mekteplerinde yeni usullere göre eğitim yapmanın zorluğunun anlaşılması üzerine 1874 yılında Nuruosmaniye Camii'nin yanında Sıbyan Numûne Mektebi adı ile yeni usul üzere öğretim yapacak olan ilk mektep açılmıştır.⁷⁰ Bir yandan bu okula kayıt olacak öğrenciler tespit edilmiş diğer yandan yeni açılan numûne mekteplerinin çağa uygun eğitim verebilmeleri amacıyla çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri Avrupa'daki öğretim usulleri hakkında bilgi edinilmesi için Maârif Müsteşarlığı tarafından komisyon kurulması ve gelen bilgilerin değerlendirilmesi amacıyla toplantılar düzenlenmesidir.⁷¹ Bu gelişmelerin yanı sıra sıbyan mekteplerinin usul-i cedid üzere öğretim yapan kurumlar hâline dönüştürülmesi yönünde çaba sarf edilmeye devam edilmiş, 1876 yılına gelindiğinde ibtidai mekteplerinin sayısı 200'e ulaşmıştır.⁷² Yeni açılan ibtidai mekteplerinde sıbyan mekteplerinde olduğu gibi Kur'an öğretimine devam edilmiştir.⁷³

1.1.7. Daru'l Muallimîn-i Sıbyan'ın Açılması

Usul-i cedid hareketinin etkisiyle açılan yeni okullarda görev yapacak öğretmenlerin yetiştirilmesi, yapılan ıslahatların başarılı olması açısından önemli bir ihtiyaç olmuştur.⁷⁴ Bu sebeple önce rüşdiyelerde görev yapacak muallimlerin yetiştirilmesi amacıyla 1848 yılında Daru'l Muallimîn; 20 yıl sonra 1868 yılında sıbyan mekteplerinde usul-i cedid üzere öğretim yapacak muallimlerin yetiştirilmesini amacıyla Daru'l Muallimîn-i Sıbyan adıyla öğretmen okulu açılmıştır.⁷⁵ Daru'l Muallimîn-i Sıbyan'ın müdürü olan Mehmed Cevdet'in hazırlamış olduğu önce Osmanlı Türkçesini daha sonra da Kur'an'ın öğretilmesini

Üniversitesi Yay., 2013, s. 35.; Selçuk Türkyılmaz, "İsmail Gaspıralı'nın Eğitim Anlayışı", Ege Üniversitesi SBE, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İzmir, 2013., s. 202.; Zengin, **a.g.e.**, s. 39.

⁷⁰ COA, İ. DH., 679/47295, 20 Z 1290.; Ayrıca bkz.: Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 180-181, 207-208; Kodaman, **a.g.e.**, s. 66-68.; Unat, **a.g.e.**, s. 39-40.

⁷¹ COA, MF. MKT., 17/25, 6 M 1291.; COA, MF. İBT., 4/18, 4 Ca 1291.; COA, MF. İBT., 4/25, 4 Ca 1291.

⁷² Mahmud Cevad, **a.g.e.**, s. 211, 321-325.; Kodaman, **a.g.e.**, s. 66-68, 72-73.; Unat, **a.g.e.**, s. 39-40.; Zengin, **a.g.e.**, s. 25, 52-56.

⁷³ Koçer, **a.g.e.**, s. 8.; Koç, **a.g.e.**, s. 16.

⁷⁴ Kodaman, **a.g.e.**, 145-146.

⁷⁵ COA. İ. MSM., 25/261, 18 S 1264.; COA, İ. ŞD., 10/484, 8 Ca 1285.; Ayrıca bkz. Kodaman, **a.g.e.**, s. 145-147.

hedefleyen elifbâ medreselilerin tepkisi çekmiş ve okul veliler tarafından boykot edilmiştir.⁷⁶ Öğrencisizlik sebebiyle kapatılan Daru'l Muallimîn-i Sıbyan, Mehmet Cevdet'in müdürlüğünde 1872 yılında tekrar açılmıştır.⁷⁷ Konuyla ilgili belgelerden *Feyzü'l Amim fî Esrari't Ta'lim* (1290/1874-75) isimli elifbânın yazarı olduğu anlaşılan Mehmed Cevdet'in, Daru'l Muallimîn-i Sıbyan'da yetiştirilen hocalara yeni usul üzere elifbâ öğretimi hakkında dersler verdirdiği ve bu eğitimlerin faydalı bulunduğu anlaşılmaktadır.⁷⁸

Daru'l Muallimîn-i Sıbyan'a Arapça, Farsça, mantık ve hesap okumuş kişilerin alınacağı; iki yıl olan eğitim sürecinde muallim adaylarına usul-i tedris, lisanı Türkî ve imlâ, hesap, muhtasar tarih-i Osmânî, muhtasar coğrafya, mebâdi-i hendese ve mesâha (geometri ve ölçü), Farisî ve yazı dersleri verileceği belirtilmiştir.⁷⁹ Sıbyan mektepleri hakkında Maârif Meclisi tarafından hazırlanan bir raporda sıbyan mekteplerinde görev alan muallimlerin Daru'l Muallimîn-i Sıbyan'a yönlendirilmesi; yeni sisteme uyum sağlayamayacak derecede yaşlı ve yetersiz muallimlerin emekli edilmesi ya da yanlarına genç ve yetenekli muallimlerin yardımcı muallim olarak görevlendirilmesinin tavsiye edilmesi dikkat çekicidir.⁸⁰ Başka bir raporda ise sıbyan mekteplerinde görev alan hocaların tamamının kısa sürede yeni açılan bu okulda eğitim alması mümkün olmadığı için imtihana tabi tutulmaları, bu sınavda başarılı olanların görevlerine devam etmeleri istenmiştir.⁸¹ Muhtemelen bu sınavlarda yeteri kadar başarı gösteremeyen veya yeni sisteme uyum sağlayamayan bazı hocalar yeni usul üzere öğretim yapılmasını şikâyet etmişler ancak netice alamamışlardır.⁸² Tüm bu gelişmeler muallimlerin nitelikli hale getirilmesine olanak sağlamanın yanı sıra usul-i cedid üzere elifbâ öğretiminin yaygınlaşmasına ve elifbâlar yazılmasına ortam hazırlamıştır. İstanbul'da açılan

⁷⁶ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S. 2012**, s. 160-161.

⁷⁷ COA, MF. MKT., 2/176, 17 Ca 1289.; Ayrıca bkz: Ergin, **a.g.e.**, s. 577-580.

⁷⁸ COA, İ. DH., 679/47295, 20 Z 1290.; MB.İ., 79/89, 26 Ş 1298.; Ayrıca bkz.: Mahmud Cevad, **a.g.e.**, s. 134.; Akyüz, **a.g.e.**, s. 209.

⁷⁹ Berker, **a.g.e.**, s. 93.

⁸⁰ COA, İ. MVL., 584/ 26278, 29 L 1284.; COA, ŞD, 205/11, 2 S 1286.; Ayrıca bkz.: Berker, **a.g.e.**, s. 56-58.; Selçuk Akşin Somel, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 71-73.

⁸¹ COA, MF. MKT., 2/176, 17 Ca 1289.

⁸² COA, MF.MKT., 33/33, 18 Z 1292.

Daru'ı Muallimîn-i Sıbyan'ın Osmanlı topraklarındaki sıbyan mekteplerinin öğretmen ihtiyacını karşılayamacağı için 1875 yılında Bosna, Girid ve Konya'da da muallim okulları faaliyete geçirilmiştir.⁸³

1.2. I. Meşrutiyet'ten II. Meşrutiyet'e Elifbâ Öğretimi (1876-1908)

II. Abdülhamid dönemi olarak da ifade edilen bu dönemde, eğitim alanında başlayan yenileşme hareketi devam etmiş ve her seviyede yeni okullar açılmış, eğitim alanındaki eksiklerin giderilmesi yönünde ciddi adımlar atılmıştır.⁸⁴ 1876 yılında kabul edilen Kânûn-ı Esâsî ile ilköğretim bütün Osmanlı halkları için zorunlu hale getirilmiş ve kanunlara uymak kaydıyla eğitim-öğretim faaliyetlerinin serbest olduğu ilan edilmiştir.⁸⁵ Yine aynı yıllarda yeni usul üzere eğitim veren ibtidai mektepleri yaygınlaştırmaya çalışılmıştır.⁸⁶ Hatta bu mekteplerin eğitim sistemindeki yerinin daha iyi anlaşılabilmesi için 1880 yılında yayımlanan bir raporda, öğrencilerin sıbyan mektebinden mezun olsalar dahi ibtidai diplomaları olmadan rüşdiyelere kabul edilmemeleri konusunda uyarılar yapılmıştır.⁸⁷

Bu dönemde ilk mektepler din eğitiminin verildiği okullar olmaya devam ederken yüksekokullarda “ulûm ve fûnûn” derslerinin sayısının artırılması, öğrencilerin siyasi faaliyetler içerisine girmesine ve toplum değerlerine zıt davranışlar sergilemesine sebep olmuştur. Bu durumun bir problem olarak görülmesi üzerine zamanla dinî ve millî değerleri daha yoğun işleyen bir eğitim politikası oluşturulmuştur. Tanzimat Dönemi'nde öne çıkan Osmanlıcılık fikrinin yerini bu dönemde İslamcılık fikri almaya başlamıştır.⁸⁸

⁸³ Bilim, **a.g.e.**, s. 71.

⁸⁴ Başkurt, **a.g.e.**, s. 87.

⁸⁵ Kânûn-ı Esâsî'nin maddeleri için bkz.: (Çevrimiçi) <https://www.anayasa.gov.tr>, 10.3.2019.

⁸⁶ Zeki Salih Zengin, **II. Abdülhamid Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi**, Adana, Baki Kitabevi, 2003, s. 35-36.

⁸⁷ **Maarifi Umumiye Nizamnamesi**, 1286, s. 1-4.; COA, MF. İBT., 15/117, 26 M 1298.

⁸⁸ Akçura, **a.g.e.**, s. 22-23.; Alkan, **a.g.m.**, s.113-117,131-134.; Başkurt, **a.g.e.**, s. 87-89.; Zengin, **a.e.**, s. 28.; Mustafa Gündüz, **Maâriften Eğitime: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Düşüncesinde Dönüşüm**, Ankara, Doğu Batı Yay., 2016, s. 160-165.

1.2.1. Ders Programlarının Düzenlenmesi

II. Abdülhamid döneminde ibtidai mekteplerini dönemin eğitim anlayışına uygun hâle getirmek amacıyla ders programlarında sık sık değişiklikler yapılmıştır. Yapılan bu değişikliklerde elifbâ ve Kur'an derslerinin önemini koruması dikkat çekmektedir. Tablo 1.4'te de görüleceği üzere 1891 öğretim yılı için hazırlanan ve öğretim süresi üç yıl olan ibtidai mektepleri ders programında her bir dersin içeriği hakkında bilgi verilmiştir.⁸⁹

<i>Dersler</i>	<i>Birinci Sene</i>	<i>İkinci Sene</i>	<i>Üçüncü Sene</i>
Elifbâ	12	-	-
Kur'an-ı Azîmü's Şân	12	6	5
Tecvîd	-	2	2
İlm-i hâl	2	3	3
Ahlak	-	2	2
Sarf-ı Osmânî	-	-	2
İmlâ	3	3	2
Kırâat	3	2	1
Mûlahhas Tarih-i Osmânî	-	-	2
Muhtasar Coğrafya-yı Osmânî	-	2	2
Hesâb	1	2	2
Hüsn-i hatt	1	2	2

Tablo 1.4: 1891 Yılı Dersaâdet ve Kasabât İbtidai Mektepleri Ders Programı.

Yukarıda göndermede bulunulan 1891 yılına ait ibtidai mekteplerine ait programa göre, bir ve iki muallimin olduğu mekteplerde dersler 30, daha fazla muallimin görev aldığı mekteplerde ise 45 dakika olarak belirlenmiştir. Programda elifbâ derslerine haftada 12 saat ayrılmış, günde iki saat yapılacak olan elifbâ derslerinde elifbâ öğretiminin şu şekilde yapılması istenmiştir:

- Harflerin isimlerinin ve şekillerinin öğretimi,
- Üstün, esre ve ötre hareketlerin şekillerinin ve okunuşlarının öğretimi,
- Munfasıl (kendisinden önce veya sonra gelen harfe bitişmeyen) ve muttasıl (kendisinden önce veya sonra gelen harfe bitişen) harflerin öğretimi,
- Harflerin başta, ortada ve sonda aldıkları şekilleri ile okuma yazma öğretimi.

⁸⁹ Mahmud Cevad, **a.g.e.**, s. 321-324.

- Med, cezm, imlâ harflerinin öğretimi,
- Arapça kelimelere mahsus hemze ve şeddeli hece ve kelimelerin öğretimi,
- Yuvarlak te (ء) konusunun öğretimi,
- Tenvin işaretinin öğretimi,
- Şemsi ve kameri harflerin öğretimi.

1891 yılı ibtidai mektepleri programında 12 saat olan Kur'an-ı Kerim dersi için “İlk sene şâkirdâna (öğrenciye) ‘Amme’ ve ‘Tebareke’* ve ‘Kad Semi’a’*** cüz-i şerifleri ve mümkün olursa ‘Ve’z-zariyat’*** cüz-i şerifi de yüzünden okutturulacak ve bu sırada namaz surelerinden bazıları azar azar ezberlettirilecektir.” talimatı yer almaktadır.⁹⁰ Talimata göre, öğrencilerin üç veya mümkün olursa dört cüz okumaları hedeflenmektedir. Haftada 3 ders olarak planlanan söz konusu kıraat dersi programının içeriğinde ise öğrencilerin ilk sene elifbâyı bitirip Kur'an'dan belirlenen cüzleri okuyacakları, Kur'an okumayı ilerlettikten sonra Türkçe kitaba başlayacakları ifade edilmektedir. Buna göre öğrenciler ancak Kur'an okuyuşları belli bir seviyeye geldikten sonra Türkçe okumaya başlayabileceklerdir. Diğer yandan iki ve üçüncü yıllardan itibaren tecvid öğretimine başlanacak ve kazanım olarak Kur'an-ı Kerim'in tecvidli olarak okunması temin edilecektir. Elifbâ ve Kur'an okuma sırasında yöntem olarak öğrencilerden biri okuma yaparken diğer öğrenciler de onu takip edip dinleyecekler, böylece tüm sınıfın aynı anda okunan bölüme yoğunlaşmaları sağlanacaktır.

Programda bahsi geçen konu başlıkları öğrenciler tarafından tam anlamıyla öğrenilmeden Kur'an-ı Kerim'e başlanmaması gerektiği vurgulanmıştır. 1891 yılında uygulamaya koyulan bu programda, elifbâ dersi ile ilgili yapılan açıklamalar, 1847 yılında sıbyan mektepleri hocaları için yayınlanan talimattaki elifbâ öğretim usulünden ve 1870 yılından itibaren Selim Sabit tarafından yaygınlaştırılmaya çalışılan elifbâ öğretim usulünden farklıdır. Zira 1847 yılında harflerin

* Kur'an-ı Kerim'in 29. cüzü (تَبَارَكَ) kelimesi ile başlayan Mülk suresidir.

** Kur'an-ı Kerim'in 28. cüzü (فَتَسْمِع) ifadesi ile başlayan Mücadele suresidir.

*** Kur'an-ı Kerim'in 27.cüzü (وَالذَّارِيَّات) ifadesi ile başlayan Zariyat suresidir.

⁹⁰ Mahmud Cevad, a.g.e., s. 323-329.

gruplandırılarak isimleri ile değil üstün harekeli sesleri ile öğretilmesi önerilmektedir. Selim Sabit'in önerdiği elifbâ öğretim usulünde ise harflerin isimlerinin ardından hareke-i resmiyye* ve hareke-i harfiyye/hurûf-ı imlâ/hurûf-ı savtiyye** birlikte öğretilmektedir. Daha sonra cezm işareti ile yazılmış heceler de çalışılıp Osmanlı Türkçesi okuma örneklerine geçilmektedir.⁹¹ Yukarıda yer alan ders programı ise hem konu başlıkları hem de yapılan açıklamalar itibarıyla önce Kur'an ardından Osmanlı Türkçesi öğretimi hedeflenmektedir. Bu bilgilerin yanı sıra 1870 yılında yapılan elifbâ yazma yarışmasında, elifbâların Osmanlı Türkçesi öğretimini öncelemesi istenirken devlet tarafından uygulamaya koyulan 1891 yılı ibtidai mektepleri ders programında hâlâ Kur'an öğretiminin ön planda olması eğitim öğretim faaliyetlerinde birliktelik sağlanamadığını göstermektedir.

1891 yılı ibtidai mektepleriyle ilgili program, 1898 yılına kadar 7 yıl uygulanmıştır. 1898 yılında hazırlanan yeni programa göre, daha önce haftada 12 olan elifbâ dersinin sayısı 24'e, 4 olan kıraat dersinin sayısı ise 8'e yükseltilmiştir. 12 olan Kur'an dersinin sayısı ise 6'ya düşürülmüştür. Bu durum Kur'an dersinin müfredatta azaltılması yönünde ilk adımdır. 1898 yılında hazırlanan yeni program gözden geçirildiğinde elifbâ dersinde işlenecek olan konuların 1891 yılındaki müfredat ile aynı olduğu görülmektedir. Bu programda da öğrencilerin, elifbâyı tamamen bitirmesi daha sonra okutulması mutlak olan cüzlere ve diğer derslere başlatılması yönündeki uyarıların devam etmesi dikkat çekmektedir. Bahsi geçen bu programla birlikte ders sayısı da azaltılan Kur'an dersinde ilk sene Amme ve Tebareke sureleri yüzünden okutulacak, bazı namaz sureleri ise ezberletilecektir. İkinci sene tecvid dersi başlayacak, Kad Semia cüzü Yasin suresine* kadar okutulup ezberler tekrar ettirilecektir. Üçüncü sene ise Yasin suresinden başlanarak tecvidli bir şekilde hatim edilmesi sağlanarak ezberlerdeki noksanlar giderilecektir.⁹² 1898

* **Hareke-i Resmiye:** Asli hareketler olan üstün, esre ve ötre'ye denir. Çalışmamızda buradan itibaren bu ifade hareke olarak kullanılacaktır.

** **Hareke-i Harfiyye:** Osmanlı Türkçesi'nde sesli harf görevi gören ا , و , ی , ه harflerine denir. Bu çalışmada buradan itibaren imlâ harfleri olarak kullanılacaktır.

⁹¹ Selim Sabit, **Elifbâ-yı Osmânî**, s. 5.

* Kur'an'ı Kerim'in 22. cüzünde yer alan ve (يٰسَـٰ) ifadesi ile başlayan suredir.

⁹² **Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye**, Matbaayı Amire, 1316, s. 354.

yılında hazırlanan program, iki yıl uygulandıktan sonra⁹³ 1900 yılından itibaren terk edilerek tekrar 1891 yılı programına dönülmüş ve 3 yıl süreyle uygulanmıştır. Buna göre haftalık elifbâ dersi tekrar 12'ye, elifbâ bittikten sonra başlanılan kıraat dersi ise 3'e düşürülmüştür. Diğer taraftan Kur'an-ı Kerim ders saati tekrar 12'ye çıkarılmıştır.⁹⁴ Elifbâ ve kıraat ders sayılarının azaltılması; buna karşılık Kur'an ders saatin artırılması ve Kur'an-ı Kerim'in okunmasında belli bir seviyeye gelinmeden kıraat dersine başlanılmaması yönündeki ikazlar, Kur'an öğretimi açısından önemlidir.

Aynı yıllarda Abdullah Vehbi *Usûl-i İbtidai Yahut Muallimlere Rehnüma* (1315/1899) isimli bir öğretmen kitabı hazırlamıştır. Bu kitapta: "Birinci sene şakirdanın dersleri sırasıyla okunduğu sırada Kur'an-ı Kerim bir müddet yani bir iki ay kadar okunduktan sonra ilmiyal başlatmalı ve hemde risale-i imlâ okunduktan sonra kıraat-ı Türkî kitabı başlanıp sene hitamına kadar bu derslerde hitam bulur. Ancak Kur'an-ı Azimüşşan aleddevam okutulur." açıklamasına yer verilmiştir.⁹⁵ Bu açıklamadan anlaşılacağı gibi Kur'an bir iki ay okunup belli bir seviyeye geldikten sonra Türkçe okumaya başlanması istenmektedir. Ayrıca eser bir bütün olarak değerlendirildiğinde, resmî ders programlarında olduğu gibi harf yöntemi esasına göre öğretim yapılması istenmekte, hareke öğretimi sırasında yapılan hecelemenin kaldırıldığı anlaşılmaktadır.

1.2.2. Muallimlerin Usul-i Cedid Üzere Yetiştirilmesi

Sıbyan mekteplerinde usul-i cedid üzere eğitim öğretim faaliyetlerinin yaygınlaştırılması için Abdülhamid Dönemi'nde de çalışmalar yapılmıştır. Bu sebeple Maârif Nezâreti, çeşitli bölgelere resmi yazılar göndererek, bölgelerinde usul-i cedid üzere öğretim yapan ibtidai mektepleri ile sıbyan mekteplerinin sayılarını tespit etmeyi hedeflemiştir.⁹⁶ Ayrıca 1882-1890 yılları arasında ibtidai

⁹³ *Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, 1317, s. 385.

⁹⁴ *Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye* (3.sene), İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1318, s. 230.; *Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye* (4.sene), İstanbul: Matbaa-i Âmire, s. 170.; *Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye*, Asber Matbaası, (6.Sene), 1321, s. 172.

⁹⁵ Abdullah Vehbi, *Usûl-i İbtidai Yahut Muallimlere Rehnüma*, Serasi Matbaası, 1315, s. 23.

⁹⁶ COA, MF. İBT., 105/70, 27 Ş 1319.; COA, MF.MKT., 255/55, 16 L 1312.

mekteplerinde görev alacak muallimleri yetiştirmek amacıyla daha önce İstanbul, Bosna, Girit ve Konya’da açılan mekteplere yenileri eklenmiş; Kudüs, Kastamonu, Sivas, Bursa, Edirne, Amasya ve Trabzon gibi başlıca merkezlere de Daru’l Muallimîn-i Sıbyanlar açılmıştır. Ancak açılan bu yeni muallim mektepleri yeterli sayıda ve nitelikte talebe bulamadığı için beklenen verim alınmamıştır.⁹⁷ Ayrıca devletin sınırları içindeki ilk mekteplerin hoca ihtiyacının Daru’l Muallimîn-i Sıbyanlardan karşılanamaması sebebiyle köy imamlarının, usul-i cedid üzere eğitilmeleri için geçici kurslar açılmış ve başarılı olan imamlar muallim olarak istihdam edilmiştir.⁹⁸ Ancak tüm çabalara rağmen usul-i cedid üzere yetiştirilmiş muallim sayısı devletin ihtiyacının çok altında kalmıştır.

Daru’l Muallimîn-i Sıbyan’ın 1305/1888 yılında yayınlanan salnameye göre ders programı, ulûm-u diniye, ilm-i maharic ve tecvid ilmi, ilm-i hesap, tarih, coğrafya, imlâ ve inşa, kavaid-i Türkiyye, hüsn-ü hat ve usul-i cedid üzere tehecci olarak belirlenmiştir.⁹⁹ Usul-i cedid üzere tehecci dersi, elifbâ öğretiminin daha verimli hale getirilmesi amacıyla programa dâhil edilmiştir. Söz konusu usul, Selim Sabit’in elifbâlarında önerdiği usul olmalıdır. Daru’l Muallimîn programı ibtidai şubesinin 1321/1903 yılı programında ise, tecvidli Kur’an-ı Kerim ve vefk-i şerif*, Türkçe kavaid ve imlâ, inşâ, Arabî sarf ve nahiv, kavaid-i Farisî, Fransızca, hesap, ilm-i eşya, umumi ve Osmanlı coğrafyası, tarih-i İslam, hüsn-ü hat, ziraat ve usul-i tedris dersleri yer almaktadır.¹⁰⁰ Bu programda usul-i cedide üzere tehecci dersinin yerini usul-i tedris dersinin alması, elifbâ öğretiminde 1890’lı yıllardan itibaren ses yönteminin de uygulanmaya başlaması ve hecelemenin terk edilmesi ile ilgili olmalıdır.

⁹⁷ Kodaman, **a.g.e.**, s. 152-153.; Zengin, **II.Abdülhamid Dönemi...**, s. 44.

⁹⁸ COA, MF.MKT., 241/27, 29 C 1312.; COA, MF.MKT., 283/30, 02 R 1313.

⁹⁹ **Edirne Vilayeti Salnamesi**, Def’a 15, Vilayet Matbaası, 1306, s. 63.; Unat, **a.g.e.**, s. 33.

* **Vefk**: Ayet ve surelerin kareler içine yazılarak bu durumdan batınî manalar aranması anlamına gelmektedir. İsyas Çelebi, “Vefk”, **DİA**, İstanbul, 2012, C.XXXII, s. 605.; Ders başlığı içinde geçen vefk-i şerif’in ise bir dua mecmuası olduğu anlaşılmaktadır. COA, İ. DH, 312/20027, 5 R 1271.

¹⁰⁰ **Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye**, 1321, s. 122.

1.2.3. Elifbâ Öğretiminde Yeni Bir Usul: Ses Yöntemi

Sıbyan mekteplerindeki eğitim öğretimi verimli hâle getirme çabalarının devam ettiği yıllarda (1870-1890), Rusya’da İsmail Gaspıralı’nın¹⁰¹ yapmış olduğu tespit ve öneriler dikkat çekmektedir. Usûl-i cedid hareketinin önemli temsilcilerinden biri kabul edilen İsmail Gaspıralı, her mahalle ve köyde sıbyan mektebi olmasına rağmen binaların bakımsız olduğunu, öğrencilerin derslere fiziksel ve zihinsel olarak hazırlıksız geldiklerini vurgulamaktadır. Çocukların okula başlatılması için belirli bir kayıt döneminin olmadığına, bu sebeple sınıfta kaç öğrenci varsa o kadar farklı ders olduğuna; bu durumun eğitimdeki verimi düşürdüğüne, çok fazla emek ve zaman kaybına yol açtığına dikkat çekmektedir. Ayrıca öğrencilerin kolaydan zora doğru eğitime tabi tutulmadıklarını ve ilk günden itibaren alfabenin tümünden sorumlu olduklarını ifade etmektedir. Bunun yanlış bir uygulama olduğunu belirten Gaspıralı, Kur’an’a geçen öğrencilerin 1-2 sene boyunca sadece Kur’an okumayla meşgul olmalarını, bu süre zarfında Türkçe okuma yazma çalışmalarına başlatılmamalarını tenkit etmektedir. Ona göre ana dili Arapça olmayan öğrenciler açısından zor olan bu süreci aşmak için önlem alınmalıdır. Diğer yandan Kur’an okuyor olmak Arapça bilmek anlamına gelmemekte ve çocukların yılları boşa geçmektedir.¹⁰²

İsmail Gaspıralı elifbâ öğretiminde yaşanan aksaklıklar ve bunların giderilmesine yönelik öneri ve tekliflerine karşılık tepki alacağı endişesinden olmalı ki önerilerinin iyi niyete bağlı olduğunu ve art niyeti olmadığını açıklama gereği duymuştur. Konuyla ilgili düşüncelerini “Haşa biz kendimiz eski ile okuduk.

¹⁰¹ **İsmail Gaspıralı (1851-1914):** Fikir adamı, yazar, gazeteci. Bahçesaray’da başladığı eğitimine Moskova Askeri Lisesi’nde devam ederken Türkçülük akımına bağlanarak okuldan ayrılmıştır. Öğretmenlik yaparken eski usul okutmayı tenkit ettiği için medresedeki hocaların ve öğrencilerin tepkisini çekmiştir. İki yıl Paris’te yaşadktan sonra 1974’te İstanbul’a gitmiş subay olamayınca Kırım’a geri dönmüştür. 1883-1918 yılları arasında Tercümân-ı Ahvâl-i Zamân gazetesini çıkarmış ve büyük bir üne kavuşmuştur. Türkler arasında dil birliği olması gerektiğini savunmuş ve bu fikri yaymak için pek çok ülkeyi ziyaret etmiştir. Erverdi vd., “İsmail Gaspıralı”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C.III, İstanbul, Dergâh Yay., s. 288.; Sadık Tural vd., **Türk Dünyası ve Edebiyatçıları Ansiklopedisi**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., C.IV, 2004, s. 131.

¹⁰² İsmail Gaspıralı, **Rehber-i Muallimîn Yaki Muallimlere Yoldaş**, 1898, s. 2-6. akt: Türkyılmaz, a.g.e., s. 79.

Atalarımız zamanından kalmış millî mektepleri ıslah etmek, usul-i cedid demektir; başka bir okuma başka bir mektep demek değildir” cümleleriyle vurgulamıştır.¹⁰³ Nitekim Gaspıralı’nın fikirleri aradan kısa bir zaman geçtikten sonra İslamî ve dinî hassasiyetleri bozduğu, Müslümanların eğitim sistemini Ruslaştırmaya çalıştığı ve Rusya Türklerinin birliğini İslam çatısı altında toplamak yerine Türkçülük çatısı altında toplamaya çalıştığı gerekçeleriyle geleneksel eğitim taraftarı olanlar tarafından şiddetle tenkit edilerek reddedilmiştir.¹⁰⁴

Gaspıralı, elifbâ öğretiminde yaşanan sıkıntıların çözümü bağlamında ses/savti/fonotik yöntemini kullanmış ve *Hâce-i Sıbyân* (1890) isimli elifbâyı hazırlamıştır.¹⁰⁵ Gaspıralı, elifbâ öğretimi sırasında kullandığı ses yöntemin önemini şu cümlelerle izah etmiştir:

“Hurûf-ı hece (bir hecedeki) harfler gösterildikte yalnız الف, با, تا, ره, دال, نون (elif, ba, ta, re, dal, nun) diye isimlerini söylemek ile iktifa etmemeli. Mutlak her harfin sedasını, savtını, mahrecini beyan etmeli. Bunun için usulümüze savtiye (davuşlu) denilmiştir. Huruf-i hecenin savtlarını bilmiş mübtedi filhâl her ne görse okuyabilir, kulağı her ne işitir ise yazabilir.”¹⁰⁶

Yukarıdaki ifadeden anlaşılacağı gibi Gaspıralı, harfleri yalnızca isimlerini söylemek suretiyle öğretmenin yeterli olmadığını, aynı zamanda sesleri ve mahreçlerinin de öğretilmesi gerektiğini belirtmektedir. Harflerin seslerini bilen bir kişinin o harflerle yazılan her metni okuyabileceği gibi duyduğu her şeyi de yazabileceğini iddia etmektedir. Gaspıralı’dan sonra savti usul üzere öğretim yapmayı hedefleyen pek çok elifbâ hazırlanmıştır.

Gaspıralı’nın önerdiği elifbânın tartışıldığı yıllarda İsmail Hakkı¹⁰⁷ Selanik’te *İsmail Hakkı Elifbâsı*’nı (1308/1891-93) yayınlanmıştır.¹⁰⁸ İ. Hakkı, 1847 yılında

¹⁰³ Begali Kasımov, “Cedidçilik”, Çev. Veli Savaş Yelok, **Gazi Türkiyat**, Bahar 2010, S:6, s. 339., (Çevrimiçi) <http://dergipark.gov.tr>, 19.12.2018.

¹⁰⁴ İbrahim Koncak, “Cedidçilik Hareketi ve Türkistan-Osmanlı Devleti İlişkileri”, **Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi** C.II, s. 108-109.; Taha Akyol, “Cedidçilik”, **DİA**, C.VII, 1993, s. 211-212.

¹⁰⁵ İsmail Gaspıralı, **Hâce-i Sıbyân**, 2. bs., Bahçesaray, Tercüman Basımhanesi, 1890.

¹⁰⁶ İsmail Gaspıralı, **Rehber-i Muallimîn**, 1898, s. 15, akt. Türkyılmaz, **a.g.e.**, s. 89-90.

¹⁰⁷ **İsmail Hakkı**: Yahudi bir hahamın mektebine giderek Fransızca öğrenmiş bu sayede pek çok eser okumuş ve Türk eğitim sistemine yenilikler getirmiştir. İlk olarak Selanik’te bir vakıf mektebinde

sıbyan mektebi hocaları için yayınlanan talimattaki harf öğretimi için önerilen usule uygun olarak hazırladığı eserinde, harfleri gruplandırmıştır. Birinci grupta imlâ harflerinin öğretilmesine yer vermiş ve bu harflerin Osmanlı Türkçesi'nde kullanılan sesli harfler olarak öğretilmesi gerektiğini belirtmiştir. Sessiz harflerin de isimleri yerine “*nîm (yarım) bir üstünle okur gibi*” öğretilmesini istemiştir. İ. Hakkı ikinci grup harfleri, ب , ج , د , س olarak belirlemiş ve müstakil şekilleri ile yazmıştır. Bu harflerin öğrencilere به , ده , جه , دال , جيم , به isimleri ile değil , به , ده , جه , دال , جيم , به olarak öğretilmesi gerektiğini belirtmiştir. İsmail Hakkı bu önerisiyle sessiz olan harfleri, “e” sesi ile seslendirmekte bunu yazıda vermediği için aslında Osmanlı Türkçesinde kullanılan isimlerinden farklı bir isimle isimlendirmiş olmaktadır. İ. Hakkı'nın yöntemine göre tüm harfler öğretildikten sonra Osmanlı Türkçesi okumada kullanılan sesli harf görevi üstlenen imlâ harfleri ile yazılmış hece ve kelime örneklerine geçilmektedir. İleride geniş olarak ele alınacak olan söz konusu elifbânın basıldığı dönem ve sonrasında ses yöntemi olarak isimlendirilen bu yöntem, 1911 yılında Selanik'te yapılan öğretmenler kongresinde, elifbâ öğretimi hakkında yapılan müzakerelere konu olmuş ve kongrede harflerin üstün harekeli sesleri ile öğretilmesi kararı alınmıştır.¹⁰⁹

1.3. II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyetin İlanı'na Elifbâ Öğretimi (1908-1923)

İttihat ve Terakki dönemi olarak bilinen bu yıllarda devlet içerde ve dışarda siyasi, askeri ve ekonomik sıkıntılarla baş etmeye çalışmaktadır. Bu dönemde devletin varlığını sürdürebilmesi için iyi bir eğitim sistemine ihtiyacı olduğu fikri hâkimdir. Bu sebeple önceki dönemlerin aksine eğitimde ibtidailere öncelik vermek yerine yüksekokullarda yenilikler yapılmış, programdaki derslerin içeriklerinde değiştirilmiştir. Balkan savaşlarından sonra yaşanan toprak kayıpları, İslamcılık

usulünü tatbik etmiş, daha sonra Şemsi Efendi ile birlikte çalışmıştır. Mithad Paşa Selanik'teki okulları gezerken en çok İsmail Hakkı Bey'in olduğu okulun usulünü beğenmiştir. Hafız Kerim adında geleneksel eğitimi savunan biri tarafından dinsizlikle itham edilip yargılanmış ancak dava İsmail Hakkı Bey'lerin lehine sonuçlanmıştır. Ergin, **a.g.e.**, C.I-II, s. 470.

¹⁰⁸ İsmail Hakkı, **İsmail Hakkı Elifbâsı**, İstanbul, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1308.

¹⁰⁹ Heyet, “Elifbâ Müzâkerâtı”, **Selanik Vilayeti Birinci Muallimler Kongresi Mecmuası**, 1328, 38-39.

fikrinin farklı ulusları bir arada tutmak için yeterli olmadığını göstermiş ve eğitimde millilik ön plana çıkmıştır.¹¹⁰ Bu dönemde özellikle Balkan savaşlarından sonra yaşanan toprak kayıplardan dolayı derslerde öğrencilere vatan ve millet şuuru ve sevgisi kazandırılması yönünde çalışmalar yapılmıştır.¹¹¹

1915 yılında yayınlanan Mekâtib-i İbtidâiye-i Umûmiye Talimatnâmesi'nde de ibtidai mekteplerin amacı; zorunlu eğitime devam eden çocuklara hayat için gerekli olan bilgileri aktarmak; aynı zamanda onları mütebedeyyin, vatansever, görevlerine sadık ve gayretli gençler olarak yetiştirmek olduğu ifade edilmiştir.¹¹² Bahsi geçen talimatnâmedeki vatanseverlik vurgusu devlet tarafından benimsenen ideolojilerin eğitim yoluyla çocuklara aktarılacak istendiğinin bir göstergesi kabul edilebilir.

1.3.1. Selanik Muallimler Kongresinde Elifbâ Öğretimi Tartışmaları

Bu dönemde eğitimle ilgili öne çıkan en önemli hususların başında yeni usul ile eğitim yapan ibtidai mekteplerinin yaygınlaştırılması, ders programları ve öğretim yöntemleri bakımından zenginleştirilmesi gelmektedir. 1911 yılında Selanik'te düzenlenen Muallimler Kongresi'nde elifbâ öğretimi hakkında dört toplantı yapılmış ve çeşitli öneriler tartışılmıştır.¹¹³ Kongredeki Elifbâ Encümeni Heyeti¹¹⁴ elifbâ öğretiminin iki temel gerekçesi olduğu kararına varmıştır. Buna göre elifbâ öğretiminin birinci gerekçesi “çocukları lisanı maderzadının (ana dilini) kıraat ve tahririne muktedir kılmak” ikinci gerekçesi ise “Kur'an-ı Azimü's Şan-ı tilavet, tefhim ve talim etmektir.” Dolayısıyla elifbâ dersi, ilk aşamada anadilde okuma yazma öğretimi, ikinci aşamada ise Kur'an'ı öğretmek maksadıyla yapılmalıdır.

¹¹⁰ Akçura, **a.g.e.**, s. 33-34.; Alkan, **a.g.m.**, s. 198.

¹¹¹ Başkurt, **a.g.e.**, s. 97-98.; Gündüz, **Osmanlı Eğitim Mirası**, s. 99-101.

¹¹² **Mekâtib-i İbtidâiye-i Umumiye Talimatnamesi**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1331, s. 3.

¹¹³ Heyet, “Elifbâ Müzâkerâtı”, **a.g.e.**, 30-43.

¹¹⁴ 11 Temmuz 1327 tarihinde toplanan Elifbâ Encümeni Heyeti'nde, İttihat ve Terakki'den Ali Haydar Bey başkanlığında, Necmi Efendi (İttihat ve Terakki), Hasan Efendi (Doyran), Hakkı Efendi (Kobalısta), Hayra Nezih Efendi (Karacaâbâd), Salim Efendi (Feyziye), Sadık Efendi (Kavala), Abbas Efendi (Vodina), Abdulazim Efendi (Müfettiş), Abdurrahman Efendi (Drama), Nuri Efendi (Gevgili), Yusuf Ziya Efendi (Nevrokop)'erin katılımıyla toplanmıştır.

Buradan hareketle 1856 yılından sonra hazırlanan elifbâlarda Osmanlı Türkçesi öğretiminin öne alınması hususu, 1911 yılından itibaren ders programlarına da yansımaya başlamıştır.

Konuyla ilgili kongrede öne çıkan en önemli tartışmalardan biri, Kur'an ve Osmanlı Türkçesi öğretiminde kullanılan usullerin bu iki dersin öğretimi için uygun olmadığı ve zaman israfına yol açtığı yönündeki tespitlerdir. Dolayısıyla elifbâ dersinin Türkçe elifbâ ve Kur'an elifbâsı ismiyle iki kısma ayrılması gerekmektedir. Buna göre, elifbâ dersinde önce Türkçe elifbâ öğrenilmeli, ardından Kur'an elifbâsına geçilmelidir.

Kongrede, Türkçe elifbâ öğretiminin tartışıldığı sırada öne çıkan başlıkları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Harflerin alfabetik sırasının değiştirilip, gruplar halinde öğretilmeli,
- Harfler ilk olarak Arapça isimleri ile değil, fetha harekeli sesleri ile öğretilmeli,
- Önce hurûf-ı munfasıla ardından hurûf-ı muttasılının öğretilmeli,
- Hareke öğretimi uzun uzun tariflerle değil, örnekler üzerinden uygulamalı olarak yapılmalıdır.

Kongrede tartışılan hususlardan bir diğeri, Türkçe elifbânın öğretimi sırasında harflerin Arapça isimlerinin öğretilmemesi durumunda, Kur'an okunurken hurûf-ı mukattaadan oluşan ayetlerin nasıl okunacağı ile ilgilidir. Konuyla ilgili sorulara Arapça elifbâyâya başlanırken bu isimlerin öğretilbileceği yönünde cevaplar verilmiştir.

Harflerin öğretimi ile ilgili diğer bir husus, Türkçe elifbânın öğretiminde harflerin fetha harekeli sesleri ile öğretilmesine dönüktür. Bu hususta Feyziye'den İsmet Bey "Semitleri (sessiz harfleri) mahrecinden alabilmek için sadaya ihtiyaç vardır. Yoksa başka türlü telaffuzu kabil olamaz. Şimdi hangi harekeyi koymak icap

eder? Bendeniz tabii hareke olan fethayı diyorum. VeleVKi diğlerlerinden biri kabul edilsin, hepsi müsavidir. (...).”¹¹⁵ şeklinde bir yorum getirmektedir. Bu yoruma göre, sessiz harf ilk olarak öğretilirken kendi doğal sesi ile değil bir sesli harfle birlikte söylenmektedir.

Bu tartışmalar sırasında çocukların harfleri üstün harekeli öğrenmeleri durumunda karşılabilecekleri sorunlar da gündeme gelmiştir. Bu hususta Sultanî şubesinden Osman Süreyya Efendi “Çocuk ۛ ile ۛ yı görünce ۛ ۛ okuyacak değil mi? Öyleyse maksud (kastedilen) hasıl olmadı.” diyerek harfleri üstün harekeli olarak öğretmenin harflerin seslerini vermek olmadığını, harflere yeni isimler koymak olduğunu vurgulamaktadır. Osman Süreyya Efendi’nin bu görüşüne Müfettiş Kazım Nami Bey, “Bazı yerlerde doğrudan doğruya ۛ okutuyorlar ama bunun ne kadar faydalı olduğunu tetkik etmedim, düşünülecek bir meseledir” şeklinde cevap vererek kendisinin meseleyi Osman Süreyya Efendi’nin bakış açısıyla düşünmediğini, üzerinde düşünülmesi gereken bir konu olduğunu belirtmiştir.¹¹⁶

Harflerin üstün harekeli sesleri ile öğretilmesi yönündeki görüşler ilerleyen yıllarda, harflerin isimleri ile öğretilmesinden farklı bir metot olmadığı gerekçesi ile eleştirilmiştir.¹¹⁷ Zira ۛ harfini, Osmanlı Türkçesindeki ۛ ismi ile öğretmekle, ۛ olarak öğretmek arasında okuma yaparken oluşan zorluk bakımından büyük bir fark bulunmamaktadır. Selanik’te yapılan öğretmen kongresinde harflerin fetha hareke ile öğretilmesi ele alınıp tartışılırken Gaspıralı’nın harflerin asli seslerine vurgu yapan savti usulden bahsedilmemiş olması dikkat çekicidir. Rusya’da elifbâ öğretimine yeni bir bakış açısı kazandıran bu usulün, Selanik’teki kongrede konu edilmemesi, bu usulün kongreye katılanlar tarafından uygun bulunmaması veya dönemin siyasi ve sosyal şartları nedeniyle bu yeni usulden haberdar olunamamasıyla açıklanabilir.¹¹⁸

¹¹⁵ Heyet, “Elifbâ Müzâkerâtı”, a.g.e., 38-39.

¹¹⁶ Kazım Nami Bey bu konuşmalardan sonra elifbâ öğretimi üzerine çalışmış ve 1916 yılında “Çözümlemeli ve Birleştirmeli Yöntem” adı ile bir usul önerisinde bulunmuştur. Binbaşıoğlu, a.g.m., s. 11-12.

¹¹⁷ M. Şerif, **Rehber-i Tedris**, İstanbul, Tanin Matbaası, 1327, s. 23-24.

¹¹⁸ Mehmed Masum, **Usûl-i Savtiyye**, 7. bs., İstanbul, Matbaa-i Arşak Garoyan, 1330., s. 2.

Kongrede ayrıca, Kur'an dersinin hem zor olması hem de derslerde çocukların yeterince saygılı davranmamaları sebebiyle ikinci seneye alınması hususu da görüşülmüştür. Konuyla ilgili zor olandan vazgeçmek yerine yeni usuller geliştirerek çocukların bu zorluğu aşmasının gerekli olduğu belirtilerek Kur'an dersinin birinci seneden itibaren okutulmaya devamı yönünde karar alınmıştır.¹¹⁹

Bu kongre, Kur'an öğretimi açısından önemli bir yere sahiptir. Zira kongreye kadar elifbâ öğretim yöntemi geliştirme çalışmalarında; elifbâ hazırlanmasıyla ilgili yarışma şartnamelerinde ve yeni yazılan elifbâlarda Osmanlı Türkçesi öğretimi eksikliğini öneri ve talepler mevcuttur. İlk kez bu kongrede Kur'an öğretimi için özel bir elifbâ hazırlanması gerektiği üzerinde durulmuş, Türkçe elifbâ bitirildikten sonra başlanacak olan bu elifbânın içeriği ve öğretim usulü hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Kongrede yazılacak olan Kur'an elifbâları için şöyle bir öneride bulunulmuştur:

“Kur'an elifbâsında takip edilecek tertib, kıraat tertibinden başlayarak tedricen (kademeli olarak) zorluğa doğru gitmek olmalıdır. Kırâatte hurûf-ı imlâ hecâların (harekeyi harfiyeli heceler) okunması tabii surette öğrenilmişti. Şimdi bu tabii hecâlardan başlayarak üst ve altlarına Kur'an'da müsta'mil işaretleri ilave etmek, harflerden ziyade işaretlerin ifa vazife ettiklerini anlatabilmek meselesi gelir.”¹²⁰

Söz konusu öneride, Kur'an elifbâsında öğretimin kolaydan zora doğru yapılması tavsiye edilmektedir. Türkçe elifbâ okutulurken harfler ve imlâ harfleri ile ilgili okuma kuralları öğretileceğinden Kur'an elifbâsında harflerden ziyade hareketlere ağırlık verilmesi ve bilinen hareketlerden bilinmeyen hareketlere doğru bir yol izlenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Elifbânın bu şekilde öğretilmesi halinde Kur'an öğretiminde daha fazla verim elde edileceği, bu uygulamanın çocuklar için daha kolay ve pedagojik açıdan daha uygun olacağı belirtilmektedir. Hazırlanacak olan Kur'an elifbâsının özellikleri şu şekilde sıralanmaktadır.¹²¹

¹¹⁹ Heyet, **Selanik Vilayeti Birinci Muallimler Kongresi Mecmuası**, s. 120.

¹²⁰ Heyet, “Elifbâ Müzâkerâtı”, **a.g.e.**, s. 31-35.

¹²¹ Heyet, “Elifbâ Müzâkerâtı”, **a.e.**, s. 35-37.

- Harfler, Arap alfabesindeki sırasına göre yazılırken araya tırnak içerisinde Osmanlı Türkçesi ve Farsça'da olan harfler ilave edilerek Arapça isimleri ile öğretilmeli,

- Kur'an okuma öğretimi kolaydan zora doğru yapılmalı ve harfler Türkçe elifbâda daha önceden öğretildiği için Kur'an elifbâsında hareke konusu üzerinde durulmalı,

- Cezm konusu örnekler üzerinden öğretilmeli,

- Harekeler (üstün, esre ve ötre), Türkçe elifbâda öğretilen imlâ harfleri üzerinden öğretilmeli, imlâ harfleriyle yazılmış kelimelerin karşısına harekeli şekilleri yazılarak belletilmeli,

- Dersler önce tahta yardımıyla işlenmeli daha sonra elifbâda çalışılmalı,

- Okuma sırasında kelimeler kesik kesik okutulmalı,

- İmlâ harfleriyle yazılmış kelimeler Osmanlı Türkçesi'nden farklı olarak meddi tabii konusuna riayet edilerek okutulmalı,

- Kelimenin üzerinde med işaretinin (◌̣)¹²² bulunması, orada ı harfi olmasa bile ı harfi varmış gibi uzatarak okumayı gerektirdiği belirtilmeli,

- Med harfleri olan ı , و , ى üzerinde harekesi varsa işareti doğrultusunda okunurken, üzerinde harekesi yoksa med işareti görevi görür. Bu konu bu şekilde kural anlatılarak değil, uygulama ile öğretilmeli,

- Kelimelerin üzerindeki med işaretine (◌̣)¹²³ dikkat edilmeli, harfin üzerinde bu işaret olduktan sonra kendisinden sonra gelen و , ى harfinin okunmadığı, kelimenin ı varmış gibi uzatıldığı anlatılmalı,

- Şeddenin öğretimi sırasında şeddeli harf önce açık olarak cezmlı ve harekeli şekilde yazılmalı, daha sonra karşısına şeddeli hali yazılarak aralarındaki münasebet anlatılmalı,

- Okunmayan ı ve ٱ takısı konusu uzun açıklamalara yer verilmeden örnekler üzerinden öğretilmeli,

¹²² Bu maddede görsel olarak med işareti kullanılmış olmasına rağmen içerikte anlatılan durum meddi tabii okuma örneklerine uygundur. Bu durum yazım sırasında yapılmış bir hata olarak değerlendirilebilir.

¹²³ Bu maddede görsel olarak med işareti (◌̣) kullanılmasına rağmen yapılan açıklamalar çeker (◌̣̣) işareti ile uyumludur. Bu durum yazım sırasında yapılmış bir hata olarak değerlendirilebilir.

- Kur'an'da bulunan müteşabih ayetlerin -hurûf-ı mukataalı kelimelerin- sayısı sınırlıdır. Kur'an'a geçiş için mükemmel bir anahtar olan bu ayetler tespit edilerek tahtaya yazılmalı ve öğrencilere anlatılarak okutulmalıdır.

Kongrede, Kur'an elifbâsında bulunması gereken hakkında bilgi verildikten sonra Kur'an öğretimi sırasında dikkat edilmesi gereken hususlarla ilgili de açıklamalar yapılmıştır. Buna göre:

1. Dersler Türkçe elifbâda olduğu gibi önce tahtada anlatılmalı, sonra kitaptan takip edilmek suretiyle öğrenci daima aktif tutulmalıdır.
2. Öğrencinin öğrendiği konuları daima uygulaması sağlanmalı, yeni konuların öğretilmesi eski konuların ihmal edilmesine sebep olmamalıdır.
3. Öğrenci, ezberciliğe alıştırılmamalı; dersler ezberlenmeden de öğrenilebileceği konusunda ikna edilmelidir. Öğrencilerin motive edilmesi maksadıyla ara sıra Kur'an'ın ileriki sayfalarından parçalar okutulmalıdır.
4. Elifbâdaki örnekler ilk zamanlar kesik kesik, ilerleyen zamanlarda meddi tabiili okuma ahengine dikkat edilerek okunmalı ve hiçbir zaman hecelemeye yer vermemelidir. Üzerinde işaret olan harf, işareti doğrultusunda okunmalıdır.
5. Öneriler doğrultusunda hazırlanan elifbâyı bitiren öğrenciler, harflerin mahreçlerine mümkün mertebe riayet etmek kaydıyla Tebareke, Kad Semi'a ve Zariyat cüzlerini okuyarak Kur'an'a başlamalıdır.
6. İleride tecvid öğrenirken kolaylık sağlaması için Kur'an okunurken gerekli yerlerde harflerin 1 elif veya 4 elif miktarı çekilmesine dikkat edilmesi gerekmektedir.¹²⁴

Kongrede alınan bu kararlar, geçmişte Kur'an öğretimi sırasında yapılan uygulamaların değişmesi bakımından önemlidir. Zira geçmişte Kur'an öğretimi sırasında tahta kullanılmaması yönünde uyarılar yapılmaktaydı. Bu kongrede ise bu husustaki sıkıntıların aşıldığı anlaşılmaktadır.

¹²⁴ Heyet, "Elifbâ Müzâkerâtı", a.g.e., s. 120, 171.

Kongrenin hazırlanmasını istediği Kur'an elifbâsında bulunması gereken ve yukarıda sıralanan konu başlıklarının, Kur'an okumak için gerekli olan asgari okuma kurallarını içermesi dönemin genel kabulleri açısından çok önemlidir. Zira Osmanlı Türkçesi ve Kur'an okuma kurallarının birbirinden farklı olduğunun kabul edilmesi, Kur'an öğretimi için özel bir elifbâ ve yönteme ihtiyaç olduğu anlamına gelmektedir. Öyle ki bu kabul kongrenin değerlendirildiği konuşmalarda Daru'l Muallimîn'den Mahmut Şevket Efendi tarafından dile getirilmiştir. Şevket Efendi, elifbâ öğretiminde yöntem geliştirmenin Osmanlı Türkçesi için olduğu kadar, Kur'an okumak için de gerekli olduğuna dikkat çekerek yapılacak olan yeniliklerde bu durumun göz ardı edilmemesi gerektiğini şu cümlelerle ifade etmiştir:

“(…) En mühim addeddiğim mesela bu (hecâ usulü) idi hâlbuki encümenin hecâdan asla bahsetmemesi delaleten anlaşıyor ki hecâ usulü lağv edilmiştir. Türkçe hecâsız kolay okunur fakat Arapçayı, Kur'an'ı okutmakta hecâyı telafi edebilecek ne gibi şeyler encümen düşünmüştür. Eğer bişeyler düşünmüşlerse izahat versinler. Bendeniz de o zaman bu babdaki fikrimi söylerim. Eğer düşünmemiş ise encümen bunu nazarı dikkate alıp Arapça elifbâda ta'miki tedkikar eylesin (derinden araştırıp) hakikati ortaya çıkarsın. Usûl-ü tehecciyi tekrar ettirsin. Benim teklifim budur.”¹²⁵

Yukarıdaki ifadeden anlaşılacağı gibi Mahmut Şevket Efendi, Kur'an elifbâsı hazırlanması önerisini uygun bulmakla birlikte, bu elifbânın öğretimi için komisyonun yeni bir yöntem önerisi olup olmadığını sormakta ancak herhangi bir cevap alamadığından yakınmaktadır. Bunun yanı sıra toplantıda geçmişten beri kullanılan harf usulünden hiç bahsedilmemiş olmasından dolayısıyla, bu usulün kaldırıldığını düşündüğünü belirtmektedir. Ayrıca heceleme yapmadan okumanın Türkçe öğretimi için uygun olmasına rağmen, Kur'an öğretimi için yetersiz olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Kur'an öğretimi için uygun olan usul harf (tehecci) yöntemidir.

¹²⁵ Heyet, “Elifbâ Müzâkerâtı”, a.g.e., s. 39.

Kongrenin yapıldığı 1911 yılında kullanılmaya devam edilen harf yönteminin 1924 yılında İstanbul’da yapılan Elifbâ Kongresi’nde kaldırılmasına karar verilmiş ve 1924 yılı ilkokul programında resmen kaldırılmıştır.¹²⁶

1.3.2. Kur’an Öğretimini Hedefleyen Elifbâlara Duyulan İhtiyaç

Selanik’te 1911 yılında yapılan muallimler kongresinin ardından Kur’an öğretim elifbâları hazırlanmaya başlanmış, kongrede alınan karara kadar Kur’an öğretiminde kullanılacak elifbâların hazırlanmamış olması elifbâ yazarları tarafından değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler Osmanlı Türkçesi kadar Kur’an’a geçiş dersi de olan elifbâ dersinin, Kur’an öğretimi bağlamında işleyişini ortaya koymaktadır.

Konuyla ilgili olarak bahsi geçen kongreden yıllar önce sadece Kur’an öğretiminde kullanılacak elifbâların olmamasını, elifbâ öğretiminde bir eksiklik ve ihtiyaç oluşturduğunu (1308/1891-93) yılında fark eden İsmail Hakkı, kendi adıyla hazırladığı elifbâsında Osmanlı Türkçesi ve Kur’an’ın iki farklı dil olmasına rağmen aynı alfabenin kullanıldığını; bunun ise olumlu sonuç vermediğini belirtmiştir.¹²⁷ İsmail Hakkı, Osmanlı Türkçesi için ayrı, Kur’an-ı Kerim öğretimi için ayrı elifbâlar hazırlanması ve farklı öğretim yöntemlerinin uygulanması gerektiğini dile getirmiştir. Bu sebeple hazırlanan elifbâların Kur’an öğretimi için yeterli olmadığına değinerek bu eksikliği gidermek için materyal olarak levhalar hazırladığını belirtmiştir. Bu levhaları Türkçe okumayı öğrenen öğrencilerle çalıştığını, öğrencilerin kısa sürede Kur’an’ı layıkıyla okumaya başladığını anlatmıştır. Ayrıca Kur’an okumak için kullanılan harekelerin, Osmanlı Türkçesi öğretiminde de kullanılmasını eleştiren yazar, bu uygulamanın harekesiz Türkçe metinleri okumayı zorlaştırdığını belirtmiştir. Sure ve duaların elifbâların sonunda yer almasını da tenkit eden İsmail Hakkı, bunun Kur’an öğretimine usul bakımından herhangi bir katkısının olmadığını belirterek sure ve duaların yerine ilave ders materyallerine ihtiyaç olduğunu önemle

¹²⁶ İlk Mekteplerin Müfredat Programı, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1340, s. 7.

¹²⁷ İsmail Hakkı, a.g.e., s. 2-4.

vurgulamıştır. Ancak araştırmamızda İsmail Hakkı'nın bu görüşlerinin ne yazık ki elifbâların içeriğinde hiçbir etkisinin olmadığı görülmüştür. Zira konuyla ilgili ilk elifbâ İsmail Hakkı'nın fikirlerini ortaya koyduğu yıldan 20 yıl sonra basılmıştır.¹²⁸ Benzer şekilde Abdülfettah da 1800'lü yılların sonlarında ibtidai mektepleri için hazırlanan elifbâların Osmanlı Türkçesini iyi öğretmesine rağmen Kur'an'ı mahreçli okumayı öğretemediğine dikkat çekmiştir.¹²⁹

Mehmed Halid h.1341/1923 yılında hazırladığı *Kur'an Muallimi* isimli öğretmen kılavuzunda, Osmanlı Türkçesi ve Kur'an'ın aynı elifbâ ile öğretilmesi konusunda şu değerlendirmede bulunmuştur:

“Malum olduğu üzere pek yakın vakite kadar mekteplerimizde Türk elifbâsıyla okumaya ibtida eden çocuklarımız bitirir bitirmez Kur'an-ı Kerim'e başlatılırdı. Bunda hiçte isabet edilemediğini kulağı ağız ve gözü iyileştirecek hazırlıklar, temrinler yapılmadıkça doğrudan doğruya mushâf-ı şeriften Kur'an okutulamadığını tecrübe gösterdi. Bazı zevat bu maksada hâdim risâleler yaptılar. Ancak usulden bahseden olmadı. Tedrisatı ibtidaiyye müdüriyetinde bulunduğum esnada, hasbel vazife icra ettiğim tatbikattan şu neticeye vardım ki iyi bir usul olmadıkça ne muallimin ilminden ne de Kur'an okutmak için yapılan risalelerden tamamen istifade etmek mümkün değildir.”¹³⁰

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı gibi Mehmed Halid, 1911 yılına kadar hem Osmanlı Türkçesi hem Kur'an öğretimi için hazırlanan elifbâları bitiren öğrencilerin hemen Kur'an'dan başlatılmasını uygun bulmamaktadır. Çünkü bu elifbâlar her ne kadar Kur'an öğretimine yer veriyor olsalar da asıl amaçlarının Osmanlı Türkçesi öğretimi olduğu, önsözlerinden, içeriklerinden ve Kur'an'ın öğretimi için ayrılan ders sayılarının azlığından anlaşılmaktadır. Mehmed Halid'e göre, çocukların kulağı, ağız ve gözü Kur'an okumaya uygun hâle getirildikten sonra mushafa başlanmalıdır. Bu ifadeyle çocuğun Arapça seslere aşina olması, Arap

¹²⁸ Ahmed Cevad, *Yeni Elifbâ: Kur'an Okuyorum*, İstanbul, Matbaa-i Osmânîye, 1328.

¹²⁹ Abdülfettah, *Yeni Tertib Elifbâ-yı Osmânî*, y.y., t.y., s. 3. (Eserde Maarif Nazırı Zühtü Paşa'nın himmeti ve gayretinin katkısıyla yazıldığına dair bilgi bulunmaktadır. Zühtü Paşa 1891-1902 tarihleri arasında değişen zamanlarda Maarif Nazırlığı yapmıştır. Ayrıca Abdülfettah'ın 1315/1897 tarihinde Üsküdar Merkez Rüşdiyesi müdürü iken vefat etmesi dolayısıyla ailesine maaş bağlanması için talepte bulunduğu bilgisi mevcuttur. Dolayısıyla elifbâ 1891-1897 yılları arasında yazılmış olmalıdır. COA, MF.MKT., 391/20, 10 L 1315.)

¹³⁰ Mehmed Halid, *Kur'an Muallimi*, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1341, s. 3.

harflerini mahreçlerine uygun bir şekilde söyleyebilecek olgunluğa erişmesi ve Kur'an'da kullanılan hareke ve işaretlerin ne anlama geldiğini anlayabilecek seviyeye gelmesini kastettiği anlaşılabılır. Zira yazar, önerdiği şekilde alıştırmalar yapılmadan Kur'an'a başlanmasının verimsiz olduğunun uzun yıllar tecrübe edildiğini belirtmektedir. Diğer yandan Kur'an öğretimi amacıyla hazırlanan risaleleri yöntem bakımından yetersiz bulduğu için eleştirmektedir. Kendi tecrübesinden yola çıkarak, usul kullanılmadığı takdirde öğretmenden ve elifbâdan tam olarak istifade etmenin mümkün olmadığını söylemektedir. Diğer bir ifadeyle kısa sürede ve doğru bir şekilde Kur'an öğrenilip okunabilmesi için, çocukların belli bir olgunluğa erişmeleri, usul ve yöntem kullanılması ve iyi bir öğreticiye ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır. Mehmed Halid'in yapmış olduğu açıklamalar dönemin Kur'an öğretiminin içinde bulunduğu durumu anlamak açısından önemlidir.

Benzer bir açıklama, Ali Haydar tarafından 1927 yılında hazırlanan *Kur'an-ı Kerim Elifbâsı*'nda şu cümlelerle yer almaktadır:

“Şimdiye kadar takibi olunan usule göre Türkçe elifbâyı bitiren çocuğa, doğrudan doğruya eczâ-yı şerifeye başlattırılıyordu. Savti usule göre yazılan elifbâlarda en ziyade Türkçe'nin kıraatına ehemmiyet verildiğinden ve Arabî lisanda kesretle kullanılan şedde, tenvin, harf-i tarif vesair hakkında melekeleri olmadığından birden eczâ-yı şerifeye geçen çocuklar azim müşkülât karşısında kalıyorlardı. Senelerce uğraştıkları hâlde layıkıyla Kur'an-ı Kerim tilavetine muvaffak olamıyorlardı. Bu sebeple mebni telif ettiğim elifbâyı “Hakiki Kolay Elifbâ” ve “Kur'an-ı Kerim Elifbâsı” namıyla iki kısma ayırmayı muvafık buldum. Bu kitaptan maksat ana dilinin elifbâsı ile eczâ-yı şerîfe arasında bir köprü hizmetini görmektir.”¹³¹

Ali Haydar da tıpkı Mehmed Halid gibi, Türkçe elifbâ öğretildikten hemen sonra öğrencilerin Kur'an'a başlatılmasını uygun bulmamaktadır. Ali Haydar, ses yöntemine göre hazırlanan elifbâların daha ziyade Türkçe öğretimine önem verdiğini, dolayısıyla Kur'an okumak için gerekli olan şedde, tenvin, harfi tarif gibi konuların öğrencilerle yeterince öğretilmediğini; bunun ise yeterli bilgiye sahip olunmadığı için Kur'an okumada olumlu sonuç vermediğini belirtmektedir. Bu

¹³¹ Ali Haydar, *Kur'an-ı Kerim Elifbâsı*, 3. bs., İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1927, s. 1.

sebeple kendisinin her ikisi için ayrı ayrı elifbâ hazırladığını söyleyerek bu durumun öğrenciler açısından daha verimli ve kolay olacağına dair açıklamalar yapması Kur'an öğretiminde yaşanan sıkıntıların kaynağını göstermesi bakımından önemlidir.

1.3.3. İbtidai Mekteplerinde Kur'an Öğretiminin Durumu

Eğitim-öğretim alanındaki yenilik faaliyetleri devam ederken 6 Ekim 1913 tarihinde Tedrîsât-ı İbtidâ'iyye Kânûn-ı Muvakkatî yürürlüğe girmiştir.¹³² Bu kanun kapsamında ibtidai mektepleri ile rüşdiye mektepleri birleştirilmiş ve bu okullar için 6 yıllık bir program oluşturulmuştur. Bu doğrultuda 1913 yılında Erkek Numûne Mektebi'nde uygulanmak üzere hazırlanan ders programı Tablo 1.5'de görülmektedir.¹³³

DERSLER	Devre-i Evvel		Devre-i Muvassıta		Devre-i Âliye	
	1.Sene	2.Sene	3.Sene	4.Sene	5.Sene	6.Sene
Elifbâ ve Eczâ-yı Şerîfe	6	3	-	-	-	-
Kur'an-ı Kerim ve Malûmât-ı Diniye	1	1	3	3	2	2
Musâhabât-ı Ahlâkiye	3	2	1	1	1	1
Kırâat (imlâ, ezber, yazı)	4	4	2	2	2	2
İmlâ	-	1	1	1	1	1
Yazı (sülûs, rika)	-	-	1	1	1	1
Sarf ve Nahiv	-	1	2	1	1	1
Tahrir	-	1	1	2	2	2
Tarih	-	1	2	2	2	2
Coğrafya	-	1	1	2	2	2
Hesap	4	2	2	2	2	2
Hendese	-	-	1	1	1	1
Eşya Dersleri	3	1	1	1	1	1
Ziraat	2	1	1	1	1	1
Elişleri	4	2	2	2	2	2
Resim	1	1	1	1	2	2
Musikî	1	1	1	1	1	1
Terbiye-i Bedeniye, Sıhhiye, Asker Talimi, Oyun ve Neşar	1	1	1	1	1	1
Lisân-ı Ecnebî	-	6	6	6	6	6

Tablo 1.5: 1913 yılı Erkek Numûne Mektepleri Ders Cetveli.

¹³² **Tedrîsât-ı İbtidâ'iyye Kânûn-ı Muvakkatî**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1329, s. 3-7.

¹³³ **Mekâtib-i İbtidâiye Ders Müfredatı**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1332, s. 22.

Numûne mektebinin ders programında altı yıla yayılan derslerin, hem haftalık ders saatleri belirlenmiş hem de aylık programlar yapılmıştır. Birinci ay ilk ve ikinci hafta; ا , و , د , ر samitlerinin (sessiz harflerinin) آ , ه , ا , ي saitleriyle (sesli harfleriyle) teheccillerinin öğretimi, üçüncü hafta; ی , ن , ز , ذ , ل , م , ژ ; dördüncü hafta ise; ت , ب , چ , ع , ق , خ , ص , ج harflerinin daha önceden öğrenilen harflerle okunmasının öğretimi planlanmıştır. İkinci ayın ilk haftasında; ش , ط , غ , ف , ك , ج , ح , ث , س , پ , ظ , ض harflerinin daha önce öğretilen harflerle okunmasının öğretilmesi istenmiştir. İkinci ayın üçüncü haftasından itibaren harflerin bitişirken aldıkları şekilleri öğretmek için harfler tekrar gruplara ayrılmıştır. Dördüncü ayın sonuna kadar devam eden bu alıştırmalara beşinci aydan itibaren Osmanlı Türkçesi okumaya başlanılarak devam edilmiştir. Yedinci ayın birinci haftasından itibaren ise üstün, esre, ötre, tenvin, şedde, vasl, cezm, med üzerine alışırtmalar yapılmaya başlanmıştır.¹³⁴

Bu ders programında, Selanik Muallimler Kongresinde elifbâ öğretimi ile ilgili alınan kararlar doğrultusunda önce Osmanlı Türkçesi ardından Kur'an öğretimi yapılmaktadır. Zira geçmiş yıllarda hazırlanan ders programlarından farklı olarak, klasik alfabe sıralamasının değiştirildiği ve harflerin öğretiminin toplu olarak ilk günlerde yapılmayıp haftalara bölünerek yapılmasının hedeflendiği görülmektedir. Bununla birlikte bahsi geçen programa göre; harflerin şekillerini, bitişme hallerini ve imlâ harflerini yedi ay boyunca öğrenmiş olan öğrencilerin, 2 ay içerisinde Kur'an okumak için gerekli olan hareke ve işaretleri kavraması ve 30. cüzün başında Duha suresine kadar okuması beklenmektedir.¹³⁵

Konuyla ilgili olarak Satı Bey 1913 yılında yazdığı bir makalesinde ibtidai mekteplerinin köy, kasaba ve şehirlerde 6 yıla çıkarılmasını yeterli miktarda para, muallim ve binanın olmaması sebeplerine dayandırarak eleştirmektedir. Zira Satı Bey ibtidailerde çözülmesi gereken asıl sorunun eğitim faaliyetinin kaç yıl yapılacağı değil “usul-i tedrisin fenalığı, tedrisatın yolsuzluğu ve gayesizliğine” nasıl çözüm bulunacağı olduğunu belirtmektedir. Köylerde çocuklar 3 yıl bile mektebe zor devam

¹³⁴ **a.e.**, 1332, s. 49-50.

¹³⁵ **a.e.**, s. 26-30.

ederken alınan bu kararın, eğitimin “müzmin ve mühlik olan yaralarını görememeye” bağlamaktadır. Ayrıca bazı köy mekteplerinde çocuklara sadece Kur’an’ın okunmasının öğretildiğini, Türkçe öğretiminin ihmal edildiğini belirtmektedir. Diğer yandan mekteplerde Türkçe öğrenilse bile mektep bittikten sonra kitap ve gazete okunmadığı için unutulduğuna; fakat Kur’an okumanın unutulmadığına dikkat çekmektedir.¹³⁶

Osmanlı Devleti’nde Tanzimat döneminde başlayan eğitim ve öğretim konusundaki yenilikler 23 Nisan 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılmasının ardından da devam etmiştir. Bu yönde atılan en önemli adım 2 Mayıs 1920 tarihine Maârif Vekâleti’nin kurulmasıdır. 1921 yılında konuyla ilgili Maârif Kongresi yapılmış ve kongrede ilkokullardaki ders programının ve öğrenim sürelerinin düzenlenmesine karar verilmiştir. Alınan kararlar doğrultusunda oluşturulan programda, birinci sınıfta haftada 12 saat Türkçe elifbâ ve kıraat dersi planlanırken Kur’an dersine yer verilmemesi dikkat çekicidir. Kur’an-ı Kerim derslerine ikinci ve üçüncü sınıflarda başlanacağı, bu kapsamda Kur’an-ı Kerim ve din bilgisi derslerinin haftada 4’er saat, dördüncü ve beşinci sınıflarda ise 2’şer saat olması kararlaştırılmıştır. Ancak bu programa, din derslerinin sayısı azaltıldığı ve altı yıllık ibtidai mektebi derslerinin dört yıla sıkıştırıldığı gerekçesi ile şiddetle karşı çıkmıştır.¹³⁷

İlkokul programları 1922 yılında yenilenmiş ve elifbâ dersi özel bir ders olmaktan çıkarılarak Türkçe dersi altında işlenmiştir. Kur’an-ı Kerim dersinin altı yıl boyunca haftada 5 saat olarak okutulmasına karar verilmiştir.¹³⁸ Konuyla ilgili olarak Muallimler Mecmuası’nda* 1922 yılında “Elifbâ ve Kırâat Müsabakası” düzenleneceği duyurulmuştur. Yayımlanan yarışma koşullarının birinci maddesinde yazılacak olan elifbâların temel amacı Osmanlı Türkçesini öğretmek olarak belirtilmektedir. Arapça kelimelerin ve Kur’an-ı Kerim’in okunabilmesi için birçok

¹³⁶ Satı Bey, “Tahsîl-i İbtidâî Hakkında -Maârif Nezâretinin Yeni İctihadı”-, **İctihad**, No:67, 12 Haziran 1913, s. 1464-1465.

¹³⁷ Zeki Sarıhan, **1921 Maarif Kongresi**, Ankara, MEB, 2009, s. 100.

¹³⁸ **İlk, Orta Tedrisat Mektepleri Müfredat Programı**, Ankara, 1338, s. 157.

* Muallimler Mecmuası: 1922-1927 yılları arasında 54 sayı basılmıştır.

farklı husus olduğuna dikkat çekilerek ayrıca bir Kur'an-ı Kerim elifbâsı müsabakası da düzenleneceği belirtilmiş fakat böyle bir müsabakanın ilanı söz konusu olmamıştır.¹³⁹

1.4. Cumhuriyetin İlanı'ndan Latin Alfabesinin Kabulüne Elifbâ Öğretimi (1923-1928)

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte II. Meşrutiyet Dönemi'nde başlayan milli bir eğitim sistemi oluşturulması yönündeki çalışmalar hızlandırılmıştır. 1923 yılında yayınlanan Misak-ı Maârif'de öğrencilerin milliyetçi, halkçı, inkılâpçı, lâik ve cumhuriyetçi vatandaşlar olarak yetiştirilmesinin hedeflendiği belirtilmiş; milli ve modern bir eğitim sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır.¹⁴⁰ Söz konusu ilkelerin eğitim sistemine uygulanabilmesi için Cumhuriyet'in ilanından sonra gerçekleştirilen en önemli inkılaplardan biri olan Tevhid-i Tedrisat Kanunu, 3 Mart 1924'te kabul edilmiştir. Bu kanunun ikinci maddesine göre bütün eğitim kurumları Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmış, eğitim sisteminin kanunda belirlenen esaslara uygun hale getirilmesine önem verilmiştir.¹⁴¹

1.4.1. 1924 Yılı İlkokul Programı

Cumhuriyet Dönemi'nin ilk ilkokul programı 1924 yılında uygulanmaya başlanmış ve bu programla birlikte ilkokulun eğitim süresi 6 yıldan 5 yıla indirilmiştir. İki ayrı ders olan Kur'an-ı Kerim ve din dersleri, bu programda birleştirilmiş ve bu dersin ikinci sınıftan itibaren haftada 2 ders olarak okutulması planlanmıştır. Birinci sene Türkçe dersinde verilen haftada 12 saatlik elifbâ dersinde yalnızca Osmanlı Türkçesi öğretilmesi, Kur'an-ı Kerim ve din derslerinin ise ikinci sene haftada 2 saat yapılması kararlaştırılmıştır.

¹³⁹ "Elifbâ ve Kırâat Müsabakası", **Muallimler Mecmuası**, C.I, S:2, 1922, s.30-31.

¹⁴⁰ Kemal Aytaç, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk Eğitim Politikası Üzerine Konuşmalar**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1984, s. 28.; İ. Ethem Başaran, **Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi**, Ankara, Ekinoks, 2006, s. 65.

¹⁴¹ Düstur, Üçüncü Tertib, **Tevhid-i Tedrisat Kanunu**, C.V, s. 322. Kanunun numarası: 430, Kabul Tarihi: 3/III/1340, Neşir Tarihi: 29/IV/1340, Resmi Gazete No. 1-78.

Elifbâ dersinin açıklamasında “Arabca kırâ’ate âid bulunan şedde, harf-i ta’rîf, elif-i maksûra, tenvîn ilâ âhirihi işâretler Türkçe elifbâyâ âid değildir. Ancak halk ve çocuk lehçesinde kesretle isti’mâl olunan (kullanılan) ve bu kâbil işâretleri hâvî olan kelimeler klişe şeklinde ve son derslerde öğretilecektir.” ifadesi yer almaktadır.¹⁴² Buna göre, Arapça okumak için gerekli olan harekelerin Türkçe’ye âit olmadığı belirtilerek sadece çocukların kullandığı Arapça kelimeler ve o kelimelerde geçen işâretlerin son derslerde öğretilmesinin bu ders için yeterli olacağına değinilmektedir.

İkinci sene yapılacak olan Kur’an-ı Kerim ve din derslerinin açıklamasında; “Bu sınıfta Kur’an-ı Kerim elifbâsı gösterildikten sonra Kur’an-ı Kerim tedrisine başlanacak ve ‘Amme’ cüzüne devam edilecektir. Muallim, bu derslerde münasip düşürdükçe Hz. Peygamberin menakıbı seniyesini izah ederek İslam muhabbetini çocukların kalbinde yaşatacaktır” denilmektedir.¹⁴³ Burada Kur’an-ı Kerim öğretiminden sonra Hz. Peygamberin hayatından hareketle İslam sevgisinin öğrencilere kazandırılması gerektiği yönündeki kanaat dikkat çekicidir. Ayrıca çocuklara mektebin üçüncü yılında Kur’an-ı Kerim tahsis edileceği ve derslerin Kur’an üzerinden yapılacağı ifade edilmektedir.

1924 yılı ders programında var olan Kur’an-ı Kerim ve din dersleri “Cumhuriyet’in ilk yıllarında dinden ani ve keskin bir kopuş yaşanmadığını” göstermekte bununla birlikte din derslerinde zamanla laiklik vurgusunun yapılmaya başlandığı görülmektedir.¹⁴⁴ Zira 1924 yılı programının içeriğinde, hatim etmek, tecvid öğrenmek veya hafızlığa çalışmak gibi geçmiş yıllarda ilk mekteplerin müfredat programlarında olan hedeflerden bahsedilmemesi Kur’an öğretiminde yeni bir yola girildiğini göstermektedir.

¹⁴² İlk Mekteplerin Müfredat Programı, 1340, s. 3,8.

¹⁴³ İlk Mekteplerin Müfredat Programı, 1340, s. 6-14.

¹⁴⁴ Alkan, a.g.m., s. 235.

1.4.2. İmam Hatip Mekteplerinin Açılması

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun ilgili maddeleri gereğince Dâru'l Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi kapatılmış yerine 29 yerde, öğretim süresi 4 yıl olan İmam ve Hatip Mektepleri açılmıştır.¹⁴⁵ Bu mekteplere, kapatılan medreselerde eğitim gören öğrenciler sınav ile alınmış ve her öğrenci seviyesine göre bir sınıfa yerleştirilerek eğitimine devam etmiştir. Yeni kayıt yaptıracak öğrencilerin 5 yıllık ilkokul mezunu olması, 12-15 yaş aralığında ve erkek olması şartı koşulmuştur.¹⁴⁶ Bu mekteplerdeki Kur'an-ı Kerim ve tecvid dersinin haftalık ders saati, ilk iki sene 3, üçüncü sene 2, dördüncü sene de 1 ders olarak belirlenmiştir. İmam Hatip Mektepleri Talimatnâmesinde, Kur'an-ı Kerim ve tecvid dersinin birinci senesinde öğrencilerin sırasıyla harflerin mahreçlerine ve tecvid kurallarına özen göstererek Kur'an okutulması gerektiği ifade edilmiştir.¹⁴⁷ Dolayısıyla İmam ve Hatip Mekteplerine kayıt olan öğrencilerin elifbâyı öğrenmiş ve Kur'an okumayı bilen talebeler olacağı öngörülmektedir. Bu okullar, 1924-1930 yılları arasında kademeli olarak; devlet bütçesine yük oldukları, talep edilen gayeyi yerine getiremedikleri ve öğrenci ilgisizliği sebebiyle tamamen kapatılmıştır.¹⁴⁸

1.4.3. İbtidai Mekteplerinden Kur'an Derslerinin Kaldırılması

Cumhuriyet döneminin ilk ilkokul programı olma özelliğini taşıyan 1924 yılı müfredat programı iki yıl sonra değiştirilmiş ve 1926 yılında yeni ve ayrıntılı bir program hazırlanmıştır. Programda ilkokulların başlıca amacının; "Genç nesli muhitine fa'al bir halde intibak ettirmek suretiyle iyi vatandaşlar yetiştirmek" olduğu belirtilmiştir.¹⁴⁹ Bunu gerçekleştirmek için de ilk tahsil programında değişiklik yapılmasına karar verildiği ifade edilmiştir.

¹⁴⁵ Mustafa Öcal, **Yüzüncü Yılında İmam Hatip Liseleri**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2013, s. 50-53.

¹⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. **İmam Hatip Mektepleri Talimatnamesi**, Ankara, Yenigün Matbaası, 1340.

¹⁴⁷ **İmam ve Hatip Mektepleri Müfredat Programı**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1340, s. 4.

¹⁴⁸ Mustafa Öcal, **a.g.e.**, s. 60-61.; Mustafa Öcal, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi**, Dergah Yay., 2015, s. 141-143.

¹⁴⁹ **İlk Mekteplerin Müfredat Programı**, İstanbul, Milli Matbaa, 1926, s. 3.

1926 yılı programının iki sayfalık önsözünde 1924 yılı ders programında ne gibi değişiklikler yapıldığı izah edilmiştir. Hayat bilgisi dersi ile ilgili ayrıntılı bilgi verilirken, Kur'an-ı Kerim derslerinin programdan kaldırılmasına hiç değinilmemiştir. 1926 yılındaki ilk mekteplerin müfredat programında göre haftalık ders çizelgesi Tablo 1.6'da verilmiştir.¹⁵⁰

DERSLER		Birinci Devre		İkinci Devre		
		1.Sene	2.Sene	3.Sene	4.Sene	5.Sene
Türkçe	Alfabe	12	-	-	-	-
	Kırâat	-	4	4	2	2
	İmlâ	-	3	2	1	1
	Tahrir	-	2	2	2	2
	Gramer	-	-	-	1	1
	Yazı	-	3	2	1	1
Din Dersi		-	-	1	1	1
Hayat Bilgisi		4	4	4	-	-
Hesap-Hendese		2	2	3	3	3
Tarih		-	-	-	2	2
Coğrafya		-	-	-	2	2
Tabiat Dersleri		-	-	-	2	2
Eşya Dersleri		-	-	-	-	2
Yurt Bilgisi		-	-	-	2	2
Resim-El işi		4	4	4	3	3
Musiki		2	2	2	2	1
Jimlastik		2	2	2	2	1
Ev İdaresi (Kızlara)		-	-	-	1	1
Dikiş (Kızlara)		-	-	-	1	1

Tablo 1.6: 1926 Yılı İlk Mekteplere Mahsus Haftalık Ders Cetveli.

Yukarıdaki tabloda da görüleceği üzere, 1924 yılı haftalık ders programında Türkçe dersi altındaki elifbâ dersinin isminin; bu programda alfabe dersi olarak değiştirildiği görülmektedir. Bu değişiklik ve programdan Kur'an-ı Kerim dersinin kaldırılması, alfabe dersinde yalnızca Osmanlı Türkçesi öğretiminin yapılacağına karar verildiğini göstermektedir. Böylelikle Osmanlı Devleti'nde ilk tahsilin yapıldığı ve temel hedefi Kur'an öğretmek olan sıbyan mektepleri ile Cumhuriyet

¹⁵⁰ a.e., 1926, s. 3-5.

Dönemi ilkokullarının hedeflerinin birbirinden farklı olduğu ve eğitimin seküler bir zemine oturtulmak istendiği anlaşılmaktadır.

Söz konusu müfredat programında elifbâ öğretiminde dört farklı usul olduğu belirtilmektedir. İlk olarak tesmiye/harf usulünde harflerin isimlerinin öğretildiğine işaret edilmiş harflerin isimlerinden seslerine geçmek zor olduğu için yasaklandığı belirtilmiştir. İkinci olarak savti/ses usulde, “Evvelâ kelimeler hecelere, heceler sedalara tahlil edildikten sonra istihraç edilen sedanın harfı yazdırılır. Harflerden heceler ve hecelerden kelimeler terkip olunur.” cümleleriyle izah edilmiştir. Sessiz harflerin harekesiz seslendirilmesinin mümkün olmadığı gerekçe gösterilerek ses yönteminin elifbâ öğretimine uygun bulunmadığı da ayrıca belirtilmiştir. Üçüncü olarak kelime usulünde harfler ve heceler öğretilmeden kelimeler üzerinden okuma öğrettiğine değinilmiştir. Dördüncü olarak muhtelit usulde ise ses yöntemi ile kelime yönteminin birlikte kullanıldığı anlatılmıştır.¹⁵¹ Konuyla ilgili son olarak kelime usulü ve muhtelit usul arasında muallimlerin seçim yapması istenmiştir.¹⁵²

Bu bölümde Osmanlı Devleti’nde 1824-1928 yılları arasında elifbâ öğretiminde yaşanan sorunlara ve bu sorunların çözümüne yönelik önerilerine yer verildi. Ayrıca elifbâ derslerinin muhteviyatı, haftalık ders programındaki yeri ve elifbâ öğretiminde kullanılan yöntemler hakkında bilgi verildi. Şimdi de derslerde kullanılan elifbâların genel özellikleri ile yazarları hakkında bilgi verilecektir.

¹⁵¹ Kelime usulü ve muhtelit usul, Türkçe elifbâ ve Kur’an elifbâsının ayrı ayrı yazılması kararının alındığı 1911 yılından sonra sadece Osmanlı Türkçesi öğretim yöntemi olarak kullanılmaya başlandığı için çalışmamızın sınırları dışındadır.

¹⁵² **İlk Mekteplerin Müfredat Programı**, s. 31-32.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR’AN ÖĞRETİM MATERYALİ OLARAK ELİFBÂLAR

Arap alfabesinin seslerini ve her biri ayrı sese karşılık gelen harflerini gösteren risalelere elifbâ denilmektedir. Osmanlı Türkçesi de Arap alfabesi ile yazılması dolayısıyla elifbâ yoluyla öğretilmektedir. Arap alfabesinde, müstakil yazılışlarının yanı sıra, başta, ortada ve sonda yazılırken farklı şekiller alan 28 harf bulunmaktadır. Büyük ve küçük harf ayrımı bulunmayan harflerin tamamı sessiz kabul edildiğinden, harflerin okunabilmesi için hareke ve işaretler kullanılmaktadır.

2.1. Osmanlı Türkçesi Ve Kur’an Öğretim Elifbâları (1828-1911)

Hem Osmanlı Türkçesi hem Kur’an öğretimi için hazırlanan elifbâlarda ortak nokta; Türkçe ve Kur’an metinlerinin okunabilmesi için gerekli kuralların öğretilmesine yer verilmiş olmasıdır. Bu elifbâlarda, Osmanlı Türkçesi’nde olup Arapça’da olmayan harflerin öğretimi için, mesela ç, j ve p harfleri için Arap alfabesinde sesleri bu harflere en yakın olan harflerinin nokta sayısı üçe çıkarılmış ve پ, چ, ج harfleri alfabeyle ilave edilmiştir. Ayrıca Türkçe’deki genizden gelen n sesini yazmak için ك harfinin üstüne üç nokta - كْ -, g ve ğ seslerini yazmak için ك harfinin üzerine bir çizgi - گ - eklenmiştir.¹ Böylece 28 olan harf sayısı Osmanlı Türkçesi öğretimi için hazırlanan elifbâlarda 33’e kadar çıkarılmıştır. Bu elifbâlarda ayrıca sesli harf olarak kullanılan ve imlâ harfleri olarak isimlendirilen ا, و, ی harflerinin öğretilmesine ve Osmanlı Türkçesi okuma metinlerine de yer verilmiştir.² Tüm bunlara ek olarak, Kur’an okumak için gerekli olan hareke, işaret ve tecvid kurallarının yanı sıra hem öğrenilen bilgileri pekiştirmek hem de ezbere teşvik etmek amacıyla namaz sure ve dualarına yer verilmiştir.

¹ Şinasi Acar, “Türkçe Okuma Yazma Öğrenmek Açısından Arap ve Latin Alfabelerinin Karşılaştırılması”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C.XV, S:2, 2014, s. 105-106.

² Bu harfler Osmanlı Türkçesinde sesli harflerin yerine kullanılmaktadır. Bkz. Tezin 228. sayfası.

2.1.1. Fiziki Özellikleri

Ek 1’de liste hâlinde verilen elifbâlar, genel olarak üçünü hamur kâğıda tek renk olarak basılmıştır.³ Ancak ikinci hamur kâğıda⁴ basılan ve bazı sayfaları renkli olan elifbâlar da bulunmaktadır.⁵ Elifbâlar genel olarak 14x20 cm ölçülerinde olmakla birlikte, 11x15 cm ölçülerinde küçük boy, 20x25 cm ölçülerinde büyük boy ve bu ölçüler dışında kalan boyutlarda olanlar da mevcuttur.⁶ İçeriğe göre farklı sayfa sayılarına sahip olan elifbâlar, genel olarak 32 sayfadır. Ancak 30 ve 96 sayfa olanlar da bulunmaktadır.⁷ Sayfa sayıları arasındaki farklar; harflerin toplu hâlde öğretilmesi yerine tek tek öğretilmesinden kaynaklanan ilave sayfalardan, öğretilecek olan konuya dair örneklerin fazlalığından veya tüm konular bittikten sonra duaların ve Osmanlı Türkçesi okuma metinlerinin yer almasından kaynaklanmaktadır. Bunlara ek olarak bazı elifbâlarda öğretmene yönelik açıklama ve yönlendirmeler bulunmakta, bazılarında ise konu bitiminde öğrenciden geri bildirim almak amacıyla sorulara yer verilmektedir.

2.1.2. Kapak Görünümleri

Elifbâların kapakları kartondan yapılmış olup eserin künye bilgilerini ihtiva etmektedir. Bu bilgilerin yanı sıra elifbâların bazılarında sıbyan ve ibtidai mekteplerinde okutulmalarında sakınca olmadığını gösteren Maârif Nezâreti’nin

³ Örnek olarak bkz.: Muhammed Raşid bin Halil, **Risale-i Elifbâiyye**, İstanbul, Aşir Efendinin Taş Destegâhı, 1280., s.1.; İsmail Gaspıralı, **a.g.e.**, s. 1.; Ahmed Fazıl, **Tarzı Cedid Üzere Osmanlı Elifbâsı**, İstanbul, Matbaa-i Nişan Berberiyan, 1310, s. 1.

⁴ Örnek olarak bkz.: Mehmed Nuri, **Mükemmel Nev Usul Osmanlı Elifbâsı**, İstanbul, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1324.; Ahmed Cavid, **Ahmed Cavid Elifbâsı**, 2. bs., İstanbul, Matbaa-i Kütübhaneye-i Cihan, 1325.; Hüseyin Hıfzı, **Teshil-i Elifbâ-yı Osmânî**, İstanbul, Selanik Matbaası, 1328.

⁵ Örnek olarak bkz.: **Elifbâ Cüzü**, t.y., TSMK, EH 436- 437; **Elifbâ Cüzü**, t.y., SYEK, 2561/165; **Elifbâ Cüzü**, t.y., SSM, 190-0410.; Tırnovalı Muhammed Nuri, **Müntehab Elifbâ-yı Osmânî**, İstanbul, 1311.; İbrahim Cudi, **Teshili Elifbâ-yı Osmânî**, 3. bs., İstanbul, İstikbal Matbaası, 1327.; Ahmed Cavid, **a.g.e.**, s. 1.

⁶ Örnek olarak bkz.: Tahsin, **Osmanlı Elifbâsı**, Kasabat Matbaası, 1313.; **Musahhah Elifbâ-yı Osmânî**, 12. bs., İstanbul, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1332.; Ali Hıfzı, **Mükemmel Osmanlı Elifbâsı**, İstanbul, Kasabar Matbaası, 1310.

⁷ Örnek olarak bkz.: Mustafa Şefik, **Resimli Güzel Elifbâ: Birinci Kısım**, 4. bs., İstanbul, 1925.; Tırnovalı Muhammed Nuri, **a.g.e.**, s. 18.

onayı bulunurken bazı elifbâlarda bulunmamaktadır.⁸ Bazı yazarlar ise elifbâlarının kaçak olarak basılmasını engellemek ve kendilerine ait olduğunu vurgulamak amacıyla mühür kullanmakta ve mühürsüz olan nüshaların sahte olduğunu ifade ederek alıcıyı uyarmaktadırlar.⁹ Bu durum 1273/1857 yılında yayınlanan Matbaa ve Te'lif Nizâm-nâmelerinin¹⁰ tam olarak uygulamaya geçirilemediğini, elifbâların bir kısmının izinsiz olarak basıldığını ve eserlerin basımına dair yeterli kontrolün olmadığını göstermektedir. Mesela *Dârü's-Şafaka Elifbâsı*'nın (1310/1893-95) ruhsatsız basıldığının farkedilmesi üzerine her türlü kitap ve risale için izin alınması gerektiğinin Dârü's-Şafaka Mektebi müdüriyetine bildirilmesi, nizam-nâmeleri hayata geçirmek için çaba sarfedildiğini göstermektedir.¹¹ Öte yandan Necib'in *Elifbâ-yı Osmânî* (h.1281/1865) isimli eserinin başkası tarafından izinsiz basıldığının tespit edilmesinin ardından Matbaa Nizâm-nâmesi'nin gerekli maddelerine göre hukuki sürecin başlatılması yönündeki belge, yazarların mühür kullanma ve onay durumlarını bildirme gibi tedbirlerini anlaşılır kılmaktadır.¹²

Elifbâların kapak sayfalarında yazarın elifbâsını hazırlama amacına dair kısa bir açıklama bulunmakta, elifbâyı okuması hedeflenen öğrenciler hakkında da bilgi verilmektedir.¹³ Konuyla ilgili olarak Selanikli Mehmed Tevfik'in hazırladığı *Mükemmel Elifbâ-yı Osmânî*'nin (1304/1887-89) iki ayrı baskısı bulunmaktadır. Elifbânın sonunda duaların yer aldığı baskılarda, "Müslüman çocuklara özeldir"; diğerlerinde ise "Osmanlı çocuklarına özeldir" şeklinde bir bilgi yer almaktadır.¹⁴ Hafız Mehmed Salih'e ait olan *İslam Elifbâ'sının* (h.1331/1913) ilk sayfasında ise "Dinî olduğu için yalnız Müslümanlara satılır" açıklaması dikkat çekmektedir.¹⁵

⁸ Örnek olarak bkz.: Muhammed Vehbi, **Miftâh-ı Kırâat: Elifbâ-yı Osmânî**, 6. bs., İstanbul, Matbaa-i Ahmed Kamil, 1331.; Harputi Mehmed Ali, **Resimli İlaveli Nev Usul Talim-i Kırâat yahud Elifbâ-yı Türkî**, 2. bs., İstanbul, Mahmut Bey Matbaası, 1328.; Muhammed bin Muhammed, **Yeni Elifbâ ve Hurûf-ı Hecâ**, İbrahim Efendi Matbaası, 1313.

⁹ Örnek olarak bkz.: Ali Rıza Efendi, **Mükemmel Elifbâ-yı Osmânî**, İstanbul, Cemal Efendi Matbaası, 1314. , Necib, **Elifbâ-yı Osmânî**, s. 1, İstanbul, 1281.

¹⁰ COA, A. MKT. UM., 262/50, 5 R 1273.; **Düstûr** Birinci Tertip, C. 2, s. 229-230, İstanbul, 1282.

¹¹ COA, MF. MKT. 167/11, 16 L 1310.

¹² COA, MF. MKT. 2/135, 12 Ca 1289.; COA, MF. MKT. 167/11, 16 L 1310.

¹³ Mehmed Salih, **İslam Elifbâsı**, Şems Matbaası, 4.bs., 1331, s. 1.; **Darüşşafaka Elifbâsı**, 3.bs., İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1310.

¹⁴ Selanikli M. Tevfik, **a.g.e.**, s. 1.

¹⁵ Mehmed Salih, **a.g.e.**, s. 1.

Mustafa Hamid’e ait Resimli Elifbâ’nın (1339/1923) kapağında “Kırâate Başlangıç ve Amme Cüzü” ifadesi bulunmakta ve Amme cüzünün başladığı sayfada Mustafa Hamid’in hediyesi olarak ücretsiz verildiği belirtilmektedir.¹⁶ Eserin aynı yıl içerisinde yapılan başka bir baskısında Arapça okuma örnekleri, sure ve dualar mevcut olmasına rağmen Amme cüzü hediyesi bulunmamaktadır.¹⁷ Yine aynı eserin 8. ve 10. baskılarında Arapça okuma örneklerinin bulunduğu sayfalara ve Kur’an dua ve surelerine yer verilmemektedir.¹⁸ Bu bilgilerden hareketle bazı elifbâların gayri müslim halkın çocukları için ayrı baskı hazırlandığını söylemek mümkündür.

2.1.3. İç Tasarımları

Elifbâların bazılarında sayfa içi düzeni oluşturmak amacıyla sütunlar ve kutucuklar kullanılmış, bazılarında ise hece ve kelimeler arasına kısa çizgiler koyularak öğrencilerin metinleri rahat okumaları sağlanmıştır.¹⁹ Bununla beraber sayfaların görüntüsü düzenli olduğu hâlde hece ve kelimeler arası kısa çizgiler kullanılmayan elifbâların sayısı oldukça fazladır.²⁰ Kullanılan yazı karakteri veya kelimeler arası çizgi ve sütunların kullanılmaması gibi sebeplerden, görsel olarak tertip ve düzene sahip olmayan elifbâlar da bulunmaktadır.²¹

Elifbâların bazılarında hedeflenen konular herhangi bir planlama yapılmadan sadece okuma örneklerine yer verilerek öğretilmektedir. Bazılarında ise konular, aylık ve haftalık olarak programlanmakta; bir derste işlenecek olan konu ve okuma örnekleri belirlenmektedir. Bu uygulama, öğretmenlere kolaylık sağlanmanın yanı sıra, öğrencilerin seviyelerine ve öğrenme hızlarına uygun öğretim yapılmasını sağlamaya dönüktür. Elifbâlarda öğretilecek olan konuların seçiminde ve öğretim süresinden yazarların tercihleri rol oynadığından 19 dersten 120 derse kadar değişen

¹⁶ Mustafa Hamid, **Resimli Elifbâ**, 5. bs., İstanbul, Kitabhane-i Hilmi, 1339, 75.

¹⁷ Mustafa Hamid, **Resimli Elifbâ**, İstanbul, Kitabhane-i Hilmi, 4. bs., 1339.

¹⁸ Mustafa Hamid, **Resimli Elifbâ**, İstanbul, Helal Matbaası, 8. bs., 1341.; Mustafa Hamid, **Resimli Elifbâ**, 10. bs., İstanbul, Helal Matbaası, 1927.

¹⁹ Örnek olarak bkz.: Selim Sabit, **a.g.e.**, 6-10.; Abdülfettah, **a.g.e.**, 8-10.; Y.y, **Elifbâ**, 1318, s. 16-21.

²⁰ Örnek olarak bkz.: Mehmed İzzet, **Yeni Kırâatden Elifbâ**, Y.y, Kanaat Matbaası, 1328.; Fikri, **Türkçe Yeni Elifbâ**, 2. bs., İstanbul, Karabet Matbaası, 1330.

²¹ Örnek olarak bkz.: Ali Haydar, Muallim H.H (ح. ح), **Tecrübeli Kolay Elifbâ**, İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1337.; Mustafa Hamid, **Resimli Elifbâ**, 1339, s. 58-60.; İsmail Gaspıralı, **a.g.e.**, s. 6-14.

sayılarda ders planlaması bulunmaktadır.²² Bu farklılık, özellikle harf öğretimine ayrılan zaman, her yeni öğrenilen konunun ardından bir dersin tekrar dersi olup olmaması, Kur'an ve Osmanlı Türkçesini okumayı geliştirmek için verilen metinlerin azlığı ve çokluğu ile ilgilidir.

Görsel Öğeler: Birçok matbu ve yazma elifbânın kapak sayfaları ve iç bölümlerinde öğrencilerin dikkatini çekmek ve elifbâlara sanatsal bir boyut katmak; her şeyden önemlisi Kur'an öğrenmeye verilen önemi vurgulamak maksadıyla çeşitli süslemelere yer verilmektedir. Bu süslemeler arasında tezhip sanatının örneklerinin yanı sıra çiçek ve yaprak gibi bitki resimlerini de görmek mümkündür.²³

Matbu eserlerin bazılarının ilk sayfalarında ders geçişleri ve sayfa kenarlarında yapılan süslemeler yapılmıştır. Ayrıca Osmanlı Türkçesi öğretimi sırasında harflerin öğrencilerin zihinlerinde kalmalarını sağlamak ve öğretilen kelimelerin okunuşunu kolaylaştırmak amacıyla insan, hayvan, bitki ve çeşitli nesnelerin resimlerine yer verilmiş bu resimlerin baş harfleri veya ilk hecelerinden hareketle harflerin öğretilmesi hedeflenmiştir (Bkz. Resim 3.15).²⁴

El yazması nüshaları da mevcut olan kadim *Elifbâ*'nın nüshalarından birinin ser levhası (giriş sayfası) ve dualar bölümünde yer alan tezhipler elifbâyaya verilen önemi göstermesi bakımından önemlidir (Bkz. Resim 3.1).²⁵ Ayrıca diğer yazma nüshalarının da ilk iki sayfası oldukça renkli, çiçek figürleriyle süslü ve geometrik desenlerle bezenmiş durumdadır. Son sayfalardaki duaların başında tezhibe benzer

²² Örnek olarak bkz.: Tırnovalı Muhammed Nuri, **a.g.e.**, s. 10.; Ahmed Fazıl, **a.g.e.**, 14-17.; M. Abdulkadir, **a.g.e.**, s. 15-21.

²³ Örnek olarak bkz.: Selim Sabit, **Risale-i Elifbâiyye**; Tırnovalı Muhammed Nuri, **a.g.e.**, s. 1.; Hüseyin Hıfzı, **a.g.e.**, s. 2.; Mehmed Şemseddin, **Çocuklara Kılavuz Elifbâ**, 5. bs., İstanbul, Arakıl Matbaası, 1316, s. 3.

²⁴ Örnek olarak bkz.: Mihri, **İksâr-i Elifbâ-yı Osmânî**, İstanbul, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1306, s. 28.; Mehmed Masum, **Usûl-i Savtiyye Elifbâ**, 3. bs., İstanbul, Edeb Matbaası, 1325.; Ahmed Şükrü, **Türkçe Elifbâ**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1331.; Harputi Mehmed Ali, **a.g.e.**, s. 2-6.; M. Abdulkadir, **a.g.e.**, s. 11-12.

²⁵ **Elifbâ Cüzü**, t.y., TSMK, EH 437.

sade ve basit süslemeler, dua geçişlerinde ise sarmaşık şeklinde fırça darbelerine benzeyen yapraklar bulunmaktadır.²⁶

Yazı Tipleri/Hat Çeşitleri: İncelenen elifbâların tamamına yakınında nesih bazılarında ise rik'a yazısı ise yazıldığı belirlenmiştir.²⁷ Bununla nesih ve rik'a yazı türünün öğretilmesinin amaçlandığı anlaşılmaktadır. Bu yazı çeşitlerine ilave olarak bilgi vermek amaçlı talik, kûfî, sülûs, celî divânî yazı çeşitlerinden bahseden elifbâlarda da bulunmaktadır.²⁸ İlk harf öğretimi sırasında az sayıda yazar, öğrencinin dikkatini çekmek ve öğrenmeyi kolaylaştırmak amacıyla harfleri büyük puntolarla yazmıştır. Bu uygulama yazarların, öğrencilerin yaşlarını ve öğrenme kabiliyetlerini dikkate alarak elifbâ hazırlamış olmaları bakımından önemlidir.²⁹

2.1.4. Okuma Metinlerinin Muhtevası

İçerik itibarıyla elifbâların hemen hemen tamamı Besmele ile başlamakta, bir kısmı Allah'a hamd, Peygambere selam ve dua ile devam etmektedir. Elifbâlar ile hem Kur'an hem Osmanlı Türkçesi öğretimi gerçekleştirildiği için Arapça dualara yer verildiği gibi Osmanlı Türkçesi okuma metinlerine de yer verilmiştir. Bu okuma metinleri ile öğrencilerin okumalarını ilerletmeleri hedeflendiği gibi aynı zamanda çeşitli konularda bilgi edinmeleri de amaçlanmıştır. İlk olarak *Nuhbetü'l Etfâl*'de (h.1274/1858) yer verilen okuma metinlerinde atasözleri, hikâyeler ve şiirler bulunmakta; daha sonra günler, aylar ve mevsimler hakkında soru-cevap tekniği ile bilgi aktarılmaktadır. Eserdeki şiirlerin çocukların seviyelerine uygun olmadığı fakat hikâyelerin fabl türünde çocukların seviyesine uygun olarak seçildiği görülmektedir.³⁰ *Nuhbetü'l Etfâl*'den sonra hazırlanan elifbâlarda da benzer konulara yer verilmektedir. Yazarların insiyatifine bırakılan metin içeriklerinde genel olarak

²⁶ **Elifbâ Cüzü**, t.y., TSMK, EH 436.; **Elifbâ Cüzü**, t.y., SYEK, 2561/165.

²⁷ Örnek olarak bkz.: Selanikli Mehmed Tevfik, **Mükemmel Elifbâ-yı Osmânî**, İstanbul, E. () Maviyan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1304, s. 55-56.; **Darüşşafaka Elifbâsı**, s. 25.; Mehmed Şemseddin, **a.g.e.**, s. 57-61.; İbrahim Cudi, **Teshili Elifbâ-yı Osmânî**, 3.bs., İstanbul, İstikbal Matbaası, 1327, s. 37-40.; Abdi Kamil, **Elifbâ**, 2. bs., İstanbul, Mahmut Bey Matbaası, 1314, s. 42.

²⁸ Örnek olarak bkz.: Mehmed Rüşdî, **Nuhbetü'l-Etfal**, İstanbul, Necib Efendi Litografya Destgahı, 1273, s. 8, 39.; Muhammed Raşid bin Halil, **a.g.e.**, s. 2.

²⁹ Örnek olarak bkz.: Muhammed Raşid bin Halil, **a.g.e.**, s. 3. , Necib, **a.g.e.**, s. 2-3., Selanikli Mehmed Tevfik, **a.g.e.**, s. 4-5. , Mehmed Şemseddin, **a.g.e.**, s. 6-7.; İsmail Hakkı, **a.g.e.**, s. 1-5.

³⁰ Mehmed Rüşdî, **a.g.e.**, s. 17-59.

hayat bilgisi, inanç esasları, ibadetlere teşvik, ahlak kuralları, hikâyeler, fıkralar, şiirler, atasözleri ve okumanın önemine dair konular yer almaktadır.

Hayat bilgisi: Elifbâlarda güneş, ay ve yıldızlardan; yılların, ayların ve mevsimlerin oluşumundan ve isimlerinden bahsedilmektedir. Haftanın günlerinin sayısı ve isimleri; bir günün kaç saat olduğu, her saatin kaç dakika olduğu gibi konulara değinilmekte; yağmur, kar, deprem, şimşek gibi doğa olayları hakkında bilgi verilmektedir.³¹ Bu konulara ilave olarak yeryüzünün şekli, kıtaların özellikleri ve üzerinde yaşayan insanlar hakkında bilgi veren metinlerin yanı sıra top oyunu, çiçek oyunu gibi oyunların nasıl oynandığı, ev hayvanlarının hangileri olduğu gibi konulara da yer verilmektedir.³² Dolayısıyla elifbâlarla sadece alfabe öğretiminin yapılmadığı aynı zamanda günümüzün hayat bilgisi dersinin içeriğinin de aktarıldığı görülmektedir.

İnanç esasları: Allah'ın varlığını ve birliğini öğrencilere aktarmak için hazırlanan metinlerde Allah'ın sıfatlarına, Hz. Muhammed'in ve diğer peygamberlerin özelliklerine ve İslam için kutsal olan değerlerin önemine yer verilmektedir.³³ Tınovalı Muhammed Nuri, *Müntehab Elifbâ-yı Osmânî*'sinde (1311/1896) şöyle bir metin aktarmaktadır:

“Allah birdir şeriki neziri yoktur. Allah'ın birliğine varlığına kimsenin şüphe etmesi caiz değildir. Cemii eşya ve mahlûkat Allah'ın var ve bir olmasına şahit ve delildir. Bizim peygamberimiz Muhammed Aleyhissalatüvesselamdır. Cümle enbiyanın en sonrasındır. Ondan sonra peygamber gelme ihtimali yoktur. Dinimiz dini İslamdır. Allah indinde bu dinden başka makbul din yoktur. Kitabımız Kur'an-ı Azimüşşandır. Allah tarafından peygamberimize gönderilmiştir. Adem (as.) zürriyetindenim yani en büyük babamız Hz. Adem en büyük anamız Havva (as.)'dır. Ve ahir zaman peygamberi Muhammed Aleyhisselatü vesselam Hazretlerinin

³¹ Örnek olarak bkz.: *Elifbâ*, s. 14-15.; *Usûl-i Cedîde Üzere Müretteb Elifbâ Cüzü*, s. 11-16.; Necib, *a.g.e.*, 22-27, 40-42.; Selim Sabit, *Elifbâ-yı Osmânî*, s. 28-39.; Ali Hıfzı, *a.g.e.*, s. Ali Rıza Efendi, *a.g.e.*, s. 31-33.; Muhammed Vehbi, *a.g.e.*, s. 20-21.; *Musahhah Elifbâ-yı Osmânî*, s. 29.; Abdi Kamil, *a.g.e.*, s. 42-46.

³² Örnek olarak bkz.: Necib, *a.g.e.*, 23-24.; Selim Sabit, *a.g.e.*, 28-29.; Abdulkadir, *a.g.e.*, s. 26-27.; Ali Rıza Efendi, *a.g.e.*, s. 34-35.; Mustafa Hamid, *a.g.e.*, s. 61-62.

³³ Örnek olarak bkz.: *Usûl-i Cedid Üzere Müretteb Elifbâ Cüzü*, s. 11-12.; Mehmed Cevdet, *Feyzü'l-amim fî Esrârî't-Ta'lîm*, y.y., 1290, s. 26.; H. (ح) Hıfzı ve A. (ع) Cevad, *Hulâsa-yı Elifbâ-yı Osmânî*, Dersâdet, Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, 1331, s. 27.

dininden, milletinden ve ümmetindenim. Elhamdülillah. İtikadda mezhebim yani gönül bağlayıp tutunduğum din ve yol ehlisünnet vel cemaat mezhebimdir. Yani peygamberimizi ve ashabı ve cemaati her ne din ve yol üzere olur ise ben dahi o din ve itikad üzereyim demektir.”³⁴

Yukarıdaki metinden anlaşılacağı üzere İslam’ın temel ilkelerinin başında gelen tevhid inancı ve diğer itikad esaslarından bahsedilmektedir. Diğer yandan ehlisünnet mezhebi üzere olmanın lüzumu üzerinde durularak temel kitap sayılan alfabe yoluyla çocuklara İslam itikad esaslarının öğretilmesi amaçlanmaktadır. Konuyla ilgili olarak Hafız Muhammed Vehbi, *Miftâh-ı Kırâ’at: Elifbâ-yı Osmânî*’sinde (1311/1894-96) mübarek ve mukaddes yerlere saygı göstermek gerektiğini; Mekke’nin bütün Müslümanların kiblesi, Medine’nin de en büyük ziyaretgâh olduğunu belirtmektedir.³⁵ Hafız Mehmed Salih, *İslam Elifbâsı*’nda (h.1331/1913) çocuklara ezberletilecek isimler başlıklı konusunda; Allah ve Muhammed’den sonra, dört halifenin isimlerini; Ebu Bekir, Osman, Ali, Hz. Muhammed’in kızı ve torunlarının isimlerini; Fatıma, Hasan, Hüseyin şeklinde sıra ile yazmaktadır. Ayrıca cennet ve cehennemi de bu listeye ekleyen yazar kible=Kâbe yazarak çocuklara Müslümanların kiblesi hakkında da bilgi vermeyi amaçlamaktadır.³⁶

Mustafa Hamid ise *Resimli Elifbâ*’sında (1339/1923) İslam itikat esaslarının anlatılmasını Sabri Cemil’e ait şiir ile gerçekleştirmektedir:

“Yeri göğü yaratan
Ağaçları donatan
Çiçekleri açtıran
Bir Allatır, bir Allah
Doyuran her hayvanı
Yaşatan her insanı
Koruyan şu vatani
Bir Allahtır, bir Allah
Allah her yerde hazır,
Ne yaparsam o görür,
Ne söylersem işitir;
Vardır, birdir, büyüktür.

³⁴ Tırnova Muhammed Nuri, **a.g.e.**, s. 83-85.

³⁵ Abdulkadir, **a.g.e.**, s. 20.

³⁶ Mehmed Salih, **İslam Elifbâsı**, s. 23.

Ben Allah'ı severim,
Her emrini dinlerim.”³⁷

Yukarıda yer alan şiirde dünyada var olan herşeyi ve fiilleri yaratanın Allah olduğu, Onun herşeyi görüp bildiği, onun her yerde hazır ve nazır olduğu anlatılmaktadır. Böylece çocuklarda tek Allah inancı ve Allah'ın herşeyi görüp bildiği ile ilgili bilinç oluşturmaya çalışılmaktadır.

İlmihal Bilgileri: Tınovalı Muhammed Nuri, *Müntehab Elifbâ-yı Osmânî*'sinde (1311/1896) ilmihâl bilmenin önemine değinmekte ve okuma metni olarak yer verdiği namaz çeşitlerinin ilmihâl dersinde ayrıntılı olarak öğretileceğini belirtmektedir.³⁸ Mehmed Masum da *Usûl-i Savtiyye Elifbâ*'sında (1325/1910) Ramazan ve Kurban bayramlarında yapılan uygulamalardan ve bu iki bayram dışındaki Kadir Gecesi, Mevlid Gecesi, Regaib Gecesi, Mirac Gecesi ve Berat Gecesi'ni gibi mübarek gün ve gecelerden bahsetmektedir.³⁹ M. Abdulkadir ise *Çocuklarıma Elifbâ-yı Türkî* isimli eserinde (1327/1909-11) Allah'ın yeri, göğü ve ikisi arasındaki her şeyi yarattığını ifade etmektedir. Yediğimiz, içtiğimiz tüm nimetlerin Allah tarafından bize verildiğini belirttikten sonra gece gündüz Allah'a ibadet etmemizin üzerimize farz olduğunu vurgulamaktadır.⁴⁰ H. Hıfzı ve A. Cevad⁴¹ ise *Hulâsa-yı Elifbâ-yı Osmânî* (1331/1913-16) isimli eserlerinde ilmihâl bilgisine sahip olmanın Allah'a doğru şekilde ibadet edebilmek için gerekli olduğunu ifade ederek bu bilgileri öğrenmenin insanları dünya ve ahirette mutluluğa ulaştıracağına değinilmektedir.⁴²

Ahlakî Konular: Çocuklara ahlaki kuralları aktarmak için de elifbâlardaki okuma metinlerinden istifade edilmektedir. Konuyla ilgili olarak Mehmed Cevdet

³⁷ Mustafa Hamid, **a.g.e.**, s. 71.

³⁸ Tınovalı Muhammed Nuri, **a.g.e.**, s. 30-31.

³⁹ Mehmed Masum, **a.g.e.**, s. 61-62.

⁴⁰ Abdulkadir, **a.g.e.**, s. 26.

⁴¹ Bahsi geçen elifbâda yazar isimleri baş harfleri kullanılarak verilmiştir. Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi ve İBB Kütüphanesi Atatürk Kitaplığı kataloglarında yazarlar Hüseyin Hıfzı ve Ahmed Cevad (Emre) olarak ifade edilmiştir. Ancak Ahmed ismi Arapçada (ه) harfi ile değil (ا) harfi ile yazıldığından kataloglarda bir hata söz konusudur. Aynı elifbâ Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi kataloğunda Ali Cevad (ö.1914) ismi ile verilmektedir.

⁴² Hıfzı ve Cevad, **a.g.e.**, s. 27.

1290/1874-75 yılında hazırladığı eserinde yalancılık, kötülük, enaniyet ve haset gibi kötü huylardan; vefakârlık, iyilikseverlik, kanaatkârlık gibi güzel huylardan bahsederek öğrencilerin ahlaklı birer insan olmaları için sahip olmaları gereken özellikleri anlatmaktadır.⁴³ Ahmed Cevad, *Mûlahhas Yeni Elifbâ*'sında (t.y.), anne babaya yardım etmenin ve onların sözünü dinlemenin önemi, insanlara teşekkür etmenin gerekliliği, kendini beğenmiş olanların dostu olmayacağı gibi konuları çocuk hikâyeleri üzerinden aktarmaktadır. Ayrıca merhametli olmak, öfkeye yenilmemek, başkasının malına göz dikmemek gibi erdemler çocukların seviyesine uygun şekilde sunulmaktadır.⁴⁴ Tırnovalı Muhammed Nuri de (1311/1896), besmele ile işe başlamanın, karşılıksız iyilik yapmanın ve Allah'a güvenmenin önemine vurgu yapmaktadır.⁴⁵ Hafız Mehmed Salih ise *İslam Elifbâ*'sında (h.1331/1913), doğru sözlü, akıllı ve uslu çocukların meziyetleri; tembel ve yalancıların reziletlerini anlatarak kendisine göre ideal çocuk profilini ortaya koymaktadır.⁴⁶

Sosyal ve Siyasi Yansımalar: Elifbâlarda buraya kadar bahsi geçen konuların dışında sosyal ve siyasi ortama dair; saltanat, padişah, kanun, hükümet, hürriyet, asker, vatan ve millet gibi kavramlar da ön plana çıkmaktadır. Mesela incelenen elifbâların bazılarında dönemin padişahına övgü ve dualara yer verilmektedir. Elifbâlarda ilk kez *Nuhbetü'l Etfâl*'de (1274/1858) daha sonra da *Elifbâ Cüzü* (1279/1863) isimli eserde “padişahlar padişahı”, “övgüye layık olan Sultan Gazi Abdülmecid Han” (ö.1861), babası Sultan Gazi Mahmud Han (ö.1839) ve Sultan Abdülaziz (ö.1876) Han'a övgüler yazılmıştır.⁴⁷ Ancak bu övgülerin sultanın sadece saltanat sahibi olmasından dolayı değil, aynı zamanda eğitimin yaygınlaşmasına verdiği destekler dolayısıyla yapıldığı ifade edilmektedir.⁴⁸ Aynı şekilde Mehmed Şemseddin de *Çocuklara Kılavuz Elifbâ*'nın 1316/1899-01 yılındaki baskısında Gazi

⁴³ Mehmed Cevdet, **a.g.e.**, s. 62-72.

⁴⁴ Ahmed Cevad, **Mûlahhas Yeni Elifbâ Okuyorum**, 3. bs., Selanik Matbaası, t.y., s. 29-39.

⁴⁵ Tırnovalı Muhammed Nuri, **a.g.e.**, s. 74.

⁴⁶ Mehmed Salih, **a.g.e.**, s. 41.

⁴⁷ Mehmed Rüşdi, **a.g.e.**, s. 3.; **Elifbâ Cüzü**, 1279, s. 54.; Tırnovalı Muhammed Nuri, **a.g.e.**, s. 94.

⁴⁸ Tırnovalı Muhammed Nuri, **a.g.e.**, s. 1, 94.; Ali Hıfzı, **a.g.e.**, s. 1. Muhammed Vehbi, **a.g.e.**, s. 1.; Mehmed Nuri, **a.g.e.**, s. 3.; Abdülfettah, **a.g.e.**, s. 1.; Ahmed Cavid, **a.g.e.**, s. 1; Mehmed Şemseddin, **a.g.e.**, s. 3.; Ali Rıza Efendi, **a.g.e.**, s. 2.; Salih İhsan, **a.g.e.**, s. 16, 19.

Sultan II. Abdülhamid Han'a (1842-1918) övgüde bulunurken 1325/1907-10 yılında yapılan baskıda aynı övgüleri V. Sultan Mehmed Han (ö.1918) için yapmaktadır.⁴⁹

Necib'e ait *Elifbâ-yı Osmânî*'de (h.1288/1872) insanın yaratılışı ve özellikleri hakkında bilgi verildikten sonra hukukun korunması için adil bir uygulamaya ihtiyaç olduğu ve bunun da kanunlar yoluyla gerçekleştirildiği şu cümlelerle aktarılmaktadır:

“Ayaküstünde yürümek ve hâl ve fikrini harf ve savtla anlatmak insâna mahsûsdur. İnsân icâd ettiği silâh ve âletler ile kuvvetini artırır. (...). Hisâb ve kıyâs ve temyîz ve icâd eyler ve düşünür ve söyler. Hâlbuki sâ'ir hayvânât bu vâsita ve kuvvetlerden mahrûmdur. İnsânın iş bu kuvve-i rûhâniyyesi a'lâ ve eşref-i mahlûk olduğunu isbât ider. Nev'imize bunca şeref ve haysiyeti ihsân eden hâlikımıza teşekkürden bir an hâlî (boş) olmamalıyız. İnsan yaratılıştan mûnis ve kendi cinsleriyle birlikte yaşamaya mâ'ildir ki kabîle ve millet denilen cem'iyetlerin teşekkülü bu sebebdendir. Muhâfaza-i hukûk için bir kânûn ve bu kânûnun ahkâmını icrâ itdirici bir kuvvet-i âdile olmadıkça cem'iyet ileri gidemez. Kânûn ve hâkim ve askere bu sebebden lüzûm görülmüştür. Kânûn ve hükûmet herkesin rahat ve sa'âdetinin muhafızdır.”⁵⁰

Yukarıdaki metinde insan, düşünen, düşündüğünü yazılı ve sözlü olarak anlatan, hesabeden, mukayese yapan, iyi ve kötüyü ayırt eden, buluşlar yapan; bütün bu güçlerini silah ve aletlerle de destekleyebilen bir varlık olarak tanımlanmaktadır. İnsanların birlikte düzen içinde daha rahat yaşayabilmeleri, milletlerin ilerlemesi için kanunlara ihtiyaç olduğu belirtilmektedir. Kanunsuzluğa, güvensizliğe ve karmaşaya karşı asker, hâkim ve hükûmetin sosyal huzur ve sükûn için gerekli olduğuna dair bilinç oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Abdülhamid döneminde (1876-1908) yazarların bir kısmı hilafetin ve padişahın yanında bir tavır sergilerken bir kısmı ise özellikle 1900'lü yılların başlarında hürriyet kavramını işlemeye başlamaktadır. Tırnovalı Muhammed Nuri, *Müntehab Elifbâ-yı Osmânî*'sinde (1311/1896) okuma öğrencileri tebrik ve takdir etmek amacıyla şu cümlelere yer vermektedir:

⁴⁹ Mehmed Şemseddin, a.g.e., s. 3.

⁵⁰ Necib, *Elifbâ-yı Osmânî*, İstanbul, 1288, s. 24-25.

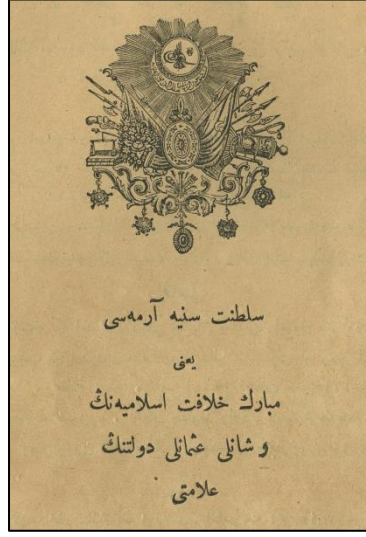
“Allah’a hamdû sena olsun ki ey benim mini mini şürekâ ve kardeşim. Bundan birkaç ay kadar evvel okuyup yazamaz ve dürüstçe söyleyemez iken şimdi ise güzel güzel bülbül gibi okuyoruz [Şükür elhamdülillah] [Ah mekteb!] Okumak ne güzel nimetmiş. Rabbimiz bizi İslam yaratmış olmakla her daim [Allah’a] ibadet, peygamberimize salat, padişahımıza itaat, bizim için en mukaddes vazifedir.”⁵¹

Metinde de görüldüğü gibi öğrencilere tahsil görmenin okuma ve yazma öğrenmenin büyük bir nimet olduğunu, bu sebeple Allah’a itaat ve ibadet, peygambere salat ve padişaha itaatin en mukaddes bir vazife olduğunu vurgulanmaktadır. Aynı ifadelere, Abdi Kamil’in *Mebde-i Kırâatin İkinci Kısım Elifbâ*’da (1314/1899) yer verilmekte ilave olarak dönemin padişahı Sultan Abdülhamid Han’ın (ö.1918) Peygamber-i zişan hazretlerinin halifesi olduğu belirtilerek mektebe gelenlerin bu bilgileri öğrenmekle mükellef olduğu ifade edilmektedir.⁵² *Ahmed Cavid Elifbâsı*’nın (h.1325/1907) girişinde ise ilk defa devlete ait bir sembol olarak Osmanlı armasına yer verilmekte ve armanın altında “Saltanat-ı Seniyye arması yani mübarek hilafeti İslamiyyenin ve şanlı Osmanlı Devleti’nin alameti” cümlesi yer almaktadır. Ayrıca elifbânın sonundaki dua metninde dünyadaki Müslümanların halifesi olan Sultan Abdülhamid Han’ın ömrünün uzun ve bereketli olması için dua edilmektedir. Böylece çocuklara saltanatın ve devletin yüceliği ile İslam halifesinin kutsiyeti öğretilmektedir.⁵³

⁵¹ Tırnovalı Muhammed Nuri, **a.g.e.**, s. 70.

⁵² Abdi Kamil, **a.g.e.**, s. 32.; Mehmed Şemseddin, **a.g.e.**, s. 3.; **Mükemmel Elifbâ-yı Osmânî**, s. 2.

⁵³ Ahmed Cavid, **a.g.e.**, 2, 16.

Resim 2.1: Ahmed Cavid Elifbâ'sında (h.1325/1907) Bulunan Osmanlı Arması.

İkinci Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonraki dönemde ibtidai mekteplerinin hedefi, çocuklara hayatta gerekli bilgileri aktarmak, mütedeyyin, vatanperver, azimli birer insan olarak yetiştirmek olarak ifade edilmektedir.⁵⁴ Ayrıca özgürlük ve eşitlik kavramları üzerinde de durulan okuma metninin bazılarında, siyaseten Sultan Abdülhamid devri (1876-1909) eleştirilmektedir. Konuyla ilgili Mehmed Celal *Ameli Elifbâ-yı Osmânî*'sinde (1327/1911) “İstibdâd belâsından kurtaran erbâb-ı hamîyyet var olsun. Yalancı bir hükûmet, milletine ve vatanına ağızdan zehir saçan yılan kadar muzırdır. Yaşasın Meşrûtiyet. Var olsun Kânûn-ı Esâsî (...)”cümlelerine yer vererek öğrencileri yeni dönemin siyasi ve idari esasları doğrultusunda yönlendirmektedir.⁵⁵ Ayrıca geçmiş dönemi baskıcı olarak tanımlamakta, Meşrutiyet ve Kanuni Esasi'yi överek rejim ve kanun vurgusu yapmaktadır. İdari değişiklik ve yeni idarenin kendini meşru, geçmişi gayrı meşru gösterme çabaları metinlere yansımaktadır. Elbette ki bu siyasi fikirlerin elifbâlara ve dolayısıyla küçük yaştaki çocuklara telkin edilmesi dikkat çekicidir.

Abdülkadir 1327/1909-12 yılında hazırladığı *Çocuklarıma Elifbâ-yı Türkî* isimli elifbâsında, vatanın doğup büyüyen, gezip yürünen yer olduğu ifade edilerek

⁵⁴ *Mekâtib-i İbtidaiye-i Umumiye Talimatnamesi*, 1331, s. 3.

⁵⁵ Mehmed Celal, *Ameli Elifbâ-yı Osmânî*, İstanbul, Necm-i İstikbal Matbaası, 1327, s. 14-15.

vatanın anne gibi sevilmesi ve korunması gerektiği belirtilmekte ve düşmanlara karşı kanın son damlasına kadar savaşılmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Yazarın meşrutiyetle ilgili olarak seçtiği okuma metninde ise şu cümlelere yer verilmektedir:

“Biz Osmanlıyız. Bütün Osmanlı memleketleri bizim vatanımızdır. Biz vatanımızı severiz. Bir avuç toprağı için kanımızın son damlasını bile dökeriz. Sancağıımız Osmanlı sancağıdır. O şanlı kırmızı ay yıldızlı sancağın altına toplanan kavimlerin hepsi Osmanlıdır. O sancağın şerefini hepimiz birden muhafaza ederiz. (...). Kanûn-i Esasî Osmanlıların berati necatıdır. Hürriyet, adalet, müsâvât, uhuvvet Osmanlıların nişane-i iftiharıdır. Osmanlılar hür ve serbesttir. Osmanlı namı altında yaşayan bütün ekvam kanun nezninde müsâvidir. Bütün Osmanlılar ehli kitaptır. Cenab-ı Hakka ibadet ederler. Mü'minler camiye, Hristiyanlar kiliseye, Yahudiler sinagoga gidip dua ederler.”⁵⁶

Yukarıdaki metinden anlaşılacağı üzere Osmanlı topraklarının ayrılmaz bir bütün olduğu, Osmanlı kimliğini korumanın gerekliliği, bu topraklar üzerinde yaşayan bütün milletlerin tek bir millet olduğu, sancağın Osmanlıyı temsil ettiği ve gerektiğinde hep birlikte korunacağı vurgulanmaktadır. İlan edilen Kânûn-ı Esâsî'den kurtuluş vesikası olarak bahsedilmekte, Osmanlı adıyla anılan bütün milletlerin kanun karşısında eşit olduğu; hürriyet, müsavat ve adalet kavramlarıyla ön plana çıkarılmaktadır. Metinde gayrimüslimlerin dışlanmadan inanç açısından aynı değere sahip olduklarının ifade edilmesi ilginçtir.

Yukarıda ifade edilen vatan, millet, din ve vicdan özgürlüğü gibi kavramların birinci sınıfa devam eden 6-7 yaşlarındaki öğrencilere okutulması dönemin siyasi ve sosyal şartlarını anlatması bakımından önemlidir. İlk okuma metinlerinde bu bilgilerin çocuklara aktarılması farklı din ve milliyetlerden olan çocukların Osmanlı üst kimliği altında tek bir millet oldukları şuuru göstermesi açısından dikkate değerdir.

Meşrutiyet yanlısı olduğu elifbâsında yer verdiği metinden anlaşılan Mehmed Hilmi 1327/1909-12 yılında yazdığı, *Osmanlı Hürriyet Elifbâsı*'nın mukaddimesinde

⁵⁶ Abdülkadir, **Çocuklarımıza Elifbâ-yı Türkî**, Dersaâdet, 1327, s. 28. Ayrıca bkz.: Heyet, **Kongre Elifbâsı**, İzmir, Selanik Matbaası, 1332, s. 41-42.

öğretmenlere vazifelerinin kudsiyet ve yüceliğini hatırlatarak dönemin sosyal ve siyasi durumu hakkında şu bilgilere yer vermektedir:

“Ey vâris-i ulûm-ı enbiyâ olan mu‘allimîn-i kirâm; vazîfenizin kudsiyyetini, ulûvviyetini takdîr edersiniz. Senelerce zulûm ve istibdâdın pençe-i kahrında zebûn olan Osmanlılar, 10 Temmuz 1324 târîhinde yeni bir hayât-ı mes’ûdeye (mesut bir hayata) nâ’il oldular. (...) İstibdâdın büyük düşmanı ulemâ, mektebler, mu‘allimler olduğundan bu günde hürriyetin muhibbi, hâmisî yine ulemâ, mektebler, mu‘allimler olacaklardır. Çünkü hükûmet-i seniyye ilmin, dînin hâmisî değildi. (...) Millet-i Osmâniyyenin hayât-ı siyâsiyyesi ve hayât-ı ictimâ’iyyesi bi-hamdillâhi te’âlâ başladı, semerâtı görülüyor. Fakat hayât-ı rûhiyye ve ma’neviyye ihyâ-yı ma’ârifle büyütüleceğinden talim ve terbiye ile mükellef olan mu‘allimîn-i kirâmın sa’y ü ictihadlarına (gayret ve çabalarına) muhtâcdır. Ümîd-i istikbâl ve vatan nesl-i cedîd-i Meşrûtiyetle mütenâsib olacak bir sûrette ta’lîm ve terbiye edecek olanmu‘allimlerden, mürebbîlerden çok himmet ve fedâkârlık intizâr olunuyor. Bir devletin safveti, kuvveti, intizâmı yalnız ma’ârifle te’mîn edileceği kabûl edilmiş bir kazıyye-i külliyyedir. Efkâr-ı umûmiyyeyi diyânete, hürriyete, Meşrûtiyete, İttihâd ve Terakkîye rabt eyleyecek yine hâce ve mu‘allim efendilerdir.”⁵⁷

Yukarıdaki metinde de görüleceği üzere dönemin yeni siyasi durumundan hareketle siyasi, sosyal ve eğitim-öğretime dönük önemli mesajlar verilmektedir. Sultan Abdülhamid devri baskıcı ve zalim olarak değerlendirilip 23 Temmuz 1908’de II. Meşrutiyet’in ilan edilmesi ile istibdat döneminin bittiği, yeni mesut bir döneme geçildiği ifade edilmektedir. Âlimler, öğretmenler ve okulların hürriyet ekseninde baskıcı rejimin karşısında durdukları; yeni dönemde de aynı esaslar çerçevesinde davranmaları gerektiği vurgulanmaktadır. Bununla birlikte psikolojik ve manevi hayatın ihyasının eğitim ve öğretimle mümkün olacağından eğitimcilere çok büyük görevler düştüğü ve bu çerçevede fedakârlık beklendiği hatırlatılmaktadır. Zira bir memleketin safveti, gücü, nizam ve intizamı eğitimle mümkündür. Dolayısıyla kamuoyunu dine, hürriyete, Meşrutiyete, İttihat ve Terakki’ye bağlayacak olanların eğitim-öğretim kadrosu olduğunu ifade edilmektedir. Hürriyetin kardeşlik anlamına geldiği belirtilerek Müslim ve gayrimüslim tüm Osmanlıların bir ve kardeş olduğunu vurgulanmaktadır. Okuma metinde maarif ve öğretmenler diğer

⁵⁷ Mehmed Hilmi, **Osmanlı Hürriyet Elifbâsı ve Otuz Günde Okumak Yazmak**, İstanbul, Necm-i İstikbal Matbaası, 1327, s. 2-3, 24-25. (Eserin 1328 yılında aynı matbaada basılmış 2. baskısı bulunmaktadır. Dolayısıyla incelenen elifbânın birinci baskı olması gerekmektedir.)

bir ifadeyle eğitim öğretim yoluyla arzu edilen insan modelinin yetiştirilebileceği; eğitimin bu amaca hizmet için araç kılınması anlayışı hakimdir.

İbrahim Cudi ise *Teshîl-i Elifbâ-yı Osmânî*'sinin (1327/1910-12) son bölümünde “Hürriyet Lugatı” başlıklı okuma metnine yer vermektedir. Bu metinde hürriyetin bir millet için hayat demek olduğu, hürriyetini kaybeden milletlerin hakir ve zelil olarak yok olacakları ifade edilmektedir. Bir vatanda yaşayan milletlerin kardeşlik içinde birbirlerine bağlanmaları gerektiği izah edilip düşman karşısında birlikte hareket etmenin önemine vurgu yapılmaktadır. Vatani tehlikelerden korumak için vatandaşlar arasında hürriyeti, eşitliği, adaleti ve kardeşliği sağlamak gerektiğinin üzerinde durulmaktadır. Meşrutiyetin ilan edildiği günün millî bayram olduğu belirtilip Meşrutiyet ile yönetilmenin en ideal yönetim şekli olduğu aktarılmaktadır.⁵⁸

1911 yılında Selanik'te yapılan öğretmenler kongresinde okuma metnlerinin çocukların seviyelerine uygun olarak hazırlanması gerektiği kararı alınmış ve bu karar hazırlanan elifbâlardaki okuma metnlerinin içeriğinde etkili olmuş, ülkenin siyasi durumu ile ilgili metinler azalmıştır.⁵⁹ Ahmet Şükrü *Türkçe Elifbâ*'da (h.1331/1913), Hıfzı ve Cevad'da *Hulâsa-yı Elifbâ-yı Osmânî*'de (1331/1913-16) siyasi tartışmalara girmeden, vatan sevgisine yer vermekte ve öğrencilerde bu yönde bilinç oluşturmak istemektedir.⁶⁰

“Padişahın iradesi var. Bundan böyle herkes askerdir. Asker elbisesini pek severim. (...). Osmanlı bayrağını severim. Gördüğüm yerde kalbim kabarır. Osmanlı bayrağı Türk vatanının timsalidir. Bu bayrağın şanını namusunu korumak bize farzdır. Lazım olursa kendimiz onun uğrunda feda ederiz. Yirmi yaşını bitiren her Türk askerdir. Askerden firar edeni kurşuna dizerler. (...). Vatan candan kıymetlidir. Vatanını sevmeyen insan sayılmaz.”⁶¹

⁵⁸ İbrahim Cudi, **a.g.e.**, s. 33-34.

⁵⁹ Kıraat Encümeni Lâyihası, **Selanik Muallimler Kongresi Mecmuası**, s. 47.

⁶⁰ Haydar ve H., **Tecrübeli Kolay Elifbâ**, s. 58.; Fikri, **a.g.e.**, s. 58-59.

⁶¹ Ahmet Şükrü, **a.g.e.**, s. 35-36.

Türkçe Elifbâ'nın yazıldığı yıllar Balkan Savaşları'nın yapıldığı döneme denk gelmektedir. Söz konusu elifbâda yazar, diğer elifbâlarda öne çıkarılan Allah, Peygamber, saltanat ve kanun gibi değerlere vatan, millet, asker, bayrak ve bu hususlarda canı feda edebilmek gibi değerler ilave edilmektedir. Dönemin padişahı Sultan Mehmed Reşad'ın (ö. 1918) resmine de yer verilen elifbâda, padişaha itaatin önemi; padişahın halkını sevdiği, şefkatli ve merhametli olduğu vurgulanmakta; bu sebeple kendisine beş vakit dua edilmesi gerektiği belirtilmektedir.⁶² Aynı şekilde H. Hüsnü tarafından hazırlanan *Renkli ve Resimli Elifbâ-yı Tefeyyüz* (1331/1913-16) isimli elifbâda da Osmanlı milletini bir bayrak altında toplayan kişinin Osman Gazi (ö. 1326) olduğu belirtilip birinci padişah Sultan Osman Gazi ve otuzbeşinci padişah Sultan Mehmed Reşad'ın Resim 2.2.'deki resimlerine yer verilmektedir. Sultan Mehmed Reşad döneminde yazılan elifbâda, padişahın Osmanlı milletinin vekili ve pederi olduğu, mebusan azalarının Mebusan Meclisi'nde toplanarak memleket için kanunlar yaptığı ve bu kanunlara tüm Osmanlıların itaat ettiği belirtilmektedir.⁶³

Resim 2.2: Renkli ve Resimli Elifbâ-yı Tefeyyüz'de (1331/1913-16) Padişahların Resimleri.

Hafız Mehmed Salih de aynı yıllarda hazırladığı *İslam Elifbâsı*'nda (h.1331/1913) vatan, millet, ümmet, padişah gibi kavramları ön plana çıkarmaktadır. Okuma metinleri yoluyla söz konusu kavramları anlatmayı hedeflemekte, yakından

⁶² Hıfzı ve Cevad, **a.g.e.**, s. 30.

⁶³ H. Hüsnü, **Renkli ve Resimli Elifbâ-yı Tefeyyüz**, 2. bs., Dersââdet, 1331, s. 30-31.

uzağa doğru önce hocanın, anne ve babanın sözünü dinlemek, daha sonra da padişahın her türlü emrini yerine getirmek gerektiğine vurgu yapmaktadır. Devleti çok sevmenin, asker olup düşmanla savaşmanın, Müslümanı sevmeyeni sevmemenin önemini anlatan metinlere yer vermektedir:

“Padişah muhteremdir. İslam nurdur, Arap, Türk, Kürt, Acem, Çerkez, Lezgi, Gürcü, Tatar, Arnavut, Laz, Boşnak, Hintli, Çinli olan bütün müslümanlar din kardeşidir, dosttur. Sevgili can ciğer arkadaşır, bir millettir. Osmanlı Devleti Osmanlı Hükûmeti bütün dünyada bulunan Müslümanların halifesi ve hamisidir.”⁶⁴

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı gibi devletin sınırları içinde yaşayan tüm halkların din kardeşi ve tek bir millet olduğu, Osmanlı Devleti’nin sınırları dışındaki tüm Müslüman halkların da halifesi ve koruyucusu olduğu ifade edilmektedir. Bu ifadelerden yazarın Osmanlı Devleti’ni İslamcılık fikri etrafından tanımladığı ve çocuklara da bu şekilde aktardığı anlaşılmaktadır. Bu cümlelerin devamında öğrencilere bu konu hakkında sorular sorulması önerilerek düşüncelerine ve İslam kardeşliğini idrak etmeleri sağlanmak istenmekte; çocuklara okuma metinleri yolu ile dostları ve düşmanları tanıtılmaya çalışılmaktadır. Vatana kasteden ve Müslümanları öldürmek niyetinde olan insanlarla arkadaşlık edilmemesi, sözlerinin dinlenmemesi hatta Osmanlı parasıyla top tüfek alarak Müslümanları öldürecekleri için onlarla alışveriş dahi yapılmaması gerektiğini belirtilmektedir. Öğretmenlerin dinî, siyasi, edebî ve vatani konular hakkında çocuklarda bilinç oluşturmaları üzerinde durularak Osmanlının eski görkemli zamanları ile kendi yaşadıkları dönemdeki zafiyetlerinin anlatılması, Avrupa hükûmetlerinin çalışmaları, siyaset hileleri ile pek çok ülkeyi zapt etmesi konularının aktarılması gerektiği tavsiye edilmektedir. Rumeli’de, Trablus’ta ve Anadolu’da pek çok Müslümanın kanının Avrupa hükûmetleri tarafından döküldüğüne dikkat çekilerek fırsat bulurlarsa aynı zulme yeniden başlamak için beklediklerinin anlatılması istenmektedir. Elifbâda batılılaşma kapsamında atılan adımların yanlış olduğu, batılı ülkelerin sanıldığı gibi aksine iyi

⁶⁴ Mehmed Salih, a.g.e., s. 25-44.

niyetli olmadıkları, ülkenin içerde zafiyet yaşadığı bunun için dini ve milli birliğin oluşturulmasının önemi aktarılmaktadır.⁶⁵

2.2. Kur'an Öğretim Elifbâları (1911-1928)

Kur'an öğretimi için hazırlanan elifbâlar, Arap alfabesinde bulunan 28 harf ile başlamaktadır. Osmanlı Türkçesi'nde bulunan harflere yer verilmeyen bu cüzlerde imlâ harfleri yerine med konusu işlenmektedir. Ayrıca zamir, lafzatullah, hemzenin, lâ-m-ı ta'rifin ve hurûf-ı mukattaadan oluşan ayetlerin okunuşu, yazıldığı hâlde okunmayan harfler, geçiş nun'u, vakıf (durma kuralları) ve cezmlî (sakin) nun'un halleri gibi konulara yer verilmektedir. Cüzlerin son sayfalarında sure ve dualar bulunmaktadır.

2.2.1. Fiziki Özellikleri

Ek 2'de liste hâlinde verilen elifbâlar, genel olarak üçünü hamur kâğıda tek renk olarak basılmıştır.⁶⁶ Ancak ikinci hamur kâğıda⁶⁷ basılan ve kapak sayfaları renkli olan cüzler de bulunmaktadır.⁶⁸ Cüzler, genellikle 14x20 cm ölçülerinde olmakla birlikte, 16x22 cm ve 16x25 cm ölçülerinde olan cüzler de mevcuttur.⁶⁹ Bazı Kur'an öğretim cüzlerinde derslere harfler konusuyla başlanırken bazılarında Osmanlı Türkçesi okumayı öğrenen öğrencilerin harfleri bildiklerini kabul edilerek

⁶⁵ Mehmed Salih, **a.g.e.**, 58.

⁶⁶ Bahsi geçen Elifbâlar için bkz.: Ahmed Cevad, **Yeni Elifbâ: Kur'an Okuyorum**, İstanbul, Matbaa-i Osmânîye, 1328.; Ahmed Hadi Maksudi, **Muallimi Sani Elifbâ-yı Arabî**, Kazan, 1331.; Muhammed el-Hanefi, **Elifbâ-yi Arabî li-ta'limi'l Kur'an'il Mübin**, Şems Matbaası, 1333. , Midhat Sadullah, **Cumhuriyet Elifbâsı-Kur'an-ı Kerim'e Başlıyorum**, Şirket-i Mürettibiye, Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul, 1342.; Mustafa Şefik, **Resimli Güzel Elifbâ: İkinci Kısım-Kur'an-ı Kerim'e Hazırlık**, İstanbul, 1340.

⁶⁷ Mehmed Halid, **Talim'ul Kur'an**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1341.

⁶⁸ Mustafa Şefik, **a.g.e.**, s. 1.; Midhat Sadullah, **a.g.e.**, s. 1.; Mehmed Halid, **Talim'ul Kur'an**, s. 1.

⁶⁹ Muhammed el-Hanefi, **a.g.e.**, Mehmed Halid, **Talim'ul Kur'an**; Ahmed Edib ve Mehmed Çelebi, **Kur'an-ı Kerim Elifbâsı**, İstanbul, Matbaa-i Osmânîye, 1342. , Ali Haydar, **a.g.e.**

harekelerden başlanmıştır. Cüzler genel olarak 32 sayfa olmakla birlikte⁷⁰ harf öğretimine yer vermeyenlerin hacimleri 15 sayfaya kadar inebilmektedir.⁷¹

2.2.2. Kapak Görünümleri

Elifbâların kapakları kartondan yapılmış olup eserin künye bilgilerini ihtiva etmektedir. Tek renk olarak basılan cüzlerin bazılarının kapak sayfaları renklidir.⁷² Kur'an öğretim elifbâlarında yalnızca Mehmed Halid'e ait *Talim-i Kur'an*'ın (h.1341/1923) basımının Maârifî Umûmiye Nezâreti tarafından uygun görüldüğü ve Diyanet İşleri Dairesine bağlı Dinî Yayınları ve Mushafları Tetkik Heyeti tarafından incelenerek onaylandığına dair bir bilgi bulunmaktadır.⁷³ Diğer cüzlerde bu konuyla ilgili herhangi bir açıklama olmamakla birlikte incelenen elifbâlardan, Mustafa Şefik'in *Güzel Resimli Elifbâ (Kur'an-ı Kerim'e Mahsus)*⁷⁴ (h.1340/1922), Ahmed Edib Bey'in, *Kur'an-ı Kerim Elifbâsı (İlk Kitap)* (h.1342/1924), Ahmed Cevad'ın *Yeni Elifbâ (Kur'an Okuyorum)* (1328/1910-12), Mehmed Halid Bey'in *Talim-ül Kur'an* (h.1341/1923), Haydar Bey'in *Kur'an Elifbâsı* (1927), Midhat Sadullah'ın *En Son Elifbâ (Kur'an-ı Kerim Elifbâsı)* (1342/1924-26) ilkokulların ikinci senesinde okutulmak üzere Maârif Vekâleti Müsteşarlığı tarafından önerildiği belirtilmektedir.⁷⁵

⁷⁰ Midhat Sadullah, **a.g.e.**, s. 32. , Mehmed Halid, **Talim'ul Kur'an**, s. 32.; Ahmed Cevad, **Yeni Elifbâ: Kur'an Okuyorum**, s. 32.

⁷¹ Mustafa Şefik, **a.g.e.**, s. 15.; Demir Hafız Mehmed, **Kur'an-ı Kerim Esaslı Tatbikat Dersleri**, 2. bs., İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1345, s. 15.

⁷² Mustafa Şefik, **a.g.e.**, s. 1.; Midhat Sadullah, **a.g.e.**, s. 1.

⁷³ Mehmed Halid, **Talim'ul Kur'an**, s. 1.

⁷⁴ Bu elifbâ çalışmamızda Resimli Güzel Elifbâ olarak anılacaktır.

⁷⁵ Maarif Vekâleti Müsteşarlığı (1340-1341) İstanbul Vilayeti de dâhil Olmak Üzere İlk Mekteblerin İbtida Kısımlarında Tedrisi Kabul Edilen Kitaplar, 28 Eylül 1340 belge. Akt. Erdal Aslan, "Türkiye Cumhuriyet'inin İlk Ders Kitapları", **Eğitim ve Bilim**, C.35, S:158, 2010, 221. Makalede Türkiye Cumhuriyet'inin ilk ders kitapları ile ilgili listeye özel arşivlerden sahaflara geçtiği düşünülen iki ayrı belge ile ulaşıldığı anlatılmaktadır. Yazar kitap listesinde Mehmed Halid Bey'in Kur'an Elifbâsı, Ali Haydar Bey'in ise Talim'ul Kur'an'ın yazarı olduğunu belirtmiştir. Bu hatanın sehven yazar tarafından mı yoksa incelenen belgelerden mi kaynaklandığı bilinmemektedir.

2.2.3. İç Tasarımları

Cüzlerin bazılarında sayfa içi düzeni oluşturmak amacıyla sütunlar ve kutucuklar kullanılırken⁷⁶ bazılarında ise kısa çizgilerle okuma örnekleri arasında geçişler sağlanmıştır.⁷⁷ Bununla beraber sayfaların görüntüsü düzenli olup kelimeler arasında karışıklık olmasını engellemek amacıyla koyulan işaretleri kullanmayan cüzler de mevcuttur.⁷⁸ Ayrıca cüzlerinde öğrencilerin dikkatini çekmek amacıyla ilk harf öğretimi sırasında harflerin boyutlarını diğer sayfalardaki harflere göre daha büyük kullanan yazarlar da bulunmaktadır.⁷⁹

Hem Osmanlı Türkçesi hem Kur'an öğretimi için hazırlanan elifbâlarda kullanılan insan, bitki ve hayvan figürleri, sadece Kur'an öğretimi için hazırlanan cüzlerde bulunmamaktadır. Cüzlerde insan ve hayvan figürlerinin kullanılmamış olması, resmin İslam'da haram olduğu yönündeki kabulden kaynaklanabileceği gibi Kur'an'a olan saygının bir göstergesi olarak da düşünülebilir. Yalnızca Mustafa Şefik tarafından hazırlanan *Resimli Güzel Elifbâ* (h.1340/1922) ve Ali Haydar tarafından hazırlanan *Kur'an-ı Kerim Elifbâsı*'nda (1927) konu geçişlerinde kısa çizgiler ve tezhip süslemeleri kullanılmaktadır.⁸⁰

2.2.4. Okuma Metinlerinin Muhtevası

Kur'an öğretim elifbâlarında dua ve sureler dışında herhangi bir okuma metnine yer verilmemiştir. Ancak Ahmed Edib ve Veled Çelebi tarafından hazırlanan *Kur'an-ı Kerim Elifbâsı* (h.1342/1924) isimli eserin ekinde, *Kur'an-ı Kerim Tilavetine Medhal* (1339/1921-23) isimli bir eser daha bulunmaktadır.⁸¹ *Kur'an-ı Kerim Elifbâsı* bittikten sonra okutulmak üzere hazırlanmış olan bu kitapta, tecvid kuralları hakkında bilgi verilmekte ve dersin hocasına yönelik olarak konular

⁷⁶ Muhammed el-Hanefi, **a.g.e.**, s. 8.; Ali Haydar, **a.g.e.**, s. 5.

⁷⁷ Ahmed Hadi Maksudi, **a.g.e.**, s. 4.; Edib ve Çelebi, **a.g.e.**, s. 10.; Demir Hafız Mehmed, **a.g.e.**, s. 4.

⁷⁸ Ahmed Cevad, **a.g.e.**, s. 5.; Midhat Sadullah, **a.g.e.**, s. 8.; Mehmed Halid, **a.g.e.**, s. 6.

⁷⁹ Edib ve Çelebi, **a.g.e.**, s. 4.; Ahmed Cevad, **a.g.e.**, s. 3.

⁸⁰ Mustafa Şefik, **a.g.e.**, s. 4.; Ali Haydar, **Kur'an-ı Kerim Elifbâsı**, s. 12-13.

⁸¹ Ahmed Edib, Veled Çelebi, **Kur'an-ı Kerim Tilavetine Medhal**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1339.

öğretilirken dikkat edilmesi gereken hususlara değinilerek yönlendirmeler yapılmaktadır.

Mehmed Halid tarafından hazırlanan *Talim-i Kur'an* (h.1341/1923) isimli cüzün de yardımcı ders materyali niteliğinde *Kur'an Muallimi* (h.1341/1923) isimli öğretmen kitabı bulunmaktadır. Yazar bu eserinde, Kur'an'ın Hz. Muhammed'in sahabelerine öğrettiği şekilde, ezgi gibi okumaktan uzak ve hatasız şekilde okunabilmesi için üç önemli yol olduğuna işaret etmektedir. Bunlardan birincisi okuyuşu güzel olan birinden şifahen (duyarak) öğrenmek, ikincisi Kur'an metnini yazısından okumak, üçüncüsü ise tecvid ve okuma talimi yapmaktır. Mehmed Halid, Osmanlı Türkçesi öğretiminde olduğu gibi Kur'an öğretimi için de yeni yöntemler geliştirilmesi gerektiğine inanmakta ve kendi usulü ile yazdığı elifbânın temel prensiplerini şu şekilde sıralamaktadır:

1. Öğretilmek istenen kurala uygun örnek bulmak yerine, kurallar verilen örneklerden çıkarılmalıdır. Bu sebeple cüzünde önce örnekleri vermekte, sonra açıklama yapmaktadır.

2. Kur'an öğretiminde Türk çocuklarının ağız yapısını, Türk şivesini ve Türk yazısını dikkate alarak kolay okunabilecek örneklerden zor okunabilecek örneklerle doğru aşamalı bir öğretim yolu izlenmelidir.

3. Her yeni ders bir kuralın öğretimine tahsis etmelidir.

4. Her derste daha önceki derslerde öğretilen kuralları da içeren örneklerle yer verilmeli, geçmiş derslerin tekrarı yapılmalıdır.

5. Cüzde sadece Kur'an'da geçen kelimelere yer verilmelidir.

6. Cüzde tecvid kurallarını öğrenmemiş çocuklara dil alışkanlığı kazandırabilmek için örnekler tecvid kuralına göre harekelenerek yazılmalıdır.

7. Türk çocuklarının mahreç ve sıfatları dolayısıyla okuyamadıkları veya farklılıklarını fark edemedikleri ^۱ ع - ث , ع - ص gibi harfler, kalkale ve ğunne gibi Türkçe'de sesi olmayan kuralları içeren örnekler mümkün olduğunca çoğaltılarak tekrar ettirilmelidir. Mehmed Halid, yukarıda özetlenen temel prensiplere dayalı olarak yazdığını belirttiği elifbâsının öğrenmeyi kolaylaştırdığını vurgulamaktadır.

Yazarın öğretim usulüne dair izlediği yol, üçüncü bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.⁸²

2.3. Yazarlar

Araştırmamız sırasında elifbâ yazarlarının genellikle muallim, hoca ve müdür olarak görev yaptıkları; alanda oldukça tecrübe ve birikime sahip oldukları belirlenmiştir. Neredeyse bütün yazarlar yazdıkları elifbâları öğretimde yaşanan sıkıntılara çözüm bulmak, yeni yöntemler önermek amacıyla hazırlamışlardır. Yazarların bir kısmı elifbâlarında görev aldıkları mektepleri belirterek kendilerini takdim etmiş bir kısmı ise kişisel herhangi bir bilgiye yer vermemiştir. Yapılan araştırma neticesinde yazarlardan bazılarının hayatı ve eğitim durumları ile ilgili malumat sahibi olunurken diğer bir kısmı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

İbtidai Mekteplerinde Görev Yapan Yazarlar: *Miftâh-ı Kırâ'at Elifbâ-yı Osmânî*'nin (1311/1894-96) yazarı Hafız Muhammed Vehbi, Üsküdar (İmrahor) Cağalzâde Rüstem Paşa Sıbyan Mektebi'nde⁸³ birinci muallim; *Müntehab Elifbâ-yı Osmânî*'nin (1311/1896) yazarı Tırnovalı Muhammed Nuri, Bursa Numûne İbtida Mektebi hocası; *Tertîb-i Sâni Elifbâ-yı Cedîd* (h.1327/1910) yazarı Ahmed Nazif, Fatih İbtida Mektebi muallimidir. Ahmet Nazif, *Kur'an-ı Kerim'i ve Kırâat-i Türkiye-yi ve Rik'a Hattını Suhuletle Okutmağa Hâdim Elifbâ-yı Cedid*'inde⁸⁴ (h.1338/1920) ise kendisini Mahmudiye Vakıf Mektebi⁸⁵ din dersleri öğretmeni

⁸² Mehmed Halid, *Kur'an Muallimi*, s. 1-3.

⁸³ **Cağalzâde Rüstem Paşa Sıbyan Mektebi:** Üsküdar'da bulunan iki Rüstem Paşa sıbyan mektebinden biridir. Rüstem Paşa Yeniçeri Ocağı'nda yetişmiş ve Edirne Valiliği yapmıştır. Mektebin kuruluş tarihi hakkında net bir bilgi bulunmamaktadır ancak 1315/1897 yılında onarıldığı bilinmektedir. Evkaf Dairesi Katologunda Cağalzâde Mektebi olarak kayıtlıdır. Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayını, 2001, C.II, s. 923.

⁸⁴ Ahmed Nazif, *Kur'an-ı Kerim'i ve Kırâat-i Türkiye-yi ve Rik'a Hattını Suhuletle Okutmağa Hâdim Elifbâ-yı Cedid*, 4. bs., İstanbul, 1338.

⁸⁵ **Mahmudiye Vakıf Mektebi:** İstanbul'un Aksaray semtinde Pertevniyal Valide Sultan tarafından 1872 yılında yaptırılmıştır. Kendi adıyla anılan caminin yanında bulunan kâğıt bina eğitime tahsis edilmiştir. Bina'nın alt katı sıbyan mektebi, üst katı rüşdiye olarak kullanılmıştır. Ancak 1911 yılında çıkan Aksaray Yangınında tamamen yanmıştır. Esmâ İğüs, "II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi, Eğitim Yapıları ve Askeri Rüşdiyeler", Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul, 2008, s. 57.

olarak takdim etmektedir. *Resimli İlâveli Nev Usûl Ta'lim-i Kırâ'at yâhûd Elifbâ-yı Türkî* (h.1326/1909) isimli elifbânın yazarı Harputlu Mehmed Ali, Nümûne-i Şükran Merkez Rüşdiyesi⁸⁶ ve Ragıp Paşa İptida Mektebi⁸⁷ gece dersleri öğretmeni olduğunu belirtmiştir.

Rüşdiyelerde Görev Yapan Yazarlar: Yazarlara bakıldığında elifbâ hazırlamanın ibtidai hocalarının olduğu gibi rüşdiye mektebi hocalarının da ilgi alanlarında olduğunu söylemek mümkündür. Zira *Yeni Tertib Elifbâ-yı Osmânî*'nin (t.y.) yazarı Abdülfettah, Üsküdar Merkez Rüşdiyesi⁸⁸ müdürü; *Tarzı Cedit Üzere Osmanlı Elifbâsı*'nın (1310/1893-95) yazarı Ahmed Fazıl ise Makriköy (Bakırköy) Mekteb-i Hamidî⁸⁹ müdürüdür. Eyüp Askerî Rüşdiyesi⁹⁰ Fransızca Muallimi Hüseyin Fehmi ve Sultan Selim Merkez Muallimi Hafız Mehmed Galib ise *Feth-i Kırâ'at yâhûd Amelî ve Nazarî Elifbâ-yı Osmânî* (1328/1913) isimli elifbâlarını, Mehmed Masum⁹¹ ise *Usûl-i Savtiyye Elifbâ* (1325/1910) isimli eserini hazırlama sebeplerini elifbâ öğretiminde yaşanan sorunların giderilmesine destek olmak şeklinde ifade etmişlerdir.

⁸⁶ **Nümune-i Şükran Merkez Rüşdiyesi:** Zeyrek Ferhat Ağa mahallesinde bulunan erkek rüşdiyesi 1324 yılında açılmıştır. Bkz. Koçer, **a.g.e.**, s. 129.

⁸⁷ **Ragıp Paşa Mektebi:** İstanbul'un Laleli semtinde bulunan mektebin yapımı 18.yy tamamlanmıştır. Osmanlı sadrazamlarından Koca Ragıp Paşa tarafından yaptırılan külliyenin bir parçasıdır. Uzun yıllar okul olarak kullanılan yapı bir süre kütüphaneler Tansif Komisyonu Bürosu olarak kullanılmış 1954 yılından bu yana da çocuk kütüphanesi olarak hizmet vermeye başlamıştır. (Çevrimiçi) <http://earsiv.sehir.edu.tr>, 15.02.2017.

⁸⁸ **Üsküdar Merkez Rüşdiyesi:** II. Abdülhamid Dönemi'nin ortalarına doğru mevcut rüşdiyeler ihtiyacı karşılamamıştır. Bu yüzden İstanbul'un bazı merkezlerinde yeni okullar açılmıştır. O okullardan biri olan Üsküdar Merkez Rüşdiyesi Çakırcı Hüseyin Paşa Mahallesinde bulunmaktadır. Koçer, **a.g.e.**, 129.; İgüs, **a.g.e.**, s. 57.

⁸⁹ **Mekteb-i Hamidî:** 1882 veya 1883 yılında kurulmuştur. Mektep sultanın adını taşıması, saray çevresinde olması ve hazineden yardım alması dolayısıyla varlığını uzun süre devam ettirebilmiştir. Songül Keçeci Kurt, **Özel İslam Mektepleri**, İzmir, Yitik Hazine Yay., 2013, s. 135.

⁹⁰ **Eyüp Askerî Rüşdiyesi:** İstanbul'un Eyüp semtinde 1884 yılında kurulmuştur. Askerî Rüşdiyelerin kapanmasından sonra Eyüp Askerlik Şubesi olarak kullanılmış, 1988 yılında yol genişletmesi nedeniyle yıkılmıştır. İgüs, **a.g.e.**, s. 156.

⁹¹ **Mehmed Masum [Akalin]:** 1874 yılında Bulgaristan'da doğmuş, 1939 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Eğitimci ve yazar olan Mehmed Masum medrese eğitimi görerek hafızlık yapmıştır. İstanbul'da eğitimine devam eden yazar, Azerbaycan'da öğretmenlik yapmıştır. Bulgaristan Türklerinin birlik ve beraberliği için çalışmıştır. Niyazi Hüseyin Bahtiyar, **Balkanlar'da Türk Ünlüleri**, İstanbul, Bizim Anayurt Yay., 1999, s. 53-54.

Özel Okullarda Görev Yapanlar: Elifbâ yazarları arasında özel okullarda görev yapan hocalar da bulunmaktadır. Konuyla ilgili olarak *Elifbâ* (1314/1899) isimli eserin yazarı Selanikli Abdi Kâmil'in⁹² kapatılan Beyazıd Rüşdiye Mektebi'ni tamir ettirip 10 yıl süre ile kullanmak üzere devletten izin aldığı, 1880 yılında orada ibtidai mektebi açarak kendi yazdığı elifbâ ile ders işlediği hatta eğitime yapmış olduğu katkılardan dolayı rütbe-i selase ile ödüllendirildiği ifade edilmektedir.⁹³ Kendisi aynı zamanda II. Abdülhamid döneminin özel okullarından olan Şems'ül Maârif Mektebi'nin⁹⁴ kurucusudur ve eserinde yaklaşık 20 seneden beri öğretmenlik ve okul müdürlüğü yaptığını belirtmektedir.⁹⁵ Aynı şekilde özel okullardan olan Dâru'l-Edeb⁹⁶ muallimlerinden Muhammed bin Muhammed *Yeni Elifbâ ve Hurûf-i Hecâ*'sını (h.1313/1896), Mekteb-i Osmânî'nin⁹⁷ müdürü Ali Rıza Efendi⁹⁸ *Mükemmel Elifbâ-yı Osmânî*'sini (1314/1899) ve Rehber-i Saadet Mektebi⁹⁹ ders nazırı Mehmed Nuri ise *Mükemmel Nev Usûl Osmanlı Elifbâsı*'nı (h.1324/1907)

⁹² **Abdi Kamil** (1857): Selanik'te doğan yazar orada rüşdiyeyi bitirdikten sonra bir süre kâtiplik yapmıştır. 20-25 yaşlarında iken İstanbul'a gelerek özel dersler vermiştir. Çalışkanlığı ile Maarif Nazırı Münif Paşa'nın dikkatini çekmiş ve idare etmesi için kendine bir sıbyan mektebi tahsis edilmiştir. Yeni usul üzere öğretim yapması dolayısıyla çok rağbet görmüş ve matematikçi Nadir Bey ile birlikte Şems'ül Maarif adında özel bir mektep açmıştır. Ergin, **a.g.e.**, C.I-II, s. 470.

⁹³ COA, MF. İBT. , 14/86, 1 C 1297.; COA, MF. İBT. ,15/79, 22 N 1297.

⁹⁴ **Şems'ül Maarif Mektebi:** Matematikçi Nadir Bey ve Abdi Kamil tarafından 1882 (bazı kaynaklarda 1874 ve 1876) yılında Vefa'da açılmıştır. İbtidai ve rüşdiye eğitimi verilen okulda, kız ve erkek öğrenciler karma eğitim görmüştür. Bu okulda diğer okullardan farklı olarak sıra, harita, çarpım tablosu gibi modern eğitim materyalleri kullanılmıştır. Ergin, **a.g.e.**, C.I-II , 773; İgüs, **a.g.e.**, s. 87.; Ayrıntılı bilgi için bkz.: Nuri Güçtekin, **İstanbul'daki Husûsi Mektepler (1873-1922)**, İstanbul, İBB Kültür AŞ Yay., 2015, 111-118.

⁹⁵ Abdi Kamil, *Elifbâ*, 2.bs., 1314. (Bu eser **Mebde-i Kırâatin İkinci Kısım Elifbâ** ismi ile takdim edilmektedir. 1314'te ikinci baskısı yapan eserin birinci baskısı ile ilgili bilgiye ulaşılammıştır. Ancak yazarın **Mebde-i Kırâatin Beşinci Kısım Tecvid** olarak takdim edilen risalesi 1304 tarihinde ikinci baskısını yapmış olduğuna göre elifbâ cüzü de 1304 tarihinden önce yazılmış olmalıdır. Bahsi geçen eser; Abdi Kamil, **Tecvid**, 2. bs., İstanbul, Mahmut Bey Matbaası, 1304)

⁹⁶ **Dâru'l Edeb Mektebi:** 1892 yılında Abdürrahim Hulusi Efendi tarafından Divan Yolunda kurulmuştur. Erkek öğrencilere ibtidai ve rüşdiye eğitimi verilmiştir. 1914 yılında kapandığı düşünülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Güçtekin, **a.g.e.**, 183-187.

⁹⁷ **Mekteb-i Osmânî:** Hüseyin Avni Bey tarafından 1888 yılında Fındıkzade'de açılmıştır. Döneminin en dikkat çeken okullarından olan Mekteb-i Osmânî'de, kız ve erkek öğrencilere karma olarak ibtidai ve rüşdiye düzeyinde eğitim görmüştür. Okul I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Ergin, **a.g.e.**, 831.; İgüs, **a.g.e.**, s. 91.

⁹⁸ **Ali Rıza Efendi:** Mekteb-i Harbiye-i Şahane'den mezundur ve yüzbaşısıdır.

⁹⁹ **Rehber-i Saadet Mektebi:** Mektep Mehmed Nuri Efendi tarafından 1902 yılında Fındıkzade'de kurulmuştur. İgüs, **a.g.e.**, s. 91. Bir başka eserde mektebin 1905 yılında Muhammed Celal Bey tarafından kurulduğu belirtilmektedir. Mektepte, karma, gündüzlü ve yatılı olarak ibtidai ve rüşdiye düzeyinde eğitim verilmiştir. Güçtekin, **a.g.e.**, 263-267.

yukarıda belirtilen amaçlar doğrultusunda hazırlayarak eğitim camiasına sunduklarını ifade etmişlerdir.

Muallim Olmayan Yazarlar: Elifbâ yazarları arasında edebiyatçı, doktor, asker, milletvekili, medrese tahsili gören müftü ve vaizler de bulunmaktadır. Elifbâlar içerisinde *Nuhbetü'l Etfâl*'in (h.1274/1858) yazarı Mehmet Rüşdî doktor, *Mükemmel Elifbâ-yı Osmânî*'nin (1314/1899) yazarı Ali Rıza Efendi yüzbaşı, *Eser-i Hâme*'nin (h.1291/1874) yazarı Abdülcebbar Dağıstanî de kıdemli yüzbaşısıdır.

Çocuk edebiyatı alanında eserler veren Mehmed Şemseddin,¹⁰⁰ *Çocuklara Kılavuz Elifbâ*'yı (1316/1899-01), İzmir Darülmuallimîni'nde¹⁰¹ Türkçe öğretmenliği yapan Muhammed Eşref, *Tecrübeli Elifbâ-yı Osmânî*'yi (1328/1913), Selanikli Tevfik¹⁰² *Mükemmel Elifbâyı Osmânî*'yi (1314/1899) hazırlarken; sözlük yazarı Şemseddin Sami¹⁰³ *Küçük Elifbâ*'yı (1311/1894-96), Ahmed Hadi Maksudi¹⁰⁴

¹⁰⁰ **Mehmed Şemseddin** (1849-1900'lerden sonra): Çocuk edebiyatı ve oyun yazarı. İstanbul'da doğmuştur. Çocukları eğitmek, dil eğitimi vermek ve faydalı bilgiler sunmak için pek çok eser yazmıştır. Ölüm yeri ve zamanı konusunda net bir bilgi yoktur. 1900'lerden sonra öldüğü tahmin edilmektedir. Erverdi vd., **a.g.e.**, C.VI, s. 221.

¹⁰¹ **İzmir Darülmuallimîni:** Bazı kaynaklarda 1878'de bazı kaynaklarda ise 1882'de açıldığı belirtilmektedir. Dârulmuallimîn, Aydın Valisi Hamdi Paşa tarafından Pazaryeri Üsküdar Medresesi'nde açılmıştır. Binaının bir kısmında medrese bir kısmında da Dârulmuallimîn eğitimi verilmiştir. Hüseyin Şimşek, "Osmanlı Döneminde Kısa Süreli Öğretmen Yetiştirme Uygulamaları (Darulamelîyat Ve Taşrada Öğretmen Yetiştirme)", **YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.XI, S:I, 2014, ss. 77-95.

¹⁰² **Selanikli Mehmed Tevfik** (1860-1910): Şair, yazar, mütercim. Selanik'te başladığı öğrenimine İstanbul'da devam etmiştir. Fransızca'yı çok iyi öğrenen Tevfik, eğitiminin ardından çeşitli okullarda tarih öğretmenliği ve hukuk mektebinde hocalık yapmıştır. Genç yaşlarından itibaren birçok gazete ve dergide makaleleri, tercümeleri yayınlanmıştır. (Çevrimiçi) <http://www.turkedebiyatilisimleri-sozlugu.com>, 5 Nisan 2017.

¹⁰³ **Şemseddin Sami** (1850-1904): Dil bilimci, tiyatro roman ve sözlük yazarı. İlk öğrenimine Yanya'da başlamıştır. Mektepte Rumca, Yunanca, İtalyanca ve Fransızca öğrenmiş daha sonra da Arapça ve Farsça okumuştur. Okuldan mezun olunca Yanya Mektûbî Kalemî'ne girmiş, İstanbul'a gittikten sonra da kaleme çalışmaya devam etmiştir. Çeşitli gazetelerde yazarlık yapmış, telif ve tercüme pek çok eser yazmıştır. Erverdi vd., **a.g.e.**, C.VIII, s. 129-130.; Ali Birinci vd., "Şemseddin Sami", **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, yay. yön. Ekrem Çakıroğlu, İstanbul, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, C.II, 1999, s. 579-580

¹⁰⁴ **Ahmed Hadi Maksudi** (1868-1941): Pedagog, dilbilimci, yayıncı olan Maksudi, Kazan'a bağlı Taşsu köyünde dünyaya gelmiştir. Kazan'da medresede okumuş, 1894 yılında İstanbul'a giderek 6 yıl daha eğitim almıştır. Dönüşünde Kırım'da bir müddet kaldıktan sonra, İsmail Gaspiralı'nın isteği üzerine Bahçesaray'da bulunan Zincirli Medresesi'nde Arap Edebiyatı okutmuştur. 1906-1918 yıllarında Yıldız Gazetesi'nin yayıncısı ve başyazarıdır. 1941'de Kazan'da vefat etmiştir. Ayşe Uslu Bayramlı, "Sadri Maksudî'nin Hayatı Ve Maksudî'nin Az Bilinen "Maişet" Romanı Hakkında", **Bahkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.XVII, S:I Haziran 2007, s. 1.

Muallim-i Sanî Elifbâ-yı Arabî'yi (h.1331/1913), Midhat Sadullah¹⁰⁵ *En Son Elifbâ: Cumhuriyet Elifbâsı*'nı (1342/1924-26) ve Ali Haydar¹⁰⁶ ise *Tecrübeli Kolay Elifbâ*'nın (1337/1919-21) yanı sıra *Kur'an-ı Kerim Elifbâsı*'nı (1927) hazırlamıştır.

Teshîl-i Elifbâ-yı Osmânî'nin (1327/1910-12) yazarı İbrahim Cudi¹⁰⁷ ilkokuldan sonra müftü medresesine devam etmiş, ibtidai mektebi müdürlüğü ve Arapça dersleri hocalığı yapmıştır. *Kur'an-ı Kerim Esaslı Tatbikat Derslerini*'nin (h.1345/1927) yazarı Demir Hafız Mehmed¹⁰⁸ ise Eyüp Sultan Camii vaizlerindendir.

İslam Elifbâsı'nın (h.1331/1913) yazarı, Erzurum Cafer Efendi Camii'nin¹⁰⁹ imam hatibi ve Numûne Mektebi Müdürü olan Yeşil İmamzâde Hafız Mehmed Salih¹¹⁰ TBMM'de 1. dönem Erzurum; *Yeni Elifbâ: Kur'an Okuyorum*'un (1328/1910-12) yazarı Ahmed Cevad¹¹¹ 4. dönem Çanakkale ve *Kur'an-ı Kerim*

¹⁰⁵ **Midhat Sadullah [Sander]** (1892-1961): Dilbilimci, eğitimci, yazar. İstanbul'da doğan yazar, Kabataş İdâdî'sini bitirdikten sonra Darû'l Fünûn Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. Galatasaray, İstanbul Erkek, Haydarpaşa ve Pangaltı Özel Ermeni Liselerinde Edebiyat ve Türkçe öğretmenliği yapmıştır. Türkiye'de Avrupa tarzında okul kitabı yazan yazarlardan biridir.

¹⁰⁶ **Ali Haydar [Taner]**: Elifbâsında kendisini Daru'l Fünûn Müderrisi, Kız Muallim Mektebi usûl-i tedris ve tatbikat muallimi olarak kendisini takdim eden yazar 1883'te Bulgaristan'da doğmuştur. Almanya'da Jena Üniversitesi'nde pedagoji eğitimi almıştır. 1926-1938 yılları arasında Milli Talim ve Terbiye Kurulu üyeliği yapmış, 1956 yılında vefat etmiştir.

¹⁰⁷ **İbrahim Cûdî** (1863-1926): Trabzonlu olan yazarın asıl ismi İbrahim'dir. Şiirlerinde "Cûdî" mahlasını kullanmıştır. İlkokuldan sonra Müftü Medresesi'ne devam etmiştir. Özel derslerden icazet aldıktan sonra 1885 yılında Mekke'ye gitmiş ve bir süre orada kalmıştır. Trabzon'a döndüğünde muallimliğe başlamış ve ilköğretim müdürlüğünü yapmıştır. Çeşitli memuriyetlerden sonra 1925'te Trabzon İl müftüsü olarak göreve başlamış ölünceye kadar devam etmiştir. Mustafa Uzun, "Cûdî Efendi Trabzonlu", **DİA**, İstanbul, TDV Yay., C.VIII, 1993, s. 81-82.

¹⁰⁸ **Hafız Demir Mehmed**: Daru'l Fünun Edebiyat Medresesinden mezun ve Orenburg eski müderrislerindendir. Yazar aynı zamanda Eyüp Sultan Camii Vaizlerindedir. (Orenburg Rusya'nın Volga Federal Bölgesinde bulunan Orenburg Oblastı'na bağlı şehirdir. Tatar, Başkurt ve Kazak Türklerinin yaşadığı bölgelerden biridir.)

¹⁰⁹ **Hacı Cafer Efendi Camii/Caferiye Camii**: Erzurum'da bulunan cami 1645 yılında Erzurum Hazinesi Mukataa Memuru Ebubekir oğlu Hacı Cafer tarafından yaptırılan külliye'nin bir bölümü olarak halen kullanılmaktadır. Ümit Kılıç, "Erzurum'da Câfer Efendi Vakfı", **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S:41, Erzurum, 2009, s. 175.

¹¹⁰ **Mehmet Salih [Yeşiloğlu]**: TBMM 1. Dönem Erzurum Milletvekilliği yapmıştır. [\(Çevrimiçi\)](https://www.tbmm.gov.tr,) 30.12.2016.

¹¹¹ **Ahmed Cevad [Emre]** (1878-1961): Siyasetçi, dilbilimci, mütercim ve yazar. Girit'te dünyaya gelen yazar idadi mezunudur. Farklı tarihlerde Yeni Asır, Şurayı Ümmet, Sabah, İkdâm, İfham, Akşam ve Vakit gazetelerinde yazıları yayınlanmıştır. Darû'l Muallimîn'de Türkçe ve Fransızca öğretmenliği yapmıştır. Dârû'l-Fünûn'un Edebiyat Şubesi ve Ural-Alтай Dilleri bölümünde görev almıştır. IV. (Ara Seçim) Dönem Çanakkale Milletvekilliği yapmıştır. **TBMM Albümü 1920-1950**, Ed. Sema Yıldırım, Behçet Kemal Zeynel, C.I, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., 2010.

Elifbâsı 'nın (h.1342/1924) yazarı Veled Çelebi¹¹² ise Cumhuriyet'in ilanından sonra beş dönem milletvekilliği yapmıştır.

2.4. Elifbâların Yazılma Amacı

Sıbyan mekteplerinde elifbâ dersinin temel amacı, başlangıçta Kur'an-ı Kerim, daha sonra Osmanlı Türkçesi öğretmek olmuş ve bu amacı gerçekleştirmek için uzun yıllar kadim *Elifbâ* kullanılmıştır. İbtidai mekteplerinin amacı ise öncelikle Osmanlı Türkçesi, ardından Kur'an okumayı öğretmek olmuş ve bu amacı gerçekleştirmek için bu çalışmaya dâhil edilen ve edilmeyen yüzlerce elifbâ hazırlanmıştır. Burada dikkat çeken husus, 1856-1911 yılları arasında hazırlanan elifbâlarfa -birkaç istisna olmakla birlikte- Kur'an'ın daha kolay ve kısa sürede öğretilmesi için değişik yol ve yöntem arayışlarına hiç girilmemiş olmasıdır.

Daha öncede de ifade edildiği gibi ilk olarak 1838 yılında Meclîs-i Umûr-ı Nâfia tarafından Elifbâ derslerinin işleyişi konusunda bazı yönlendirmeler yapılmış, ardından 1847 yılında sıbyan mektebi hocaları için yayınlanan talimat ile elifbâ öğretiminde yeni bir usul önerisinde bulunulmuştur. Bu sürede sıbyan mekteplerindeki elifbâ dersinin temel amacı değişmediği gibi hiçbir eğitim faaliyetinin veya uygulamanın Kur'an öğretimine engel teşkil etmesine izin verilmemiştir. Hatta Kur'an okumayı aksatacak uygulamalardan da kaçınılması gerektiği ders müfredatlarında sürekli vurgulanmıştır.¹¹³ Bu verilere rağmen, kadim *Elifbâ* dışında ulaşılabilen en eski cüzün 1856 tarihli olması ve sadece Osmanlı Türkçesi öğretmek amacıyla hazırlanması dikkat çekicidir.

Bunlara ilave olarak, 1870 yılında mekteplerde okutulacak kitapları seçmek amacıyla düzenlenen yarışmada elifbâların Kur'an'dan bahsedilmeksizin Osmanlı

¹¹² **Veled Çelebi [İzbudak]** (1868-1953): Asıl adı Bahâeddin Veled'dir. Konya'da doğan yazar anne ve baba tarafından Mevlana soyundan gelmektedir. Rüşdiye'den sonra Sultan Veled Medresesine devam etmiştir. Daha sonra Medine'ye giderek şeyh Kettani'den Arapça tefsir ve hadis okumuştur. Mektûbî Kalemliği, Vilayet Gazetesi başyazarlığı, rüşdiyede rik'a muallimliği yapmıştır. Bir dönem Mevlevî posnişi de olan Çelebi, Cumhuriyet'in ilanından sonra beş dönem milletvekilliği yapmıştır. Veled Çelebi İzbudak, **Hatıralarım**, Türkiye Yay., İstanbul, 1946, s. 1-10, 50-73.; Nevin Korucuoğlu, **Veled Çelebi İzbudak**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994, s. 1-12.

¹¹³ Mahmud Cevad, **a.g.e.**, s. 12-15.

Türkçesini öğretir nitelikte olması talep edilmektedir.¹¹⁴ Ancak ilginçtir ki hazırlanması istenen elifbâların her ne kadar Osmanlı Türkçesini öğretmeye öncelik vermesi beklense de 1891 yılına gelinceye kadar Maârif Nezâreti tarafından kabul edilen ders programlarında, elifbâ dersinin içeriği Kur'an'ı öğretme öncelikli olarak hazırlanmıştır.¹¹⁵ Buna göre elifbâların ders müfredatları doğrultusunda hazırlanmadığını ve ders programlarının elifbâlarla çeliştiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla yüzyıllardır süren geleneğin, yeniliğe uyumu zorlaştırdığı açıkça görülmektedir. Bunun sonucu olarak da 1800'lerin ikinci yarısında elifbâ derslerinin ve derslerde okutulan elifbâların yazılış amaçları konusunda bir karmaşanın varlığından söz etmek mümkündür. Mesela Mehmed Rüşdî, *Nuhbetü'l-Etfâl*'i (h.1274/1858) yazma amacını, kadim *Elifbâ*'nın Osmanlı Türkçesini öğretmek konusundaki eksikliğini tamamlamak ve okumayı daha kolay öğretmek olarak belirtmektedir.¹¹⁶ Elifbâsında Kur'an öğretimine dair alıştırmalar olmamasının yanı sıra son sayfasında dualara yer verilmesi; ancak bu duaları okumayı öğrenmek için din kitaplarına başvurulmasının tavsiye edilmesi, hem bir çelişki hem de elifbânın Kur'an öğretmek amacıyla hazırlanmadığının göstergesidir. Ancak elifbâdaki dua sayfalarının varlığı, olmamasından doğabilecek olumsuz tepkileri bertaraf etmek için olduğu şeklinde açıklanabilir. Zira Selanikli Tevfik'in ilk baskısını 1304/1887-89 yılında yaptığı *Mükemmel Elifbâ-yı Osmânî*'sinde, Kur'an okumak için gerekli olan hareketler mevcut olmasına rağmen, sure ve dualara yer verilmemiştir. Bu konuda aldığı eleştiriler sonucunda 1305/1888-90 yılında 5. baskısını yapan eserin önsözüne şu açıklamayı eklemek zorunda kalmıştır:

“Elifbâmızın daha mükemmeliyeti hakkında bâlâdaki beyân olunan ihtârâtımız üzerine bu kere ba'zı taraftan besmele, rabbi yessir, fetebâreke, tahıyyât ve sâ'ir bu gibi du'âların da bulunması ihtâr buyurulmuştur. Maksad-ı âcizânem zâten her tarafı da hoşnûd etmek olduğundan elifbâmızın bir de o türlü tab' edilmiştir. Herkesçe gerek sipârişâtda gerek hîn-i mübâya'ada bu iki nev'iler yek-diğerinden suhûletle tefrîki için bu elifbâmızın kabında Etfâl-i Müslimîne mahsûsdur ünvân ve ibâresi vaz'

¹¹⁴ **Telif ve Tercüme Nizamnamesi, Dersaâdet**, Matbaa-i Amire, 1287, s. 14-15.; Takvîmi Vekâyî, 25 Muharrem, 1287.

¹¹⁵ Mahmud Cevad, **a.g.e.**, s. 323-329.

¹¹⁶ COA, İ. MVL, 280/10938, 26 Ş 1269.

olunmuştur. İmdi herkes herhangi nev'inden isteyecek olur ise ona göre tefrîk ve tasrih-i nâm edilmesi lâzımı ayrıca ihtâr olunur.¹¹⁷

Yukarıdaki metinden de anlaşılacağı üzere yazar, bahsi geçen elifbâ içinde besmele, rabbi yessir, subhaneke ve tahiyyat gibi dualar bulunmadığı için eleştirilmiştir. Bu eleştiriler üzerine önemli olanın bu iş ile ilgilenenlerin memnuniyeti olduğunu vurgulayarak elifbâsının bazı baskılarına dualar bölümünün ilave edildiğini ifade etmiştir. Duaların yer aldığı elifbâlar ile olmayanların kolaylıkla ayırt edilebilmesi için de duaların mevcut olduğu baskılara, “Müslüman çocuklara özeldir” ibaresinin eklendiğini belirtilmiştir. Buradan hareketle *Nuhbetü'l Etfâl*'in (h.1274/1858) yazarı Mehmed Rüşdî'nin, elifbâsını yazdığı dönemde eğitim-öğretim ortamını iyi analiz ettiği, dua sayfasına yer vererek olası tepkilerin önüne geçmeyi başardığını söyleyebiliriz.

İlerleyen yıllarda elifbâların Kur'an öğretimine katkı sağlamadığı yönündeki kaygılar gittikçe azalmış ve nihayetinde Osmanlıca öğretimine tahsis edildiği içeriğinden anlaşılan elifbâlar için bu tür eleştiriler yapılmamıştır. Öyle ki birçok yazar elifbâsını Osmanlı Türkçesi öğretmek amacıyla hazırladığını açıkça ifade edebilmiştir. Mesela, elifbâlarda sadece Osmanlı Türkçesinin öğretilmesi ve Kur'an öğretimine yer verilmemesi gerektiği görüşüne sahip olan Osman Nuri, elifbâlarda Kur'an okumak için gerekli olan okuyuş kurallarının ve ilmihal bilgilerinin bulunmasının manasız bir fazlalık olduğunu ifade etmektedir. Eskiden çocukların Osmanlı Türkçesi'ni elifbâdan değil, Kur'an metninden öğrenmeye çalıştığını belirten yazar, bu durumun gayrimüslim halk için de bir problem olduğuna dikkat çekmektedir.¹¹⁸

Ali Hıfzı, Mehmed Şemseddin, Ahmed Nazif, Mehmed Nuri, Mustafa Şefik ve İsmail Gaspıralı gibi yazarlar ise Türkçe konuşan öğrencilerin bildiği dili öğrenmesinin kolaylığından istifade edilmesi, öğrencilerin ilk olarak Kur'an okumak için gerekli zor konularla karşılaşmaması ve gayrimüslim öğrencilerin Kur'an öğrenmesine gerek olmaması gibi sebeplerle, eserlerinin birinci bölümünü Osmanlı

¹¹⁷ Selanikli Tevfik, **Mükemmel Elifbâ-yı Osmânî**, 30. bs., İstanbul, Kitapçı Arakel Matbaası, 1324, s. 3.

¹¹⁸ Osman Nuri, **Kolay Elifbâ**, Dersaâdet Matbaası, Matbaa-i Kadr, 1326, s. 7.

Türkçesi öğretimine, ikinci bölümünü ise Kur'an öğretimine ayırmışlardır.¹¹⁹ *Elifbâ-yı Cedid*'in (h.1327/1910) yazarı Ahmed Nazif ise yazılan elifbâların çoğunun Osmanlı Türkçesi öğretmeyi hedeflediğini; ancak Müslüman çocukların asıl amacının Kur'an okumayı öğrenmek olması gerektiğini vurgulamakta, bu sebeple kendisinin önce Kur'an, daha sonra da Osmanlı Türkçesi öğretimine yer verdiğini belirtmektedir.¹²⁰ Bazı yazarlar ise yine aynı düşünce ile hadiste geçtiği üzere insanların en hayırlısı olma şerefine kavuşmak ve gelecekte dualarla anılmak maksadıyla elifbâ hazırladıklarını ifade etmektedirler.¹²¹

Darulmuallimin öğretmeni olan İsmail Hakkı, kendi ismiyle anılan elifbâsının önsözünde, Kur'an öğretimi meselesini başka bir açıdan ele almaktadır. Ona göre, elifbâlarda Osmanlı Türkçesi öğretmek amacıyla verilen örneklerin çoğalmasıyla, Kur'an öğretimi ikinci planda kalmış, bu sebeple Kur'an'ı doğru ve akıcı bir şekilde okumak zorlaşmıştır.¹²² Benzer kaygıları taşıyan Abdülfettah, *Yeni Tertib Elifbâ-yı Osmânî*'nin (t.y.) mukaddimesinde Kur'an öğretimi hakkındaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

“Fi'l-hakika mevcûd elifbâ risâlelerinden ba'zılarının irâ'e eyledikleri kavâ'id-i mücmele sâyesinde çocukların az bir zamân içinde ibâre-i Türkî kırâ'atına muvaffak oldukları görülür ise de mahâric-i hurûfa ri'âyet etmek şartıyla iki satır Kur'ân-ı Kerîm tilâvetine ekserîsinin de muktedir olmadıkları her zamân meşhûd olduğundan şu mahzûrun def'i ve kelimât-ı Türkî ile berâber Arabî ve Fârisî kelimelerin bi's-suhûle tahsîl ve kırâ'ati için elsine-i selâse-i aslıyyeden hafîfû't-telaffuz bir takım misâller irâ'esine mecbûriyet görülmüştür.”¹²³

Yukarıdaki açıklamadan da anlaşılacağı üzere Abdülfettah, Kur'an'ın doğru mahreçlerle okunmasını önemli ve gerekli bulmaktadır. Diğer yandan hazırlanan

¹¹⁹ Mehmed Şemseddin, **a.g.e.**, s. 5-6; Ahmed Nazif, **a.g.e.**, s. 2.; Mehmed Nuri, **a.g.e.**, 1324.; İsmail Gaspıralı, **a.g.e.**, s. 4.; Mustafa Şefik, **Resimli Güzel Elifbâ**, s. 3.; Mahmud Nedim, **a.g.e.**, s. 4.; Mustafa Faik, **Usûl-i Savtiyye Ve Ameliyye Üzere Müretteb Mükemmel Ve Musavver Elifbâ-yı Osmânî, İstanbul**, Şems Matbaası, 1330, s. 46.

¹²⁰ Ahmed Nazif, **Tertib-i Sani Elifbâ'yı Cedid**, 2. bs., y.y., 1335, s. 2.

¹²¹ Muhammed Vehbi, **a.g.e.**, s. 1; Abdülcebbar Dağıstanî, **Eser-i Hâme**, 3. bs., y.y., İstanbul, 1291, s. 2.; Muhammed Eşref, **Tecrübeli Elifbâ-yı Osmânî**, 6. bs., İzmir, Marifet Matbaası, 1328, s. 1.; Ahmed Nazif, **a.g.e.**, s. 2.; Hafız Nuri, **Teshîl-i Kırâat-ı Arabiye**, İstanbul, Mürettibin-i Osmânîye Matbaası, 1309, 3.

¹²² İsmail Hakkı, **a.g.e.**, s. 2.

¹²³ Abdülfettah, **a.g.e.**, s. 3.

elifbâların Kur'an'ı mahreçli okumayı öğretmediğini vurgulamakta ve söz konusu eksikliği gidermek ve öğretmen gözetiminde harflerin mahreçlerinin kavranmasını sağlamak amacıyla, eserinde zor okunan hece ve kelimelere yer verdiğini belirtmektedir. Buna göre yazar, verilen bu örneklerin tamamının öğrencilere okutularak, muhtemel yanlış okuyuşların dile yerleşmesine engel olmayı ve doğru mahreçlerle Kur'an okumanın yolunun açılmasını hedeflemektedir.

Elifbâ yazarları eserlerini, Kur'an'ı ve Osmanlı Türkçesi'ni kısa zamanda, zorlanmadan ve kolayca öğretmek amacıyla hazırladıklarına, elifbâlarının diğer mevcutlardan farklı olduğuna ve alanda sahip olunan tecrübeyle telif edildiğine dikkat çekmektedirler. Bu hususta bazı yazarlar, elifbâlarının önemini ortaya koymaya çalışırken dönemin meşhur şahsiyetlerini referans verirken bazıları elifbâlarını hazırladıktan sonra hiç okuma bilmeyen öğrenciler üzerinde denediklerini ve başarılı olduklarını belirtmektedirler. Mesela Abdülcebbar Dağıstanî, *Eser-i Hâme*'sini 1267/1851 yılında hazırladıktan sonra okuma öğrenmeye yeni başlayan birkaç öğrenci ile deneyerek eksik noktalarını tespit etmiş ve 1276/1860 yılında son hâlini vererek yayınlamıştır. Daha sonra Meclisi-i Maârif'e elifbâsını ve öğretim usulünü anlattığı bir dilekçe yazarak zımnen elifbâsının yaygınlaştırılmasını istemiştir. Bu talebe binaen Meclis-i Maârif'in, kendisine elifbâsı ile öğretim yapması için kullanılmayan bir mektep tahsis etmesi ise dikkate şayandır.¹²⁴ Benzer şekilde İsmail Gaspıralı da *Hâce-i Sıbyân* (1890) ile 40 gün boyunca 18 kişiye okuma yazma öğrettiğini ve ilim adamları tarafından eserinin çok faydalı bulunduğunu ifade etmiştir.¹²⁵

Harputlu Mehmed Ali ise 17 yıllık ibtidai mektebi öğretmenliğinden elde ettiği bilgilerle hazırladığı elifbâsının (h.1326/1909) başarısını görmek için benzer özelliklere sahip öğrencilerden biri deney diğer kontrol grubu olmak üzere iki grup hazırlamıştır. Bir gruba kendi elifbâsıyla, diğer gruba da eskiden beri kullanılan elifbâ ile öğretim yapmış ve kendi elifbâsı ile öğretim yaptığı öğrencilerin diğer

¹²⁴ COA, A.}MKT. MHM., 239/78, 5 Ra 1279.; COA, İ. MVL., 479/21730, 9 B 1279.; Ayrıca bkz.: Abdülcebbar Dağıstanî, **a.g.e.**, s. 2.

¹²⁵ İsmail Gaspıralı, **a.g.e.**, s. 1.

gruptaki öğrencilere oranla daha başarılı olduklarını tespit etmiştir. Ayrıca eserinde bulunan “Arzu edenlere meccanen tedris olunur, her hakkı mahfuzdur” ibaresinden de yazarın elifbâsını yaygınlaştırmak için ücretsiz eğitim vermeyi teklif ettiği anlaşılmaktadır.¹²⁶

Elifbâsının tanıtımını başkalarını referans vererek yapan yazarlardan biri olan Mehmed Rüşdî, *Nuhbetü'l Etfâl*'in (h.1274/1858) girişinde, yazarın eğitim hayatına yeni bir soluk getirdiğini, yazdığı elifbâ ile son derece faydalı bir iş yaptığını konu eden, dönemin bazı ilim ve devlet adamları tarafından yazılmış yorumlara yer vermektedir.* Muhammed Eşref'in *Tecrübeli Elifbâ-yı Osmânî* (1328/1913) isimli eserinin önsözünde ise Darulmuallimin mezunlarından Mahmud Fuad'ın, 12 yıllık tecrübesiyle 18 kadar elifbâ incelediğini ve elifbâlarda pek çok eksiklikler gördüğünü, ancak içlerinden sadece *Tecrübeli Elifbâ-yı Osmânî*'yi beğendiği ifade eden bir yazısı bulunmaktadır.¹²⁷

2.5. Elifbâlarda Öğretime Başlama Yaşı

Osmanlı Devleti'nde sıbyan mekteplerinde 4 olan eğitime başlama yaşı, Tanzimat Dönemi eğitim politikalarının da etkisiyle kademeli olarak yükseltilmiştir. Sıbyan mekteplerindeki eğitimin kalitesini artırmak amacıyla 1824 yılında yayınlanan Tâlim-i Sıbyan Hakkında Fermân-ı Âlî'de, öğrencilerin 5-6 yaşlarında mektepten alınıp çırak olarak verilmesi yasaklanmıştır. Bu durum bahsi geçen fermanın yayımlandığı yıllarda çocukların 5 yaşından önce eğitime başladığını göstermektedir.¹²⁸ 1847 yılında sıbyan mektepleri hocaları için yayınlanan Tâlimatnâmede ise sıbyan mekteplerine başlama yaşının en geç 6 olduğu belirtilmiştir.¹²⁹ Bu durum okula başlama yaşı ile ilgili esnek davranıldığı ya da belirlenmiş bir standardın bulunmadığı anlamına gelmektedir. Nihayet 1869 yılına

¹²⁶ Harputi Mehmed Ali, **a.g.e.**, s. 1.

* Söz konusu ilim ve devlet adamları şunlardır: Hayrullah Efendi: Meclis-i Maârif-i Umumiye Müsteşarı, Ahmet Cevdet Paşa: Vak'a Nüvis-i Devlet, Muhammed Emin Efendi: Reisü'l Kurra ve Mekâtib-i Umumiye Mümeyyizi, Feyzullah Efendi: Tarikat-i 'Aliyye-i Nakşibendiyye Postnişi, Ahya Bey: Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane Mütercimi'dir.

¹²⁷ Muhammed Eşref, **a.g.e.**, 2.

¹²⁸ Mahmud Cevad, **a.g.e.**, s. 5.

¹²⁹ **Sıbyân Mekâtibi Hâce Efendilere İ'tâ Olunacak Ta'limât**, 1263, s. 6.

gelindiğinde yayınlanan Maârifî Umûmiye Nizamnâmesi ile kızların 6, erkeklerin 7 yaşında öğretime başlaması mecburi hâle getirilmiştir.¹³⁰

Kur'an-ı Kerim'in öğretilmesi, 1924 yılına kadar sıbyan mektepleri ve ibtidai mekteplerinin birinci sınıfında gerçekleştirilmiştir. Buna göre çocukların okula başlama yaşı, elifbâ öğrenmeye başlama yaşı anlamına da gelmektedir. Ancak 1924 yılında hazırlanan müfredata göre, Kur'an-ı Kerim ve din dersleri 2. sınıftan itibaren başlatılmış ve haftada iki ders olarak düzenlenmiştir. Bütün bu veriler, Osmanlı Devleti'nde ilkokullarda elifbâ öğretiminin 4 ile 8 yaş arasında yapıldığını ortaya koymaktadır. Okula başlama yaşı ile ilgili düzenlemeler, elifbâ yazarlarının da gündemlerinde olan bir konudur. Bazı yazarlar bir çocuğun okula başlama ve elifbâyı öğrenme yaşı olarak 4-5 yaşı uygun bulurken bazıları ise bu yaşı altı, yedi ve sekize kadar çıkarabilmektedirler.

Selim Sabit, *Rehnümâ-i Muallimîn*'de (t.y) çocukların sıbyan mektebine 6 yaşından önce başlatılmaması gerektiğini belirtirken İsmail Gaspıralı, okuma yazma öğretime başlama yaşını 6 ya da 7 olarak kabul etmekte ve bu yaşlardan önce öğretime başlanılmasını uygun görmemektedir.¹³¹

Mehmed Şemseddin de elifbâsında (1316/1899-01) mektebe başlama yaşının 7 olması gerektiğini "Altı yaşını tamamlamayan çocuklarda kuvve-i hafıza noksan olduğundan o yaştan küçük olan çocukları okutmaya başlamamalıdır. Hafızaları zayıf olduğundan okuduklarını belleyemeyecekler ve vücutlarına hastalık gelebilir." cümleleriyle temellendirmeye çalışmaktadır.¹³²

Elifbâ öğretiminin temel bir tahsil olduğunu vurgulayan Mehmed Nuri, *Mükemmel Nev Usûl Elifbâyı Osmânî* (h.1324/1907) isimli eserinde öğrencinin elifbâ öğrenme yaşı ve süresi hakkında şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:

¹³⁰ **Maarifi Umumiye Nizamnamesi**, 1286, s. 1-4.

¹³¹ Selim Sabit, *Rehnümâ-i Muallimîn*, s. 28.; İsmail Gaspıralı, **a.g.e.**, s. 77.

¹³² Mehmed Şemseddin, **a.g.e.**, s. 5.

“(…) Esâs tahsîl olmakla berâber dört beş yaşlarındaki nev-resîdegân-ı vatanın yeni neslinin nihâyet dört beş ay zarfında Kur’ân-ı Kerîm tilâvet ve gazete ve sâ’ir Türkçe âsârı kırâ’at eylemesi ve her bir okuduğunu ezberden yanlışsız yazabilmesi iktidârının te’mîni nokta-i nazarından gâyet kıymetdâr bir eser bulunduğu iddi’â eyler isek bir i’tirâza hedef olmayız zannederiz.”¹³³

Yukarıdaki alıntıda ifade edildiği gibi, 4-5 yaşındaki bir vatan evladının Kur’an-Kerim, gazete ve diğer Türkçe eserleri okuyabileceği ve her okuduğunu da ezberden yanlışsız yazabileceğini iddia edilmektedir. Diğer yandan hazırladığı *Mükemmel Nev Usûl Elifbâyı Osmânî*’nin öğretimde kullanılması hâlinde çocukların 4-5 aylık süre içerisinde yazı yazma ile beraber Kur’an-ı Kerim ve gazete okuyabilecek seviyeye geleceğini belirtmektedir.

Ahmed Fazıl *Tarzı Cedid Üzere Müretteb Osmanlı Elifbâsı* (1310/1893-95) ve Muhammed Eşref *Tecrübeli Elifbâ-yı Osmânî*’de (1328/1913) çocukların 5 yaşından itibaren elifbâ öğrenmeye başlamasını uygun bulmaktadır.¹³⁴ Salih İhsan ise *Osmanlı Lisanı Elifbâsı*’nda (h.1326/1908) öğrenmeye başlama yaşının 7 hatta 8 olması gerektiğini ifade etmektedir. Okula başlama yaşının belirlenmesinde çocukların ruh ve beden gelişimlerinin dikkate alınmasının önemli olduğunu vurgulayarak konuyla ilgili iddialarını aşağıdaki şekilde dile getirmektedir.

“Mektebe başlayacak bir çocuk ak ile karayı seçecek bir sinn (yaş) ve sâle (olgunluk) varmalı, hiç olmazsa yedi, sekiz yaşına basmalıdır. Sayıları sayabilmek, biraz hisâb-i zihniye akıl erdirmek çocukların okuyabilmesine bir mi’yâr (kıstas) olabilir. Bu yaşta bir çocuk okumayı hem çabuk sever, hem de her şeyden kıymetli olan sıhhat ve âfiyetini muhâfaza eder. Fakat dört, beş yaşında iken mektebe verilen bir yavrucağın okuyup yazmaya aklı ermez. Çabuk usanır. Mektep kendine zindân olur. Mektebe gitmemek için bin türlü bahâneler bulur. Okuma yazmayı nâfile, âdetâ öğrenilmez bir şey zanneder. Hocadan nefret eder. Bir lokmayı iyice çiğnemedi yutunca nasıl mi’de hazm edemeyip vücûdu rahatsız, hasta ederse daha dimâğî teşekkül etmemiş bir çocuk da aklının kabûl etmediği şeyleri basmakalıp ezberlemeye mahkûm edilirse elbette beyni yorulur. Sıhhati bozulur. Bu yaşta bulunan çocukların hakkı oyundur. Çocukları vücûdlarının neşv ü nema (büyüyüp gelişmesine) bulmasına yegâne medâr olacak bu sarîh haklarından mahrûm etmek kânûn-ı tabî’atın (tabiat kanunlarına) hilâfına

¹³³ Mehmed Nuri, **a.g.e.**, s. 4.

¹³⁴ Muhammed Eşref, **a.g.e.**, s. 4.; Ahmed Fazıl., **a.g.e.**, s. 5.

hareketdir. Bu halde biz, mektebe başlayacak çocukların lâ-ekal (en aşağı) yedi, sekiz yaşlarında bulunmalarını tavsiye ederiz.”¹³⁵

Yukarıdaki metinde de görüleceği gibi Salih İhsan, çocuğun okula başlamak için sayı sayabilecek, zihinden hesap yapabilecek bilişsel olgunluğa erişmiş olması gerektiğini ifade ederek bu bilişsel olgunluk yaşının 8 olduğunu belirtmektedir. Bu yaştaki çocuğun okumayı ve öğrenmeyi seveceğini ve okuldan sıkılmayacağını; hâlbuki 4-5 yaşındaki çocukların bilişsel gelişimleri henüz yeterince olgunlaşmamış olduğundan okuyup öğrenmenin önemini idrak edemeyeceklerini, mekteplerde verilen eğitimin de o yaş çocuğunun gelişim dönemine uygun olmadığını vurgulamaktadır. Çünkü 4-5 yaşındaki çocukların öğretilenlerin mahiyetini yeterince anlayamayacaklarından ezber yoluna gideceklerini, bunun ise zihinlerini yoracağını ve sağlıklarını olumsuz yönde etkileyeceğini ifade etmektedir. Ona göre 4-5 yaş çocukları oyun oynama evresinde olduğundan onları hakları olan oyundan uzaklaştırmak eşyanın tabiatına aykırıdır. Bu sebeple çocukların okula başlama yaşı 8 olmalıdır.

Hüseyin Fehmi ve Mehmed Galib ise *Feth-i Kırâ’at yâhûd Amelî ve Nazarî Elifbâ-yı Osmânî*’sinin (1328/1913) üç ayda bitirilip verim alınabilmesi için çocukların 7 yaşından küçük olmaması gerektiğini, okumayı öğrenme kabiliyetinin ancak bu yaşlarda gelişebileceğini belirtmektedir.¹³⁶ Mahmud Nedim’de elifbâsında (1332/1914) 5 yaşından 8 yaşına kadar olan çocukların üç ayda Türkçe ve Kur’an okuyabilecek seviyeye geleceğini söylemektedir.¹³⁷

Yukarıda verilen örneklerden de anlaşılacağı gibi elifbâ yazarlarının, Kur’an veya Osmanlıca Türkçesi okumaya başlama yaşı ile ilgili farklı görüşlere sahip oldukları, konuya dair görüşlerin 4-8 yaş aralığında değiştiği görülmektedir.

¹³⁵ Salih İhsan, **Osmanlı Lisânı Elifbâsı**, İstanbul, Matbaa-i Ahmet İhsan, 1326, s. 3.

¹³⁶ Hüseyin Fehmi, Mehmed Galib, **Feth-i Kırâat yahut Amelî ve Nazarî Elifbâ**, İstanbul, Kasbar Matbaası, 1328. s. 2.

¹³⁷ Mahmud Nedim, **Usûl-i Savtiye Üzere Türk Elifbâsı Okutmaktayım**, İstanbul, Kitabhane-i İslam ve Askeri, 1332, s. 4.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ELİFBÂ ÖĞRETİMİNDE KULLANILAN İLKE, YÖNTEM, ARAÇ VE GEREÇLER

Öğretim materyallerinin fiziki yapılarının ilgi çekiciliği ve muhtevisiyatı önemli olduğu kadar bu materyallerin kullanıldığı derslerdeki öğretim ilke ve yöntemleri de önemlidir. İşte bu bölümde çalışmamıza esas alınan elifbâlarda kullanılan öğretim ilkeleri ve yöntemleri ele alınmış, bu kapsamda elifbâlar Osmanlı Türkçesi ve Kur'an öğretilimi; sadece Kur'an öğretilimi için hazırlanan elifbâlar olarak tasnif edilmiştir. Yine bu çerçevede esas alınan elifbâlar, elifbâ öğretiminde kullanılan yöntemlerinden harf, ses ve hece yöntemi esasına göre hazırlanmaları bakımından ele alınmıştır. Ayrıca Kur'an'ın doğru okunabilmesi için bilinmesi gereken tecvid kurallarına, duaların öğretilmesi amacıyla hazırlanan derslere ve elifbâ öğretiminde kullanılan araç ve gereçlere yer verilmiştir.

3.1. Öğretim İlkeleri

Elifbâ öğretiminde arzu edilen verimin alınabilmesi için derslerin bazı ilkeler doğrultusunda yapılması önem arz etmektedir. Her ne kadar elifbâ yazarları eserlerini hazırlarken esas aldıkları ilkelerden bahsetmemiş olsalar da günümüz eğitim bilimlerinin geldiğı açıdan bakıldığında elifbâlarda ayanilik, öğrenciye görelilik ve bilinenden bilinmeyene gibi öğretim ilkelerine riayet edilerek yazıldıkları anlaşılmaktadır.

Tetkik edilen elifbâlarda öne çıkan ayanilik ilkesi, derslerdeki kelime ve kavramların anlaşılır olmasını ve duyu organlarından istifade edilerek öğretim yapılmasını ifade etmektedir. Bu ilkeye göre öğretmen doğru, hızlı ve kolay anlaşılmayı hedeflemelidir.¹ Bu ilkenin elifbâ öğretiminde kullanılması ilk kez 1847

¹ Leyla Küçükahmet, **Öğretimde Planlama ve Değerlendirme**, s. 44-45.; Muhsin Hesapçıoğlu, **Öğretim İlke ve Yöntemleri**, 4. bs., İstanbul, Beta Yay., 1994, 146.; Mehmet Zahit Dirik, **Eğitim**

yılında sıbyan mektepleri hocaları için yayınlanan talimatta önerilmiştir. Bahsi geçen talimatta harflerin isimlerinin ezberlenerek geçilmemesi, şekillerinin öğrencilere anlayacakları ifadelerle izah edilmesinin istenmiştir.²

Elifbâ derslerinde öğrencilerin bildiği dili öğrenmelerinin kolaylığından istifade etmek amacıyla 1856 yılından sonra hazırlanan elifbâlarda önce Osmanlı Türkçesi daha sonra Kur'an öğretimi yapılmaya başlanmıştır. Bu usul hazırlanan yeni elifbâlarda ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Bu sebeple bahsi geçen elifbâlarda önce Osmanlı Türkçesinde kullanılan harflerin öğretildiği daha sonra Arapça kelimelerde geçen harflerin öğretilmesine başlandığı görülmüştür.³ Konuyla ilgili olarak İsmail Gaspıralı, Türkçe kelimelerde kullanılmamaları sebebiyle ط , ذ , ث gibi harflerin Kur'an okumaya geçiş için hazırlanan ikinci bölümde öğretilmesinin hedeflendiğini belirtmiştir.⁴ Benzer şekilde harflerin kolay telaffuzundan istifade edebilmek amacıyla Ahmed Cevad, *Yeni Elifbâ Kur'an Okuyorum* (1328/1910-12) isimli eserinde önce ince sesli harflerin ardından kalın sesli harflerin öğretilmesine yer vermiştir.⁵ Harf öğretimi sırasında harflerin büyük puntolarla yazılması, harflerin tahtaya yazılarak çalışılması, çeşitli materyaller kullanılması; karton ve mukavvalardan harf şekilleri kesilerek çocukların harfleri hissetmesinin sağlanması da açıklık ilkesinin elifbâlara yansımalarındandır.⁶ Ayrıca bazı elifbâlar okuma ve yazmada kolaylık olması amacıyla önce bitişmeyen harflerin daha sonra bitişen harflerin öğretimi yapılmıştır.

Açıklık ilkesi hareke ve işaretlerin öğretiminde de kullanılmıştır. Mesela 1864 yılından sonra hazırlanan elifbâlarda harekeler kadim *Elifbâ*'da olduğu gibi üç

Programları ve Öğrenme- Öğretim İlke ve Yöntemleri, 2. bs., Ankara, Pegem Akademi, 2015, s. 110.

² *Sıbyân Mekâtibi Hâce Efendilere İ'tâ Olunacak Ta'limât*, 1263, s. 3-4.

³ Örnek olarak bkz.: Mehmed Şemseddin, **a.g.e.**, s. 5-6; Ahmed Nazif, **a.g.e.**, s. 2.; Mehmed Nuri, **a.g.e.**, 1324.; İsmail Gaspıralı, **a.g.e.**, s. 4.; Mustafa Şefik, **Resimli Güzel Elifbâ**, s. 3.; Mahmud Nedim, **a.g.e.**, s. 4.; Mustafa Faik, **a.g.e.**, s. 46.

⁴ İsmail Gaspıralı, **a.g.e.**, s. 4.

⁵ Ahmed Cevad, **Yeni Elifbâ Kur'an Okuyorum**, s. 3.

⁶ Örnek olarak bkz.: Ahmed Cevad, **Yeni Elifbâ: Kur'an Okuyorum**, s. 2.; Ahmed Cavid Elifbâsı, **a.g.e.**, s. 18.; İsmail Hakkı, **a.g.e.**, s. 9-14.; M.Şerif, **a.g.e.**, s. 18-39.; Baymur, **a.g.e.**, s. 53-54.; Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi, M.Ö. 1000-M.S. 2012**, s. 209-210.; Ergin, **a.g.e.**, s. 471.; Cavit Binbaşoğlu, **a.g.m.**, **Eğitim ve Bilim**, s. 11.

hareke bir harf üzerine yazılarak değil, her hareke bir harf üzerine yazılarak öğretilmiştir. Bu haliyle hareketler anlaşılmış ve öğretim kolaylaşmıştır.⁷ Ayrıca şeddenin bir harfî iki kere okuttuğu مَثَّ = أُمَّ - أُم - أَثَّ = جُنَّ - جُنَّ gibi örneklerle izah edilmiştir.⁸ Tenvin işaretinin de aslında harfe cezmlî ن harfi eklemek olduğu اُنْ=أُنْ, اِنْ=اُنْ şeklindeki yazılışlar ve ذُ ذُ yazıldığı halde ذُنْ ذُنْ okunur gibi izahlar ile öğretilmiştir. Öte yandan şedde ve tenvin işaretlerinin yukarıdaki örneklerde olduğu gibi görselleştirilerek öğretilmesi tavsiye edilmiştir.⁹

Elifbâlarda göz önünde bulundurulacak diğer bir ilke öğrenciye göreliktir. Öğretimin amacı, çocuğun davranışlarında değişiklik meydana getirmek amacıyla bilgi edinmesini sağlamaktır.¹⁰ Bu sebeple öğretilecek olan bilginin, kullanılan materyalin ve öğretim ilke ve yöntemlerin çocuğun gelişim özelliklerine, ilgi ve ihtiyaçlarına uygun olması gerekmektedir. Çocuğa görelik ilkesi olarak ifade edilen bu anlayış öğretimin temel ilkelerinden biridir. Çocuğa görelik ilkesine göre; öğrencinin öğrenme gücünün ve hızının tanınması, başarı düzeylerini belirleyecek seviye gruplarının oluşturulması, yeteneklerinin farkedilip geliştirilmesi, öğrenmesini engelleyen durumların tespit edilip engellenmesi temel prensiplerdir. Bu ilkeye göre öğretim, öğrencilerin benzerliklerine ve farklılıklarına saygı duyularak planlanmalıdır.¹¹

Tanzimat Dönemi'ne (1839) kadar Osmanlı Devleti'nde çocuk, yetişkinden ayrı bir birey değil, "küçük yetişkin" muamelesi görmekteydi. Dolayısıyla verilen eğitimin ve hazırlanan kitapların çocuğun yaş ve gelişim düzeyine göre olmasından

⁷ Necib, **a.g.e.**, s. 10-11.

⁸ Örnek olarak bkz.: Necib, **a.g.e.**, s. 16, 25.; Mihri, **a.g.e.**, s. 20.; Fazıl, **a.g.e.**, s. 26.; Fikri, **a.g.e.**, s. 8.; Mustafa Hamid, **a.g.e.**, s. 38.; Ali Rıza Efendi, **a.g.e.**, s. 39.; Hıfzı ve Cevad, **a.g.e.**, s. 24.; Ahmed Cevad, **Mûlahhas Yeni Elifbâ**, s. 41.; Fehmi ve Galib, **a.g.e.**, s. 30.; Mehmed Salih, **a.g.e.**, s. 26.

⁹ Örnek olarak bkz.: Necib, **a.g.e.**, s. 6.; Mehmed Cevdet, **a.g.e.**, s. 76.; Tirnovalı Muhammed Nuri, **a.g.e.**, s. 44, 45.; Mihri, **a.g.e.**, s. 27.; Ahmed Fazıl, **a.g.e.**, s. 43.; **Darüşşafaka Elifbâsı**, s. 16-17. Selanikli Tefvik, **a.g.e.**, s. 4-11.; Fikri, **a.g.e.**, s. 42.; Fehmi ve Galib, **a.g.e.**, s. 32.; Mahmud Nedim, **a.g.e.**, s. 3-4.

¹⁰ Yusuf Budak, "Temel Kavramlar", **Öğretim İlke ve Yöntemleri**, ed. Yusuf Budak, 2. bs., Ankara, Pegem Akademi, 2016, s. 14.

¹¹ Küçükahmet, **a.g.e.**, s. 43.; Hesapçıoğlu, **a.g.e.**, s. 152.; Dirik, **a.g.e.**, s. 108.

ziyade, öğretilmek istenen konuyu aktarması önemliydi.¹² Birinci bölümde de ifade edildiği gibi 1824 yılında yayınlanan Talim-i Sıbyan Hakkında Ferman-ı Ali’de ilk kez çocukların, çocuk oldukları vurgulanmış ve uygulanma imkânı olmamakla birlikte okuldan alınıp işe gönderilmeleri yasaklanmıştır.¹³ 1838 yılına gelindiğinde Meclîs-i Umûr-ı Nâfia tarafından hazırlanan raporla çocukların kişisel özelliklerine dikkat çekilmiş ve mahalle mekteplerinde uygulanan eğitim öğretim faaliyetleri eleştirilmiştir.¹⁴ 1847 yılında sıbyan mektebi hocaları için yayınlanan tâlimatnâmede derslerde yapılacak olan açıklamaların çocuğun anlayabileceği; diğer bir ifadeyle gelişim özelliklerine uygun bir şekilde olması gerektiği üzerinde durulmuş, çocuğun doğasından istifade edilerek ders işlenmesi tavsiye edilmiştir. Ayrıca çocukların yazı yazmayı sevdikleri ifade edilerek, elifbâ öğretimi sırasında çocuklara yazı yazdırılmasının çocukların hem fitratı gereği ilgisini çekeceği hem de öğrenmeyi kolaylaştıracağı belirtilmiştir.¹⁵ Söz konusu rapor ve fermanlar, sıbyan mekteplerindeki derslerin öğrencilerin gelişim basamaklarına uygun şekilde yapılması gerektiği yönündeki çabaların bir sonucu olarak görülebilir. Ayrıca rapor ve fermanlarda yazıldıkları dönemin aksine, öğrenciyi ön planda tutmaları dikkat çekmektedir. Bu bakış açısı, derslerde kullanılan elifbâları da etkilemiş ve yüzyıllardır kullanıldığı kabul edilen kadim *Elifbâ*’nın dışında yeni elifbâlar hazırlanmaya başlamıştır. Daha önceden de ifade edildiği gibi elifbâlar, sıbyan mekteplerinin birinci senesinde mektebe yeni başlayan, 4-7 yaş aralığındaki çocuklara Kur’an ve Osmanlı Türkçesi öğretmek amacıyla hazırlanmıştır. Bahis konusu bu elifbâlar öğrenciye görelilik ilkesi bağlamında değerlendirildiğinde harflerin, hareke ve işaretlerin öğretimi açısından gelişim kaydedildiği belirlenmiştir.

Harflerin gruplandırılarak öğretilmesi: İncelenen elifbâların bazıları, 4-7 yaş aralığında çocuklar için görsel olarak karmaşık, içerik olarak yoğundur.¹⁶ Mesela,

¹² Cüneyd Okay, **Osmanlı Çocuk Hayatından Yenileşmeler (1850-1900)**, İstanbul, Kırkambar Yayınları, 1998, s. 28.; Orhan Okay, “Edebiyat Dünyasında Çocuk”, **Çocuk Edebiyatı Yıllığı**, İstanbul: Gökyüzü Yay., 1987, s. 61.

¹³ Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, s. 278.

¹⁴ Mahmud Cevad, **a.g.e.**, s. 8-10.

¹⁵ **Sıbyân Mekâtibi Hâce Efendilere İ’tâ Olunacak Ta’lîmât**, s. 3-4.

¹⁶ Örnek olarak bkz.: Haydar ve Hıfzı, **a.g.e.**, s. 2-10.; İsmail Gaspıralı, **a.g.e.**, s. 2-25; Abdi Kamil, **a.g.e.**, s. 15-25.; Ahmed Hamdi, **Rehnümâ-i Kırâat yahud Yeni Elifbâ**, y.y., 1322, s. 10-20.

kadim *Elifbâ* dâhil olmak üzere pek çok elifbâda harflerin tamamı bir derste verilmiştir. Öğrencilerin bütün harfleri bir derste öğrenmeleri mümkün olmadığından bazı yazarlar, bu sayfayı öğrencinin öğrenme hızına göre gruplandırarak öğretme yoluna gitmişlerdir.¹⁷ 1860'lı yıllardan itibaren ise tamamı ilk sayfada verilen harflerin, gruplandırılarak öğretilmesi elifbâlara yansımaya başlamıştır.¹⁸

İsmail Gaspıralı ise 1890 yılında hazırladığı *Hâce-i Sıbyân*'da harflerin tamamını ilk sayfada vermek yerine gruplandırarak ve seslerine vurgu yaparak öğretmeyi hedeflemiştir. Böylece harflerin şekillerinin ve seslerinin öğrenilmesini zamana yaymıştır. Aynı zamanda elifbâdaki okumaların azdan çoğa ve kolaydan zora doğru verilmesinin uygun olduğunu belirtilmiş ve öğrencinin gözünü korkutmamak için okuma sırasındaki usul ve şartların azar azar öğretilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bir ders öğrenilmeden diğer derse geçilmemesini öneren yazar, elifbâdaki örneklerin öğrenmek için yeterli olmaması durumunda, hoca tarafından benzer nitelikte örnek okumalar yaptırılması tavsiye etmiştir.¹⁹

1890 yılından sonra ses yöntemi esasına göre hazırlanmaya başlayan elifbâlardaki harflerin tek tek öğretilmesi çocuk açısından öğrenmeyi kolaylaştıracak bir uygulamadır. Harflerin şekilleri öğretilirken başta, ortada ve sonda yazılışlarının verildiği karmaşık sayfalar yerine harflerin hiç değişmeyen kısımlarının öğretilmesi de bu ilkenin elifbâlardaki bir tezahürü niteliğindedir.²⁰

Ahmed Cavid Elifbâ'sında (h.1325/1907) ise harfleri büyük puntolarla yazılmış ve tamamı için iki ders ayrılmıştır. Bu dersin nasıl işleneceğine dair dipnotta; “Birinci ve ikinci dersler şakirdanın (öğrencinin) istidatlarına göre birkaç derse taksim olunup ta’lim edilmesi muallim efendilerin görüşlerine bırakılmıştır.”

¹⁷ Örnek olarak bkz.: Selim Sabit, *Rehnümâ-i Muallimîn*, s. 18.; Selim Sabit, *Elifbâ-yı Osmânî*, s. 4.; Selim Sabit, *Risâle-i Elifbâiyye*, s. 2.; Ahmed Fazıl, *a.g.e.*, s. 22.; Azmi, *a.g.e.*, s. 2, 7.; Ahmed Nazif, *a.g.e.*, s. 3.

¹⁸ Örnek olarak bkz.: Tahsin, *a.g.e.*, s. 14-19.; Eğinli Mehmed Nuri, *a.g.e.*, s. 1-2.; Mehmed Nuri, *a.g.e.*, s. 10-13.

¹⁹ İsmail Gaspıralı, *a.g.e.*, s. 5.

²⁰ Örnek olarak bkz.: Mehmed Masum, *Usûl-i Savtiyye*, 13.; Ali İrfan, *a.g.e.*, s. 3, 16, 37-38.; M. Şerif, *a.g.e.*, s. 39.

açıklamasına yer verilmiştir. Harf yöntemi esasına göre hazırlanan bazı elifbâlarda da harflerin muallim tarafından çocukların kabiliyetlerine ve öğrenme hızlarına göre daha fazla derse bölünebileceği de ifade edilmiştir.²¹

Hareke ve işaretlerin aşama aşama öğretilmesi: Harf yöntemi esasına göre hazırlanan elifbâlarda harekeli harften heceye, heceden kelimeye doğru bir süreçle okuma öğretilmektedir. Bu bilgidен hareketle kadim *Elifbâ*'nın hareke öğretim sayfasında her bir harfin üzerine üstün, esre ve ötre yazılarak tüm harekeli okumalar aynı sayfada öğretilmek istenmiştir. Görsel olarak karmaşık olan bu dersin öğretimini kolaylaştırmak için ileride ayrıntılı olarak işlenecek olan heceleme yaptırılmış böylece öğrencilere kolaylık sağlanmak istenmiştir. Fakat uygulamanın zaman içinde kolaylaştırmak yerine öğrenmeyi daha da zorlaştırdığı görülmüştür.²²

Konuyla ilgili olarak *Tarz-ı Cedid Üzere Müretteb Osmanlı Elifbâsı*'nda (1310/1893-95) 4-5 yaşında çocuklar ile hiç Türkçe bilmeyenlere üç dört ayda Kur'an ve Osmanlı Türkçesi okuma öğretilebileceğine dair açıklamalar bulunmaktadır. Elifbâda harfler, beşer beşer ayrılarak 14 derse bölünmüş, tek bir harf üzerine yazılan üstün, esre ve ötre hareketinin öğretimi için 6 ders, tek heceli cezm hareketinin öğretimi için ise 5 ders ayrılmıştır. Yazılan harf ve hecelerin açık ve anlaşılır olması, yeni öğrenilen konu ile ilgili okuma metinlerinin fazla ve uzun olmaması öğrencilerin sıkılmadan ve dikkatleri dağılmadan derslerini öğrenebilmeleri açısından önemlidir.²³

Ali Rıza Efendi'nin *Mükemmel Elifbâ-yı Osmân*'sinde (1314/1899), hareke öğretimi tablolarının altına "Bu harfler çocuklara ibtida (başlangıçta) bir satır, biraz kuvvet hâsıl olunca iki satır ve nihayet üç satır verilip ziyade verilmemeli" uyarısı yapılmaktadır. Yazarın bu uyarısından, hareke öğretimi sırasında öğrencilerin yeni öğrendikleri hareketleri pekiştirmeleri için zaman ihtiyaçları olduğu anlaşılmaktadır.

²¹ Ahmed Cavid, **a.g.e.**, s. 18.; Ayrıca bkz: Ahmed Fazıl, **a.g.e.**, s. 22.; Tahsin, **a.g.e.**, s. 14-19.; Eğinli Mehmed Nuri, **Elifbâ**, İstanbul, Cemal Efendi Matbaası, 1316, s. 1-2.; Mehmed Nuri, **a.g.e.**, s. 10-13.

²² Ayrıntılı bilgi için bkz. tezin 147-163. sayfaları.

²³ Ahmed Fazıl, **Tarzı Cedid Üzere Osmanlı Elifbâsı**, s. 9-16.

Başlangıçta bir satır ders yeterli görülüp, ilerleyen derslerde iki veya üç satıra çıkılabileceği ifade edilmiş, ancak üç satırdan fazlasının öğrenciye uygun olmadığını belirtilmiştir.²⁴

Bireysel Farklılıklara Göre Öğretim Yapılması: Elifbâ öğretimi sırasında hızlı öğrenen çocuklar için özel çalışmalar, yavaş öğrenenler için ilave alıştırmalar yapılması harf öğretiminde izlenen diğer bir yoldur. Bununla ilgili Ahmed Edib ve Veled Çelebi öğrencilerin Kur'an'ı daha güzel okumaları için *Kur'an-ı Kerim Tilavetine Medhal* (1339/1921-23) isimli bir eser hazırlamışlardır. Bu eserde hemze ile ilgili açıklamalara yer verilmiş ve bu açıklamaların normal Kur'an okuyucularına ağır geleceğine ve gereksiz olacağına dikkat çekilerek bu örneklerin hocalar ve zeki çocuklar için olduğu ifade edilmiştir.²⁵ Azmi ise *Elifbâ*'sında (1312/1897) çocukların harfleri kendi kendilerine öğrenemeyeceklerini; bunun ancak öğretmen maharetiyle olabileceğini ve bu hususta öğretmenlerin çok çaba sarfetmesi gerektiğini vurgulamıştır. Diğer yandan ders sırasında öğretmenlerin tahta önünde hazır ve ayakta olması gerektiğini belirtmiş öğrencilerin sıra ile tahtaya kaldırılmasını ve onlara yazı yazdırılmasını tavsiye etmiştir.²⁶

İncelenen elifbâlarda bilinenden bilinmeyene ilkesinin de dikkate alındığı görülmüştür. Öğrenciye önceden öğrendiği bilgilerden hareketle yeni bilgiler öğretilmesi günümüzde bilinenden bilinmeyene ilkesi olarak isimlendirilmektedir.²⁷ Zira öğrencinin öğrendiği bilgilerden başlayarak yeni bilgiler öğrenmesi, öğrenmeyi kolaylaştırmasının yanı sıra öğrendiği bilgilerin anlamlı hale gelmesi açısından da önemlidir.²⁸ İncelenen elifbâlarda harf öğretimi sırasında elifbâda yer verilen bitki, hayvan ve çeşitli nesnelerin isimleri ile harflerin sesleri arasında ilişki kurulması bu ilke bağlamında değerlendirilebilir. Zira tavşanı tanıyan ve resmini gören çocuğun o sayfada öğretilmek istenen harfi daha kolay öğreneceği düşünülmektedir. Bu husus

²⁴ Ali Rıza Efendi, **a.g.e.**, s. 13.

²⁵ Edib ve Çelebi, **Kur'an-ı Kerim Tilavetine Medhal**, s. 24.

²⁶ Azmi, **a.g.e.**, s. 1.

²⁷ Küçükahmet, **a.g.e.**, s. 44.; Cavit Binbaşıoğlu, **Eğitim Psikolojisi**, 9. bs., Ankara, Yargıcı Matbaası, 1995, s. 263.

²⁸ Dirik, **a.g.e.**, s. 110.

birçok elifbâda yer almaktadır.²⁹ Ayrıca birbirine benzeyen harfler nokta sayıları ve yerleri belirtilerek ح harfinin noktası yok, ح harfinin karnında noktası var, ح harfinin üzerinde noktası var örneklerinde olduğu gibi bazı tanımlamalarla öğretilmektedir.³⁰ Ayrıca harflerinin seslerinin öğretimi sırasında bilinenden bilinmeyene kolay ulaşılması sebebiyle öğrencilerin duyduğu veya günlük hayatta kullandıkları “ahh, vayy, vızzz gibi” doğal seslerden istifade edilmektedir.³¹

Hareke ve işaretleri önceden öğrendikleri bilgilerden hareketle öğretmeyi hedefleyen elifbâlar bulunmaktadır. Mesela ilk olarak üstün, esre ve ötre hareke öğretildiyse imlâ harfleri öğretilirken bu harflere atıf yapılmış; önce imlâ harfleri öğretildiyse üstün, esre ve ötre imlâ harfleri örnek gösterilerek öğretilmesi yolu izlenmiştir.³² Benzer şekilde elifbâlarda şedde işaretinin bir cezm ve bir harekeden oluştuğu görsel olarak ifade edilmiş ve kelimenin ilk olarak cezm daha sonra üzerinde bulunan harekenin sesi ile okunduğu belirtilmiştir.³³

3.2. Genel Öğretim Yöntemleri

Elifbâ derslerinde usul-i cedit hareketine kadar elifbâ öğretimi genellikle anlatım, gösterip yaptırma ve bireysel öğretim yöntemi kullanılarak yapılmaktayken usul-i cedit hareketiyle beraber kullanılan yöntemlerin çeşitlendiği anlaşılmaktadır. Bu yöntemler, başta grup çalışması olmak üzere, düz anlatım, soru cevap, yazarak ve hikâye anlatımı yoluyla öğretimdir. Yazarlar, hazırladıkları elifbâlarının öğretiminde

²⁹ Örnek olarak bkz.: Ahmed Şükrü, **a.g.e.**, s. 14.; Abdülkadir, **a.g.e.**, s. 8.; Kemal, **Elmas Elifbâ**, 1337, s. 14, 34.; Ali İrfan, **Son Elifbâ-yı Osmânî**, Dersâadet, Şems Matbbası, 1328, s. 7-31.; Fikri, **a.g.e.**, s. 12.; Ahmed Şükrü, **a.g.e.**, s. 8-14.; Ahmed Cevad, **Mûlahhas Yeni Elifbâ Okuyorum**, s. 3-19.; Mehmed Hilmi, **a.g.e.**, s. 7-18.; Mehmed Halid, **Talim’ul Kur’an**, s. 3-24.; Haydar ve Hıfzı, **a.g.e.**, 3-32.

³⁰ Örnek olarak bkz.: Muhammed Raşid, **a.g.e.**, s. 4.; Necib, **a.g.e.**, s. 9-10.; Ali Hıfzı, **a.g.e.**, s. 4.; Abdi Kamil, **a.g.e.**, s. 5.; Ali Rıza Efendi, **a.g.e.**, s. 14.; Mehmed Nuri, **a.g.e.**, s. 13-14.; Ahmed Fazıl, **a.g.e.**, s. 8.; Muhammed b. Muhammed, **a.g.e.**, s. 5.; Ş. Sami, **Küçük Elifbâ**, 4. bs., İstanbul, Karabet Matbaası, 1311, s. 5-7.; Ahmed Nazif, **a.g.e.**, s. 5.

³¹ Mehmed Masum, **Usûl-i Savtiyye**, s. 10-13.

³² Örnek olarak bkz.: Salih İhsan, **a.g.e.**, s. 33.; Mehmed Ali Harputi, **a.g.e.**, s. 6.; Abdülkadir, **a.g.e.**, s. 15-16.

³³ Örnek olarak bkz.: Necib, **a.g.e.**, s. 6.; Mehmed Cevdet, **a.g.e.**, s. 76.; Tirnovalı Muhammed Nuri, **a.g.e.**, s. 44, 45.; Mihri, **a.g.e.**, s. 27.; Ahmed Fazıl, **a.g.e.**, s. 43.; **Darüşşafaka Elifbâsı**, s. 16-17. Selanikli Tefvik, **a.g.e.**, s. 4-11.; Fikri, **a.g.e.**, s. 42.; Fehmi ve Galib, **a.g.e.**, s. 32.; Mahmud Nedim, **a.g.e.**, s. 3-4.; Ali Hıfzı, **a.g.e.**, s. 9,10,26.; Hıfzı ve Cevad, **a.g.e.**, s. 16-19.; Mustafa Şefik, **a.g.e.**, s. 4-6.; Muhammed Hanefi, **a.g.e.**, s. 16.; Demir Hafız Mehmed, **a.g.e.**, s. 4.

uygulanacak olan yöntemleri, önsözlerde, konuların öğretimi sırasında öğretmenlere yapılan sayfa sonu yönlendirmelerinde ve elifbâlarının daha etkili kullanılması amacıyla hazırlanan öğretmen kılavuzlarında açıklamışlardır. Söz konusu yöntemleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

3.2.1. Bireysel Çalışma Yöntemi

Sıbyan mekteplerinin belirli bir kayıt döneminin olmaması derslerde öğrencilerin seviyelerinin birbirinden farklı olmasını beraberinde getirmekteydi. Ayrıca sınıflarda levha ve yazı tahtası gibi öğrencilerin dikkatini bir noktaya toplayacak araç gereç ve görsel malzemelerin bulunmaması derslerdeki verimi olumsuz etkilemekteydi. Bu sebeple dersler öğrencilerin teker teker çağrılarak okutulmasıyla; diğer bir ifade ile usûl-i infirâdiye (bireysel yöntem) kullanılarak yapılmaktaydı. Az öğrencinin olduğu sınıflarda uygulanabilecek olan bu yöntem, kalabalık sınıflarda ciddi zaman kaybına, sınıf içi disiplinin bozulmasına, öğrencilerin kontrollerinin kaybedilmesine ve motivasyon kaybına sebep olmaktaydı.³⁴

Bu husus 17. yüzyılın ortalarından itibaren hazırlanan eserlerde dile getirilmeye başlanmıştır. Konuyla ilgili olarak 1261/1845 yılında yazılan *Nevhatü'l-Uşşâk* isimli eserin sahibi Mehmet Efendi; “Oturdular çû tertib üzre sıbyân, kimi hece okurdu kimi Kur'an, önümde her biri tekrar iderdi, alub dersini yerine giderdi” cümleleriyle sıbyan mekteplerinde öğrencilerin hocanın önünde düzen ve tertip üzere oturduklarını, kimilerinin elifbâ okurken kimilerinin Kur'an okuduğunu; yani birbirlerinden farklı derslerde olduklarını vurgulamıştır. Bununla birlikte hocanın her bir öğrenciyle ayrı ayrı ilgilendiğini belirterek bireysel olarak ders aldıklarını anlatmıştır.³⁵ Bireysel yöntemle öğretimin 19. yüzyılın sonlarına kadar devam ettiği ve bu yöntemin sınıf bütünlüğü sağlanamaması sebebiyle derslerin verimsiz geçtiği

³⁴ Selim Sabit Efendi, **Rehnümâ-i Muallimîn**, 1870, s. 5-6.; Hasan Sabri Ayvazof, **Usûl-i Tedris ve Talim-i Terbiye**, Bahariye Matbaası, 1906, s. 11.

³⁵ Mehmed bin Receb, **Nevhatü'l-Uşşâk**, İstanbul, 1261, s. 16.

sıbyan mektepleri ile ilgili yazılan raporlarda ve söz konusu döneme dair hatıratlarda yer almıştır.³⁶

3.2.2. Grup Çalışması Yöntemi

Usul-i cedid hareketinin etkisi ile sıbyan mekteplerinde yapılmaya çalışılan yeniliklerden biri de sınıflara levha ve yazı tahtası gibi araç gereçlerin getirilmesidir. Bu yenilik sayesinde elifbâ öğretimi sırasında kullanılan usul değişmekte ve usul-i ictimaiye (toplu yöntem) kullanılarak öğretim yapılmaya başlanmaktadır. Bu usulde hoca mektepte bulunan öğrencileri seviyelerine göre sınıflandırarak ders yapmaktadır. Sınıflar öğrencilerin yaş ve kabiliyetlerine göre değil de derslerine göre teşkil edildiğinden bu usul, bazı öğrencilerin dersten yeterince istifade edememesi sonucunu doğurabilmektedir. Öte yandan topluca ders yapılırken bir öğrenciye sorulan soru ve verilen cevaptan diğer öğrenciler de istifade edeceği için zaman ve enerji tasarrufu sağlamaktadır.³⁷

Elifbâ öğretimi uygulanan grup çalışması yönteminde, hoca sınıfta bulunan levha veya tahtayı aktif olarak kullanmakta, yazıdan istifade etmektedir. Konuyla ilgili elifbâlarda grup olarak ders yapılmasına yönelik hocaları yönlendirmek üzere notlar bulunmaktadır.³⁸

3.2.3. Gösterip Yaptırma Yöntemi

Elifbâ öğretiminde uygulanan gösterip yaptırma yöntemi, öğretilmek istenen dersin önce hoca ardından öğrenciler tarafından da seslendirilmesidir. Bu yöntemde uzun izahlar yapmak yerine okuyuşun nasıl yapıldığı gösterilir böylelikle hem daha iyi öğrenme sağlanır hem de geri dönüt alma imkânı olduğu için hatalar hemen

³⁶ Mahmud Cevad, **a.g.e.**, s. 8-13.; Ayrıca bkz.: Ahmet Rasim, **Falaka**, Haz. Sabri Koz, İstanbul, Arba Yay., 1987, s. 21-44.; Hasan Ali Yücel, **Geçtiğim Günlerden**, İstanbul, İletişim Yay., 1990, s. 34-44.

³⁷ Selim Sabit, **Rehnümâ-i Muallimîn**, s. 6.; Hasan Sabri Ayvazof, **a.g.e.**, s. 12.

³⁸ Örnek olarak bkz.: Selim Sabit, **Rehnümâ-i Muallimîn**, s. 10-15.; Tırnovalı Muhammed Nuri, **a.g.e.**, s. 3-7.; Abdullah Vehbi, **a.g.e.**, s. 9-10.; Mehmed Ali Harputi, **a.g.e.**, s. 2-5.; Abdulkadir, **a.g.e.**, s. 7.; Mehmed Hilmi, **a.g.e.**, s. 6.

düzeltilir. Aynı zamanda görme ve işitme duyusu aynı anda kullanıldığı için diğer yöntemlere göre daha fazla verim elde edilir. Özellikle elifbâ öğretiminin bir ses öğretimi olduğu düşünüldüğünde öğrencilerin “alıştırma ve uygulama yaptırarak öğrenmesi çok önemlidir.”³⁹ Zira öğrenilecek olan metnin nasıl seslendirildiğini duymamış olan bir öğrencinin, metni doğru seslerle okuması zordur. Bununla beraber, öğrencinin okunacak olan metni önce öğretmeninden duyup daha sonra seslendirdiğinde daha doğru sesler çıkaracağı açıktır. Öte yandan İslam tarihine bakıldığında bu yöntemin, ilk Kur’an öğretim yöntemi olduğu bilinen bir gerçektir. Hz. Muhammed, vahiy meleği Cebrail’den Kur’an ayetlerini sema (işitme, dinleme) yolu ile öğrenmiş, duyduğu ayetleri arkadaşlarına ve her yıl Ramazan ayında Cebrail’e arz (göstermek, ibraz etmek) yolu ile aktarmıştır. Aynı zamanda öğretmenin öğrenilecek olan metni seslendirmesinin hemen ardından öğrencinin hocasına okuması usulü de, eda (yerine getirme) olarak ifade edilmiştir ki günümüzde gösterip yaptırma yöntemi olarak isimlendirilmektedir.⁴⁰

Elifbâ öğretiminde bu yöntemin kullanılması, daha önce ayrıntılı olarak izah edildiği gibi 1847 yılında sıbyan mektebi hocaları için yayınlanan talimat ve 1865 yılında Selim Sabit tarafından hazırlanan *Rehnümâ-i Muallimîn* (t.y) isimli öğretmen kitabında önerilmiştir. Bu iki metinde derslerin önce hoca sonra da öğrenci tarafından seslendirilmesi tavsiye edilmiştir.⁴¹ Ayrıca Ahmet Rasim’in (1864-1932) ilk dersini anlattığı hatıratında harf öğretiminde hocasının kullandığı yöntemi şu şekilde uyguladığını anlatmaktadır:

“Cüzümü çıkardım. Elifbânın yaprakları bir tarafta tavus tüyleri bir tarafta:

Hoca: Elif

Öğrenci: Elif

-Be

-Be

³⁹ Mehmet Zeki Aydın, **Din Öğretiminde Yöntemler**, Ankara, Nobel Yay., 2004, s. 194-195.; Nurullah Altaş, **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi**, Ankara, Nobel, 2001, s. 102-103.; Hesapçioğlu, **a.g.e.**, s. 229.; Leyla Küçükahmet, **a.g.e.**, s. 63.; Mustafa Öcal, **Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar**, Ankara, TDV Yay., 1990, s. 266.

⁴⁰ Necati Tetik, **Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Ta’limi**, Ankara, İşaret Yay., 1990, s. 92-99.

⁴¹ **Sıbyan Mekatibi Hâce Efendilere İta Olunacak Tâlimat**, 1263, s. 3-4.; Selim Sabit, **Rehnümâ-i Muallimîn**, s. 10-15.

-Te
-Te
-Se
-Se

Cim’de durduk. O günlük dersim buydu. Ders bitince hoca bana dedi ki:
-Dersin bu kadar. (...). Anladın a. (...). Annene söyle. Sana bizim
mektepteki elifbâlar gibi bir elifbâ alsın.”⁴²

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı gibi Rasim, harfleri önce hocanın sonra kendisinin seslendirdiğini ifade etmekte ve hocanın ilk ders için kendisine yalnızca dört harfi ödev olarak verdiğini söylemektedir. Ayrıca devam ettiği mektepte hocanın mektepte kullanılan elifbâdan almasını istemesinden derslerde bütünlüğü sağlamak amacıyla tüm sınıfın aynı elifbâyı kullandığı anlaşılmaktadır. Yine aynı şekilde ilk dersle ilgili anısını anlatan Hasan Âli Yücel (1897-1961) de ilk derste harflerin tamamını önce hoca, sonra kendisi olmak üzere üç kez okuduklarını ardından hocanın tüm harfleri kendisine ödev olarak verdiğini ifade etmektedir.⁴³ Harf ve hareketlerin seslerinin öğretiminin yanı sıra şekillerinin öğretimi sırasında da gösterip yaptırma yöntemi kullanılmıştır. Harflerin ve hareketlerin şekillerinin önce hoca sonra da öğrenciler tarafından yazılması bu yönteme örnek olarak verilebilir.⁴⁴

3.2.4. Düz Anlatım Yöntemi

Bilgi vermek amacıyla öğretmenin anlattığı, öğrencinin ise dinlediği yöntemdir. En eski ve en çok kullanılan yöntemlerden olan düz anlatım, derse giriş sırasında, bir konu aktarılırken veya özetlenirken kullanılmaktadır. Tek başına kullanıldığında öğrenciyi pasifleştirdiği, hazırcılığa ve ezberciliğe alıştırdığı için önerilmemektedir.⁴⁵ Ancak diğer yöntemlerle birlikte kullanıldığında verimli bir ders işlenmesine yardımcı olmaktadır. Daha önceden ayrıntılı olarak izah edilen 1847 yılında sıbyan hocaları için hazırlanan tâlimatnâmede gösterip yaptırma yönteminin yanı sıra düz anlatım yönteminin de kullanılması önerilmiştir. Talimatta harfler fetha

⁴² Rasim, **a.g.e.**, s. 21-44.

⁴³ Yücel, **a.g.e.**, s. 34-44.; Benzer hatıralar için bkz.: Kara ve Birinci, **a.g.e.**, s. 259, 268, 303, 376.

⁴⁴ Örnek olarak bkz.: Tahsin, **a.g.e.**, 2-6.; Abdullah Vehbi, **a.g.e.**, s. 23.; Mehmed Halid, **Kur’an Muallimi**, s. 4.

⁴⁵ Beyza Bilgin, Mualla Selçuk, **Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri**, Ankara, Akid Yayıncılık, 1991, s. 109-11.; Mehmet Faruk Bayraktar, **İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri**, 6. bs., İstanbul, İFAV., 2007, s. 176-178.; Nurullah Altaş, **a.g.e.**, s. 72-75.; Aydın, **a.g.e.**, s. 85-88.

hareke ile ج'e kadar okunduktan sonra "Şekl-i / böyledir ve bu harfe الف derler" şeklinde tüm harflerle ilgili çocukların anlayabileceği ifadelerle açıklamalar yapılması istenmiştir.⁴⁶ Aynı şekilde Selim Sabit'in *Rehñümâ-i Muallimîn* (t.y) isimli öğretmen kitabında, harflerin şekillerinin özellikleri ve diğer harflerden ayrılan yönleri üzerinde öğrencilere bilgi verilmiştir.⁴⁷

Anlatım yöntemi genellikle harflerin tanıtımı, hareke ve işaretlerin öğretiminde benimsenmiştir. Kadim *Elifbâ*'dan sonra hazırlanan ilk elifbâların bazılarında öğretmenlere yönelik bilgi içerikli notlar bulunmaktadır.⁴⁸ Bu notlarda, harflerin şekilleri, bitişme özellikleri, harekelerin harflere verdiği sesler gibi konular yer almaktadır. Böylelikle yazarlar, hem elifbâyı okutacak öğretmenin bilgilerini tazelemekte hem de öğrenciye konuyu nasıl aktaracağına dair yönlendirmeler yapmaktadır. Ancak ilerleyen yıllarda hazırlanan elifbâlarda genellikle bu tür bilgi içerikli metinlere sadece önsözlerde yer vermeye başlanmıştır.⁴⁹

Salih İhsan'ın, *Osmanlı Lisanı Elifbâsı*'nda (h.1326/1908) dersin öğretimi sırasında giriş mahiyetinde anlatım yöntemi, geri dönüt alabilmek amacıyla da soru-cevap yöntemi; nadiren de, harf ve heceleri okuturken gösterip yaptırma yöntemini kullandığı görülmektedir. Konuyla ilgili elifbâdaki 12. ders şöyledir:

"ى harfî iki harfîn arasına girecek olursa şöyle (ى) dış gibi yazılır, iki tarafına gelecek harfler uçlarına eklenebilir. Baştan olanları bilerseniz kuyrukları kesik olur. Nihayetinden bitişecekler olduğu gibi hiç bozulmadan yazılır. Yalnız ع , غ harflerinin ağızları şöyle (ع , غ) kapalı olur. ب , ت , ث , پ harfleri de ortada tıpkı (ى) gibi yazılır. İşte bu kadar! Şunları okuyunuz."⁵⁰

Yukarıdaki örnek ders sunumunda da anlaşılacağı gibi yazar, harflerin bitişirken aldığı şekilleri, anlatım yöntemini kullanarak öğrencilerine aktarmaktadır. ع , غ , ب , ت , ث , پ harflerinin kelime ortasında bir dış üzerine yazıldığını,

⁴⁶ Sıbyan Mekatibi Hâce Efendilere İta Olunacak Tâlimat, 1263, s. 3-4.

⁴⁷ Selim Sabit, *Rehñümâ-i Muallimîn*, s. 13.

⁴⁸ Örnek olarak bkz.: Mehmed Rüşdî, *a.g.e.*, s. 8-10.; Mehmed Raşid bin Halil, *a.g.e.*, s. 3-41.; Mehmed Cevdet, *a.g.e.*, s. 4-8.; Necib, *Elifbâ-yı Osmânî*, s. 1-4.

⁴⁹ Örnek olarak bkz.: Necib, *a.g.e.*, s. 1-6.; Selim Sabit, *Elifbâ-yı* s. 2-6.; Ahmed Cavid, *a.g.e.*, s. 6-15.

⁵⁰ Salih İhsan, *a.g.e.*, s. 32.

harflerinin ise sondan bitişirken ağızlarının kapalı olarak yazıldığını aktardıktan sonra, örnek kelimeleri kendisi hiç okumadan, doğrudan öğrencilerin okumasını istemektedir.⁵¹

Abdullah Vehbi, *Usûl-i İbtidai yahud Muallimlere Rehnüma* (1315/1899) isimli öğretmen kılavuzunda, hareketlerin öğretimi sırasında öncelikle bir harfin tahtaya yazılıp üzerine öğretilecek olan hareketin çizilmesini önermektedir. Ardından mesela üstün hareke için “Bu harfin ismi üstündür. Harfi ‘ب’ diye okutur. ‘ب’ üstün ب demeyecekler, sadece ‘ب’ diyecekler” şeklinde açıklamalar yapılarak konunun öğretilmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁵²

3.3.5. Soru Cevap Yöntemi

Öğretmenin, öğrencileri aktif hale getirmek, konuyu pekiştirmek ve ezberciliği ortadan kaldırmak amacıyla ders sırasında öğrencilere hazırladığı soruları sorması ile yapılan öğretim yöntemidir. Sorular, bilgi aktarmak, öğrencinin konuyu ne kadar kavradığı öğrenmek ve alınan cevaplardan yola çıkılarak öğrencinin ilgi, bilgi ve ihtiyaçları belirlemek amacıyla hazırlanmaktadır. Sorular sadece konuyu tekrarlamayı değil aynı zamanda düşünmeyi de sağlamalıdır.⁵³

Selim Sabit, *Rehnümâ-i Muallimîn*’de öğretilecek olan ders çocuklara aktarıldıktan sonra dersin ne kadar kavrandığını anlamak amacıyla sorular yöneltilmesini önermiştir. Mesela, “Heceleme ve Okumanın Öğretim Şekli” başlıklı konunun ardından şu soruların öğrencilere sorulmasını tavsiye etmiştir.

“Harekât-ı selase (üç hareke) ile (ب) harfinasıl tehecci olunur (hecelenir)?
Hurûf-ı imlâ ile (ج) harfî nasıl hecelenir?
(س) harfinin (ص) harfinin sadaca farkları nedir?
(ث) harfiyle (س) harfinin mahreçleri nedir? (...)”⁵⁴

⁵¹ Salih İhsan, **a.g.e.**, s. 22, 32

⁵² Abdullah Vehbi, **a.g.e.**, s. 10.

⁵³ Bilgin ve Selçuk, **a.g.e.**, s. 120-121.; Altaş, **a.g.e.**, s. 94-96. Küçükahmet, **a.g.e.**, s. 58-59.; Hesapçıoğlu, **a.g.e.**, s. 180.; Aydın, **a.g.e.**, s. 211-212.; Öcal, **a.g.e.**, s. 249.

⁵⁴ Selim Sabit, *Rehnümâ-i Muallimîn*, s. 15.

Yukarıdaki sorulardan anlaşılaçağı gibi harflerin sesleri arasındaki benzerlik ve farklılıklara dikkat çekilmekte ve öğrencilerin bu ses farklılıklarını fark etmesi hedeflenmektedir.⁵⁵

Selim Sabit'in hazırladığı sorulardan, derste bu konuların öğretildiğı, sorular sayesinde de hem ders tekrarı yapıldığı hem de öğrencilerden geri dönüt alındığı anlaşılmaktadır. Ali Rıza Efendi ise *Mükemmel Elifbâ-yı Osmânî*'sinde (1314/1899) harflerin ne kadar öğrenildiğini ölçebilmek amacıyla harfleri noktasız, bir noktalı, iki noktalı, üç noktalı olarak tasnif etmekte ve öğrencilerden bu harfleri saymalarını istemektedir. Verilen cevapları "İş bu mizanlara hakkıyla cevap verenler harfleri anlamış olduklarından ileriye doğru götürüp, anlamayanlara baştan bir ders daha verilmekle beraber ilerisini dahi terk etmemek elzemdir." cümlesiyle değerlendirmektedir.⁵⁶ Yani yazar, sorulara doğru cevap verenlerin dersi geçebileceğini, tam olarak cevap veremeyenlerin geçmiş dersleri tekrar etmekle birlikte gelecek derslere de devam etmesi gerektiğini ifade etmektedir. Yazarın bu önerisinden, geçmiş dersleri tekrar etmesi gereken çocukların hem ders motivasyonunu düşürmemek hem de gelecek derslerden kopmasını engellemek amacıyla böyle bir öneride bulunduğu çıkarılabilir.

Elifbâlarda sorulan soruların genellikle öğrencilerin bilgilerini ölçmek amacıyla hazırlandığı anlaşılmaktadır.⁵⁷ Salih İhsan *Osmanlı Lisanı Elifbâsı*'nda (h.1326/1908), harfleri düz ve karışık olarak verdikten sonra, öğrencilere sorulmak üzere hazırlanmış "Hangi harfler birbirine benziyor? Hangilerinde nokta var? Bazı harflerde nokta var da bazılarında niye yok? Hem bazı harflerde bir, bazısında iki, bazılarında üç nokta var; acaba niçin?" şeklinde sorulara yer vermiştir.⁵⁸ Bu sorularla yazar, öğrencilerin harfler konusundaki bilgilerini ölçmenin yanı sıra harfler üzerinde düşünmelerini sağlamaya çalışmıştır.

⁵⁵ Azmi, **a.g.e.**, s. 4.

⁵⁶ Ali Rıza Efendi, **a.g.e.**, s. 15.

⁵⁷ Örnek olarak bkz.: İsmail Gaspıralı, **a.g.e.**, 2-15.; Ahmed Cavid, **a.g.e.**, s. 10-12.; Abdulkadir, **a.g.e.**, s. 11.; Fikri, **a.g.e.**, s. 7.-37.

⁵⁸ Salih İhsan, **a.g.e.**, s. 22.; Fikri, **a.g.e.**, s. 5.

Fikri, *Türkçe Yeni Elifbâ*'sında (1330/1912-15) harf öğretimi sırasında birbirine benzeyen harflerin müstakil hali ile bitişirken aldıkları şekilleri yan yana yazdıktan sonra konuyla ilgili soruları sorarak cevaplandırmıştır. Mesela ح , خ , ج , ج harflerinden oluşan grubun altında aşağıdaki soru ve cevaplara yer verilmiştir.

“Hoca: Şu çizgileri benzeyen harfleri birbirinden nasıl ayırırsınız?

Öğrenci: Bu çizgileri birbirine benzeyen harfleri noktaları ile birbirinden ayırırım.

Hoca: Bu harflerin adlarını söyleyiniz!

Öğrenci: Başının altında bir nokta olan harfin adı cîm ح , Başının altında üç noktası olan harfin adı çîm ج , hiç noktası olmayan harfin adı hâ ح , başının üstünde bir noktası olan harfin adı hı خ .

Hoca: Hı'nın başının üstündeki noktayı altına koyarsak adı ne olur?

Öğrenci: Hı'nın başının üstündeki noktayı altına koyarsak cim olur. Şöyle

ح – ج

Hoca: Hâ'nın noktası var mıdır?

Öğrenci: Hâ'nın noktası yoktur.(...).”⁵⁹

Benzer şekilde Azmi de, *Elifbâ* (1312/1897) isimli eserinde Ğ harfinin üstündeki, J harfinin altındaki hareke nedir ve o hareke ile o harf nasıl okunur şeklinde sorular sorarak harf ve hareketlerin pekiştirilmesini sağlamaya çalışmıştır.⁶⁰ Abdi Kamil ise, *Elifbâ*'sında (1314/1899) harfleri, imlâ harflerini, üstün, esre, ötre ve cezmi öğrettikten sonra bir okuma parçasına yer vermiştir. Bu okuma parçasının hareketlerle ilgili bölümü şu şekildedir:

“...Evet, siz artık büyüdünüz. Her şeye aklınız eriyor. Bundan sonra size çalışmaktan başka hiçbir şey yoktur. Harfleri iyi bellemişsiniz. Pek a'la. Ya hareke ne demek olduğunu anladınız mı?

-Anladığım kadarını söyleyeyim bakınız. Eğer noksanım var ise siz elbet tamamlarsınız. Harflerin sadasını bildiren işaretlere hareke diyorlar. O işaretler üç tanedir. Biri üstün işaretidir. Bu işaret hangi harfin üzerine gelirse o harfe /sadası veriyor. Biri esre işaretidir. Bu işaret hangi harfin altına gelirse o harfe /sadası veriyor. Biri ötre işaretidir. Bu işaret hangi harfin üzerine gelirse o harfe /sadası veriyor. Bunlardan başka bir de cezmi işareti var. Bu işaret hangi harfin üzerine gelirse o harf başlı başına okunmayıp üst tarafındaki harfe katılacağı anlaşılır. Fakat söylediğim dört işaret Kur'an-ı Kerim yazılarında kullanıldığı hocamız efendi bize ayrıca söyledi. Nasıl noksanım var mı?”⁶¹

⁵⁹ Fikri, **a.g.e.**, s. 12-36-39.

⁶⁰ Azmi, **a.g.e.**, s. 2, 16.

⁶¹ Abdi Kamil, **a.g.e.**, s. 32-33.

Yukarıdaki metinden de anlaşılacağı gibi yazar bu metni öğretmiş olduğu konuları pekiştirmek amacıyla yazmıştır. Öncelikle öğrencileri konuları güzelce öğrendiklerine dair motive etmiştir. Ardından hareketlerle ilgili ne öğrendiklerini anlamak amacıyla soru sormuş ve öğrencilerden birinin cevabına yer vermiştir.

3.2.6. Hikâye Anlatım Yöntemi

Ses yöntemi esasına göre hazırlanan elifbâlarda aslolan harflerin seslerinin kavranması olduğu için Mehmed Masum, elifbâya başlamadan evvel bu seslerin öğretilmesi gerektiğini belirtmiştir. Harflerin sesleri öğretildikten sonra elifbâda harflerin şekillerinin öğretimi üzerine yoğunlaşılacağını, bu sebeple harf öğrenme sürecinin doğru seslerle ve daha hızlı ilerleyeceğini ifade etmiştir. Seçtiği hikâyelerde “ahh, ufff, vızzz, ssss” gibi doğal seslerden istifade eden yazar, bu seslerin aynı zamanda harflerin gerçek seslerini yansıtmasını istemiştir. Konuyla ilgili örnek hikâyelerden birinde Numan isminde bir çocuğun annesini korkutması, bu korku sonucunda annesinin “Aaaaa” diye bağırması konu edilmiştir. Bir başka hikâyede ise aynı çocuğun arkadaşlarını korkutmak için çalılıkların arasına saklanarak yılan sesini taklit ettiği anlatılmış, başına atılan bir taş dolayısıyla “uffff” nidasını çıkarması konu edilmiştir. Bu iki hikâyeden hareketle ا , ص , او ve ف seslerinin öğretilmesi hedeflenmiştir. Mehmed Masum, elifbâsında birden bire yani sesler üzerinde çalışılmadan okuma yazma öğretmeye girişmenin temelsiz ve çocukların zararına bir hareket olduğunu ifade ederek elifbâsında uyguladığı usulün önemini vurgulamıştır.⁶²

3.3. Teknikler

3.3.1. Çağrışım Yoluyla Öğretim Tekniği

Daha önce de belirtildiği gibi elifbâ derslerinde harflerin öğretimi önemli bir yere sahiptir. Tarih boyunca öğrencilere harflerin doğru kavratılabilmesi amacıyla çeşitli yöntem ve teknikler denenmiştir. Bu tekniklerden biri olan çağrışım yoluyla öğretim, harflerin çocuğun dünyasında olan çeşitli nesnelere benzetilmesi esasına

⁶² Mehmed Masum, *Usûl-i Savtiyye*, s. 9-12.

dayanmaktadır. Harflerin tamamının bir derste öğretildiği dönemlerde harflerin isim ve şekillerini ezberletmek için örnekteki gibi çeşitli metinler oluşturulmuştur:

“الف çubuk gibidir, ب beli eğrice, ت ona benzer, ث ona benzer, ج deve boyunlu (ج şeklinin gamal yani جملى Feniki veya Arabisinden alındığı da biliniyormuş), ح ona benzer, خ ona benzer, د deve dudaklı; ذ ona benzer; ر orak (yarım çember bicinde yassı bıçak) gibi ز ona benzer, س üç dişli, ش ona benzer; ص badem gözlü; ض ona benzer, ط teke kulaklı, ظ ona benzer; ع ağzı açık, غ ona benzer, ف kuzu başlı, ق ona benzer; ك eğri büğrü, ل çünan (onun) gibi; م çomak (baş kısmı yuvarlak sopa) gibi ن çanak (yayvan kap) gibi ه iki gözlü; و başı eğrice, ی sitil (madeni kova) kollu.”⁶³

Yukarıdaki metinde de görüleceği gibi harfler şekil benzerliklerinden istifade edilerek çubuk, deveboynu, orak, teke kulağı, kuzu başı ve çomak gibi o dönem çocuklarının dünyasında olan ilgili nesnelere benzetilerek öğretilmeye çalışılmıştır. Harflerin şekillerini öğretmek amacıyla yapılan bu benzetmelerin uzun süre kullanıldığı ve zamanla harfin şekline benzetilen nesnelerin aşağıdaki metinde olduğu gibi değiştiği görülmektedir:

“Elif mertek (çam veya kavak ağacı) gibi; Be tekne (kase) gibi; Te, ona benzer; Se, ona benzer; Cim, karnı yarık; Ha, ona benzer; Hı, ona benzer; Dal, beli bükük; Zel, ona benzer; Rı, çengel gibi Ze, ona benzer; Sin, üç dişli; Şın, ona benzer; Sat, deve dudaklı; Dat, ona benzer; Tı, tavşan kulaklı, Zı, ona benzer; Ayn, ağzı açık; Gayn, ona benzer; Fe, kuzu başlı; Kaf, koyun başlı; Lam, orak gibi; Mim, çomak gibi; Nun, çanak gibi.”⁶⁴

Yukarıdaki metinden de anlaşılacağı gibi harflerin şekilleri, kavak ağacı, kâse, çengel, tavşankulağı ve kuzu başı gibi farklı nesnelere benzetilmiştir. Bu örnekler dışında ا harfinin oklağaça (oklava), ق harfinin kadıya, ك harfinin sındıya (makas) benzetildiği; ا ükrek, ب bükrek, ل oracık, م çomacık, ن çanacık şeklinde tekerleme gibi metinler de kullanıldığı anlatılmaktadır.⁶⁵ Bununla beraber harflerin özelliklerini öğrenciye aktaran, benzerliklerine değil farklılıklarına dikkat çekmeye çalışan metinler de bulunmaktadır. Mesela, “الف te yok, ب altında bir nokta, ت üstünde iki nokta, ث üstünde üç nokta, ج karnında bir nokta, ح'da yok ila ahir...” şeklindeki ifadelerle noktalı ve noktasız harfler ile noktalı harflerde noktaların harfin

⁶³ Necib Asım, **a.g.m.**, s. 132.

⁶⁴ Fuat Baymur, **a.g.e.**, s. 27, 32.

⁶⁵ Kara ve Birinci, **a.g.e.**, s. 317, 321.

neresinde olduğu öğretilmeye çalışılmıştır.⁶⁶ Benzer şekilde olan harflerin yan yana sıralanmasıyla hazırlanan Arap alfabesinde, harfi şekil ve ses olarak doğru kavramak ve diğer benzer harflerden ayırt edebilmek için harflerin benzerliklerinden ziyade farklılıklarına vurgu yapılması daha önemlidir.

Elifbâ öğretiminde 1900'lü yılların başlarında çağrışım yoluyla öğretim yapılırken resimlerden istifade edildiği ve çoğu zaman resimdeki hayvan, bitki veya nesnenin ilk hecesi ile harfin ilk hecesinin arasında ses benzerliği kurulduğu belirlenmiştir.⁶⁷ Bazı elifbâlarda ise kelime ile resim -arı kelimesi ile arı resmi- arasında ses benzerliği kurulmuştur.⁶⁸ Aynı zamanda kullanılan resimler ile harflerin şekilleri arasında da çağrışım yapılmıştır. Mesela Ali İrfan ı harfinin hasır çöpü kadar yukarıdan aşağıya dikine çizgi çizilerek elde edildiğini, ب harfinin yayvan tekneye benzediğini ve altında bir noktası olduğunu, ٧ harfinin çukurca tekneye benzediğini ve üzerinde bir nokta olduğu ifade etmiştir.⁶⁹

Bunlara ilave olarak harekelerin harfe verdiği sesler izah edilirken öğretmenin ellerini kullanması beden dilinden istifade edilmesi bakımından önemli olduğu kadar öğrencinin el hareketi ile sesi bütünleştirmesi sayesinde öğretimi de olumlu etkileyeceği kabul edilmektedir. Konuyla ilgili olarak *Feth-i Kırâ'at yâhûd Amelî ve Nazarî Elifbâ-yı Osmânî* (1326-1328/09) isimli eserde ı harfinin yukarı, ٧ harfinin aşağı çekerek okuttuğu, ٧ harfinin sivri, ٧ harfinin ise yukarı çekmeden okuttuğu belirtilmiştir.⁷⁰ Bu ifadeleri Abdülkadir *Çocuklarıma Elifbâ-yı Türkî*'sinde (1327/1909-12) Resim 3.1'de olduğu gibi görselleştirilmiştir.⁷¹

⁶⁶ Necib Asım, **a.g.m.**, s. 132.

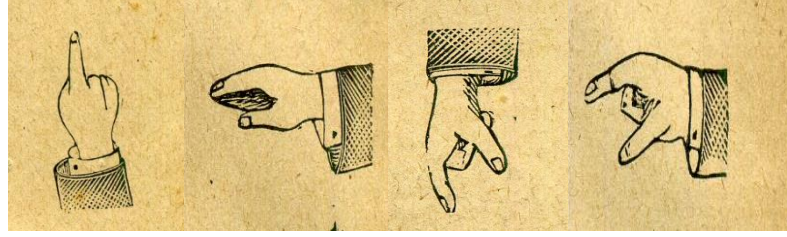
⁶⁷ Örnek olarak bkz.: Harputi Mehmed Ali, **a.g.e.**, s. 2-5.; Mustafa Faik, **Yeni Usul Resimli**, s. 8-9.; Fikri, **a.g.e.**, s. 15.; Mustafa Hamid, **a.g.e.**, s. 8-10.; Ahmed Cevad, **Mülahhas Yeni Elifbâ Okuyorum**, s. 8-12.

⁶⁸ Örnek olarak bkz.: Fikri, **a.g.e.**, s. 15.; Ahmed Şükrü, **a.g.e.**, s. 13-15.; Ali Haydar, **Tecrübeli Kolay Elifbâ**, s. 3-7.; Abdülkadir, **a.g.e.**, s. 9-11.

⁶⁹ Mustafa Faik, **Usûl-i Savtiyye ve Ameliyye**, s. 9-27.; A. İrfan, **a.g.e.**, s. 3.

⁷⁰ Fehmi ve Galib, **a.g.e.**, s. 14.

⁷¹ Abdülkadir, **a.g.e.**, s. 8-11.

Resim 3.1: Çocuklarıma Elifbâ-yı Türkî’de (1327/1909-12) Hareke Öğretimi.

Yukarıdaki soldan sağa doğru birinci resimde harekenin harfe a sesi, ikinci resimde e sesi, üçüncü resimde ı ve i sesi, dördüncü resimde u, ü, o ve ö sesi verdiği tarif edilmiştir. Mehmet Ali Harputi *Resimli İlâveli Nev Usûl Ta’lîm-i Kırâ’at yâhûd Elifbâ-yı Türkî*’de (1326-/1909) iki harfi birbirine bağlamaya yarayan cezm işaretini öğretirken yukarıdaki resimlere ek olarak tokalaşma görseline yer vermiştir.⁷²

3.4. Elifbâya Özgü Öğretim Yöntemleri

Okuma yazma öğretimi sırasında konunun inceliklerinin daha iyi kavranabilmesi ve dersin daha verimli hale getirilmesi amacıyla çeşitli usuller geliştirilmiştir. Özellikle harflerin, hecelerin ve kelimelerin daha hızlı okunup anlaşılabilmesi için geliştirilen bu usullerden elifbâ derslerinde de istifade edilmiştir. İncelediğimiz dönemde (1824-1928) sıbyan ve ibtidai mekteplerindeki elifbâ derslerinde harf, hece, ses, kelime ve karma usulün kullanıldığı belirlenmiştir. Hece yönteminin 1911 yılından itibaren sadece Kur’an öğretiminde; kelime ve karma usulün ise yine 1911 yılından sonra sadece Osmanlı Türkçesi öğretiminde kullanıldığı görülmüştür.

3.4.1. Elifbâlarda Harf, Hareke ve İşaretlerin Öğretilmesi

Dillerin asıl unsuru olan seslerin, sembollerle ifade edilmiş hallerine harf denilmektedir. Mehmed Masum, *Usûl-i Savtiyye* (1330/1912-15) isimli öğretmen kılavuzunda ses ve harfi, “Okurken olsun konuşurken olsun esâsen vazîfe gören savttır (sestir). Harf nâmı altında gördüğümüz eşkâl-ı mahsûsa ise kullandığımız

⁷² Mehmet Ali Harputi, *a.g.e.*, s. 6-11.

seslerin hârici muhtıralarından (hatırlatma) ibâretidir.” cümlesiyle tanımlamaktadır.⁷³ Herhangi bir dilde yazılmış bir metni doğru okuyabilmenin ilk adımı hiç kuşkusuz o dilin seslerini ve seslerinin sembolü olan harflerini öğrenmektir. Bu yüzden harf öğretimi, elifbâ öğretiminin en temel unsurlardan biridir. Zira öğrenilecek olan dili bilmeyenlerin harflerin sesini, şeklini ve ismini öğrenmesi gerekmektedir. Bu başlık altında elifbâ öğretimine konu olan Arap harfleri, bu üç unsur üzerinden ele alınacaktır. Dil öğreniminde asıl unsur ses olmasına rağmen bahsi geçen harflerle ilgili açıklamaların daha iyi anlaşılması açısından harflerin seslerinden önce isimlerinin ve şekillerinin öğretimi hakkında bilgi verilecek daha sonra harflerin seslerinin öğretimi üzerinde durulacaktır.

Arap alfabesindeki harfler geçmişten günümüze farklı şekillerde sıralanmıştır. Mesela Hz. Peygamber devrinde kullanılan ebced sıralaması, Abdülmelik bin Mervan zamanında Nasr b. Âsım (ö.89/707) ve Yahyâ b. Ya'mer (ö.129/746) tarafından hazırlanan ve günümüzde de kullanılan benzer şekildeki harflerin yan yana yazılmasıyla oluşturulmuş hurûf-ı hecâ tertibine göre sıralanmıştır.⁷⁴ Bu konu hakkında çalışan Halil b. Ahmed (ö.175/791) Sîbeveyhi (ö. 180/796) ve İbn Cinnî (ö.392/1002) gibi Arap dilbilimcileri hurûf-ı hecâ tertibinden farklı sıralamalar yaparken, kıraat âlimleri de harfleri mahreçlerini esas alarak başka bir sıra ile düzenlemişlerdir.⁷⁵ Bu çalışmada incelenen elifbâların çoğu, ﻻ dâhil edilerek hurûf-ı hecâ tertibine göre sıralanmıştır.⁷⁶ Aşağıdaki tabloda Arap harflerinin müstakil şekilleri ile Osmanlı Türkçesi ve Arapça isimlerine yer verilmiştir:

⁷³ Mehmed Masum, **Usûl-i Savtiyye**, s. 2-3.

⁷⁴ Necib Asım, **a.g.m.**, s. 131.; Uzun, “Ebced”, s. 68.

⁷⁵ İbn Manzûr Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, “Harflerin İsimleri, Yapıları ve Özellikleri”, **Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi**, Yıl:12, S:1, Bahar 2012, s. 187-188.

⁷⁶ ﻻ , ﺝ ve ﺝ harfinin birleşmesinden oluşan yeni bir harf değildir. ﺝ desteğine yazılmış ﺝ harfinin şeklidir. Halil b. Ahmed'in (ö.175/791) bu harfin ilk ucu hemze (elif) ikinci ucu lam'dır açıklamasından yola çıkarak varlığının o yıllardan öncesine dayandığını söylemek mümkündür. Yazılışı itibarıyla ﺝ , ﺝ hecelerinden farkı olmadığı için alfabe içerisinde okunuşunun lamelif olarak değil de ﻻ olarak seslendirilmesi daha uygundur. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Elifbâ Cüzü**, 1826, s. 1.; Mahmud Bedreddin Yazır, **Medeniyet Âleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1972, s. 62-64. İncelenen elifbâlarda ﻻ diğer harfler gibi bir harf kabul edildiği için çalışma boyunca harf olarak değerlendirilecektir.

Osmanlı Türkçesi	Arapça	Harfin
اَلِفْ	اَلِفْ	ا
به	باء	ب
ته	تاء	ت
جيم	جيم	ج
حه	حاء	ح
خی	خاء	خ
دال	دال	د
ذال ذال ⁷⁷	ذال	ذ
ری	راء	ر
زه	زاء	ز
سین	سین	س
شین	شین	ش
صد	صاد	ص
ضد	ضاد	ض
طی	طاء	ط
ظی	ظاء	ظ
عین	عین	ع
غین	غین	غ
فه	فاء	ف
قف	قاف	ق
کف	کاف	ک
لام	لام	ل
میم	میم	م
نون	نون	ن
واؤ	واؤ	و
هه	هاء	ه
لام اَلِفْ	لام اَلِفْ	لا
یه	ياء	ی

Tablo 3.1: Harflerin Arapça ve Osmanlı Türkçesi İsimleri.⁷⁸

⁷⁷ Mehmed İzzet, **a.g.e.**, s. 7.

⁷⁸ Tırnovalı Muhammed Nuri, **a.g.e.**, s. 10-11.

Harf yöntemi esasına göre hazırlanan elifbâların öğretiminde olduğu gibi geçmişten günümüze yaygın olarak Kur'an öğretiminde de takip edilen yol, önce harflerin isimlerinin ve şekillerinin öğretilmesidir. Ancak çoğu zaman, isimleri ezberlenen harflerin şekillerinin tam olarak kavranamadığı bilinmektedir. Tablo 3.1'de görüldüğü gibi Arap alfabesinde ٢٩ ile beraber 29 harf bulunmaktadır. Harflerin Arap alfabesi ve Osmanlı Türkçesi'ndeki isimleri karşılaştırıldığında bazı harflerin aynı (ا , د , ع gibi), bazılarının ise farklı (ر , ص , ح , خ gibi) isimlendirildiği görülmektedir. Bu farklı isimlendirme durumunu Tırnovalı Muhammed Nuri'nin *Müntehab Elifbâ-yı Osmânî* (1311/1896) isimli elifbâsında iki başlık altında ele almaktadır. Öncelikle, "Hurûf-ı hecâ-yı Osmânî'nin isim ve müsemmâ ve lügât ve mahârice tatbîkan kırâ'atı"* başlığı altında Arap alfabesinde kullanılan isimlerine; diğer sayfada ise "Hurûf-ı hecâ-yı Osmânî'nin zebânzed yani beyne'n-nâs lakırdıda söylenmekte olan isim ve müsemmâları"* başlığı altında ise harflerin Osmanlı Türkçesi'nde kullanılan isimlerine yer verilmektedir.⁷⁹ Bu ifadelerden, söz konusu harflerin sözlük ismi olarak Arap alfabesinde kullanılan ve çıkış yerlerine uygun olan isimlerinin olduğu, ancak aynı harflerin halk arasında farklı isimlerle anıldığı anlaşılmaktadır. Halk arasında yaygın olan bu isimlendirme günümüze kadar devam etmektedir.

Arapçada harfler sağdan sola doğru bitişik olarak yazılmaktadır. Bu yüzden incelenen elifbâlarda harflerin müstakil yazılışlarının yanı sıra, başta, ortada ve sonda yazılırken aldıkları şekillerin öğretimine yer verilmekte, ayrıca harflerin şekilleri bakımından; noktalı, noktasız, bir noktalı, iki noktalı, üç noktalı gibi nasıl gruplandırıldığı üzerinde durulmakta ve harflerin topluca veya grup halinde öğretilmesi sırasında uygulanan esaslara değinilmektedir.

* Osmanlı alfabesini meydana getiren harflerin sözlükte geçen ve okuma sırasında çıkış yerlerini gösteren isimleri ve şekilleri.

* Osmanlı alfabesini meydana getiren harflerin alışılmış yani halk arasında kullanılan isimleri ve şekilleri.

⁷⁹ Tırnovalı Muhammed Nuri, **a.g.e.**, s. 11.

Elifbâ öğretiminde harflerin şekillerinin olduğu kadar seslerinin de doğru olarak kavranması, Kur'an'ın hatasız okunabilmesi için önemli bir yere sahiptir.⁸⁰ Bu sebeple elifbâlarda harflerin Arap dili fonotiğine uygun olarak öğretilmesi gerekmektedir. Zira kıraat âlimi İbnü'l Cezerî'nin (öl.833/1429) ifadesiyle harfler “hakını ve müstehakkını”^{*} vererek öğretilmelidir.⁸¹ İmam Cezerî'ye göre Kur'an, mutlaka tecvidli okunmalıdır; tecvid ilminin ilk konusu ise harflerin mahreçleri ve sıfatlarıdır.⁸² Harfin çıktığı ve başka harflerden ayrıldığı yer anlamına gelen mahreç, harfin başında vasl hemzesi^{*} getirip cezmlı أَب veya şeddeli أَبّ olarak telaffuz edilerek tespit edilmektedir.⁸³ Harflerin sıfatı ise aynı mahreçten çıkan harflerin birbirlerinden ayrılmasını sağlayan arızı özelliklerdir.

Kur'an'ın doğru olarak okunabilmesi ve doğru anlamlar çıkarılabilmesi için harflerin sada-yı asliyye olarak da ifade edilen mahreçlerinin ve sıfatlarının bilinmesi gerekmektedir.⁸⁴ Mesela Arapça'da خَلَق yarattı, خَلَق tıraş etti, هَلَكَ helak etti; yine aynı şekilde اسم isim demek olurken, اثم günah anlamına gelmektedir. Bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu yanlışlar Kur'an'ın hem yanlış anlaşılmasına hem de anlamın değişecek olması sebebiyle İslam'ın temel şartlarından biri olan namazın bozulmasına yol açacaktır. Bahsi geçen bu büyük hataların yapılmaması Kur'an'ın, doğru öğrenilmesi ile yakından ilgilidir. Konuyla ilgili yaptığımız incelemede

⁸⁰ Arap harfleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Alican Dağdeviren, “Kur'an Kıraatinin Ana Dinamiği: Harfler”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* S. 17, 2008, s. 81.; Ali el-Ensârî, *a.g.m.*, 185-188.

^{*} Her harfin hakkı ifadesi ile herhangi bir harfin “sıfât-ı lâzime” diye nitelenen ayrılmaz vasfı kastedilir. Her harfin müstehakkını ifadesi ile herhangi bir harfin “sıfât-ı ârızâ” diye nitelenen geçici vasıfları kastedilir.

⁸¹ Muhammed b.Muhammed el-Cezeri, *Risale-i Cezeri ve Tercemesi*, Çev. Hüseyin Karputoğlu, İstanbul, Metinler Matbaacılık, 1983, s. 6.

⁸² Tecvid ilmine başlarken; “Sonra Mukaddime ismi ile isimlendirilen şu risaleyi bilmek lazımdır. Kur'an okuyanların bu risaleyi bilmeleri vaciptir. O takdirde Kur'an-ı Kerim'e başlamadan önce okuyucuların bunu bilmeleri farzdır.” (Sonra şu (risale) Kur'an okuyucusunun bilmesi gereken bir mukaddimedir. Çünkü Kur'an okuyanları(n okumaya) başlamadan önce (şunları) bilmeleri gerekir.) el-Cezeri, *a.g.e.*, s. 10.; M. Sadi Çögenli, *Mukaddimetü'l-Cezeri ve Tercümesi*, y.y., 2000, s. 1.; İbrahim Tanrikulu, “Kur'an Öğretimine ve Hıfzına Dair Bazı Mülâhazalar”, *I. Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu*, Yecder Kitapları, 2010, s. 63-64.

^{*} Vasl hemzesi: Hemze ile başlayan kelimelerin önünde bulunan, yazıda mevcut, kendisi ile başlanınca okunan fakat kendisinden önce harekeli bir harf gelince okunmayan hemzelere denir.

⁸³ İbn Cezeri, *Tayyibeüt'n-Neşr*, Haz. Ali Osman Yüksel, İstanbul, İFAV, 1996, s. 281-282; Temel, *a.g.e.*, s. 92; Pakdil, *a.g.e.*, s. 85.; Karaçam, *a.g.e.*, 205.; Yaşar Kurt, *Kur'ân Tilâvetinde Mehâric-i Hurûf*, <https://mushaflariinceleme.diyaret.gov.tr.>, (Çevrimiçi) 21.6.2018.

⁸⁴ Çetin, *a.g.e.*, s. 111.

elifbâların bazılarında Arap dili fonotiğine uygun harf öğretimi yapılırken, bazılarında Türkçe’de kullanılan seslerinin ön planda olduğu görülmüştür. Bu sebeple Türk ve Arap alfabesindeki harflerin benzerliklerinin ve farklılıklarının bilinmesi önem arz etmektedir. Yapılan araştırma neticesinde günümüzde Arap ve Türk alfabesindeki harflerin birbirine yakın ancak farklılıkları olan karşılaştırmalarının olduğu görülmüştür. Konuyla ilgili çalışmalardan birinde harfler şu şekilde tasnif edilmiştir:

“Türkçemizde karşılığı bulunmayan “ث : sâ”, “ح : hâ”, “خ : ha”, “ذ : zâl”, “ض : dad”, “ظ : za”, “ع : ayn” gibi veya telaffuzunda bazı farklılıklar bulunan “ج : cîm”, “ش : şîn”, “ط : ta”, “ق : kaf” ve “و : vâv” gibi harflerin çıkarılması ayrıca bir dikkat gerektirmektedir.”⁸⁵

Kur’an kıraati eksenli yapılan bu tasnife ek olarak Arap harfleri dalciler tarafından Karşıtsal Çözümleme* yöntemi ile değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmede Arapça’da bulunup Türkçe’de bulunmayan 13 harfin ء , ث , ذ , ح , خ , , ص , ط , ض , ع , غ , ق , و harfleri olduğu tespit edilmiştir. Bu harflerin öğretimi ile ilgili yapılan açıklama şu şekildedir:

“Bu sesler öğrencilerin en fazla zorlandıkları seslerdir. Öğrenci bu sesleri telaffuz etmek için anadilinden olumsuz aktarımda bulunmaktadır. Sözelimi ث ve ص sesleri için S , ح ve خ için H , ذ ve ظ için Z , ط için T , ع için U, Ü, O, Ö ve İ, غ için G , و için V sesini çıkarmaktadırlar. Kimi zaman da غ ve ق seslerinde olduğu gibi bu zor seslerin ikisini karıştırabilmektedirler. Bu nedenle bu ses grubu güçlük sıra düzenlemesinde en zor sesler arasında yer almaktadır.”⁸⁶

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı gibi söz konusu bu 13 harf, telaffuzunda öğrencilerin en çok zorlandıkları harflerdendir. Öğrencilerin bu sesleri Arap harflerinin kendi mahreçleri yerine, Türkçe’de bulunan benzer seslerini kullanıp olumsuz aktarımda bulunarak telaffuz ettikleri ifade edilmektedir. Buna göre ث ve ص sesleri için S, ح ve خ için H, ذ ve ظ için Z, ط için T, ع için U, Ü, O, Ö ve İ, غ için G , و için V sesinin kullanıldığı belirtilmektedir. Bu harfler dışında kalan 15 harfin ise; ب ,

⁸⁵ Dağdeviren, **a.g.m**, s. 81.

* Yabancı bir dil ile Türkçedeki harflerin söyleyiş biçimi ve çıkış yerlerine göre karşılaştırılması.

⁸⁶ Tahirhan Aydın, “Arapça ve Türkçe’de Sesler -Karşıtsal Çözümleme-”, **EKEV Akademi Dergisi**, y: 14, Yaz 2010, s. 44.

ت , د , ج , ث , ه , ن , م , ل , ك , ف , ش , س , ز , ر , د , ج , ت , ortak oldukları vurgulanmaktadır.⁸⁷ Ancak bu seslerin de tam olarak birbirlerinin seslerini karşılamadığı, yakın boğumlama yeri ve telaffuza sahip oldukları ifade edilmektedir.⁸⁸ Yukarıda verilen iki tasnif bir bütün olarak değerlendirildiğinde ; ب , ت , د , ج , ث , ه , ن , م , ل , ك , ف , ش , س , ز , ر , د , ج , ت , harflerinin her iki dilde neredeyse aynı olduğu anlaşılmaktadır. Bu harfler dışında kalan harflerin öğretiminde ise daha fazla özen ve dikkat gösterilmesi gerekmektedir.

Harflerin mahreçlerinin hakkıyla öğretilmesi ve öğrencilerin Kur'an'ı yanlış okumasının önemi ve gerekliliği 1881 yılında yayınlanan bir ihtarnamede şu cümlelerle ifade edilmiştir:

“(…) Yeni okumağa başlayan çocuklara dahi harflerin mahrec ve sadâlarını hakkıyla ve lââyık-ı vechile okuyup söylettirmeğe ve sâdece birbirine benzeyen (ا) “a” “â” (ع) harfleri gibi hurûfu mahallinde ve doğru telâffuz ettirmeğe ziyâdesiyle i’tinâ ve himmet olunmalıdır ki, ehl-ü iyâl ma’nâsına olan “âl” (آل) kelimesini “alâ” (على) ma’nâsına gelen “âl” (آل) gibi telâffuz edip de ma’nâ tağayyür etmemesi pek ehemdir. Zîrâ ekser etfâlin “sofi” (صوف) “seyf” (سيف) ve “yevm” (يوم) kelimesini “yim” (يوم) okudukları bi’z-zât istimâ’ edilmiş ve bu ise mu’allim efendilerin adem-i dikkat ve mübâlâtından neş’et eylediği anlaşılmıştır. O ma’sûm çocuklar zikr olunduğu vechile harflerin mahreç ve sadâlarını yanlış belledikleri hâlde, bu yüzden vukû’a gelecek hatâdan ve bâ-husûs Kur’ân-ı azîmü’ş-şân’ı böyle yanlışlıkla kırâ’at ve tilâvetleri esnâsında hâsıl olacak günâhdan hâce efendiler de mes’ûl ve hisse-mend olacakları ve lisânı bu yolda alışımış çocuklar var ise onları düzeltmeye çalışmak şî’âr-ı memdûhasından ve hele Kur’ân-ı azîmü’ş-şân ta’lîm ve kırâ’at olunurken tecvîd ve secâvende ri’âyet ve ma’âzallâh “rubbe tâl”* sırrına mazhariyetden mücânebet ile hüsn-i tertîl ve tilâvet ve Kur’ân-hânlık vazîfe-i cemîlesinden bulunduğu cihetle, şu dekâyık-ı mühimme ve mu’tenâya dikkat ve ba’zen ma’a’t-teessüf işitilip görüldüğü gibi aksi hâl vukû’ ve devâmıyla dünyevî ve uhrevî mes’ûliyetden mücânebet olunmasının ve hatm-i Kur’ân ile beraber resâ’il-i sâ’ireyi dahi güzelce

⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Emrullah İşler, “Türklerin Arapçanın Ünsüzlerinde Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, **EKEV Akademi Dergisi**, C.III, S:2, Güz 2001, ss. 243-255.; Tahirhan Aydın, Arapça Ve Türkçe’de Sesler -Karşıtsal Çözümleme-, **EKEV Akademi Dergisi**, Yıl:14, S:44, Yaz 2010, ss. 321-334.; Namık Özgeçit, “Arapça Ve Türkçede Ünlü Ve Ünsüzlerin Birbirlerine Etkisi - Karşıtsal Çözümleme-”, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, 2017, 20-26.

⁸⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz.; Tahsin Banguoğlu, **Ana Hatlarıyla Türk Grameri**, İstanbul, Dergâh Yay. , 1979, s. 25-33.; Aydın, **a.g.m.**, s. 328, 331.; İşler, **a.g.m.**, s. 327.

* “Rubbe tâlin yel’anühü’l- Kur’an” (Hadis) Türkçe’si: “Nice Kur’an okuyan vardır ki Kur’an ona lanet eder”

okutturulmalarının herkes dâhilinde bulunan mekâtib muallimleri efendileri yolu ile ve iş bu muhtıranın irâ'esiyle tefhîm ve ara sıra dolaşp içlerinden tenbîhât ve te'kîdâtı ısgâ etmeyenler (dinlemeyenler duymayanlar) görülür ise taleben li-merzâtillâhi te'âlâ doğrucasını dâ'ireye ihtâr eylemeleri hâssaten ricâ olunur.⁸⁹

Yukarıdaki ihtarnameden de anlaşılacağı üzere, yeni okumaya başlayan çocuklara harflerin mahreçlerinin öğretilmesi ve harflerinin seslerinin hakkıyla belletilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Özellikle ı ve ځ gibi ses bakımından yakın gibi görünen harflerin daha dikkatli şekilde öğretilmesi hususu, Kur'an öğretimi açısından önemli bir uyarıdır. Zira öğretmenlerin dikkatsizliği ve ilgisizliği sebebiyle öğrencilerin harflerin mahreçlerini yanlış kavraması neticesinde Kur'an okurken yapacakları hatalar ve okuma sırasında oluşacak günahlar hocalarının sorumluluğundadır. Bu sorumluluk ne kadar ağırsa, dili yanlış mahreçlere alışmış öğrencileri düzeltmek için çaba sarfetmek de bir hoca açısından o kadar kıymetlidir. Kur'an öğretilirken öğrencilerle ilgilenmek özen ve dikkat isteyen bir vazife olmasına rağmen ne yazık ki hocaların bazıları bu sorumluluktan kaçınmaktadır. Uyarı niteliğindeki bu açıklamadan harflerin çok önemli ve gerekli olduğu halde doğru mahreçlerle öğretilmediği, hocaların bu konuda üzerine düşen vazifeleri hakkıyla yerine getirmedikleri anlaşılmaktadır.

Arap alfabesindeki tüm harfler sessiz harf olarak kabul edildiğinden, harflerin telaffuzu sırasında çıkan sesleri yönlendirmek için hareke adı verilen şekiller kullanılmaktadır. Harekelerin ismi, şekli ve kendine has bir sesi bulunmaktadır. Elifbâ öğretiminde önemli bir yere sahip olan hareke ve işaretler yazarların tercih sırasına göre öğretilmektedir.

Aşağıda Arapça'da sesli harf yerine kullanılan harekelerin Arapça ve Osmanlı Türkçesi'ndeki ismi ve şekli yer almaktadır.

1. Fetha-Üstün (َ)
2. Kesra-Esre (ِ)

⁸⁹ Mahmud Cevad, a.g.e., s. 210-211.

3. Damme-Ötre (ء)

Elifbâ öğretimi sırasında harekeler dışında harflerin okunmasına yardımcı olan bazı işaretlerin öğretimine de yer verilmektedir. Aşağıda bu işaretlerin isimleri ve şekilleri verilmiştir:

1. Tenvin-İki üstün (ة)
2. Tenvin-İki esre (ة)
3. Tenvin-İki üstün (ة)

4. Cezm (ة) : Bu işaret harfi harekesiz yapmak için kullanılır. Harfin kendi sesini verir.

5. Şedde (ة) : Bir harfin iki kere okunacağını göstermek için kullanılır. Harf önce sakın sonra da üzerindeki harekenin sesine göre seslendirilir.

Med ve çeker, Kur'an'da kullanılan işaretlerdendir. Fakat bu iki işaret, çalışmamızda tecvid kuralları başlığı altında incelenmektedir. Elifbâlarda bu hareke ve işaretlerin yanı sıra Osmanlı Türkçesi okuyabilmek için kullanılan ve imlâ harfleri olarak isimlendirilen ا , و , ی , ه harflerinin öğretimine yer verilmektedir. Ancak Osmanlı Türkçesi öğretimi çalışmamızın sınırları dışında olduğu için bu konuya yer verilmeyecektir.⁹⁰

3.4.1.1. Osmanlı Türkçesi ve Kur'an Elifbâlarında Elifbâ Öğretimi

Hem Osmanlı Türkçesi hem de Kur'an öğretimi için hazırlanan elifbâlarda Arap alfabesine پ , چ , ژ , ك , گ harfleri ilave edilmiş böylece harflerin sayısı 33'e çıkarılmıştır. Çalışmamızın konusu Osmanlı Türkçesi öğretimi olmadığı için hangi elifbâda bu harflerin nasıl öğretildiğine değinilmemiştir. Bu başlık altında özellikle Osmanlı Türkçesi öğretimi için geliştirilen, elifbâ öğretimine özgü yöntemlerinden olan harf yöntemi ve ses yöntemi esasına göre hazırlanan elifbâlar ayrı ayrı ele alınmaktadır. Böylece elifbâların gelişim ve değişimleri ortaya konmakta ve

⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Namık Kemal Şahbaz, **Türkiye'de İlkokuma ve Yazma Öğretiminin Tarihsel Gelişimi-1**, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 2009.

elifbâlarda tercih edilen öğretim yönteminin elifbâlara olan yansımaları değerlendirilmektedir.

3.4.1.1.1. Harf Yöntemi Esasına Göre Hazırlanan Elifbâlar

Tezimize esas aldığımız elifbâların bir kısmında kullanılan Harf/tesmiye/adlandırma yöntemi, özellikle sesi isminden farklı olan harflerin öğretiminde kullanılan kullanılmaktadır. Bu yöneme göre ilk harf öğretimi sırasında harflerin kelime içerisinde telaffuz edilen sesleri değil, isimleri öğretilmektedir. Daha sonra iki, üç, dört harfli heceler telaffuz edilip okutulmaktadır.⁹¹ Dolayısıyla bu yöneme göre ح harfi öğretilirken harf sesi ile değil, جيم ismi ile öğretilmektedir. Şimdi, harf yöntemi esasına göre hazırlanan elifbâlarda harflerin isimlerinin, şekillerinin ve seslerinin öğretiminin nasıl yapıldığı ele alınacaktır.

3.4.1.1.1.1. Harflerin İsimlerinin Öğretilmesi

Harf yöntemi esasına göre hazırlanan elifbâlarda ilk olarak, sırasıyla yazılmış harflerin isimleri öğretilmektedir. Elifbâlarda harflerin Osmanlı Türkçesi isimleri (الف , به , ته , ثه , جيم), yoksa Arapça isimleri (الف , باء , تاء , ثاء , جيم) şeklinde mi öğretileceğine dair genellikle bilgi verilmemiştir. Ancak, bazı elifbâlarda harflerin isimlerinin öğretimi için özel sayfa ayrılmış, bazılarında ise bu açıklamalara önsözlerde yer verilmiştir. Konuyla ilgili kadim *Elifbâ*'da, Mehmed Rüşdî'nin *Nuhbetü'l Etfâl* (h.1274/1858) ve Selim Sabit'in *Elifbâ-yı Osmânî*'sinde (h.1290/1874) yine Selim Sabit'in *Rehnümâ-i Muallimîn* (t.y) isimli öğretmen kitabında ve Abdullah Vehbi'nin *Usûl-i İbtidai yahud Muallimlere Rehnüma* (1315/1899) isimli öğretmen kitabında harflerin Arapça isimleri ile öğretilmesi önerilmektedir.⁹² Mehmed Şemseddin'in *Çocuklara Kılavuz Elifbâ*'sında (1316/1899-01) harflerin Osmanlı Türkçesi isimleri kullanılmaktadır.⁹³ Tırnovalı

⁹¹ Gray, **a.g.e.**, s. 90.; Firdevs Güneş, **Ses Temelli Cümle Yöntemi ve Zihinsel Yapılandırma**, Ankara, Nobel, 2007, s. 168, Binbaşoğlu, **a.g.m.**, s. 8.

⁹² **Elifbâ Cüzü**, s. 2-7.; Mehmed Rüşdî, **a.g.e.**, s. 4-9.; Selim Sabit, **Elifbâ-yı Osmânî**, s. 11.; Selim Sabit, **Rehnümâ-i Muallimîn**, s. 11.; Abdullah Vehbi, **a.g.e.**, s. 10.

⁹³ Mehmed Şemseddin, **a.g.e.**, s. 4.; Mehmed İzzet, **a.g.e.**, s. 7-9.

Muhammed Nuri'nin *Müntehab Elifbâ-yı Osmânî*'sinde (1311/1896) ise harflerin Osmanlı Türkçesi, Arapça ve Farsça isimlerine yer verilmektedir.⁹⁴

3.4.1.1.2. Harflerin Şekillerinin Öğretilmesi

Kur'an'ı okuyabilmek için önemli bir aşama olan harf öğretimi, harf yöntemi esasına göre hazırlanan elifbâların çoğunda topluca ilk sayfada yapılmaktadır.⁹⁵ Yüzyıllar boyunca hem Kur'an hem Osmanlı Türkçesi öğretimi amacıyla kullanılan kadim *Elifbâ*'da da harflerin toplu halde ilk sayfada verildiği görülmektedir (Bkz. Resim 3.2).

Resim 3.2: Kadim Elifbâ'da (t.y) Harf ve Hareke Öğretimi.

Yukarıda resimde görüldüğü üzere kadim *Elifbâ*'nın ilk sayfasında 29 harfin tamamı tek bir sayfada verilmiştir. Bu sayfanın amacı, harflerin müstakil şekillerinin öğretilmesi ve Arapça isimlerinin sırası ile ezberletilmesidir. Söz konusu sayfa

⁹⁴ Tırnovalı Muhammed Nuri, *a.g.e.*, s. 10-11.

⁹⁵ Örnek olarak bkz.: Mehmed Rüşdi, *a.g.e.*, s. 6.; Abdülcebbar Dağıstanî, *a.g.e.*, s. 6; Muhammed Hanefi, *a.g.e.*, s. 2.; Selim Sabit, *a.g.e.*, s. 6.; Ahmed Nazif, *a.g.e.*, s. 4.; Abdülfettah, *a.g.e.*, s. 6.

incelendiğinde 29 harfin tamamının sıbyan mekteplerine yeni başlayan 4-6 yaş aralığındaki çocukların öğrenemeyecekleri aşikârdır. Diğer yandan harfler tam anlamıyla öğrenilmeden hareke öğretiminin yapıldığı derslere geçildiğinden cüz boyunca ve sonrasında beklenen verim elde edilemeyeceği bir gerçektir. Bu durumun yanlışlığı yıllar sonra yazılmış hatıratlarda yer almaktadır. Mesela, *Vasiyetnâme-i Sıbyan*⁹⁶ adlı eserin yazarı olan Mustafa, elifbâ öğrenme sürecini anlattığı eserinin giriş sayfasında 1818 yılında 7 yaşındayken sıbyan mektebine başladığını, 3 yıl eğitim aldıktan sonra hatim etmeye yaklaşmasına rağmen Osmanlı Türkçesi'nden hiçbirşey anlamadığını ifade etmektedir.⁹⁷ Aşağıdaki alıntıda, Yahya Kemal de (1884-1958) 3 yıl boyunca elifbâyı okumaya çalışmasına rağmen öğrenemediğini, babasının kendisine rastgele harfler sorduğu zaman cevap veremediğini belirtmekte ve babasının kendisini elifbâ öğrenebileceği başka bir mektebe vereceğini dile getirdiğini aktarmaktadır:

“Yeni mektebe gide gele üç sene geçmişti. Lakin cüz kılıfımdaki elifbâyı henüz söktürememiştım. (...) Babam arada sırada elifbâ cüzünü açarak harfleri sorardı. Bilemezdim; hemen mahalle mektebine küfretmeye başladım. Beni öğrenebileceğim bir mektebe vereceğini söyler dururdu. (...)”⁹⁸

Yukarıdaki örneklerin sayısını artırmak mümkündür.⁹⁹ Dolayısıyla harflerin tamamının ilk sayfada toplu hâlde ve kısa bir zaman diliminde öğretilmesinin zor olduğu anlaşılmaktadır.

Harflerin Tamamının Bir Dersin Konusu Olması: Arap alfabesine Osmanlı Türkçesi okumak için gerekli olan پ , چ , ژ , ك harflerinin ilave edildiği ilk elifbâ 1856 yılında basılan *Elifbâ* isimli eserdir. Bu elifbâda 32 harfin öğretimi yapılmaktadır.¹⁰⁰ Bazı elifbâ yazarları ilk harf öğretimi sırasında Arap alfabesindeki

⁹⁶ Osman Ergin tarafından **Türkiye Maarif Tarihi** isimli eserinde tanıtılan eserin Kitapçı Raif Yelkenci'de (1894-1974) olduğu not düşülmüştür. Ancak esere sahaflarda ve kütüphanelerde ulaşamamıştır. 1863 tarihinde yazılan 348 sayfalık eserin içerisinde altı veya sekiz ayda çocuklara Kur'an okumayı öğretecek bir elifbânın varlığından söz edilmektedir.

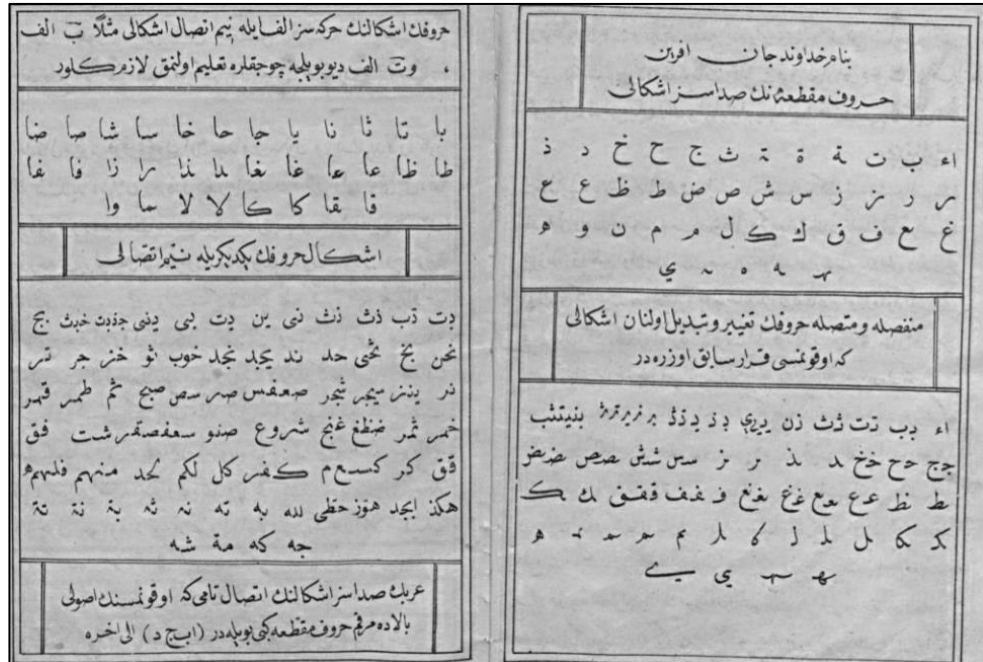
⁹⁷ Ergin, **a.g.e.**, C.I-II., s. 462-463.

⁹⁸ Yahya Kemal, **a.g.e.**, s. 1-2, 21-29.

⁹⁹ Kara ve Birinci, **a.g.e.**, s. 259, 268, 303, 354, 376.

¹⁰⁰ **Elifbâ**, 1272, s. 1.

harflerin müstakil yazılışlarına ek olarak harflerin yazım sırasında aldıkları farklı şekillere de yer vermişlerdir.¹⁰¹ Bu yazarlardan biri olan Abdülcebbar Dağıstanî, *Eser-i Hâme* (h.1291/1874) isimli eserinin ilk sayfasında; Arap alfabesindeki 28 harfe ilave olarak ˆ, ˆ, ˆ, ˆ, ˆ, ˆ, ˆ, ˆ, ˆ harfleri ile ر ve ز harfinin farklı yazılışlarını da ilave etmiştir. Bu durumda aşağıdaki örnek sayfanın sağ tarafındaki ilk bölümde de görüleceği üzere kelime içerisinde müstakil halinden farklı şekil alan harfler ayrıca yazılarak 29 olan harf sayısını 41'e kadar çıkarmıştır (Bkz. Resim 3.3).¹⁰²

Resim 3.3: Eser-i Hâme'de (h.1291/1874) Harflerin Şekillerinin Öğretimi.

İncelenen elifbâların bazılarında harflerin tamamı bir dersin konusu olarak verilmesine rağmen yazarları muallimlere harflerin gruplandırılarak öğretilmesini tavsiye etmişlerdir. Konuyla ilgili Selim Sabit, *Elifbâ-yı Osmânî*'sinde (h.1290/1874) Osmanlı Türkçesi'nde kullanılan harflerin tamamını ilk sayfada vermiş ve *Rehnumâ-i Muallimîn* isimli eserinde bu sayfanın nasıl öğretilmesi gerektiğini ayrıntılı olarak

¹⁰¹ Ali Rıza Efendi, **a.g.e.**, s. 10.; Mehmed Cevdet, **a.g.e.**, s. 2.

¹⁰² Abdülcebbar Dağıstanî, **a.g.e.**, s. 6.

aktarmıştır. Birinci bölümde de izah edilen bu görüşleri şu şekilde özetlemek mümkündür.¹⁰³

- Muallimin harfleri gruplara ayırması ve Arapça isimlerini söylemesi,
- Harflerin grup olarak öğrencilere söylenmesi,
- Harflerin isimlerini her bir öğrenciye tek tek söylenmesi,
- Harflerin isimlerinin ezberletilmesi,
- Muallimlerin harflerin şekillerini göstererek birbirlerinden farklı olan yönlerini ve özelliklerini söylemesi,
- Öğretilen harflerin karışık olarak yazılarak tekrar ettirilmesi,
- Soru sorularak geri dönüt alınması.

Selim Sabit'in bu önerileri kendi dönemi dikkate alındığında elifbâ öğretimi açısından çok önemlidir. Zira harflerin gruplar halinde ve her bir harf üzerinde durularak öğretilmesi, harflerin kavranması açısından yerinde bir uygulamadır.

Harflerin Karışık Olarak Yazıldığı Sayfalar: Harflerin daha iyi öğretilmesi için harfler topluca ilk sayfada verilip sırasıyla ezberletildikten sonra, şekillerinin doğru olarak kavranıp kavranmadığını tespit etmek amacıyla etkinlikler ve ilave sayfalar hazırlanmıştır. Mesela, Mehmet Rüşdî h.1274/1858 yılında hazırlamış olduğu *Nuhbetü'l Etfâl*'de harflerin iyice kavranması için elifbânın içerisine delikli bir kâğıt koymuş ve öğretmenlerin bu delikli kâğıt yardımıyla öğrencilere harfleri karışık olarak sormalarını tavsiye etmiştir.¹⁰⁴ Daha sonraki yıllarda hazırlanan elifbâlarda ise yazarlar geri bildirim almak maksadıyla harflerin karışık olarak yazıldığı derslere yer vermişlerdir.

Yaptığımız araştırma neticesinde söz konusu yazarların başında h.1281/1863 yılında ilk baskısını yapan *Elifbâ-yı Osmânî*'nin yazarı Necib gelmektedir. İlk

¹⁰³ Selim Sabit, **Rehnümâ-i Muallimîn**, s. 18.; Selim Sabit , **Elifbâ-yı Osmânî**, s. 4.; Selim Sabit, **Risâle-i Elifbâiyye**, s. 2.

¹⁰⁴ Mehmed Rüşdî, **a.g.e.**, s. 4-7.; Nuhbetü'l Etfâl hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tanık Aksoy, "Doktor Rüştü'nün Nuhbetü'l-Etfâl İsimli Eserinin Türkçe Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi", Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, 2007.

baskıda harflerin karışık olarak yazıldığı sayfaya yer vermeyen yazar, h.1285/1868 yılından itibaren hazırlanan nüshalarda harflerin karışık olarak verildiği bir derse yer ayırmıştır.¹⁰⁵ Mehmed Rüşdî'nin delikli kâğıt etkinliği ve harflerin karışık olarak verildiği bu sayfaların harflerin isimlerinin, şekilleri öğrenilmeden alfabetik sıraya göre ezberden sayılmasının önüne geçmek için hazırlandığı söylenebilir. Bu ilk örneklerden sonra elifbâların çoğunda harflerin karışık olarak yazıldığı sayfaya yer verilmektedir.¹⁰⁶ Mesela, Tırnovalı Muhammed Nuri, *Müntehab Elifbâ-yı Osmânî*'sinde (1311/1896) öğretilecek olan konuları aylara, haftalara ve günlere bölerek programlamıştır. Bu program içerisinde bir haftayı sadece harflerin isim ve şekil olarak öğretilmesine ayırmıştır. Ayrıca elifbâsında harflerin karışık olarak yazıldığı sayfanın altına, “Muallim ve ebeveyn işte bu karışık elifbâları mübtedi çocuklara en ziyade talim ve temrin etmelidirler.” notunu düşerek öğrencilerin harfleri sırasıyla ezberden okumaktan ziyade, gördüğü yerde isimleriyle doğru bir şekilde söylemesi gerektiği konusunda uyarıda bulunmuştur.¹⁰⁷

Eğimli Mehmed Nuri, *Elifbâ*'sında (1316/1901) 3 ders boyunca karışık harf çalışması yaptırarak harf öğretilmesine vermiş olduğu önemi gösterirken Ali Rıza Efendi de *Mükemmel Elifbâ-yı Osmânî*'sinde (1314/1899) harflerin karışık olarak verildiği tabloyu okuyamayanların elifbâya baştan başlamaları gerektiğini ifade ederek harflerin karışık olarak tekrar edilmesinin önemine dikkat çekmiştir.¹⁰⁸ Bütün bu örnekler harf öğretilmesine verilen önemi ve bunun için özel olarak ayrılan sayfaların ehemmiyetini göstermektedir.

Harflerin Nokta Durumlarına Göre Tasnifi: Elifbâ yazarlarının bazıları harflerin tamamını ilk sayfada toplu halde verip harflerin şekil, isim ve ses olarak

¹⁰⁵ Necib, *Elifbâ-yı Osmânî*, 1280, s. 4.

¹⁰⁶ Örnek olarak bkz.: Muhammed b. Muhammed, *a.g.e.*, s. 4.; Abdülfettah, *a.g.e.*, s. 7.; Ali Hıfzı, *a.g.e.*, s. 3.; Ş.Sami, *a.g.e.*, s. 4.; *Elifbâ*, 1272, s. 4.; Ali Rıza Efendi, *a.g.e.*, s. 4.; Hüseyin Fehmi ve Mehmed Galib, *a.g.e.*, s. 4.; Mehmed Salih, *a.g.e.*, s. 3-5.

¹⁰⁷ Tırnovalı Muhammed Nuri, *a.g.e.*, s. 8-14.

¹⁰⁸ Ali Rıza Efendi, *a.g.e.*, s. 11.; Eğimli Mehmet Nuri, *a.g.e.*, s. 40.; Tırnovalı Muhammed Nuri, *a.g.e.*, s. 8-14.

öğretilmesinden hemen sonra hareke öğretimine geçerken¹⁰⁹, bazı yazarlar harflerin şekillerinin daha iyi kavranması amacıyla harfte bulunan noktaların yerlerine ve sayılarına dair bilgi vermektedirler.¹¹⁰ Böylece harflerin özellikleri öğrenciye aktarılırken harflerin benzerlikleri değil, farklılıklarına dikkat çekilmeye çalışılmış olmaktadır. Mesela *Risâle-i Elifbâiyye* (h.1280/1863) isimli elifbâda harfler önce noktalılar ve noktasızlar olarak tasnif edilmekte daha sonra altında bir noktası olan, üstünde iki noktası olan, altında üç noktası olan ve üstünde üç noktası olan harfler olarak gruplandırılmaktadır.¹¹¹ *Müntehab Elifbâ-yı Osmânî*’de (1311/1896) ise harflerin özellikleri ayrıntılı olarak izah edildikten sonra öğretmenlere hitaben; “Şâkirdânı ayrı ayrı tahta başına celb idüp düz elifbâyı başından tâ nihâyetine kadar yazmalı ve noktalarının mahallerini güzelce tefhîm itmelidir.” uyarısı yapılmaktadır. Bu uyarı notu ile yazar, öğretmenlerin öğrencilerini tek tek tahtaya kaldırarak alfabeyi baştan sona yazdırmasını, harflerin nokta yerlerini iyice öğretmek öğrencilerin harfleri doğru yazabilmelerinin sağlanmasını istemektedir.¹¹² *Musahhah Elifbâ-yı Osmânî* (1322/1907) isimli eserde de aynı şekilde harflerin isimleri, şekilleri, nokta sayıları ve noktaların yerlerine doğru bir yol izlenmekte ve bu konu için 7 ders ayrılmaktadır.¹¹³ Ş. Sami ise *Küçük Elifbâ*’sında (1311/1894-96) harfler arasındaki benzerliğe dikkat çekerek harflerin şekillerini birbirlerinden ayıran temel unsurun Resim 3.4’teki gibi noktalar olduğunu dile getirmektedir.¹¹⁴

¹⁰⁹ Örnek olarak bkz.: Nasıf b. Mü’min el-Maluf, *Elif Cüzü*, Paris, 1263, s. 3.; Selim Sabit, *Elifbâ-yı Osmânî*, s. 6.; Ahmed Cavid, *a.g.e.*, s. 20.

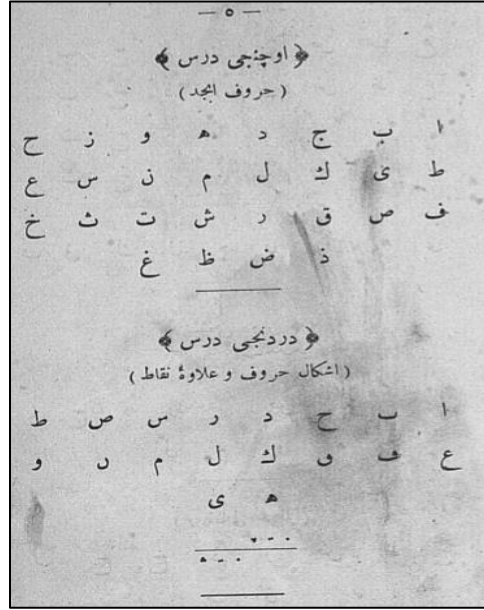
¹¹⁰ Örnek olarak bkz.: Muhammed Raşid, *a.g.e.*, s. 4.; Necib, *a.g.e.*, s. 9-10.; Ali Hıfzı, *a.g.e.*, s. 4.; Abdi Kamil, *a.g.e.*, s. 5.; Ali Rıza Efendi, *a.g.e.*, s. 14.; Mehmed Nuri, *a.g.e.*, s. 13-14.; Ahmed Fazıl, *a.g.e.*, s. 8.; Muhammed b. Muhammed, *a.g.e.*, s. 5.; Ş. Sami, *a.g.e.*, s. 5-7.; Ahmed Nazif, *a.g.e.*, s. 5.

¹¹¹ Muhammed b. Raşid, *a.g.e.*, s. 4.; Muhammed b. Muhammed, *a.g.e.*, s. 5.

¹¹² Tırnovalı Muhammed Nuri, *a.g.e.*, s. 17.

¹¹³ *Musahhah Elifbâ-yı Osmânî*, s. 3-7.

¹¹⁴ Ş. Sami, *a.g.e.*, s. 5.

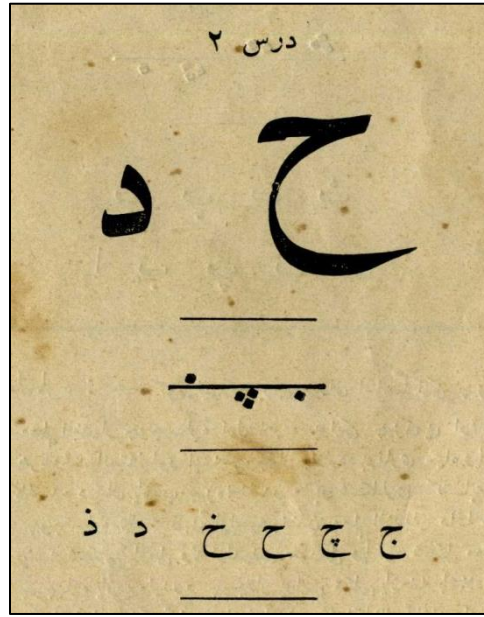

Resim 3.4: Küçük Elifbâ'da (1311/1894-96) Harf-Nokta İlişkisi.

Harflerin gruplandırılarak öğretilmesi: Harf öğretimi başlığı altında buraya kadar incelenen elifbâlarda, harflerin tamamının ilk sayfada topluca verildiği ve elifbâ öğretimine harflerin isimlerinin öğretimi ile başlandığı görülmüştür. Elifbâlar bu şekilde harf yöntemi esasına göre hazırlanmaya devam ederken 1890 yılından itibaren ses yöntemi ile yazılmış olan elifbâlar yayınlanmaya başlamıştır. Bu elifbâlarda genel olarak harflerin grup halinde ya da tek tek öğretilmesi esas alınmıştır. 1890 yılından sonra muhtemelen bu yöntem ile hazırlanmış elifbâların etkisi ile harf yöntemi esasına göre hazırlanan elifbâlarda da harflerin gruplandırılarak öğretilmeye başlandığı görülmektedir. Mesela Ahmed Fazıl, 1310/1893-95 yılında hazırladığı *Tarzı Cedid Üzere Müretteb Osmanlı Elifbâsı*'nda harfleri topluca ilk sayfada vermek yerine beşerli gruplar halinde 13 derste öğretmeyi hedeflemektedir. 52. derse kadar sadece harf ve harekelerin öğretimine yer verilen eserde bu dersten sonra harflerin bitişirken almış oldukları şekillerin öğretimine geçilmektedir.¹¹⁵ Dolayısıyla harflerin gruplandırılarak öğretilmesi, elifbâ hocalarının inisiyatifinde olan veya elifbâ yazarlarının tavsiye ettiği bir uygulamaya iken 1890 yılından itibaren artık elifbâlarda belirgin şekilde görünür hale gelmiştir.

¹¹⁵ Ahmed Fazıl, *a.g.e.*, s. 22.

Azmi, harfleri gruplamaya başladığı sayfadan itibaren dersleri planlamakta ve harf öğretimi sırasında harfleri noktasız yazılışları ile vererek aynı çizgi üzerinden elde edilen harfleri - ج , ح , خ , چ ve د , ذ gibi -bir grup içerisinde öğretmektedir (Bkz. Resim 3.5). Grup sonlarına öğrencilere sorulmak üzere “ط ile ظ harfinin yazılışında ne fark vardır? ط ve ت harfinin telaffuzları nasıldır? ض ve ظ arasında bir münasebet var mıdır?” gibi harflerin ses ve şekilleri ile ilgili sorulara yer vererek öğrenilen bilgilerin pekiştirilmesini hedeflemektedir.¹¹⁶

Resim 3.5: Elifbâ'da (1312/1897) Harf Öğretimi.

Yukarıdaki resimde de görüleceği gibi harflerin öğretildiği sayfalar diğer elifbâlardan farklı hazırlanmıştır. Gruplar tasnif edilirken harflerin çizgileri esas kabul edilmiş, benzer şekildeki harfler birlikte öğretilmiştir. Azmi'nin hazırlamış olduğu dersler elifbâ derslerinde öğretim yöntemlerinin kullanılması, çocuğa göre öğretim yapılması ve kitaptan ziyade öğretmenden istifade edilmesine olanak sağlanması bakımından önemlidir.¹¹⁷ Aynı şekilde 1317/1902 yılında basılan *Elifbâ* isimli eserde harflerin tamamı ilk sayfada yazılmış olmasına rağmen, sayfa sonunda yapılan uyarıda, harflerin şekillerinin muallim tarafından küçük gruplar halinde

¹¹⁶ Azmi, a.g.e., s. 2, 7.

¹¹⁷ Azmi, a.g.e., s. 3 (د).

öğretilmesi ve öğrencinin zihnine yerleşmesi için çaba sarf edilmesi önerilmiştir.¹¹⁸ Ahmed Nazif de, *Tertîb-i Sâni Elifbâ-yı Cedîd*'inde (h.1327/1910) harflerin tamamını ilk sayfada vermesine rağmen, önsözünde yapmış olduğu açıklamalarda alfabeyi öğrenmenin tüm ilimlerin kaynağı ve esası olduğunu vurgulayarak elifbâya başlama ve öğretim usulü ile ilgili şu bilgileri vermiştir:¹¹⁹

- Elifbâyı öğrenmeye başlayacak olan öğrencilere, harfleri okumaya başlamadan önce elifbânın ilk sayfasında yazılı olan (رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا وَالْحَقِّي بِالصَّالِحِينَ) , رَبِّ يَسِّرْ وَلَا تُعَسِّرْ رَبِّ تَمِّمْ بِالْخَيْرِ) dualar uğurlu ve bereketli kabul ederek okutulmalıdır.

- İlk olarak muallim tarafından ا harfinden ى harfine kadar harflerin tamamı okunmalıdır.

- Bir derste alfabenin yazılı olduğu bir satır önce düzden daha sonra da tersten okutulmalıdır.

- Öğrenci, elifbâda belirlenmiş olan dersi, bir derste başaramazsa iki veya üç ders aynı derse çalıştırılmalıdır.

- Öğrenci, her okuduğu dersi defterine yazmalıdır.

- Öğretim sırasında şiddet ve hiddet gösterilerek öğrencilerin zihinleri köreltilmemeli, öğrenciler daima taltif edilerek onların istek ve neşeleri artırılmalıdır.

Yazarın önerilerinden, harf öğretimine önem verdiği; harfleri toplu hâlde vermesine rağmen gruplandırarak öğretilmesini önerdiği ve öğrencinin hızına göre öğretim yapması için elifbâyı kullanan muallimleri uyardığı anlaşılmaktadır. Elifbâda öğrencilerin öğrenme hızları birbirinden farklı olduğu için öğretim sırasında yumuşak davranılması önemle vurgulanmaktadır. Sert davranışların başarısızlık getireceği belirtilerek öğrencinin motivasyonunun yüksek tutulması tavsiye edilmektedir.

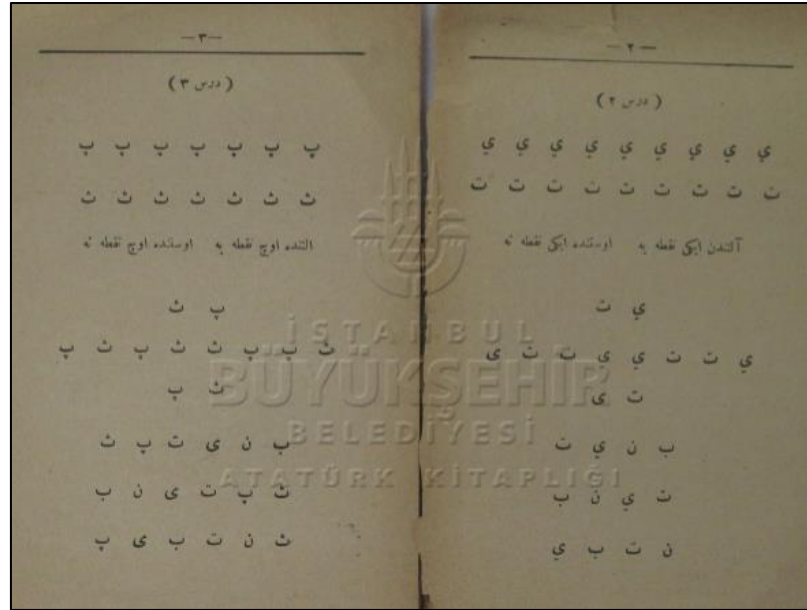
¹¹⁸ Elifbâ, 1317, s. 2.

¹¹⁹ Ahmed Nazif, a.g.e., s. 3.

* Rabbim ilmimi artır ve beni salihlerin arasına kat.

** Rabbim kolaylaştır zorlaştırma ve (işimi) hayırla tamamla.

Bazı elifbâlarda harfler ilk sayfada topluca verilmiş olmasına rağmen dersler ikinci sayfadan itibaren planlanmakta ve harfler gruplandırılarak öğretilmektedir.¹²⁰ Harfleri gruplara ayırarak planlayan yazarlardan bir diğeri olan Tahsin'in, *Osmanlı Elifbâsı*'nda (1313/1896-98) ders hazırlıklarının öğrencilerin arzusuna bırakılmaması, çocukların zihinleri derse adapte oluncaya kadar muallimlerin gayretli olması gerektiği ifade edilmektedir. Elifbâ öğretimi sırasında gösterip yaptırma yönteminin kullanılması, her bir harfin üzerinde ayrı ayrı durulması, bir grup harf öğrenilmeden diğer gruba geçilmemesi harf öğretimi sırasında dikkat edilmesi gereken hususlardandır.¹²¹ Aynı şekilde gruplara ayırarak öğretim yapmayı planlayan yazarlardan biri olan Hüseyin Hıfzı, *Teshîl-i Elifbâ-yı Osmânî*'de (1328/1913) harfleri alfabetik sıraya göre; Eğinli Mehmet Nuri ise, *Elifbâ*'sında (1316/1901) harfleri noktaları ve şekil benzerliklerine göre gruplandırmaktadır (Bkz. Resim 3.6).

Resim 3.6: Elifbâ'da (1316/1901) Harflerin Tasnifi.

¹²⁰ Örnek olarak bkz.: Ahmed Fazıl, *a.g.e.*, s. 6-8.; Tahsin, *a.g.e.*, s. 14-19.; Eğinli Mehmed Nuri, *a.g.e.*, s. 1-2.; Mehmed Nuri, *a.g.e.*, s. 10-13.; Azmi, *a.g.e.*, s. 2.

¹²¹ Tahsin, *a.g.e.*, s. 2-6.

Eğinli Mehmed Nuri, 14 ders boyunca yalnızca harflerin müstakil şekilleri üzerinde çalışma yaptırmaktadır. Eserinde altta bir noktası olan ب ile üstte bir noktası olan ن harfini; altta iki noktası olan ي ile üstte iki noktası olan ت harfini; altta üç noktası olan پ, üstte üç noktası olan ث harfini aynı gruba koyarak tasnif etmektedir.¹²² Ahmed Cavid ise kendi adını taşıyan elifbâsında (h.1325/1907), harfleri iki gruba ayırmakta ilk harf öğretimi sırasında harflerin müstakil şekillerinin yanı sıra, başta ortada ve sonda yazılırken aldıkları şekilleri de öğretmeyi hedeflemektedir. Harfleri iki gruba ayrılmasına rağmen öğrencilerin öğrenme durumları değerlendirilerek bir derste kaç harf öğretileceği hususunu öğretmenin tercihine bırakmaktadır.¹²³

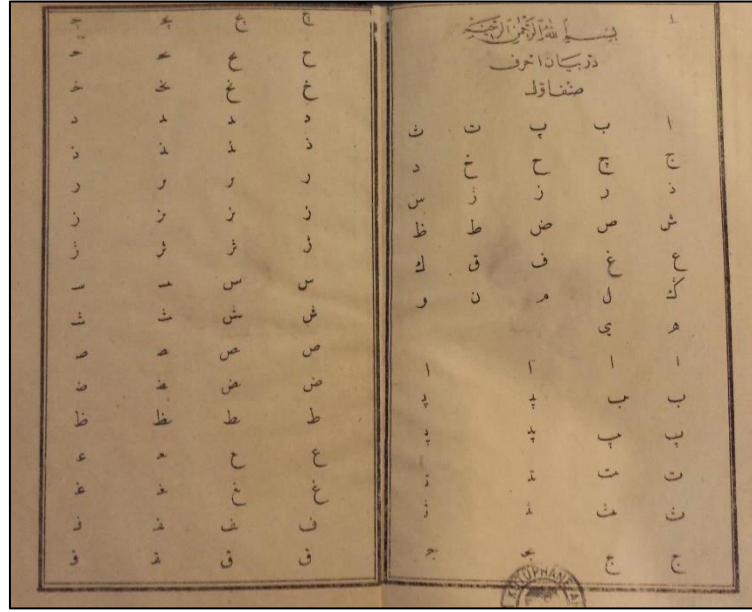
Harflerin başta, ortada, sonda yazılışlarının öğretimi: İncelenen elifbâlar, hem Osmanlı Türkçesi hem de Kur'an öğretimi için hazırlandığından ve bu elifbâlarla öğrenciye okuma ile birlikte yazma da öğretildiğinden harflerin yazım sırasında almış oldukları şekillerin öğretimi önemli bir başlıktır. Bu sebeple harflerin kelime içerisindeki yerine göre başta, ortada ve sonda yazılırken aldıkları şekillerin daha iyi kavranması amacıyla elifbâlarda farklı derslere yer verilmiştir. Kadim *Elifbâ*'da harflerin bitişirken almış oldukları şekillere dair özel bir çalışma mevcut değildir. İlk kez 1856 yılında basılan *Elifbâ*'da harflerin başta ortada ve sonda yazılışlarının öğretimi için ders ayrılmıştır (Bkz. Resim 3.7).¹²⁴ Daha sonra hazırlanan elifbâlarda da bu sayfa yaygın olarak kullanılmıştır.¹²⁵

¹²² Eğinli Mehmet Nuri, **a.g.e.**, s. 40.

¹²³ Ahmed Cavid, **a.g.e.**, s. 18-19.

¹²⁴ **Elifbâ**, 1272, s. 1-2.

¹²⁵ Örnek olarak bkz.: **Usûl-i Cedide Üzere Müretteb Elifbâ Cüzü**, s. 2-3.; Nasıf b. Mü'min, **a.g.e.**, s. 3-4.; Abdi Kamil, **a.g.e.**, s. 6.; Mehmed Salih, **a.g.e.**, s. 6-7.; Muhammed b. Muhammed, **a.g.e.**, s. 6-9.

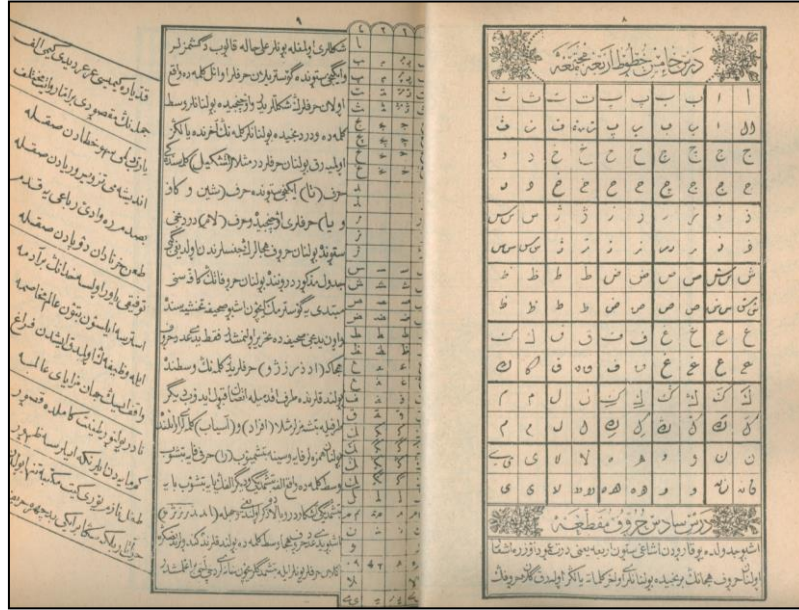
Resim 3.7: Elifbâ'da (1272/1856) Harflerin Başta, Ortada ve Sonda Yazılışları.

Yukarıdaki resimde de görüleceği gibi harfler, yazım sırasında müstakil hallerinden farklı şekiller almaktadır. Harflerin baş ve gövde/kuyruk/kâse olarak iki kısımdan oluştuğu kabul edildiğinde kelime içerisinde bazı harflerin gövdelerinin (ح , ج , خ , س , ش , ص , ض gibi) yazılmadığı, bazı harflerin ise tamamen farklı (ه , و , ع , غ , ك gibi) şekil aldığı görülmektedir. Ancak yazım sırasında şeklini aynen koruyan harfler de (و , ر , ز gibi) bulunmaktadır. Yukarıdaki tablo incelendiğinde (ه , و , ع , غ , ك gibi) istisnalar olmakla birlikte, harflerin baş olarak isimlendirilen asli kısımlarının hiç değişmediği görülmektedir. Bu asli kısım, harfin diğer harflerden ayrılmasına olanak sağladığı için çalışma boyunca alâmet-i farîka olarak isimlendirilecektir.¹²⁶

Nuhbetü'l Etfâl'de de harflerin bitişirken aldıkları şekiller, tablo halinde Resim 3.8'deki gibi verilmekte ve konu ile ilgili bazı açıklamalar yapılmaktadır.¹²⁷

¹²⁶ Abdullah Açıkd vd. , a.g.e., s. 9.

¹²⁷ Mehmed Rüşdî, a.g.e., s. 9.

Resim 3.8: Nuhbetü'l Etfâl'de (h.1274/1858) Harflerin Başta, Ortada ve Sonda Yazılışları.

Yukarıdaki resmin sol tarafındaki sayfanın kenar yazısında da görüleceği gibi harflerin bazılarının birbirine bitiştigi, bazılarının ise bitişmediği izah edilmektedir. ¹²⁸ , د , ز , ر , ن , و , ث , ز , ر , د , harfleri kendilerinden önceki harflere bitişmesine rağmen, kendilerinden sonra gelen harflere bitişmediği için tabloda bazı bölümlerin boş olduğu belirtilmektedir. *Nuhbetü'l Etfâl*'in (h.1274/1858) yazıldığı yıl dikkate alındığında bu açıklamaların yapılması 1847 yayınlanan talimatta önerilen usul-i cedid üzere elifbâ öğretiminin, elifbâlara yansımaları göstermesi açısından önemli bir gelişmedir. ¹²⁸

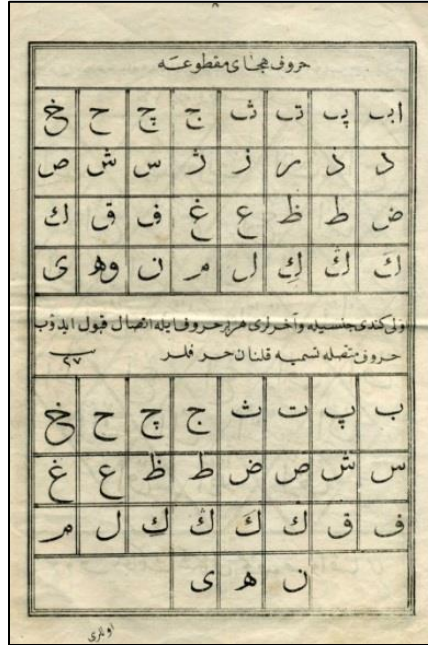
Harflerin kelime içerisinde aldıkları şekillerin öğretimi için bazı elifbâlarda tek bir ders ayrılırken bazılarında ders sayısı dokuzaya kadar çıkmaktadır. ¹²⁹ Dersler ve sayfa sayıları arasındaki azlık veya çokluk, yazarların harfleri gruplandırarak öğretmesi, her bir grup arasında öğretilen harflerin şekillerini tekrar ettirmesi, okuma

¹²⁸ Sıbyân Mekâtibi Hâce Efendilere İ'tâ Olunacak Ta'limât, s. 3-4.

¹²⁹ Örnek olarak bkz.: Mehmed Raşid b. Halil, **a.g.e.**, s. 9-13.; Necib, **a.g.e.**, s. 18-21.; Selanikli Tevfik, **a.g.e.**, s. 45.; Ali Hıfzı, **a.g.e.**, s. 4.; Ahmed Fazıl, **a.g.e.**, s. 22-24. Tirnovalı Muhammed Nuri, **a.g.e.**, s. 28-37.; Tahsin, **a.g.e.**, s. 14-19.; Mehmed Salih, **a.g.e.**, s. 6-10.; Ahmed Hamdi, **a.g.e.**, s. 4-9.

örneklerini çoğaltması, sayfa düzeni veya yazı puntosunun büyük ya da küçük oluşundan kaynaklanmaktadır. Ancak harflerin şekillerinin öğretimi sırasında bir ders kavratılmadan diğer derse geçilmemesi gerektiği, yazarların hem fikir olduğu bir konudur.

Harflerin yazım sırasında aldıkları şekillerin öğretim zamanında da farklılıklar vardır. Harflerin müstakil olarak yazılışı iyice belletildikten sonra bitişik olarak yazılan şekillerinin öğretimine geçilmesini doğru bulan yazarlar olduğu gibi¹³⁰, bu konuyu hareke öğretiminden sonraya bırakan yazarlar da bulunmaktadır.¹³¹ Mesela, Muhammed Raşid b. Halil, *Risâle-i Elifbâiyye* (h.1280/1863) isimli eserinde harflerin yazımı sırasında aldıkları şekillerin öğretiminin hareke öğretiminden sonra yapılmasını önermektedir (Bkz. Resim 3.9).¹³²

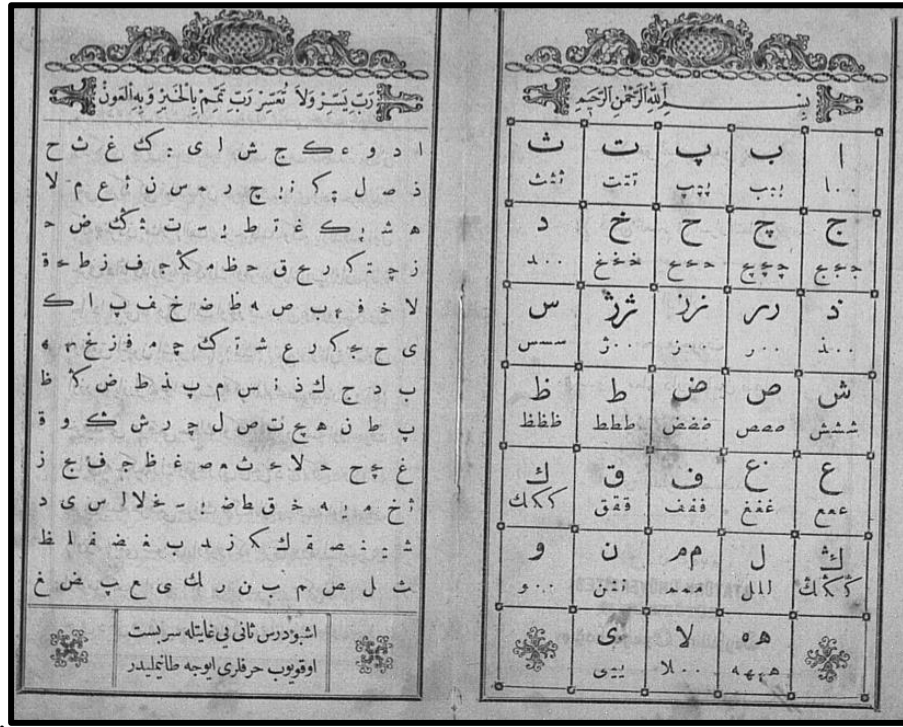
Resim 3.9: Risâle-i Elifbâiyye’de (h.1280/1863) Alamet-i Farika Vurgusu.

¹³⁰ Örnek olarak bkz.: **Elifbâ Risalesi**, s. 3.; Abdülcebbar Dağıstanî, **a.g.e.**, s. 6.; Abdi Kamil, **a.g.e.**, s. 6.

¹³¹ Örnek olarak bkz.: Nasîf b. Mü'min, **a.g.e.**, s. 3-4.; Necib, **a.g.e.**, s. 18.; Ahmed Fazıl, **a.g.e.**, s. 22-24.

¹³² Muhammed Raşid b. Halil, **a.g.e.**, s. 8-12.

Yukarıdaki resimde de görüleceği üzere harflerin hiç değişmeyen asli unsurları gövde kısımlarından ayrı yazılarak bu bölümlerin harfin aslı olduğu vurgulanmaktadır. Ancak harflerin bitişirken aldığı şekillerin öğretimi için alamet-i farikalarına dikkat çekilmesi yetersiz görülerek, harflerin başta, ortada ve sonda yazılışlarının öğretimi için 5 sayfa daha ayrılmaktadır. *Feyzü'l Amim fi Esrari't Ta'lim* isimli elifbânın yazarı Mehmed Cevdet de 1290/1874-75 yılında beşinci baskısı yapan elifbâsının ilk dersinde, harflerin müstakil şekillerinin yanı sıra bitişirken aldıkları şekillere de yer vermektedir (Bkz. Resim 3.10).¹³³

Resim 3.10: Feyzü'l Amim fi Esrari't Ta'lim'de (1290/1874-75) Harf Öğretimi.

Yukarıdaki elifbânın ilk ders olarak hazırlanan sağ taraftaki sayfasında harflerin başta, ortada ve sonda yazılışları da dâhil olmak üzere tüm şekillerinin birlikte verildiği, sol taraftaki sayfada ise aynı harflerin karışık olarak yazıldığı görülmektedir. Harflerin karışık olarak yer aldığı bu sayfa, daha önce bahsi geçen Necib'in hazırladığı *Elifbâ-yı Osmânî*'den (h.1281/1864) farklı olarak harflerin

¹³³ Mehmed Cevdet, a.g.e., s. 1-2.

müstakil şekillerinin yanı sıra bitişirken almış oldukları şekilleri de ihtiva etmektedir. Söz konusu elifbâda harflerin rahat bir şekilde okunması ve iyice tanınmasının önemi belirtilmekte; ayrıca harflerin yazımı sırasında nerelerinin atılıp nerelerinin kaldığına dikkat etmek gerektiği hususunda uyarıda bulunmaktadır. Mesela, ص , س , ع , ج gibi harflerin kâselerinin atılıp yalnız başlarının kaldığı ve harflerin bu baş kısımlarından tanınacağına tahta üzerinde öğrenciye anlatılmasını gerektiği ifade edilmektedir. İlk kez bu elifbâda harflerin alamet-i farikası tanımlanmakta ve ilk harf öğretimi sırasından harflerin tüm yazılışları birlikte öğretilmektedir.¹³⁴

Abdullah Vehbi, *Usûl-i İbtidâi yâhûd Muallimlere Rehnümâ* (1315/1899) isimli öğretmen kitabında harf yöntemi esasına göre hazırlanan elifbâlar kullanılırken harflerin öğretimi sırasında aşağıdaki sıranın takip edilmesini tavsiye etmektedir.

- Harfler beşerli gruplara ayrılmalı,
- Her harfin müstakil şekli tarif edilmeli,
- Her harfin şekli tahtaya yazılıp öğrencilere gösterilmeli,
- Elleriinde bulunan elifbâlara baktırıp Arapça isimleri ile okutmalı,
- Harflerin şekilleri ve isimleri ezberletilmeli,
- Harflerin mahreçlerine dikkat edilmeli (İleride tecvid okumak ve imlâ öğrenmek için zahmet çekilmemesi için),
- Harflerin her biri karışık olarak tahtaya yazılmalı, öğrencilerin öğrenip öğrenmediği tespit edilmeye çalışılmalı,
- Harfler öğrencilere yazdırılmalı.¹³⁵

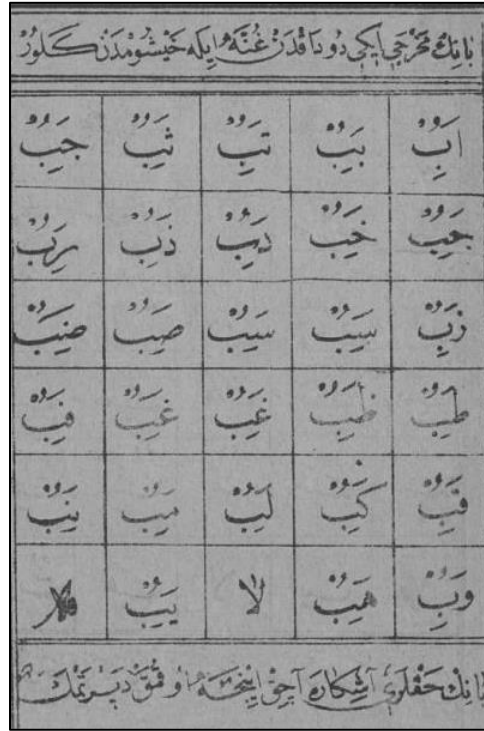
Harf yöntemi esasına göre hazırlanan elifbâların öğretimi ile ilgili olarak Abdullah Vehbi'nin ders işleme usulüne benzer öneriler, ilerleyen yıllarda da yapılmıştır.¹³⁶

¹³⁴ Mehmed Cevdet, **a.g.e.**, s. 2-7.; Ayrıca bkz.: **Darüşşafaka Elifbâsı**, s. 2.; Harputi Mehmed Ali, **a.g.e.**, s. 2-5.; Ahmed Cavid, **a.g.e.**, s. 18-19.

¹³⁵ Abdullah Vehbi, **a.g.e.**, s. 9-10.

3.4.1.1.1.3. Harflerin Seslerinin Öğretilmesi

Yeni bir dilin öğretildiği her ortamda o dile ait seslerin öğretilmesi de zaruridir. Elifbâ dersleri ile resmi ders programlarına göre 1913 yılına kadar önce Kur'an daha sonra Osmanlı Türkçesi öğretimi hedeflendiği için Arap harflerinin kendine has fonotiğine uygun şekilde öğretilmesi beklenmektedir. Elifbâlar bu bakış açısıyla değerlendirildiğinde harflerin seslerinin öğretilmesine dair elifbâlara yansıyan açıklamaların sınırlı olduğu görülmüştür. İlk sayfasında harflerin şekilleri ve isimlerinin çalışıldığı kadim *Elifbâ*'nın el yazması nüshalarında harflerin seslerinin öğretilmesine dair herhangi bir açıklama mevcut değildir. Ancak ilerleyen yıllardaki baskılarında üçüncü sayfadan itibaren sayfanın başında harfin mahreci, sonunda ise harfin sıfatı hakkında kısa bir bilgi verilmektedir (Bkz. Resim 3.11).¹³⁷

Resim 3.11: Kadim Elifbâ'da (t.y) ب Harfinin Öğretilimi Sayfası.

¹³⁶ Örnek olarak bkz.: Ahmed Nazif, **a.g.e.**, s. 3.; Ahmed Fazıl, **a.g.e.**, s. 6,22.; **Elifbâ**, 1317, s. 2.; Tahsin, **a.g.e.**, s. 14-19.

¹³⁷ Karşılaştırınız: **Elifbâ Cüzü**, t.y., TSMK, EH, 436-437; **Elifbâ Cüzü**, t.y., SYEK, 2561/165.; **Elifbâ Cüzü**, 1296, s. 4.

Yukarıdaki resimde de görüleceği gibi ب harfinin mahreci, “ب’nın mahreci iki dudaktan ğunne ile hayşumdan gelir” ifadesiyle; sıfatı ise “ب’nın hakları aşikâre, açık, ince okumak depretmek” ifadesi ile açıklanmıştır. Bu bilgilerle beraber tüm sayfa boyunca cezmlı ب ile üstün, esre ve ötreli örnekler yazılarak harfin doğru sesinin öğrencide yerleşmesi sağlanmak istenmiştir. Baştan sona cüzde her harfin mahreci ve sıfatı hakkında bu şekilde kısa bilgi verilmektedir.¹³⁸

Bazı yazarlar harfleri, şekil ve isim olarak öğretirken aynı zamanda Arap alfabesinde olduğu gibi doğru mahreçlerinin de kavratılabilmesi amacıyla açıklamalara yer vermektedirler. Mesela Muhammed Raşid bin Halil, *Risâle-i Elifbâiyye* (h.1280/1863) isimli elifbâsında her harfin sesi ve mahreci olduğu ifade ettikten sonra bir harfin mahrecini bulmak için, o harfin önüne hemze getirip, harfi ا , اُ , اِ , اَ örneklerinde olduğu gibi cezmlı okumak gerektiği belirtmektedir. Böylelikle ilk kez bir harfin mahrecini tespit edebilmek için uygulanacak yöntem bir elifbâda yer almıştır. Yazar, aynı zamanda harfleri, kalın harfler ط , ظ , ض , ص , خ , ح , ع ve bu harflerin karşılığı olan ince harfler ه , د , ت , ز , ء , ك olmak üzere iki gruba ayırmıştır.¹³⁹ Bu gruplandırma ile Türkçe bakımından birbirine yakın gibi görünen bu harflerin seslerinin aslında farklı olduklarına vurgu yapılmıştır. Bu şekilde harfleri sesleri bakımından tasnif eden başka elifbâlar da bulunmaktadır.¹⁴⁰

Necib de harflerin doğru çıkış yerleri ile öğretilmesine önem vermektedir. *Elifbâ-yı Osmânî* (h.1281/1863) isimli elifbâsında, bir harf telaffuz edilmek istendiğinde harfe ağzın hangi tarafından başlanırsa harfin mahrecinin orası olduğunu ifade ederek bir mahreçten çıkan harfler başlığı altında şu bilgilere yer vermektedir:

“ا ve اِ harfi Arabî lisanında peltekçe yani dilin ucuyla telaffuz olursalar da Osmanlı lisanı arasında اِ ve اِ i اِ bir mahreçten telaffuz ederek, اِ harfini de ekseriya اِ gibi okurlar. ح , خ , ص , ض , ط , ظ , ع , ق hurûf-ı sekilesi (kalın harfleri) daima harekeyi sekile (kalın hareke) ile okunarak

¹³⁸ *Elifbâ Cüzü*, s. 4.

¹³⁹ Muhammed Raşid bin Halil, *a.g.e.*, s. 4-42.

¹⁴⁰ Örnek olarak bkz.: Necib, *a.g.e.*, s. 9.; Tırnovalı Muhammed Nuri, *a.g.e.*, s. 18.

hem (benzer mahreçleri) bulunan ه, س, د, ت, ز, ع, ك hurûf-ı hafifesinden (ince harflerinden) fark olunurlar.”¹⁴¹

Yukarıdaki açıklamadan da anlaşılacağı gibi Arap harflerinin sesleri ile Osmanlı Türkçesindeki harflerin sesleri birbirinden farklı telaffuz edilmektedir. Bununla beraber Arapçadaki bazı harflerin Osmanlı Türkçesinde dile kolay gelen yakın sesler ile değiştirildiği belirtilerek, ث harfinin س, ذ harfinin ز, ض harfinin de ظ gibi seslendirildiğine dikkat çekilmektedir. Ayrıca elifbâda, üstün hareke konusunda صَ سَ, ضَ زَ, ظَ طَ gibi; cezm konusunda أَ اُ - اُ أَ اُ gibi örneklere yer verilerek harflerin sada-yı asliyelerini dile doğru şekilde yerleştirilmesi ve Osmanlı Türkçesi açısından yakın sesli olan bu hecelerin hoca nezaretinde okunarak doğru telaffuz edilmesi hedeflenmektedir. Bu örnekler Kur'an'ın doğru seslerle okunmasına zemin hazırladığı için önemlidir.¹⁴²

Selim Sabit de öğrencilere harflerin mahreçlerinin tarif edilip ث, س, ص gibi ses bakımından birbirine benzeyen harflerin benzerliklerinin ve farklılıklarının öğrenciye açıklanması gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca öğrencilere “ص harfi ile س harfinin sadece farklılıkları nedir?, ث harfiyle س harfinin mahreçleri nedir?” gibi sorular sorularak öğrenilen bilgilerin pekiştirilmesini hedeflemektedir.¹⁴³

Abdülfettah da *Yeni Tertib Elifbâ-yı Osmânî*'sinin (y.y.) önsözünde harflerin doğru mahreçlerle öğrenilmesine dikkat ettiğini ifade ederek elifbâ içerisindeki zor okunan kelimelerin öğretmen nezaretinde okunup doğru seslerin öğrencilerden alınmasının önemine şu cümlelerle vurgulamaktadır:

“Gerçi risâlenin emsile-i hecâ'yyesinde (hecelerle ilgili örneklerinde) hurûf-ı muttasıla ve gayr-ı muttasılanın sûret-i mütenevvi'a-i müteheccisini (farklı heceleme şekillerini) irâ'e eden sahîfeler şâkirdânın kolaylıkla kırâ'at idemeyecekleri derecede tenâfürü (kulağa hoş gelmeyen sesleri) şâmil görülürse de kırâ'atı müşkil esvât-ı mütenâfir hecelerin (kulağa hoş gelmeyen hecelerden oluşan seslerin) sehlü'l-kırâ'at (kolay okunan) hecelerden ziyâde talebenin lisânını yatıştırmaya ve mahâric-i hurûfu hakıyla telaffuza hizmet eylediği bi't-tecribe sâbit olduğundan mu'allim

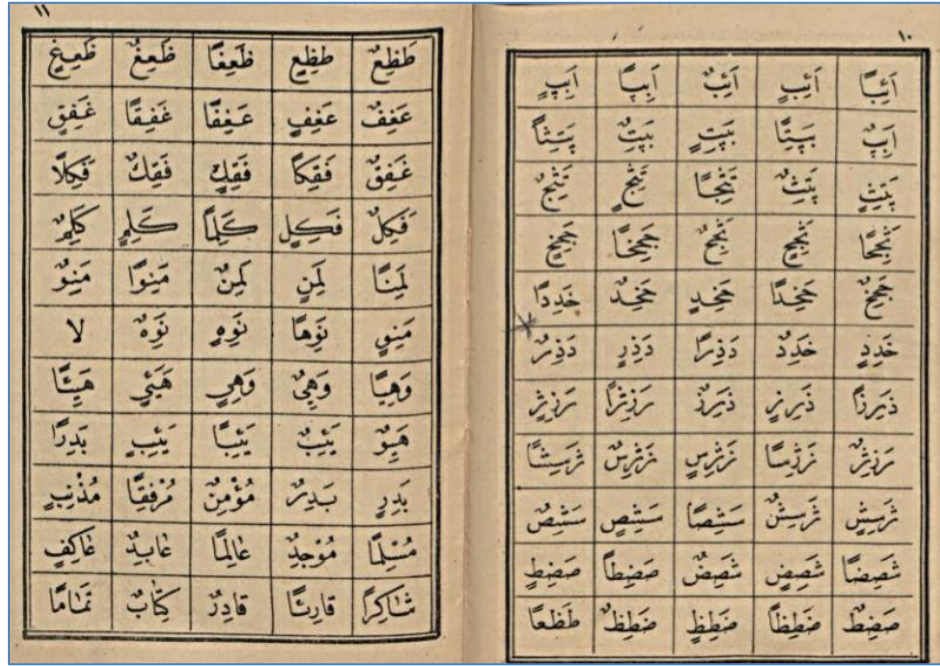
¹⁴¹ Necib, a.g.e., 1281, s. 2-3.

¹⁴² Necib, a.e., s. 9.

¹⁴³ Selim Sabit, *Rehnümâ-i Muallimîn*, s. 10-15.

efendilerin bu bâbda cüz'î hizmet sarfıyla misâlleri güzelce kırâ'at ettirmelerinden muntazır olan fevâ'id bir iki ay zarfında tezâhür ederek risâlenin Arabî ve Fârisî kelimelerini şâmil olan sahîfelerini tıpkı Türkçe kelimelerde olduğu gibi bi-lâ tekellûf kırâ'at ettikleri kelimeleri görölüyor.¹⁴⁴

Yukarıdaki alıntıda yazar, Resim 3.12'de görülen elifbâya seçilmiş olan örnek kelimeleri, öğrencilerin kolaylıkla okuyamayacaklarını ve kelimelerin kulağa hoş gelmeyen seslerden oluştuğunu belirtmektedir. Ancak bu örneklerin, öğrencinin harflerin mahreçlerini kavraması ve doğru seslerini çıkarması bakımından kolay okunan hecelerden daha faydalı olduğunu ifade etmektedir. Hoca nezaretinde yapılan bu okumaların öğrenciyi bir iki ay zarfında beklenen okuma seviyesine ulaştıracağını daha önceden tecrübe ettiğini vurgulamaktadır.

Resim 3.12: Yeni Tertib Elifbâ-yı Osmânî'de (t.y) Örnek Dersler.

Yukarıdaki resimde görüleceği gibi alfabetik sıraya göre birbirini takip eden üç harften önce üstün, esre ve ötreli, daha sonra da iki üstün, iki esre ve iki ötreli kombinasyonlar oluşturulduğu ve seçilen örnek kelimelerin anlamlı olmasına özen

¹⁴⁴ Abdülfettah, a.g.e., s. 3-5.

gösterilmediği anlaşılmaktadır. Bu şekilde hazırlanan örnek hecelerin harflerin mahreçlerinin daha iyi çıkarılmasına olumlu katkı yaptığı ifade edilmektedir.

Abdullah Vehbi de harflerin seslerinin öğretimi ile ilgili olarak şu değerlendirmede bulunmaktadır:

“Harflerin şekilleri, isimleri ve müsemmalarını güzelce öğretmeli ve güzelce hıfz ettirmeli. Ve bu sırada mahâric-i hurûfu dahi hakkıyla belletmelidir ki ileride tecvîd okumak ve imlâ öğrenmek için zahmet çekmesin.”¹⁴⁵

Yukarıdaki alıntıdan harflerin şekillerinin, isimlerinin ve seslerinin öğretimine önem verildiği; harflerin mahreçlerinin öğrenilmesinin ileride görülecek olan tecvid ve imlâ derslerine hazırlık olması bakımından önemli olduğunun vurgulandığı anlaşılmaktadır. Her ne kadar elifbâ dersinde mahreç konusuna giriş yapılsa da, tecvid dersi için hazırlanan kitaplarda harflerin mahreçleri konusuna yer verilmesi sada-yı asliyye olarak ifade edilen mahreç öğretiminin, aslında tecvid dersinin konusu olduğunu gösterir niteliktedir.¹⁴⁶ Harflerin doğru seslerine vurgu yapan bu açıklamaların yanı sıra Arap alfabesine göre sesleri birbirinden farklı olan harfleri “ ط = ض ” şeklinde yazarak aynı harfmış gibi öğretmeyi hedefleyen elifbâlar da bulunmaktadır.¹⁴⁷

Kur'an ve Osmanlı Türkçe'si öğretiminde kullanılmak üzere harf yöntemi esasına göre hazırlanan (1856-1928) elifbâlar, harf öğretimi bakımından ele alındığında zaman içerisinde değişim açık şekilde görülmektedir. Kadim *Elifbâ*'da harfler topluca ilk sayfada öğretildikten sonra tekrar üzerinde çalışılmadan hareke öğretimine geçilmiş, 1856 yılından sonra hazırlanan elifbâların çoğunda harflerin pekiştirilmesi amacıyla karışık olarak verildiği ve harflerin başta, ortada, sonda yazılışlarının öğretildiği özel sayfalar hazırlanmıştır. Ayrıca bazı elifbâlarda harfler

¹⁴⁵ Abdullah Vehbi, **a.g.e.**, s. 10.

¹⁴⁶ Örnek olarak bkz.: Abdi Kamil, **Tecvid**, 1299, 4-9.; **Tecvid**, İstanbul, 1314, s. 3.; Yusuf Rıza, **En Kolay Tecvid**, İzmir, Şems Matbaası, 1329, 3-4.; Hafız Ferid, **Sualli ve Cevaplı Tecvid**, Dersââdet, 1324, s. 28-29.

¹⁴⁷ Örnek olarak bkz.: Muhammed b. Muhammed, **a.g.e.**, s. 15; Tırnovalı Muhammed Nuri, **a.g.e.**, s. 24.; Mehmed Şemseddin, **a.g.e.**, s. 31.

incelik, kalınlık durumlarına, nokta sayılarına, noktaların harfin altında veya üstünde olma durumlarına göre tasnif edilmiştir. Tüm bu ilave dersler harflerin şekillerinin ve isimlerinin ilk sayfada ezbelenerek geçilmesi; bu sebeple öğrenilememesi durumuna karşı alınmış tedbirler niteliğindedir. Diğer yandan bazı elifbâlarda harflerin daha iyi kavranması amacıyla 1890'lı yıllara kadar harflerin gruplara ayrılarak öğretilmesi tavsiye edilmiştir. 1890 yılından sonra ise bu tavsiyeler elifbâlarda görünür hale gelmiş; harfler gruplandırılarak öğretilmeye başlanmıştır. İncelenen elifbâların bazılarında harf öğretimi sırasında yazı çalışması yaptırılmaya başlanmış ve harflerin isimlerinin öğretimi sırasında resimlerden istifade edilmiştir.

3.4.1.1.1.4. Harekelerin Öğretilmesi

Harf yöntemi esasına göre hazırlanan elifbâlarda harf öğretiminden sonra önemli bir yere sahip olan harekelerin öğretiminde harekenin şeklini ile birlikte sesinin de kavranması gerekmektedir. Harekelerin öğretilmesi ile heceler çözülebilmekte ve kısa süre içinde kelime ve metinlerin okunmasına geçilmektedir.

Üç harekenin bir dersin konusu olması: Harf yöntemi esasına göre hazırlanan kadim *Elifbâ*'da harflerinin şekil ve isimlerinin öğretilmesinin ardından hareke öğretimine geçilmektedir. Sayfanın başında tüm hareke, işaret ve harflerde bulunan noktalar gösterilmektedir. Bu usul ileride hazırlanan elifbâlarda da devam etmektedir.¹⁴⁸ Aynı sayfada tablo içerisinde ı harfinden ۷ harfine kadar tüm harfler üstün, esre ve ötre ile harekelenmektedir. Bir harfin üzerine üç harekenin yazıldığı, görsel olarak karışık olan bu sayfada Resim 3.13'te görüleceği gibi 85 ayrı sesin öğretimi yapılmaktadır.

¹⁴⁸ Örnek olarak bkz.: **Elifbâ Cüzü**, 1272, s. 3.; **Elifbâ Risalesi**, 1283, s. 2. Ali Rıza Efendi, **a.g.e.**, s. 5, 12.; Tırnovalı Muhammed Nuri, **a.g.e.**, s. 40.

hazırlanmıştır.¹⁴⁹ Söz konusu eserlerin yazarları, elifbâlarda yenilik yapılması gerektiği fikri ile elifbâ hazırlamalarına rağmen hareke öğretiminde herhangi bir değişikliğe gitmemeleri kadim *Elifbâ*'nın etkisinde kaldıklarını göstermektedir.¹⁵⁰

Konuyla ilgili olarak Mehmed Rüşdî'ye ait olan *Nuhbetü'l Etfâl*'de, harfler topluca ilk sayfalarda verildikten sonra, hareke öğretimine başlamadan önce Osmanlı Türkçesinde, üstün, esre ve ötre olarak isimlendirilen hareketlerin Arapça'da fetha, kesra ve damme; iki üstün, iki esre ve iki ötre olarak isimlendirilen işaretlerin ise Arapça'da tenvin olarak isimlendirildiği belirtilmektedir. Ayrıca cezm işaretinin harfleri birleştirdiği, şeddenin ise bir harf iki kez okuttuğuna dair açıklamalara yer bulunmaktadır.¹⁵¹ İlerleyen yıllarda hazırlanan elifbâların bazılarında da hareketler hakkında açıklamalara yer verilmektedir.¹⁵² Konuyla ilgili olarak Ali Hıfzı *Mükemmel Osmanlı Elifbâsı*'nda (1310/1893-95) “üstün hareke ağız açarak ı sadası verir, esre hareke ı sadası vererek aşağıya çeker, ötre hareke dudağı büzerek ı sadası verir” şeklinde açıklarken,¹⁵³ Ahmed Cavid kendi adını taşıyan elifbâsında (h.1325/1907), “üstün, üstünden düz okutur, esre altından düz okutur, ötre öne doğru sivri okutur” şeklinde izah etmektedir.¹⁵⁴ Elifbâların bazılarında ise açıklama yapılmaksızın doğrudan harfler hareketlenerek yazılmaktadır.¹⁵⁵ Bir kısım elifbâda ise hareketlerin harflere nasıl ses verdiği ve okuma sırasındaki görevlerinin neler olduğunun öğrencilerine ağızdan öğretilmesi gerektiği belirtilerek özellikle bu konuda açıklama yapılmadığı vurgulanmaktadır.¹⁵⁶

Necib h.1281/1864 yılında hazırladığı *Elifbâ-yı Osmânî*'de harf öğretimini tamamladıktan sonra o zamana kadar hazırlanan elifbâlardan farklı olarak Resim

¹⁴⁹ Örnek olarak bkz.: *Elifbâ Cüzü*, 1279, s. 3.; *Elifbâ*, 1272, s. 1-2.; *Usul-ü Cedide Üzere Müretteb Elifbâ Cüzü*, s. 4.; Mehmed Raşid b. Halil, *a.g.e.*, s. 5.; Mehmed Rüşdî, *a.g.e.*, s. 11.; Muhammed Raşid b. Halil, *a.g.e.*, s. 5.

¹⁵⁰ Ali Haydar, *Elifbâ Kitâbiyâtı*, s. 358-359.

¹⁵¹ Mehmed Rüşdî, *a.g.e.*, s. 9-10.

¹⁵² Örnek olarak bkz.: *Elifbâ Cüzü*, 1279, s. 2.; Necib, *a.g.e.*, s. 4-6. Mehmed Cevdet, *a.g.e.*, s.; Abdi Kamil, *a.g.e.*, s. 91.; Ahmed Fazıl, *a.g.e.*, s. 46-47.; Mehmed Nuri, *a.g.e.*, s. 40-42.

¹⁵³ Ali Hıfzı, *a.g.e.*, s. 5-6.; Abdi Kamil, *a.g.e.*, s. 7-8

¹⁵⁴ Ahmed Cavid, *a.g.e.*, s. 5.

¹⁵⁵ Örnek olarak bkz.: *Elifbâ Risalesi*, s. 4.; Ahmed Fazıl, *a.g.e.*, s. 8-9.; Ş. Sami, *a.g.e.*, s. 8-9.

¹⁵⁶ Örnek olarak bkz.: Fikri, *a.g.e.*, s. 10.; Selanikli Tevfik, *a.g.e.*, s. 11.

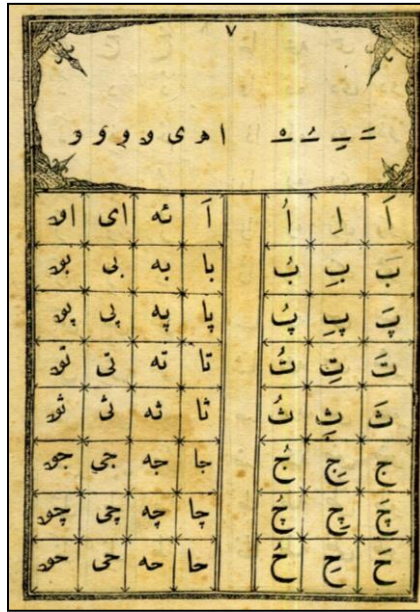
[illegible]

Necib'in yukarıdaki sayfanın sağ tarafında görüldüğü şekilde verdiği hareke öğretim sayfası daha sonra hazırlanan elifbâlarda da kullanılmıştır.¹⁵⁷ Necib, yukarıda sol tarafta bulunan sayfada olduğu gibi Türkçe açısından benzer olan sesleri yan yana yazarak hoca nezaretinde harflerin asli seslerine uygun olarak telaffuz edilmesini hedeflemektedir. Ayrıca elifbâsında ح , خ , ص , ض , ط , ظ , ع , ق , ت , د , س , ه , ز , ك , ء harflerinden ayırt edilmeleri gerektiğini ifade ederek harflerin seslerinin öğretimine verdiği önemi ortaya koymaktadır.¹⁵⁸ Benzer açıklamalara Muhammed

¹⁵⁸ Necib, **a.g.e.**, s. 2, 10-11.

Raşid b. Halil'in *Risâle-i Elifbâiyye* (h.1280/1863) isimli elifbâsında de yer verilmektedir.¹⁵⁹

Necib'in hazırladığı *Elifbâ-yı Osmânî*'den (h.1281/1864) bir yıl sonra Selim Sabit tarafından h.1282/1865 yılında *Risâle-i Elifbâiyye* yayınlanmıştır. Yazar, bu elifbâda bazı değişiklikler yapmış ve aşağıda Resim 3.15'te görüleceği gibi h.1290/1873 yılında *Elifbâ-yı Osmânî* ismi ile tekrar yayınlamıştır.

Resim 3.15: Elifbâ-yı Osmânî'de (h.1290/1874) Hareke Öğretimi.

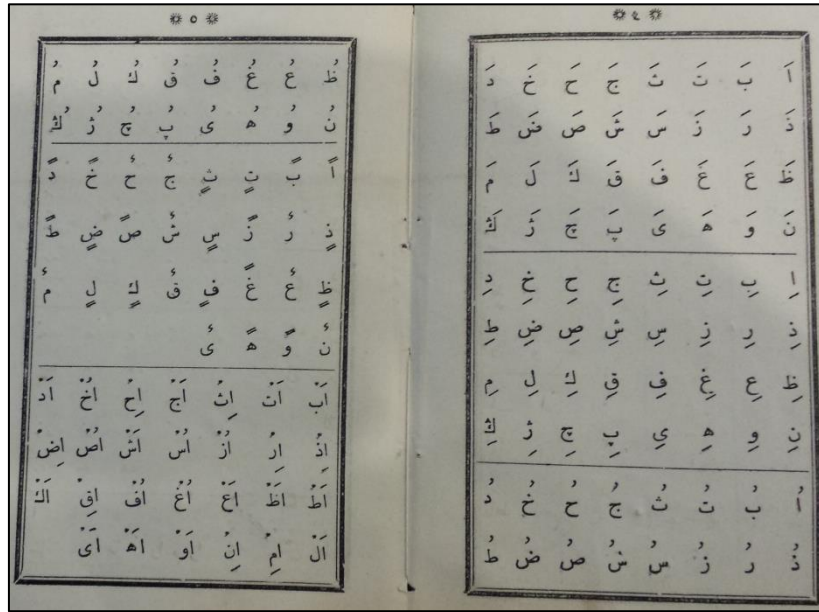
Yukarıdaki resimde de görüleceği üzere Selim Sabit, harekelerin ve imlâ harflerinin öğretimini aynı sayfada yapmaktadır. 1925 yılında yayınlanan Tedrisat Mecmuası'nda Muallim Cevdet imzalı yazıda Selim Sabit'in öğrencisi Kilisli Muallim Rıfat'ın konuyla ilgili açıklamaları yer almaktadır. Buna göre Muallim Rıfat, Selim Sabit'in yazmış olduğu elifbâyı "O zamana kadar bizde tatbik edilegelmiş olan gayet muzır ve ürkütücü bir hece usulüne karşı yazılmış olduğu cihetle başlı başına hayırlı bir inkılab" olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁰ Selim Sabit'in

¹⁵⁹ Muhammed Raşid b. Halil, **a.g.e.**, s. 4.

¹⁶⁰ Muallim Cevdet, **a.g.m.**, s. 320.

harekeleri ve imlâ harflerini aynı derste öğretmeyi hedeflemesi önemli bir değişikliktir.

Her harekenin ayrı derste öğretilmesi: Üstün, esre ve ötre hareke tek bir dersin konusu olarak işlenirken h.1283/1867 yılında yayınlanan *Elifbâ Risalesi*'nden itibaren ayrı ayrı konular olarak öğretilmeye başlanmıştır (Bkz. Resim 3.16).¹⁶¹

Resim 3.16: Elifbâ Risalesi'nde (h.1283/1867) Hareke Öğretimi.

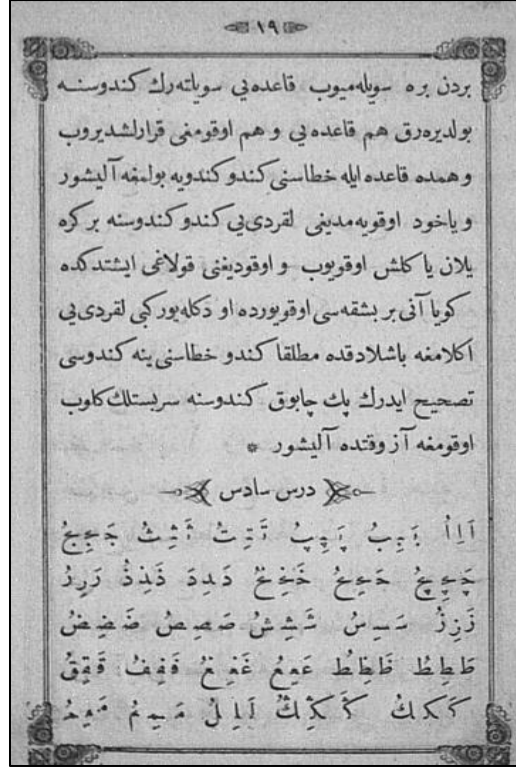
Yukarıdaki resimde de görüleceği gibi *Elifbâ Risalesi*'nde alfabenin tamamı üstün, esre ve ötre harekeleriyle seslendirilmiştir. Bu usul sözkonusu elifbânın yazıldığı dönem itibarıyla önemli bir değişimdir ve ilerleyen yıllarda hazırlanan elifbâlarda yaygın olarak kullanılmıştır.¹⁶²

Harekelerin, harflerin başta, ortada ve sonda yazılırlarken aldıkları şekiller üzerinde öğretilmesi: Araştırmamız sırasında hareke öğretiminde birbirinden farklı yollar izlendiği görülmüştür. Mesela Mehmed Cevdet, harekelerin öğretiminde,

¹⁶¹ Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye, **Elifbâ Risalesi**, İstanbul, Tasvir-i Efkâr Gazetehanesi, 1283, s. 4-5.

¹⁶² Örnek olarak bkz.: Selanikli Tevfik, **a.g.e.**, s. 13-15.; Ali Hıfzı, **a.g.e.**, s. 5-6.; Mehmed Şemseddin, **a.g.e.**, s. 32-33.; Mehmed Nuri, **a.g.e.**, s. 22-23.; Mehmed Salih, **a.g.e.**, s. 11-13.

1856-1874 yılları arasında kullanılan elifbâlardan farklı bir yol izlemiştir. Yazar, hareketleri harflerin müstakil şekilleri üzerinde değil, başta, ortada ve sonda yazılırken aldıkları şekiller üzerine yerleştirmiş önce sırasıyla sonra karışık olarak Resim 3.17’deki gibi yazarak öğretmiştir.¹⁶³

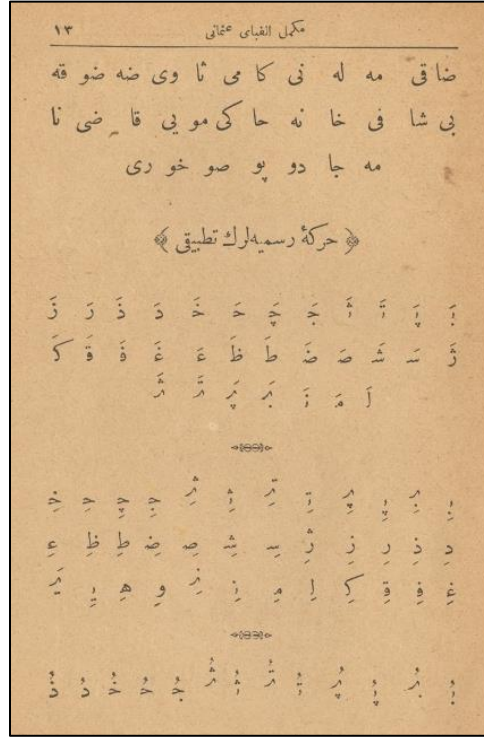
Resim 3.17: Feyzî'l Amim fi Esrari't Ta'lim'de (1290/1874-75) Hareke Öğretimi.

Yukarıdaki resimde de görüleceği gibi Mehmed Cevdet hareketleri harflerin bitişirken aldıkları şekiller üzerine yazarak hem hareke öğretimi yapmakta hem de daha önce öğretilen harflerin bitişirken aldıkları şekilleri tekrar ettirmektedir.

Konuyla ilgili başka bir örnek aşağıdaki Resim 3.18’de görülmektedir. Buna göre Selanikli Tevfik, *Mükemmel Elifbâ-yı Osmânî*’sinde (1304/1887-89) hareketlerin

¹⁶³ Mehmed Cevdet, a.g.e., s. 19.

özelliklerini ve harfe nasıl ses verdiklerini öğrencilere anlattıktan sonra almet-i farikaları üzerinden hareke öğretimi yapmaktadır.¹⁶⁴

Resim 3.18: Mükemmel Elifbâ-yı Osmânî 'de (1304/1887-89) Hareke Öğretimi.

İlerleyen yıllarda hazırlanan elifbâların bir kısmında da derse konu olan hareke, harflerin müstakil şekilleri yerine bitişirken aldıkları şekiller üzerine yazılmıştır.¹⁶⁵

Hareke Öğretiminde “Heceleme” Uygulamasının Geçirdiği Süreç:

Araştırmamız sırasında hareke öğretiminde yukarıda bahsi geçtiği şekilde elifbâlara yansıyan değişikliklerin yanı sıra harekeler öğretilirken uygulanan usullerde de değişiklikler olduğu tespit edilmiştir. Mesela kadim *Elifbâ*'da hareke öğretimi sayfasının Resim 3.13'te görüldüğü üzere görsel olarak karışık olması öğrencilerin bu sayfayı algılamasını zorlaştırmıştır. Bu zorluğu gidermek amacıyla harflerin

¹⁶⁴ Selanikli Tefvik, **a.g.e.**, s. 4-11.

¹⁶⁵ Örnek olarak bkz.: Ali Hıfzı, **a.g.e.**, s. 5-6.; Muhammed Vehbi, **a.g.e.**, s. 11.; Abdülfettah, **a.g.e.**, s. 9.; Fehmi ve Galib, **a.g.e.**, s. 17-21.

hareke ile okunuşu öğrencilere derste yapılan heceleme ile kavratılmaya çalışılmıştır. Bu hecelemede üç hareke ile işaretlenmiş olan harfin, “Elif üstün e, elif esre i, elif ötre ü, be üstün be, be esre bi, be ötre bü, te üstün te, te esre ti, te ötre tü, se üstün se, se esre si, se ötre sü...” şeklinde öğretildiği anlatılmaktadır.¹⁶⁶ Harfin ismi, harekenin ismi ve son olarak da ortaya çıkan sesin söylenmesi şeklindeki heceleme, her ne kadar anlamlı olmayan¹⁶⁷, fevkalade güç¹⁶⁸ muzır ve ürkütücü¹⁶⁹ olarak ifade edilse de elifbânın hareke öğretim sayfası dikkate alındığında öğrenmeye yardımcı olduğu söylenebilir. Zira sadece bir tane / harfinin üzerinde, üstün ve ötre; altında da esre işareti olduğu dikkate alındığında çocuğun hangi sesi neden çıkardığını anlaması açısından; / harfinde üstün hareke var e sesi ile /harfinde esre hareke var i sesi ile / harfinde ötre hareke var û sesi ile okunur, manasında yapılan bu açıklama o dönem için öğrencinin görsel ve eğitsel olarak karışık bulunan bu sayfayı algılamasına yardımcı olmaya çalışmaktadır. Ancak bu hecelemenin zamanla, “Elif üsü (üstün) e; elif esa (esre) i; elif üstü (ötre) ü; bessün (iki üstün) be, (...)”, “Elifüsün e, elifesai, elifetörbü, besün be, feyesabi, feyetörbü”, “Elif eyli ele ülü ümbür leyli beb, beb”¹⁷⁰, şeklinde okuyuşlara dönüştüğü, hocanın ve öğrencinin ne söylediğini anlayamadığı bir hale geldiği aktarılmaktadır.¹⁷¹ Bu şekilde harfleri ve hareketleri yutarak, sesleri ise değiştirerek okumanın yukarıda Resim 3.13’teki harekeli harflerle ilgisinin kurulması ve harekeli harf seslerinin doğru olarak öğrenilmesi neredeyse imkânsızdır.

Kadim *Elifbâ*’daki bu heceleme ilk olarak *Nuhbet’ül Etfal*’de (h.1274/1858) değişikliğe uğramıştır. *Nuhbet’ül Etfal*’de de kadim *Elifbâ*’daki sistemle 34 harf, üstün, esre ve ötre ile harekelenmiş ve 102 ayrı sesin aynı tabloda öğretilmesi hedeflenmiştir. Mehmed Rüşdî, elifbâsında harf yöntemini kullanmakla birlikte

¹⁶⁶ Selim Sabit, **Rehnümâ-i Muallimîn**, s. 14.; Mehmed Rüşdî, **a.g.e.**, s. 11.; Ayrıca bkz: Baymur, **a.g.e.**, s. 32.; Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 13-21.; Yücel, **a.g.e.** s. 40-44.; Kara ve Birinci, **a.g.e.**, s. 298.

¹⁶⁷ Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi M.Ö.1000-M.S. 2012**, s. 204.

¹⁶⁸ Baymur, **a.g.e.**, s. 32.

¹⁶⁹ Muallim Cevdet, **a.g.m.**, s. 360.

¹⁷⁰ Hecelemenin söz konusu seslere dönüşmesi mektep hatıralarını anlatan kişilerin sehven eksik veya yanlış hatırlamaları ile ilgili olabilir. Fakat 1850-1920 yılları arasında mektebe devam eden farklı kişilerin benzer bilgiler aktarması hecelemenin ifade edilen şekilde değiştiğini ortaya koymaktadır.

¹⁷¹ Necib Asım, **a.g.e.**, s. 132.; Muallim Cevdet, **a.g.m.**, s. 360.; Baymur, **a.g.e.**, s. 32.; Kara ve Birinci, **a.g.e.**, s. 298, 310, 355.

geçmişte yapılan hecelemeyi sayfa kenarında eleştirerek kendisi aşağıda verildiği şekilde okunmasını önermiştir:

“Elif dediğimiz asla hareke kabul etmeyub daima sakin olur. Elif suretinde yazılan hemzeler daima harekât-ı mütenevvi’a ile müteharriktir. Mesela, $\text{الف} + \text{ب}$ üstün أَب , $\text{الف} + \text{جيم}$ esre أَج , $\text{الف} + \text{كاف}$ ötre أَك tabirleri hata; Hemze + ب üstün أَب , hemze + جيم esre أَج , hemze + كاف ötre أَك tabirleri sevab olup $\text{ب} + \text{الف} = \text{بَا}$, $\text{جيم} + \text{الف} = \text{جَا}$, $\text{كاف} + \text{الف} = \text{كَا}$ dediğimizde بَا , جَا , كَا lafızlarındaki elifler, eliftir. أَب , أَج , أَك lafızlarındaki elifler elif olmayıb müteharrik olduğu için hemze olduğu muntehi tarafından mübtediye ifade ve beyan olunması mercudur.”¹⁷²

Yukarıdaki açıklama ile yazar, uzun yıllar boyunca yapılmış olan galat-ı meşhuru düzeltmeye çalışmaktadır. Bu nedenle, ilk olarak ا harfinin harekesizken isminin “Elif”, harekeliyken isminin ise “Hemze” olduğunu belirtmektedir. Daha sonra hareke öğretimi sırasında heceleme yapılırken ا “elif” ismi yerine, “hemze” isminin kullanılması gerektiğini ifade etmektedir. Harekelerin öğretiminin nasıl yapılması gerektiğini açıkladığı bölümde; “Hemze üstün أ , hemze esre إ , hemze ötre ئ tabirleri ile birer birer okudub; elifü-sü ئِه , elife-se يِ elifü-tü و hecâlarında füsüne, fese yi, futuru deyu hecâlattırmak galatdır. Ve minvali muharrer üzre okutdukda bir kerecik da hecelarını okudurlar.” diyerek yine yaygın yapılan bir hatayı ortaya koymaktadır. Ayrıca heceleyerek okuma bitirildikten sonra, bir kere de hecenin görüldüğü şekilde doğrudan - $\text{ا} \text{ا} \text{ا}$ - olarak okunmasını önerilmektedir. Elifbâda, okuma sırasında sadece yazıda mevcut olan harflerin seslerinin çıkarılması ve ek seslerden kaçınılması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Ayrıca yazar, harflerin Kur’anî tabir olunan seslerini çıkartmak suretiyle okumak gerektiğini ifade ederek Arap harflerinin mahreçlerine uygun okunması gerektiğine dikkat çekmektedir.

Selim Sabit ise elifbâsında bahsi geçen bu iki hecelemeden farklı bir heceleme önerisinde bulunmuştur. Resim 3.15’teki sayfanın nasıl öğretilmesi gerektiğini şu cümlelerle izah etmektedir:

“Harekeler dahi ber vech-i meşrûh (açıklandığı üzere) ta’lîm levhasında gösterilerek isim ve sadâlarıyla berâber vaz’ olunacak mahalleri âtî veçhile

¹⁷² Mehmed Rüşdî, **a.g.e.**, s. 11-12.

(aşağıdaki şekilde) sıbyâna ta'lim olunur. Şöyle ki evvelâ (اَ اِ اُ) hareketleri bu vechile levhaya resm edilerek isimleri ya'nî (üstün, esre, ötre) ta'bîrleri vaz' olunacak mahalleri gösterildikten sonra sadâları dahi (اَ اِ اُ) sûretiyle ta'lim ve irâ'e kılınup (...) Örneğin, (ج) harfinin harekât-ı selâse (üç hareke, üstün, esre, ötre) ile hecelenmesinde “جيم üstün (جَ), جيم esre (جِ), جيم ötre (جُ)” denilmeyüp belki (جَ) (جِ), (جِ) (جِ), (جِ) (جِ) denilerek teheccî olunduğu gibi kezâllik hurûf-ı imlâ ile telaffuz ve teheccîsinde dahi (الف جيم) üstün (جَ), (يا جيم) esre (جِ), (و او جيم) ötre (جُ) denilmeyüp belki (جَ) (جِ), (جِ) (جِ), (جِ) (جِ) denilerek teheccî olunmalıdır.¹⁷³

Yukarıdaki metindende anlaşılaçağı gibi Selim Sabit, hareke öğretiminin şu şekilde yapılmasını önermektedir:

- Harekeler talim levhasına yazılmalı.
- Harekelerin isimleri (üstün, esre, ötre) ve üstün harekenin e, esre harekenin i, ötre harekenin ise u sesi verdiği ifade edilmeli.
- Harekelerin harflerin neresine yazıldıkları izah edilmeli.
- İmlâ harfleri (اَ اِ اُ) harflerinden (اَ) harfleri üstün, (اِ) harfî ötre, (اُ) harfinin ise esre makamında kullanıldığı açıklanarak sesleri ile birlikte öğretilmeli.
- Harfler ve harekeler şekil ve isim olarak öğretildikten sonra okuma ve hecelemeğe geçilmeli.

Harf yönteminde harfin adı, harekenin adı ve ardından hareke doğrultusunda ortaya çıkan sesin söylenmesi şeklinde yapılan okuma, Selim Sabit'in önerdiği heceleme ile harfin hareke ile çıkan sesi, harekenin sesi ve ardından hareke doğrultusunda ortaya çıkan sesin söylenmesi şeklinde yapılmaya başlanmaktadır. Buna göre Selim Sabit, “(ج üstün جَ), (ج esre جِ), (ج ötre جُ)” olarak değil “ج (ج¹⁷⁴) جَ , ج (ج¹⁷⁵) جِ , ج (ج¹⁷⁶) جُ ” şeklinde heceleme yapılmasını önermektedir.¹⁷⁵ Aynı heceleme usulünü *Elifbâ-yı Osmânî* (h.1290/1874) isimli elifbâsında da “(أ بَ), (ب بِ), (ب بُ)”

¹⁷³ Selim Sabit, a.g.e., s. 12, 14.; Selim Sabit, **Rehnümâ-i Muallimîn**, s. 12-13.

¹⁷⁴ Rehnümâ-i Muallimîn isimli eserinde harfî (ج) olarak harekesiz şekilde yazan yazar, zihinlerde harfin ne şekilde telaffuz edileceğini –harekeli olarak veya ismini kullanarak– muğlak bırakmıştır. Ancak Elifbâ-yı Osmânî isimli elifbâsının mukaddimesinde heceleme usulünü anlatırken (ب) yazarak harfin harekeli olarak söylenmesini önerdiği göstermiştir.

¹⁷⁵ Selim Sabit, **Rehnümâ-i Muallimîn**, y.y., s. 4.

”ب” şeklinde tarif etmektedir.¹⁷⁶ Bu haliyle Selim Sabit, *Elifbâ-yı Osmânî*’de kadim *Elifbâ*’nın hareke öğretim sayfasında izlenen yoldan farklı olarak her harfı ayrı ayrı س س س şeklinde harekelediğinden heceleme sırasında harekenin isminin söylenmesine gerek duymamıştır.

Selim Sabit, öncelikle harflerin Arapça isimlerini öğretip hareceleme sırasında yukarıda belirtildiği gibi harf ve harekelerin sesleri üzerinden heceleme yaptırırken; öğrencisi Muallim Rıfat, hocasının heceleme yapmadan doğrudan harekeli harfleri س س س şeklinde okumayı tavsiye ettiğini belirtmektedir.¹⁷⁷ Fakat Selim Sabit’in hazırladığı *Risâle-i Elifbâiyye* (h.1282/1866), *Rehnumâ-i Muallimîn* (t.y) ve *Elifbâ-yı Osmânî* (h.1290/1874) isimli eserler Muallim Rıfat’ın söylediklerini doğrulamamaktadır. Selim Sabit’in ses yöntemin ilk uygulayıcısı olduğunu düşünenler olmakla birlikte Selim Sabit, kendi hazırladığı eserlerde ilk olarak harflerin isimlerinin öğretilmesi gerektiğini defaatle tekrar etmektedir. Onun önerdiği yenilik, hareke öğretimi sırasında yapılan hecelemenin, harflerin ve harekelerin sesleri ile yapılmasıdır. Selim Sabit bu önerisiyle harflerin ve harekelerin seslerine dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Selim Sabit’in ses yönteminin ilk uygulayıcısı değil ses yönteminin temellerinin atan kişi olduğu söylenebilir.

Mehmed Cevdet ise *Feyzü’l Amim fî Esrari’t Talim*’de (1290/1874-75) heceleme yapmaya gerek olmadığını, harekeli harflerin doğrudan seslendirilebileceğini belirterek dönemin ilerisinde bir açıklamada bulunmaktadır. Elifbâsında önce imlâ harfleri ve cezmin öğretimi yapılmakta ardından harekelerin öğretilmesine geçilmektedir. İmlâ harfleri ile yazılan okunuşların uzun okunuş, harekelerle olan okunuşların ise kısa okunuş olarak ifade edildiği belirtilerek hareke öğretiminde izlenmesi gereken yolu şu şekilde açıklanmaktadır:¹⁷⁸

¹⁷⁶ Selim Sabit, *Elifbâ-yı Osmânî*, İstanbul, Matbaa-i Amire, s. 4.

¹⁷⁷ Kilisli Muallim Rıfat, *a.g.m.*, s. 1352-1353.

¹⁷⁸ Mehmed Cevdet, *a.g.e.*, s. 16-20.

1. İmlâ harfleri ile öğrenilen okuyuşlar üzerinden -• harfinin verdiği ses üstün, ع harfinin verdiği ses esre, ج harfinin verdiği ses ötre hareketlerini ifade eder şeklinde-üstün, esre ve ötre hareketleri tarif edilmelidir.
2. Öğrenciye hareketlerin harfin neresine yazıldığı ve ismi söylenmelidir.
3. Örnek okumalar yapılırken harfin üzerindeki veya yanındaki hareketler ve harfe verdikleri sesler düşünülerek kelimeler tane tane okunmalıdır.
4. Öğrenci yanlış okuma yaparsa hocası kuralı kendisine hatırlatmalı hatasını kendisinin bulmasını sağlamalıdır.¹⁷⁹

Mehmed Cevdet ile aynı düşüncede olan Abdülcebbar Dağıstanî de, hareke öğretimi sırasında heceleme yapmaya gerek olmadığını *Eser-i Hâme*'de (h.1291/1874) şu cümlelerle izah etmektedir:

“(...) Evvel sadâ ile sadâ verilmek lâzımdır ki, muhâtab evvel sadâdan eşkâlin hey'etini anlayup meselâ (*î*, *ı*, *î*) dendiğinde muhâtab bilsin ki (*î*) elifi fetha ile söyledi, (*ı*) elifi kesre ile söyledi (*î*) ya'nî elifi zamme ile okudu. Ve böylece başka harfler ne çok keskin ne çok alçak okuna! Bir hadd-i i'tidâlde okunmalıdır ki medd anlaşılmaya!”¹⁸⁰

Yukarıdaki açıklamadan hareke öğretimi sırasında heceleme yapılmaksızın harfin hareketli sesinin söylenmesinin yeterli olacağı anlaşılmaktadır. Ayrıca kelimeler okunurken uzatma yapılmaması konusunda uyarıda bulunularak gereksiz medli okuyuşların önüne geçilmesi hedeflenmektedir.

1890'lı yıllara gelindiğinde usul-i cedid hareketinin elifbâlara yansısı olarak ortaya konan ses yönteminin yaygınlaştırılmaya çalışılması, harf yöntemi ile hazırlanan elifbâları da etkilemiş görünmektedir. Konuyla ilgili olarak Selim Sabit'in hareke öğretim sayfasının aynısı kullanan Tırnovalı Muhammed Nuri'nin, *Müntehab Elifbâ-yı Osmânî*'sinde (1311/1896) heceleme yapmayı pösteği saymaya benzetilirken; Azmi'nin *Elifbâ*'sında (1312/1897) hecelemenin hiçbir manasının ve

¹⁷⁹ Mehmed Cevdet, **a.g.e.**, s. 96-99.

¹⁸⁰ Abdülcebbar Dağıstanî, **a.g.e.**, s. 8.

faydasının olmadığı vurgulanmakta; okuma sırasında harfleri, üzerine gelen hareke ile seslendirmenin yeterli olduğu belirtilmektedir.¹⁸¹

Tahsin'in ise *Osmanlı Elifbâsı*'nda (1313/1896-98) hareke öğretiminde uygulanmak üzere yeni bir usul önerisinde bulunmaktadır. Bu usulü uygulama aşamaları şu şekilde sıralanmıştır:

1. Harekenin tahtaya yazılması ve isminin söylenmesi,
2. Öğretilen hareke ile sözlü çalışma yapılması,
3. Öğretilen harekenin sayfasının tahtaya yazılması,
4. Sayfanın hoca tarafından sesli okunması,
5. Sayfanın öğrenciler tarafından sesli okunması,
6. Öğrencilerin teker teker sayfayı okuması,
7. Hatalı okumaların düzeltilmesi.

Yukarıda ortaya konan aşamalardan anlaşılacağı üzere Tahsin, öğretilecek olan harekenin toplu usul ile önce kitap kullanılmaksızın ses olarak daha sonra tahtada yazılan kelimeler üzerinden gösterip yaptırma yöntemi ile çalışılmasını önermektedir.¹⁸²

Konu ile ilgili Abdullah Vehbi, *Usûl-i İbtidâ'î yâhûd Mu'allimlere Rehnümâ* (1315/1899) isimli eserinde harekelerin açıklanarak öğretilmesini önermekte, heceleme yapmaya gerek olmadan; harf, hareke ve metinlerin izah ve seslendirme ile öğretilebileceğini dile getirmektedir. Eserde harflerin mahreçlerine dikkat edilerek öğretilmesi gerektiği ifade edildikten sonra hareke öğretimi usulü şu şekilde anlatılmaktadır:

“Harfler öğrenildikten sonra tahtaya bir harf yazıp üzerine üstün (◌̇) işâretini çizip, bu işâretin ismi üstündür. Harfî ﴿ diye okutur. ﴿ üstün ﴿

¹⁸¹ Örnek olarak bkz.: Azmi, **a.g.e.**, s. 16.; Ş. Sami, **a.g.e.**, s. 8-9.; Tırnovalı Muhammed Nuri, **a.g.e.**, s. 43.

¹⁸² Tahsin, **a.g.e.**, 2-3.

demeyecekler sadece ٲ diyecekler. Sonra ٲ çizip aynısını yaptırır. Daha sonra da diğer hareketlere geçilir.”¹⁸³

Yukarıdaki alıntıdan harfleri doğru şekilde öğrenen öğrencilerin hareketleri öğrenmekte zorluk çekmeyeceği; hareketin harfe verdiği ses söylenildiğinde öğrenilebileceği belirtilmektedir.¹⁸⁴

Ahmed Nazif de, *Tertîb-i Sâni Elifbâ-yı Cedîd* (h.1327/1910) isimli elifbâsında hareketleri heceleme yapmadan ٲ ٲ şeklinde okumanın yeterli olduğunu belirterek “Ammâ usûl-i atîka hecesini terk ile usûl-i cedîd üzere okutuş usûl-i atîka hecesini hâşâ (asla) kabîh addetmek (kötü görmek) değildir.(...)” diyerek kendisinin yeni usulü benimsediğini ifade etmektedir. Ayrıca bu ifadelerin kendisinden önceki hocalara cehalet isnad etmek olmadığını da ifade etmektedir.¹⁸⁵

Hüseyin Fehmi ve Mehmed Galib ise hazırladıkları *Feth-i Kırâ’at yâhûd Amelî ve Nazarî Elifbâ-yı Osmânî*’de (1328/1913) hareketlerin harflere verdikleri seslere dikkat çekerek hareke öğretiminde farklı bir yol önermektedir:

“(...) Muallim elini yukarı kaldırarak ٲ’yi yukarı çekiniz ٲ aşağı çekiniz ٲ sivri çekiniz ٲ dedirtmeli, bundan sonra ya muallim çocuklara ikinci defa hitap ederek ٲ’yi yukarı çekmeden okuyunuz ٲ aşağı çekmeden okuyunuz ٲ çekmeden sivri okuyun ٲ dedirterek hareke-i resmiyenin harfleri ne suretle okutturacağının keyfiyeti anlatılmış olur lakin bu keyfiyet tarif edilirken ٲ, ٲ, ٲ, ٲ, ٲ, ٲ, ٲ suretleri tahtaya yazılmayacaktır.”¹⁸⁶

Yukarıdaki metinden de anlaşılacağı üzere, elifbâda hareketler önce sözlü öğretilmeye çalışılmaktadır. Ardından tahta kullanmaksızın hareketli harf önce uzatılarak aradında da kısa haliyle okutulmaktadır. Ders bu şekilde işlenerek öğrencilerin medli ve medsiz okuyuş arasındaki ses farkını kavraması amaçlanmaktadır. Diğer yandan hareke öğretimi sırasında hecelemeye gerek görülmemektedir. Zira öğrenciler harflerin seslerinden hareketle hareketlerin nasıl okuttuğunu kavrayabileceklerdir.

¹⁸³ Abdullah Vehbi, **a.g.e.**, s. 10.

¹⁸⁴ Abdullah Vehbi, **a.g.e.**, s. 24.

¹⁸⁵ Ahmed Nazif, **a.g.e.**, s. 3.

¹⁸⁶ Fehmi ve Galib, **a.g.e.**, s. 15-17.

Hareke öğretiminde bir taraftan heceleme yerine yeni usuller önerilirken diğer taraftan halen heceleme yapmanın çocuklar için uygun bir usul olduğunu düşünen eğitimci ve yazarlar da bulunmaktadır. Bu eğitimcilerden biri olan Dârü't-Ta'lim'in kurucusu Hacı İbrahim Efendi, 1880'li yıllarda padişaha yazdığı arzuhalde, Kur'an'ı Kerim öğretimine engel olmak için elifbâ öğretiminde hece usulünün terk edildiğini belirterek, bu durumu eleştirmektedir.¹⁸⁷ Elifbâ yazarı Mehmed Şemseddin de, *Çocuklara Kılavuz Elifbâ*'da (1316/1899-01) Selim Sabit'in önerdiği şekilde heceleme yapmanın öğretimi kolaylaştırdığını belirtmektedir. Ona göre hareke öğretilirken /-ت, üstün اَ şeklinde bir heceleme yapmak yerine /-ت, اَ şeklinde okutulması daha uygundur.¹⁸⁸ Aynı şekilde 1911 yılında Selanik'te yapılan öğretmenler kongresinde Kur'an öğretimi için en uygun usulün heceleme olduğunu belirten eğitimciler bulunmaktadır.¹⁸⁹ 1327/1909-12 yılında Mehmed Fahri tarafından hazırlanan *Mürşidü'l Sıbyan Elifbâ*'da da yeni bir heceleme önerisinde bulunmaktadır. Buna göre فَح kelimesinin hecelemesinin “ف'nin üstünü var (ف) ح'nin üstünü var (ح) (فَح)” şeklinde yapılması önerilmektedir.¹⁹⁰

Buraya kadar harekelerin öğretimi ile ilgili verilen örneklerden kadim *Elifbâ*'dan sonra hazırlanan eserlerin hareke öğretim sayfaları dikkate alındığında şöyle bir süreç yaşandığı görülmektedir. h.1272/1856 yılında hazırlanan *Elifbâ*'dan h.1281/1864 yılında Necib tarafından hazırlanan *Elifbâ-yı Osmânî*'ye kadar kadim *Elifbâ*'daki hareke öğretim sayfasının aynısının kullanıldığı görülmüştür. Necib ise bir harfin üzerine üç harekeyi yazmak yerine her hareke için bir harf yazmayı tercih ederek harekelerin harflere verdiği sesleri daha açık hale getirmiştir. Selim Sabit tarafından h.1282/1865 yılında yayınlanan *Risâle-i Elifbâiyye*'de ise Necib'in hazırladığı sayfaya imlâ harflerinin de dâhil edilmesiyle büyük bir tablo oluşturulmuştur. Selim Sabit ve Necib'in hazırladıkları hareke öğretim sayfalarının ilerleyen yıllarda da tercih edildiği belirlenmiştir. H.1283/1867 yılında hazırlanan

¹⁸⁷ Musa Aksoy, *Eğitimde Eski-Yeni Çatışması ve Dârü't-Ta'lim*, Ankara, Akçağ Yay., 2013, s. 45.

¹⁸⁸ Mehmed Şemseddin, *a.g.e.*, s. 4.;

¹⁸⁹ Heyet, “Elifbâ Müzâkerâtı”, *a.g.e.*, s. 39.

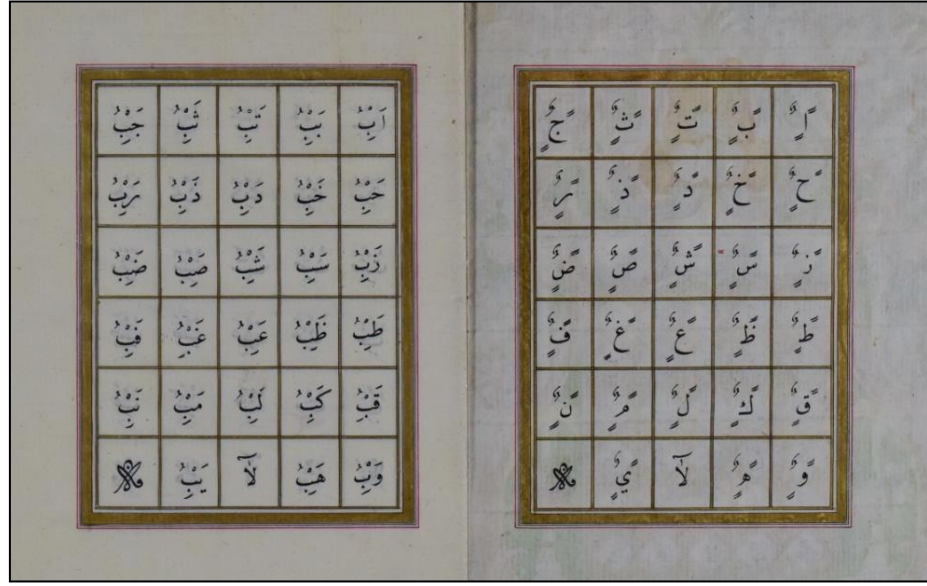
¹⁹⁰ Mehmed Fahri, *Mürşidü'l Sıbyan Elifbâ*, y.y., Mehmed Hulusi Efendi Matbaası, 1327, s. 8.

Elifbâ Risalesi'nde ise hareke öğretimi daha açık hale getirilmiş ve her hareke ayrı bir konu olarak değerlendirilmiştir. 1290/1874-75 yılında Mehmed Cevdet, *Feyzû'l Amim fî Esrari't Ta'lim*'inde hareke öğretimi yaparken bahsi geçen elifbâlardan farklı bir yol izlemiş, harekeleri harflerin müstakil şekilleri üzerine yerleştirmek yerine yazım sırasında aldıkları şekiller üzerinde öğretmeyi tercih etmiştir. Selanikli Tevfik ise 1304/1887-89 yılında yayınlanan *Mükemmel Elifbâ-yı Osmânî*'sinde, Mehmed Cevdet'in hareke öğretim sayfasını bir adım ileriye taşımış ve harflerin alamet-i farikalarına vurgu yaparak her bir harekeyi ayrı konu başlığı altında ele almıştır. İlerleyen yıllarda hazırlanan elifbâlarda bu yenilikler uygulanmaya devam etmiştir. Hareke öğretimi sırasında ders sırasında yapılan heceleme bir kısım yazar tarafından önce değiştirilmiş daha sonra terk edilerek harekeli harfler doğrudan okunmaya başlanmıştır. Diğer bir kısım yazar ise Kur'an öğretimi için en uygun yöntemin heceleme olduğu düşüncesiyle yeni heceleme usulleri geliştirilmeye devam etmiştir.

3.4.1.1.1.5. İşaretlerin Öğretilmesi

Kur'an'ın seslendirilebilmesi için önemli bir yere sahip olan işaretler yazarın tercihinə göre öğretilmekte herhangi bir sıra bulunmamaktadır.

Tenvin İşaretinin Öğretimi: Kadim *Elifbâ*'da harekelerden sonra tenvin işaretinin öğretilmesine geçilmiştir. ' harfinden ı harfine kadar tüm harfler iki üstün, iki esre ve iki ötre ile Resim 3.19'daki gibi harekelenmiş ve bu harekelerin öğretiminde de heceleme yapılmıştır.

Resim 3.19: Kadim Elifbâ'da (t.y) Tenvin ve Cezm Öğretimi.

Yukarıdaki resimde harfin üzerindeki harekelerin çok ve harflerden nispeten uzak yazıldığı görülmektedir. Bundan dolayı heceleme gerektiği anlaşılmaktadır. Çünkü heceleme yapıldığı takdirde öğrencilerin tenvinli okumayı daha iyi kavrayacakları kabul edilmektedir. Fakat harfin ismi, işaretin ismi ve ortaya çıkan sesin söylenmesi şeklinde yapılan heceleme zamanla değişerek öğrencinin öğrenme sürecini zorlaştırmaktadır. Zira konu ile ilgili Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey (1842-1928), elifbâ harflerinin öğrenciler tarafından tam olarak kavranmadan ezberlendiğini, bunun ise yanlış bir uygulama olduğunu söylemekte ve işaretlerin öğretiminin şu şekilde yapıldığını ifade etmektedir:

“Bir üstün, bir esre, iki üstün, iki esre harekeleri gösterilir, bu harekeler ‘elif kûsûn enni, elif kesa inni, elif kötür önni’ diye bir nevi vezin ile okutturulurdu. Bu cihetle lafz-ı elifbâ demeyi (elifbânın seslerini söylemeyi) hocanın lisânında istimâ’ından (duyarak) belleyip, hâlbuki resm-i hurûf (harflerin şekilleri) hakkıyla irâ’e edilmediğinden (gösterilmediğinden) çocuk elifbâ cüzünün müntehâsı (sonu) olan ebcede geldiği hâlde hurûfâtın eşkâlini (harflerin şekillerini) ber-vech-i lâyük (layıkıyla) tanıyamazdı.”¹⁹¹

¹⁹¹ Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s. 13-21.

Ali Rıza Bey'in ifadelerinden hareketle “elif iki üstün en, elif iki esre in, elif iki ötre ûn” şeklinde olması gereken heceleme, harf düşmeleri ve kelimelerde değişimler meydana gelmesi sebebiyle “elif kūsün enni, elif kesa enni, elif kötür enni” şeklinde anlamsız bir hale dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. Benzer hatıralar da öğrencilerin harekenin harfe verdiği sesi ve hecenin okunuşunu kavramadan, hocadan duyduğunu ezberleyerek sayfaları öğrenmeden geçtiklerini, cüzü bitirmiş olsalar bile Osmanlı Türkçesi ve Kur'an'ı arzu edilen şekilde okuyamadıklarını ortaya koymaktadır.¹⁹² Tenvin harekesinin öğretimi ile ilgili olarak Hasan Âli Yücel (1897-1961) şu açıklamayı yapmaktadır:

“(…) Sonra tenvin dedikleri ‘iki üstün iki esre iki ötre’ geliyordu. O zaman harfler şöyle okunuyordu:
-En, in, ün; ben, bin, bun; ten, tin, tün...
Asıl güçlüklerden biri sağdan yazılan Arap harflerinin başta, ortada ve sonda aldıkları muhtelif biçimlerin hep ayrı ayrı olması idi.”¹⁹³

Yukarıdaki alıntıdan anlaşılacağı gibi Yücel, tenvin harekenin kendisine heceleme yaptırılmaksızın öğretildiğini belirtmektedir. Mehmed Rüşdî’de kadim *Elifbâ*’da olduğu gibi *Nuhbetü’l Etfâl*’de (h.1274/1858) tenvin harekenin öğretimi sırasında 34 harfin üzerine üç hareke koyarak 102 heceyi aynı çizelgede vermektedir. Sayfa kenarında tenvin ile ilgili “أ ا” dediğimizde her bir harfin altında ve üstünde örneğin أ ا gibi birer ا yani gizli ن harfi varsa da bu risalede çocuklara anlatılması zor olur” açıklamasına yer vermiştir.¹⁹⁴ Bu açıklama ile yazar, tenvin harekenin harfi nunlamak olduğunu belirtmekte ancak öğrencinin tenvini gördüğünde harfi doğru seslendirmesinin yeterli olduğunu düşünerek bu aşamada öğrenciye gizli ن’nun varlığından bahsetmenin uygun olmadığını ifade etmektedir. Buna göre tenvinli heceleme yapılırken “Hemze iki üstün (en) ء, hemze iki esre (in) ٲ, hemze iki ötre (ûn) ٴ” şeklinde öğretilmesi gerektiğini belirtmekte ve “Elif kūsün (enni) ائى, elif kesen (inni) ائى, elif kütüv (ûnnû) ائى” şeklinde okumanın yerleşmiş bir yanlış olduğunu vurgulamaktadır. Yazar bu derste, hemze iki üstün ا, hemze iki esre ٲ, hemze iki ötre ٴ şeklinde bir hecelemeyle gerek olmadan doğrudan ا ا ا sesleri ile okumanın yeterli

¹⁹² Yahya Kemal, **a.g.e.**, s. 1-2; 21-29; Muallim Naci, **a.g.e.**, s. 23.; Ayrıca bkz.: Batır, **a.g.e.**, s. 28.; Kara ve Birinci, **a.g.e.**, s. 320-322, 355.

¹⁹³ Yücel, **a.g.e.**, s. 34-44.

¹⁹⁴ Mehmed Rüşdî, **a.g.e.**, s. 10-15.

olduğunu ifade etmektedir.¹⁹⁵ Selim Sabit ise harekelerin öğretiminde önerdiği hecelemeyi tenvinin öğretiminde de önermekte ve (ب) iki üstün (بُ), (ب) iki esre (بِ), (ب) iki ötre (بٍ) şeklinde heceleme yapılmayıp; (ب) أَنْ (بَا), (ب) اَيْن (بَا), (ب) اُون (بَا) şeklinde heceleme yaptırmaktadır.¹⁹⁶

İncelenen elifbâların bazılarında tenvinin daha iyi kavranması amacıyla çeşitli tanımlar yapılmaktadır. Konuyla ilgili olarak Necib, tenvini “bulundukları harflere birer ن ilave etmek” olarak açıklarken Mehmed Cevdet, tenvinin hangi harfin üzerinde bulunursa o “harfi yarım sesli bir ن ile yazılmış gibi” okutacağı belirtmektedir.¹⁹⁷ Dağıstanî ise üstün, esre, ötre harekeden sonra tüm harfleri gruplandırılarak (... تَتَّا , بَبَّا , جَجَّا) , (... هِهْ , وَوْ , حَحْ) , (... سُسْ , نُنْ , مُمْ) şeklinde tenvinli okuma örneklerine yer vermiştir.¹⁹⁸ Tenvin harekenin öğretimi sırasında üstün ve iki üstün harekenin aynı harf üzerine yan yana yazılarak verilmesi ve her bir harfin ayrı ayrı harekelenmiş olması öğrencinin harekeli harfin sesini kolay kavrayabilmesi ve üstün ile iki üstün hareke arasındaki şekil ve ses farklılıklarını algılayabilmesi açısından yeni bir usul olmuştur. Birçok elifbâda konunun daha iyi kavranması amacıyla tenvin اُنْ=اُ , اُنْ=اُ , اُنْ=اُ şeklindeki yazılışlarla veya ذُ ذُ ذُ yazıldığı halde اُنْ اُنْ اُنْ okunur gibi izahlarla görselleştirilerek anlatılması önerilmektedir.¹⁹⁹

Cezm İşaretinin Öğretimi: Kadim *Elifbâ*’da tenvinden sonra cezmin öğretimi yapılmaktadır. Alfabetik sıraya göre üstün, esre ve ötre ile harekelenen harflerle, o sayfada öğretimi yapılan harf, cezmlili olarak birleştirilmekte ve elifbânın sonuna kadar tüm harflerin cezmlili okunuşuna Resim 3.19’deki gibi yer verilmektedir.²⁰⁰ Bahsi geçen resimde de görüleceği gibi tüm sayfa boyunca harfin cezmlili sesi üzerinde durulmakta ve sada-yı asliye olarak ifade edilen gerçek sesi pekiştirilmeye

¹⁹⁵ Mehmed Rüşdî, **a.g.e.**, s. 12.

¹⁹⁶ Selim Sabit, **Rehnümâ-i Muallimîn**, s. 14.

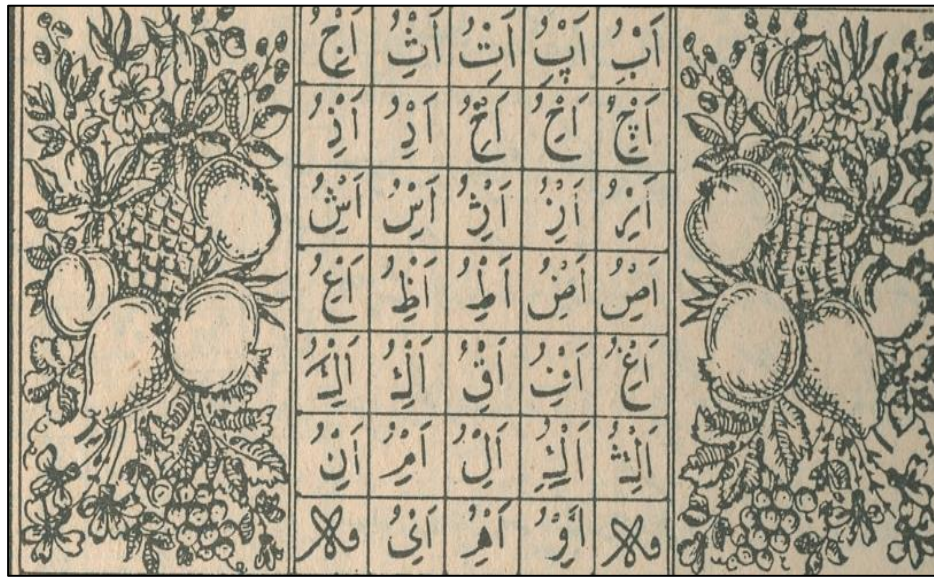
¹⁹⁷ Örnek olarak bkz.: Necib, **a.g.e.**, s. 6.; Mehmed Cevdet, **a.g.e.**, s. 76.; Mihri, **a.g.e.**, s. 27.; Ahmed Fazıl, **a.g.e.**, s. 43.; **Darüşşafaka Elifbâsı**, s. 16-17.

¹⁹⁸ Abdülcebbar Dağıstanî, **Eser-i Hame**, s. 9.

¹⁹⁹ Örnek olarak bkz.: Necib, **a.g.e.**, s. 6.; Mehmed Cevdet, **a.g.e.**, s. 76.; Tirnovalı Muhammed Nuri, **a.g.e.**, s. 44, 45.; Mihri, **a.g.e.**, s. 27.; Ahmed Fazıl, **a.g.e.**, s. 43.; **Darüşşafaka Elifbâsı**, s. 16-17. Selanikli Tefvik, **a.g.e.**, s. 4-11.; Fikri, **a.g.e.**, s. 42.; Fehmi ve Galib, **a.g.e.**, s. 32.; Mahmud Nedim, **a.g.e.**, s. 3-4.

²⁰⁰ **Elifbâ Cüzü**, s. 6.

çalışılmaktadır. *Nuhbetü'l Etfâl*'de (h.1274/1858) diğer hareke ve işaretlerin öğretiminde olduğu gibi cezmin öğretiminde de galat-ı meşhurlara karşı uyarıda bulunmaktadır. Cezmin öğretimi sırasında (elif bey lüsü) أَب (elif bey lese) بَب (elif bey lütü) بَب tabirleriyle gerçekte olmayan ي ve ل harflerini okutmanın, sonrasında da o harflerin aslında orda olmadığını açıklamanın zor ve zahmetli olduğu vurgulanmakta ve aşağıda görüleceği gibi kadim *Elifbâ*'dan farklı bir ders hazırlanmaktadır (Bkz. Resim 3.20).²⁰¹

Resim 3.20: Nuhbetü'l Etfâl'de (h.1274/1858) Cezmin Öğretimi.

Yukarıdaki resimde de görüleceği üzere cezmlı okuma örneklerinin bulunduğu 33 harfe yer verilen çizelgede 99 ayrı hece çalışılmaktadır. *Nuhbetü'l Etfâl*'de bu ders okunurken yalnızca أَب İب أَب şeklinde seslendirmenin yeterli olduğu ifade edilmekte ve herhangi bir hecelemeye gerek duyulmamaktadır. Ancak yukarıdaki sayfa incelendiğinde, ilk kutucuktaki ب harfinin أَب İب أَب olarak okunması, Kur'an-ı Kerim okumayı bilen biri için bile zordur. ا harfi üstün, ب harfi de cezm ile harekelenmiş ve ا harfinin harekesi olarak seslendirilmesi beklenen esre ve ötre, ب harfinin üstüne ve altına yazılmıştır. Aynı yazılış harflerin çoğu için geçerlidir. Bu durumda öğrencinin harekeli harfi nasıl seslendireceğini algılaması da

²⁰¹ Mehmed Rüşdî, *a.g.e.*, s. 13.

oldukça zorlaşmaktadır. Diğer yandan bu ders alfabeyi bilenler tarafından melodik olarak ezberden seslendirilebilir. Fakat o durumda da seslendirme olacağından gördüğünü okuma olmayacaktır.

Elifbâlarda cezmin görevi ile ilgili farklı ifadeler yer verilmektedir. H.1275/1859 yılında hazırlanan *Usûl-i Cedîde Üzere Müretteb Elifbâ Cüzü*'nde cezm için "ulaştırır" ifadesi kullanılırken, *Mükemmel Elifbâ-yı Osmânî*'nin (1304/1887-89) yazarı Selanikli Tevfik, "cezm işareti hangi harfin üzerinde bulunursa o harf ile evvelinde bulunan harfin birlikte bir ses çıkaracağı" belirtilmektedir.²⁰² Mihri, bu işaretin "birden çok kaç harf okunacaksa onların en gerisindekinin üzerine konulacağını" ifade ederken,²⁰³ Ali Hıfzı cezm işaretinin hangi harfin üzerine gelirse "o harfi sağ tarafındaki harfin sesiyle vurdurarak okumak" gerektiğini söylemektedir.²⁰⁴ Ahmed Fazıl, cezm bir harfin üzerine gelirse "o harfi kendinden önce gelen harfe bağlayarak okutur" açıklamasına yer verdikten sonra, eğer önceki harfin harekesi üstün ise üstünlü, esre ise esreli, ötre ise ötreli, okutacağını dile getirmektedir.²⁰⁵ Fikri ise üzerinde "cezm işareti olan harfin ne üstün, ne esre ne de ötre olarak okunacağını harfin ancak kendi sesinin çıkarılacağını" vurgulayarak harfin mahrecini anlatan farklı bir tanımlama yapmaktadır.²⁰⁶ Cezmli okuma örnekleri genellikle hece okumaları ile başlamakta daha sonra kelimelere geçilmektedir.²⁰⁷

Şedde İşaretinin Öğretimi: Kadim *Elifbâ*'da şeddenin öğretimi için özel bir başlık açılmadığı gibi elifbâda dualara kadar şeddeye yer verilmemiştir. H.1272/1856 yılında basılan *Elifbâ Cüzü*'nde herhangi bir açıklama yapılmadan şeddenin öğretimi ele alınırken, *Nuhbetü'l Etfâl*'de (h.1274/1858) şedde için sadece bir satır ayrılmıştır. H.1279/1859 yılında basılan *Elifbâ Cüzü*'nde şeddenin Arapça'da kullanılan bir işaret olduğu ve bir harfi iki kere okuttuğuna dair bilgi verilmiş ilerleyen yıllarda bu

²⁰² *Usûl-i Cedide Üzere Müretteb Elifbâ Cüzü*, s. 4.; Selanikli Tevfik, **a.g.e.**, s. 14.

²⁰³ Mihri, **a.g.e.**, s. 16.

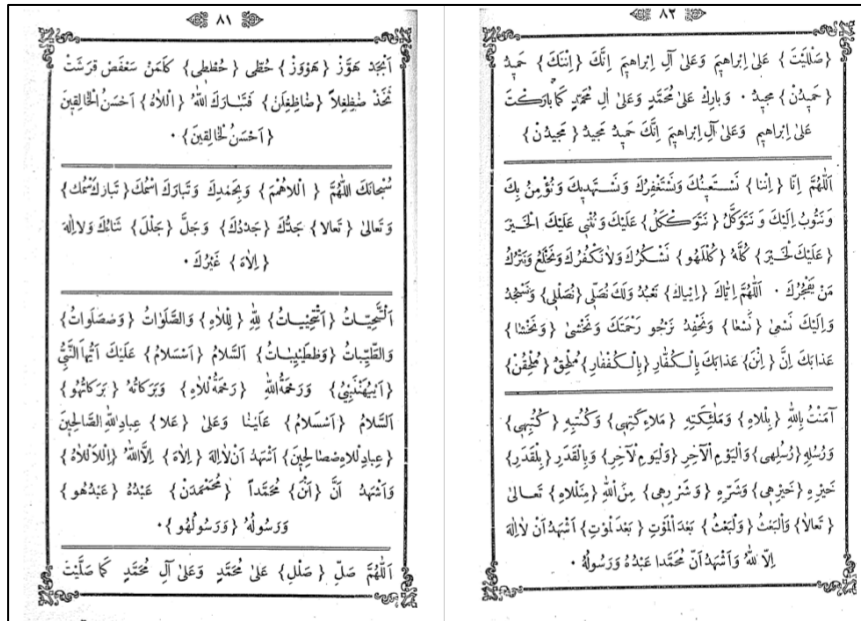
²⁰⁴ Ali Hıfzı, **a.g.e.**, s. 6.

²⁰⁵ Ahmed Fazıl, **a.g.e.**, s. 11.

²⁰⁶ Fikri, **a.g.e.**, s. 38.

²⁰⁷ Örnek olarak bkz.: Ali Hıfzı, **a.g.e.**, s. 6.; Ahmed Hamid, **a.g.e.**, s. 14.; Muhammed Eşref, **a.g.e.**, s. 13.; Ali Rıza Efendi, **a.g.e.**, s. 15.; Mehmed Salih, **a.g.e.**, s. 22.; Abdulkadir, **a.g.e.**, s. 17.; Fikri, **a.g.e.**, s. 67.

açıklama sıkça tekrar edilmiştir.²⁰⁸ Daha sonra bu açıklama bir adım ileriye taşınarak elifbâlarda şedde yazılı ve مَثْ = أَثْ , اَمْ - جَنْثْ = نَتْ - جَنْ şeklinde görsel olarak kavratılmaya çalışılmıştır.²⁰⁹ Fikri şeddeyi, “üç dişli bir işaretir. Herhangi harfin üzerine konursa o harfi bir kere harekesiz (sakin) bir kere harekeli (müteharrik) olmak üzere iki kere okutur. Hangi harfin üzerinde teşdid varsa o harfin bulunduğu kelime mutlaka Arapçadır.” diyerek izah etmektedir. Ali Hıfzı ise “üzerine geldiği harf cezmi varmış gibi tutulup, sonra harekesiyle okunur, yani bir harfi iki kere okutturur” olarak tanımlarken, Eğinli Mehmed Nuri, şeddeli harflerin “az sıkılarak” okunacağını belirtmektedir.²¹⁰ Mehmed Cevdet de elifbâsında şedde hakkında bilgi verip görsel olarak izah etmenin yanı sıra şeddeyi pekiştirmek için aşağıdaki Resim 3.21’de görüleceği gibi oldukça farklı bir yol denemiştir.

Resim 3.21: Feyzül Amim fi Esrari't Ta'lim'de (1290/1874-75) Şeddeli Kelimelerin Yazılışı.

²⁰⁸ Örnek olarak bkz.: **Elifbâ Cüzü**, 1272, s. 8.; Mehmed Rüşdî, **a.g.e.**, s. 15.; **Elifbâ Cüzü**, 1279, s. 4.; **Usûl-i Cedide Üzere Müretteb Elifbâ Cüzü**, s. 4.; Mehmed Cevdet, **a.g.e.**, s. 77-78.; Mihri, **a.g.e.**, s. 20.

²⁰⁹ Örnek olarak bkz.: Necib, **a.g.e.**, s. 26, 25. , Mihri, **a.g.e.**, s. 20.; Ahmed Fazıl, **a.g.e.**, s. 26.; Fikri, **a.g.e.**, s. 8.; Mustafa Hamid, **a.g.e.**, s. 38.; Ali Rıza Efendi, **a.g.e.**, s. 39.; Hıfzı ve Cevad, **a.g.e.**, s. 24.; Ahmed Cevad, **Mülâhhas Yeni Elifbâ**, s. 41.; Fehmi ve Galib, **a.g.e.**, s. 30.; Mehmed Salih, **a.g.e.**, s. 26.

²¹⁰ Örnek olarak bkz.: Fikri, **a.g.e.**, s. 39.; Ali Hıfzı, **a.g.e.**, s. 26.; Eğinli Mehmet Nuri, **a.g.e.**, s. 40.

Yukarıdaki resimde de görüleceği üzere dualarda yer alan tüm şeddeli kelimeleri parantez içinde cezmlı ve harekeli olarak açık şekilde yazılarak her bir kelimenin kolaylıkla kavranabilmesi sağlanmak istenmiştir.²¹¹

3.4.1.1.2. Ses Yöntemi Esasına Göre Hazırlanan Elifbâlar

Savti ve fonotik yöntem de denilen ses yöntemi günümüzde tanımlanırken, temel dayanağının harflerin sesleri olduğu ifade edilmektedir. Bu yöneme göre, bir kelimenin telaffuz edilebilmesi için o kelimedeki harflerin isimlerinin değil, seslerinin bilinmesi gerekmektedir, öğrenilen sesler daha sonra sesin sembolü olan harflerle birleştirilmektedir. Bu yöntemde harfin şekli gösterilip, sesi öğretilirken öğrencinin dikkati hocanın dudaklarının hareketine çekilmektedir.²¹² Bu şekilde sesli ve sessiz harfler öğretildikten sonra görülen ve işitilen tüm hece, kelime ve cümlelerin okunabileceği kanaati hâkimdir. Ses yönteminde okunan metnin görsel olarak kavranması ve doğru seslendirilmesi üzerinde yoğunlaşılması dolayısıyla okuduğunu anlamada yeterince verim alınmamakta ancak okuma, hızlı ve kolay öğrenilmektedir. Ses yönteminde resimlerden istifade ederek harfleri öğretenler olduğu gibi çocuğun resimlere odaklanması dolayısıyla sesleri kaçırabileceği endişesiyle bu uygulamaya karşı çıkanlarda bulunmaktadır.²¹³ Ayrıca ses yöntemi ile hazırlanan elifbâlarda genellikle sesli harflerle başlanmakta, harfler, alfabetik sıraya göre değil, yazılı anlatımdaki kullanım sıklığı ve yazılış kolaylığı dikkate alınarak oluşturmuş gruplar halinde veya teker teker öğretilmektedir.²¹⁴

Günümüzde ses yöntemi ile okuma öğretilirken sesli harfler ağızdan çıktığı gibi sessiz harfler ise doğal seslerden istifade edilerek öğretilmektedir. Arap alfabesindeki tüm harflerin sessiz olması sebebiyle bu usul Osmanlı Türkçesine uyarlanırken, dilin kendine has yapısından etkilenmiş ses yöntemi esasına göre iki

²¹¹ Mehmed Cevdet, **a.g.e.**, s. 50-51.

²¹² Gray, **a.g.e.**, s. 91.

²¹³ Hayati Akyol, **Türkçe İlk Okuma Yazma Öğretimi**, Ankara, Pegem A Yay., 2005, s. 78.; Güneş, **a.g.e.**, s. 169.; Binbaşıoğlu, **a.g.m.**, s. 11.; Necla Beyazıt, “İlk Okuma Yazma Öğretiminin Kazandırılmasında Çözümleme Yöntemi ve Ses Temelli Cümle Yönteminin Farklı Bakış Açılırlarıyla Değerlendirilmesi”, Mustafa Kemal Üniversitesi SBE, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, 2007, s. 33-34.

²¹⁴ Namık Kemal Şahbaz, **a.g.m.**, 57-58.

ayrı usul takip edilerek elifbâ hazırlanmıştır. Birinci usulde harfler, cezmin harfe verdiği ses ile ikinci usulde ise harfler üstün harekenin harfe verdiği ses ile öğretilmiştir.

3.4.1.1.2.1. Harflerin Seslerinin Öğretilmesi

İncelenen elifbâlardan hareketle ses yönteminin bugün tanımı yapılan şekilde Osmanlı Türkçesi'ne uygulanmasının tedrici olarak gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Osmanlı coğrafyasında ses yöntemi olarak bilinen birinci grup elifbâ 1847 yılında yayınlanan talimatta önerildiği gibi harfleri isimleriyle değil üstün harekeli sesleri ile öğretmeyi hedeflemektedir. Bu elifbâların ilk örneği, 1308/1891-93 yılında Selanik'te *İsmail Hakkı Elifbâsı* ismiyle yayınlanan eserdir. İsmail Hakkı elifbâsında o yıla kadar yapılmamış bir uygulamaya yer vermiş ve harflerin öğretimine Osmanlı Türkçesi'nde sesli harf olarak kullanılan imlâ harfleri ile başlamıştır. Sessiz harfleri de isimleri yerine, üstün harekeli seslerini öğreterek hece ve kelimelerin okunuşuna geçmiştir.²¹⁵ İsmail Hakkı'nın elifbâ öğretimi sırasında uyguladığı bu yöntem, daha sonra başka elifbâlarda da uygulanmıştır.²¹⁶

İsmail Hakkı'nın hazırladığı elifbâ ile başlayan bu yöntem, 1911 yılında Selanik'te yapılan öğretmenler kongresinde konu olmuş ve harflerin yeni hazırlanan elifbâlarda üstün harekeli sesleri ile öğretilmesi kararı alınmıştır.²¹⁷ 1339/1923 yılında Mustafa Hamid tarafından yazılan *Resimli Elifbâ*'nın önsözünde bu usulün elifbâ öğretimi için daha iyi olduğu, “Bu gün terbiye-i fenne (eğitim bilimlerine) riayetkâr hiçbir mekteb yoktur ki elifbâ tedrisinde usul-i savtiyye'yi kabul etmemiş olsun. Bu usulün memleketimizde nisbeten yeni ve kısa bir tarihçesi vardır.” cümleleriyle izah edilmektedir. Yazar, İstanbul Dâru'l Muallimîn'i Âliye Tatbikat

²¹⁵ Ses yönteminin izlerini taşıyan bu usul, sessiz harflerin öğretimi dikkate alındığında aslında harf yöntemine de benzemektedir. Zira yazar, sessiz harflerin öğretimi sırasında ح , د görselini verdiği harflerin حيم, دال olan isimleri ile değil ce, de olarak öğretilmesini istemektedir. Tüm sessiz harflerin öğretimi tamamlandıktan sonra hece okumalarına geçilmektedir. Harflerin görselinde harfe “e” sesini vermeye yarayan imlâ harflerinden “ة” veya üstün hareke olmadığı için bahsi geçen bu harfler ce, de olarak öğretildiğinde esasen kendi sesleri ile öğretilmemiş, yeni bir isim ile isimlendirilmiş olmaktadır.

²¹⁶ Ahmet Şükrü, **a.g.e.**, s. 3.; Mustafa Hamid, **Resimli Elifbâ**, 1339, s. 4-6.; Abdülkadir, **a.g.e.**, s. 7.

²¹⁷ Heyet, “Elifbâ Müzâkerâtı”, **a.g.e.**, s. 38-39.

Mektebinde ses yöntemi ile harf öğretimi sırasında; ince harflerin e sesi, kalın harflerin a sesi ile telaffuz edilerek öğretilmesi gerektiğini öğrendiğini belirtmektedir.²¹⁸ Bu usul esas alınarak yapılan elifbâ öğretimi kongre ve sonrasında, harflerin isimleriyle öğretilmesi ile üstün harekeli sesleri ile öğretilmesi arasında okuma yaparken karşılaşılan zorluk bakımından büyük bir fark olmadığı gerekçesiyle zaman zaman eleştirilmiştir.²¹⁹

İsmail Hakkı kendi adını taşıyan elifbâsında (1308/1891-93) harfleri üstün harekeli sesleri ile öğretmektedir. Elifbâsında harfleri 7 gruba ayıran yazar, ilk grupta imlâ harfleri olarak isimlendirilen ve Osmanlı Türkçesi için sesli harf görevi gören harfleri vermektedir. *İsmail Hakkı Elifbâsı*'nda ح , خ , ص , ض , ع , غ , ق , ط , ظ harflerinin seslerinin kalın olarak çıkarılması gerektiği belirtilmekte hatta bu kalın harflerden sonra gelen seslerin de -istisnalar olmakla birlikte- kalın okunduğu ifade edilmektedir. Elifbâda yer verdiği birkaç dipnotta kalın harflerin mesela, هه olarak yazılsa bile صا olarak okunması gerektiği vurgulanmaktadır. Harflerin Osmanlı Türkçesi açısından doğru olarak seslendirilmesine önem veren yazar, ض harfinin genellikle yazıda ظ olarak okunması dolayısıyla ظ olarak öğretilmesini tavsiye etmektedir.²²⁰ Mehmed İzzet de, *Yeni Kırâ'atten Elifbâ* 'sında (h.1328/1910) birinci sütunda "telaffuz adı" başlığı altında harflerin Osmanlı Türkçesi isimlerine, ikinci sütunda ise "kıraatte suhulet için telaffuz" başlığı altında üstün harekeli seslerine yer vererek okuma sırasında kolaylık olması açısından harflerin öğrencilere üstün harekeli sesleri ile öğretilmesini önermektedir.²²¹ Harfleri üstün harekeli sesleri ile öğretmeyi hedefleyen elifbâlardan biri de Mehmed Ali Harputi'nin 1326/1909 yılında hazırladığı, *Resimli İlâveli Nev Usûl Ta'lim-i Kırâ'at yâhûd Elifbâ-yı Türkî*'dir (Bkz. Resim 3.22).²²²

²¹⁸ Mustafa Hamid, **Resimli Elifbâ**, 1339, s. 4-6.

²¹⁹ M.Şerif, **a.g.e.**, s. 23-24.; Heyet, "Elifbâ Müzâkerâtı", **a.g.e.**, s. 38-39

²²⁰ İsmail Hakkı, **a.g.e.**, s. 22-23, 25, 27, 14.

²²¹ Mehmed İzzet, **a.g.e.**, s. 7.

²²² Mehmed Ali Harputi, **a.g.e.**, s. 2-5.

yazılmış Vétén Dili²²⁵ adlı eserden etkilenecek Hâce-i Sıbyân (1890) isimli elifbâsını hazırlamıştır.²²⁶ Ses yöntemi üzere hazırladığı elifbâsını “Usul-i savtiye bendelerinin icadı değildir. Biz yalnız Türkçeye tatbik ettik” diyerek açıklamıştır.²²⁷ Gaspıralı ses yöntemi hakkındaki düşüncelerini vermiş olduğu bir konferansta şu cümlelerle izah etmektedir:

“(…). İkincisi ise usul-i savtidir. Şimdiki, buradaki usule göre hoca efendi diyor:

- Bu الف Çocuk da: الف ...

Hoca efendi:

- Bu ب ... Çocuk da: ب ...

- Oku bakalım şimdi!

- الف به ...

- Hayır öyle değil; ب

Çocuk şaşır kalır. Ne münasebet? / ile ب bir yere bittabiî gelince الف olur.

Neden ب olsun?

Çocuk bu hususta pek haklı. / insanın ağzından çıkan savtın biridir. Hakeza

ب de öyle. Elifin /, Be'nin de sâkin olarak b olduğu gösterilirse, sonra ikisi

bir yere gelince çocuk به الف diye okumaz.(...) Şu hâlde yan yana gelince “

ب” der (...).”²²⁸

Gaspıralı, yukarıdaki ders örneğinde, hocanın harflerin sadece isimlerini verip seslerini öğretmediği takdirde öğrencilerin okuma öğrenmekte nasıl güçlük çekeceklerini örneklerle gösterilmektedir. Harfin sadece isimleriyle öğretilmesi halinde iki harf yan yana geldiğinde çocuk iki harfin isimlerini yanyana okuyacaktır. Hâlbuki Gaspıralı harf öğretimi sırasında ı harfinin aynı zamanda ĩ olarak da okunabileceği, ب harfinin de cezm işaretli olarak “b” sesi ile verilmesinin bu sorunu çözebileceğini ifade etmektedir. Gaspıralı’nın önerdiği ses yöntemi elifbâ öğretimi açısından önemli bir gelişmedir.

²²⁵ Çernyayevski, *Vétén Dili*, 7.bs., Tiflis, Levit ve Mesnigin Şirket-i Matbaası, 1328. Kafkasya’da (Azerbaycan’da) usul-i cedid mekteplerinde Türkçe öğretmek amacıyla kullanılan ses yöntemi üzere hazırlanmış elifbâdır.

²²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Türkyılmaz, *a.g.e.*, s. 26-27.

²²⁷ İsmail Gaspıralı, “İkdam Makalesi Münasebetiyle”, *Tercüman*, 10 İyul, 1913, s. 152. akt. Türkyılmaz, *a.g.e.*, s. 6.

²²⁸ İsmail Gaspıralı, “Tedrisat-ı Umumiye Hakkında”, *Sırat-ı Mustakim*, 10 Temmuz 1324, S:49, s. 364.

verilmekte ث , ص , ط , ظ , ض harflerinin seslerine bir dereceye kadar benzediği ancak س ile ص ; ز ile ظ arasındaki ses farkını anlatmanın zor olmadığı belirtilmektedir.²³⁰ Harflerin yer aldığı gruplardaki sıralama şu şekildedir:

- 1.grup: ر , د , ی , ن , ت , ب , ا
2. grup: ة
3. grup: س
4. grup: و
- 5.grup: ز , خ , ق
6. grup: م , لا , ل
7. grup: غ
- 8.grup: ك
- 9.grup: ش , چ
- 10.grup: ع , ح , ف
- 11.grup: ج , ژ
- 12.grup: پ
- 13.grup: ض , ظ , ط , ص , ث.

Gaspıralı'nın *Hâce-i Sıbyan*'da (1890), harf öğretimini elifbâ boyunca gerçekleştirdiği ve öğrencinin bilmesi gereken okuma kurallarını harf gruplarının aralarında öğretmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır. Harfleri tedrici olarak öğretmek için gruplara ayırması, harflerin sıralamasını değiştirmesi ve harflerin seslerine vurgu yapması Gaspıralı'nın elifbâ öğretimine katmış olduğu önemli yeniliklerdir. Harflerin gruplara ayrılarak veya teker teker öğretilmesi ilerleyen yıllarda yaygınlaşmaya başlamıştır.²³¹

Gaspıralı gibi sessiz harflerin asli seslerini ortaya çıkarmak için cezmlı sesleri ile öğretilmesini gerektiğini ifade eden yazarlardan biri olan Mehmed Masum'un

²³⁰ İsmail Gaspıralı, **a.g.e.**, s. 25.

²³¹ Örnek olarak bkz.: İsmail Hakkı, **a.g.e.**, s. 9-16.; Ahmed Fazıl, **a.g.e.**, s. 6-8.; Ahmed Cevad, **a.g.e.**, s. 3.; Fikri, **a.g.e.**, s. 5.; Haydar ve Hıfzı, **a.g.e.**, s. 3.; Mehmed Masum, **a.g.e.**, s. 3.; Ahmed Hadi Maksudi, **a.g.e.**, s. 5.; Mehmed Celal, **Ameli Elifbâ-yı Osmânî**, s. 5-10.

hazırladığı *Usûl-i Savtiyye Elifbâ* (1325/1910) ve *Usûl-i Savtiyye* (1330/1912/15) isimli öğretmen kitabı 1900’lü yılların başlarında ses yönteminin ne anlam ifade ettiğinin anlaşılması açısından iki önemli eserdir.²³² Bu yöntemi elifbâ öğretimi için uygun bulan yazarlardan biri olan Mehmed Masum, ses yönteminin yaklaşık 16 seneden beri uygulandığını; ancak 6-7 seneden beri Bulgaristan’daki sıbyan mekteplerinde yaygınlaştığını belirterek, çocuklar için en uygun elifbâ öğretim yönteminin ses yöntemi olduğunu dile getirmektedir. Ayrıca okuma yazma öğretimi sırasında ezbercilikten ve taklitçilikten kurtulmak için bu yöntemin yaygınlaştırılması gerektiğini vurgulayarak ses ile harf arasındaki ilişkiyi şu cümlelerle açıklamaktadır:

“Savtî usûl nedir? Cevâbı bizde değil, tabî’atındadır. Biz bir usûl icâd etmiyoruz sâ’ir tatbîk edenler gibi tabî’atından öğreniyoruz. Tabî’atında eşyâ, hayvânât, hâdisât ne kadar muhtelif sesler verirler! Elifbâdaki harfler tabî’atdaki sesleri okur ve konuşurken sâmi’aya (işitme duyusuna) arz etmekden başka ne hizmet görürler? Okurken olsun konuşurken olsun esâsen vazîfe gören savtdır. Harf nâmı altında gördüğümüz eşkâl-ı mahsûsa ise kullandığımız seslerin hârici muhtıralarından (hatırlatma) ibâretidir. İşte “usûl-i savtî” savtın bu ehemmiyetini nazar-ı i’tibâra alarak onun tâbî’ olduğunu kânûnlar üzerine tesîs etmiştir. Bundan başka usûl ile elifbâ ta’lîmi ne tabî’îdir ne de doğrudur.”²³³

Yukarıda da ifade edildiği gibi yaşadığımız çevrede pek çok ses bulunmakta, okurken, konuşurken; yani dili kullanırken asıl unsuru sesler oluşturmaktadır. Elifbâda öğretilecek olan harfler de bu seslerin sembolleri olduğundan, elifbâ öğretimi açısından en uygun yöntemin, her harfin sesi üzerinde ayrı ayrı durulmasını isteyen ses yöntemi olduğu belirtilmektedir. Ses yöntemi uygulanırken “ahh, uff, ayy, vay, vızzz gibi” doğal seslerden istifade edilmesi sessiz harflerin öğretimini kolaylaştırmaktadır.²³⁴ Mehmed Masum ses yönteminin 20 yıllık bir geçmişi olmasına rağmen aslında uygulanan bir usulün, isimlendirilmesi olduğunu şu cümlelerle ifade etmektedir:

²³² Aslen Bulgaristan’lı olan Mehmed Masum, 1895 yılında Azerbaycan’a giderek orada öğretmenlik yapmıştır. Muhtemelen Gaspıralı gibi Mehmed Masum’da ses yöntemi üzere hazırlanmış eserleri incelemiş ve kendi çalışmalarını hazırlamıştır.

²³³ Mehmed Masum, *Usûl-i Savtiyye*, s. 2-3.

²³⁴ Mehmed Masum, *a.e.*, s. 9-11.

“Savtî usûlde i’tibâr sesdir. Harfler telaffuz esnâsında verdikleri sadâlarla öğretilir. Burada sâmitler (sessiz harfler) sakın (cezmlî) hâlde verdikleri sadâlarla nazar-ı i’tibâra alınırlar. Bu esâs huffâz-ı İslâmiyyenin ilmî mahrec usûlünün aynı demek olduğundan ekseri mu’allimimizce zâten me’nus (alışılmış) demektir.”²³⁵

Yukarıdaki ifadeden harflerin isimleri ile değil, cezmlî sesleri ile öğretilmesinin harf öğretimi açısından uygun olduğu; bu uygulamanın da hafız öğrencilerin mahreçlerini düzeltmek amacıyla yapılan mahreç ilmi öğretim yöntemiyle aynı olduğu; bu sebeple hocaların bu usulü bildikleri belirtilmektedir.

Mehmed Masum, kendi hazırladığı, her harf ve hareke için özel bir ders ayırdığı elifbâda harflerin seslerinin öğretimine önem vermekte, öğrencilerle ilk olarak elifbâ kitabı öncesi ses etkinlikleri yapılmasını önermektedir. Bu sırada hikâyeler yoluyla öğretilecek olan harflerin sesleri üzerinde çalışılmakta ve öğrencilerin önce sesleri keşfetmesi daha sonra seslendirmesi istenmektedir. Diğer bir ifade ile elifbâyâ başlamadan önce ses etkinlikleri yapıldığı takdirde öğrencilerin sese odaklanacağı, sesi kavradıktan sonra da harfi görünce kolayca okuyabilecekleri belirtilmektedir.²³⁶ Günümüzde tanımı yapılan ses yöntemi ile benzerlik gösteren bu uygulama, elifbâ öğretim tarihi ve Kur’an öğretimi açısından oldukça önemlidir. Ahmed Cevad, Mustafa Şefik ve Mehmed Emin hazırladıkları elifbâlarda harflerin cezmlî sesleri ile öğretilmelerini önermektedir.²³⁷

Ses yöntemi ile elifbâ öğretimini, 1909 yılından itibaren Satı Bey de desteklemiş ve önerdiği elifbâ öğretim usulünü şu şekilde izah etmiştir:

“Harfler eskeriyetle isimleri ile öğretilmektedir. Halbuki ekseri harflerin sadaları başka, isimleri başkadır; onun için çocukların harflerden hecelere intikal etmesi pek müşkül olmaktadır. Mesela (د) harfi (دال), (ل) harfi (الف) diye öğretildikten sonra, دال, الف, “دا” eder denilmektedir. دال, الف, (دا) diye telaffuz etmek için aradan üç ses gaib etmek “ل, ل, ف” savtlerini bir tarafa bırakmak lazımdır. Bu müşkülü izale için elifbâyâ başlarken harflerin isimlerini hiç söylememek, yalnız savtlarını öğretmek yani her

²³⁵ Mehmed Masum, **a.e.**, s. 4.

²³⁶ Mehmed Masum, **a.g.e.**, s. 4-11.

²³⁷ Örnek olarak bkz.: Ahmed Cevad, **Usûl-i Savtiyye Üzere Altun Elifbâ**, s. 4., Mehmed Emin, **Tertibât-ı Cedîde Üzere Teshilatlı Türkçe Elifbâ ve Usûl-i Kırâat**, y.y. 1330, s. 3.; Mustafa Şefik, **Resimli Güzel Elifbâ**, s. 8.

harf sakın (cezmlı) veya meftuh (üstünlü) olarak nasıl telaffuz ediliyorsa çocuklara doğrudan doğruya o suretle belletmek lazım ve kâfidir. Harflerin asıl isimlerine gelince bunları çocukların hecâ ve kıraata iyice alışmalarından sonra öğretmek pek kolaydır.”²³⁸

Yukarıdaki metinden de anlaşılacağı gibi Satı Bey, ses yöntemi ile hazırlanmış olan iki usulü de benimsediğini göstermiştir. Söz konusu metinde Arapça’da harflerin isimleri ile seslerinin birbirinden farklı olduğu bu yüzden harflerin isimlerini öğrenen çocukların hecelere geçtiklerinde zorlandıkları örnek verilerek açıklanmaktadır. İlk harf öğretimi sırasında harflerin isimlerinin hiç söylenmemesi gerektiği belirtilerek harflerin cezm veya üstün harekeli sesleri ile öğretilmesi savunulmaktadır. Söz konusu makalenin devamında klasik alfabe sıralamasının dışına çıkılıp, munfasıl (bitişmeyen) harflerin yazım ve öğrenim kolaylığı dolayısıyla önce öğretilmesi ve harflerin yazı puntolarının büyütülmesi gerektiğini belirtilmektedir. Ayrıca, harflerin tamamının tek bir sayfada öğretilmesinin pedagojik açıdan uygun olmadığı harflerin teker teker veya üçerli dörderli gruplar halinde öğretilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Okuma sırasında harf yönteminde olduğu gibi heceleme yapmanın gereksiz olduğuna, harflerin isimlerini hiç zikretmeden ortaya çıkan sesin doğrudan okunmasının kolaylığına işaret edilerek harflerin isimlerinin, çocuklar okumayı öğrendikten sonra da kolaylıkla öğretilbileceği savunulmaktadır.

Tüm bu bilgilerden hareketle çalışmaya konu olan elifbâlar ses yöntemi bağlamında değerlendirildiğinde, bazı elifbâlarda ilk harf öğretimi sırasından harfin ج yazılıp “ce” olarak üstün harekeli sesinin öğretildiği²³⁹, bazı elifbâlarda ise harfin sada-yı asliyyesini ortaya çıkarmak bakımından ح gibi cezmlı sesinin öğretildiği görülmektedir.²⁴⁰ Ahmed Cevad’a ait *Mülâhhas Yeni Elifbâ Okuyorum*’da (y.y.) sessiz harf olan ا harfinin öğretimi sırasında üstün sesi ile öğretilmesi istenirken; aynı

²³⁸ Satı Bey, “Elifbâyı Nasıl Öğretmeli”, *Tedrisat-ı İbtidâîye Mecmuası*, S:1, 1326, s. 21-23.

²³⁹ M. Abdülkadir, *a.g.e.*, s. 7.; İsmail Hakkı, *a.g.e.*, s. 9.

²⁴⁰ Mehmed Masum, *Usûl-i Savtiyye*, s. 4.; Mustafa Şefik, *Resimli Güzel Elifbâ*, s. 8.; Satı Bey, *a.g.m.*, s. 21-23.

yazarın *Usûl-i Savtiyye Üzere Altun Elifbâ*'sında (1332/1917) bütün sessiz harflerin cezmlı sesleriyle öğretilmesi istenmektedir.²⁴¹

Tüm bu bilgilere ilave olarak ses yöntemi ile hazırlanan elifbâlarda resimlerden istifade ederek harflerin seslerini öğretmeyi hedefleyen yazarlar olduğu gibi Arap diline göre farklı olan ض ve ظ gibi harfleri aynı harfmış gibi öğretmeyi hedefleyen yazarlar da olmuştur.²⁴² Ali Haydar da *Tecrübeli Kolay Elifbâ*'da (1337/1919-21) çeşitli resimlerden istifade ederek harf öğretimi yapmayı hedeflemiştir (Bkz. Resim 3.24).²⁴³

Resim 3.24: Tecrübeli Kolay Elifbâ'da (1337/1921) Harf Öğretimi.

Yukarıdaki elifbânın örnek sayfasında da görüleceği gibi harf öğretimi sırasında kullanılan canlı veya nesne resminin bazen ilk harfinden istifade edilirken bazen kelimenin içerisinde öğretimi yapılacak olan harfin bulunması yeterli

²⁴¹ Ahmed Cevad, *Mülâhhas Yeni Elifbâ Okuyorum*, s. 3.; Ahmed Cevad, *Usûl-i Savtiyye Üzere Altun Elifbâ*, Dersaâdet, Kitabhane-i İslam ve Askeri, 1332, s. 4.

²⁴² Örnek olarak bkz.: Ahmed Cevad, *a.g.e.*, s. 45.; Mustafa Faik, *a.g.e.*, s. 54.

²⁴³ Örnek olarak bkz.: Ali Haydar, *a.g.e.*, s. 22-23.; Abdulkadir, *a.g.e.*, s. 7.; Mehmed Hilmi, *a.g.e.*, s. 6.

görülmüştür. Harfleri gruplandırıp zaman zaman resimlerden istifade ederek harf öğretimi yapmayı hedefleyen elifbâların sayısı da zaman içerisinde artmıştır.²⁴⁴

Harf öğretimi sırasında bu şekilde resimlerden istifade edilmesinin Osmanlı Türkçesi öğretimine katkı sağlaacağı açıktır. Zira harfin karşısındaki resim fotografik hafıza sayesinde zihinde yer edecek ve harfin kolaylıkla hatırlanmasına yardımcı olacaktır. Ancak ses benzerliğinden istifade edilerek harfler öğretildiği takdirde harflerin Osmanlı Türkçesi'nde kullanılan sesleri öğrenileceği için Arapça mahreçlerden uzaklaşma ihtimali bulunmaktadır. Zira dersin hocası, harf ile ses ilişkisi kurulan resmi gösterirken Arapça mahrecine vurgu yapacak olsa dahi, çocuğun günlük dilde kullandığı ve ses olarak da kendisine kolay gelen Türkçe seslere kayması muhtemeldir.

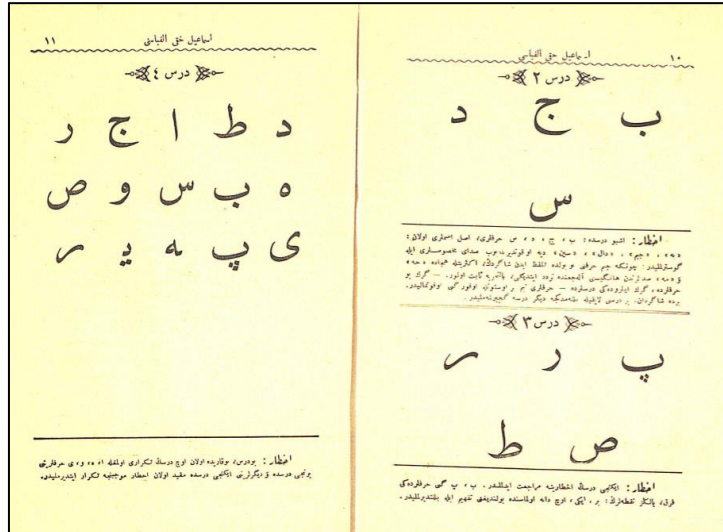
Elifbâ öğretim faaliyetleri açısından önemli bir gelişme olan ses yöntemi her ne kadar Osmanlı Türkçesi öğretimi için geliştirilmiş olsa da, Kur'an öğretimine de farklı bir bakış açısı kazandırması bakımından önemlidir. Zira harfler, isimleri ile değil, özellikle cezm harekeli sesleri ile ve aynı anda değil de teker teker veya gruplandırılarak öğretildiğinde, harfin mahrecinin öğrenilmesi kolaylaşmış ve harflerin doğru şekilde seslendirilebilmesi için öğrenciye zaman tanınmıştır. Bu yüzden Kur'an öğretimi sırasında harflerin ses temelli olarak mahreçleri ile öğretilmesi bu yapılırken her harfe özel zaman ayrılması, öğrencinin Kur'an'ı doğru sesleri ile öğrenmesine yardımcı olmaktadır.

3.4.1.1.2.2. Harflerin Şekillerinin Öğretilmesi

Ses yöntemi üzere hazırlanan elifbâlarda harfler gruplar halinde veya tek tek öğretildiğinden dolayı harfin sesi ve şekli genellikle birlikte öğretilmiştir. Bu başlık altında bu cüzlerde harflerin şekillerinin öğretimi için hazırlanan sayfalar değerlendirilecektir.

²⁴⁴ Örnek olarak bkz.: Ahmed Şükrü, **a.g.e.**, s. 14.; M. Abdülkadir, **a.g.e.**, s. 8.; Kemal, **a.g.e.**, s. 14, 34.; Ali İrfan, **a.g.e.**, s. 7-31.; Fikri, **a.g.e.**, s. 12.; Ahmed Şükrü, **a.g.e.**, s. 8-14.; Ahmed Cevad, **Mülâhhas Yeni Elifbâ Okuyorum**, s. 3-19.; Mehmed Hilmi, **a.g.e.**, s. 7-18.; Mehmed Masum, **a.g.e.**, s. 3-24.; Haydar ve Hıfzı, **a.g.e.**, 3-32.

Harflerin müstakil şekillerinin öğretimi: Harflerin seslerinin sembolleri olan şekillerin tam olarak kavranması, yazılan metnin doğru seslendirilebilmesi açısından önemlidir. Bu sebeple bazı elifbâlarda harflerin müstakil şekilleri büyük puntolarla verilmiş ve öğrencilerin şekilleri daha rahat kavramaları ve harfler arasındaki farklılıkları daha net görebilmeleri sağlanmak istenmiştir. Bu elifbâlardan biri olan *İsmail Hakkı Elifbâsı*'nda (1308/1891-93) Resim 3.25'te görüleceği gibi gruplar halinde öğretilen harfler tamamlanana kadar büyük puntolarla yazım devam etmiş ve harfler tedrici olarak küçültülmüştür. İki, üç grup harf öğrenildikten sonra bir derste öğrenilen tüm harflerin tekrarına ayrılmıştır.²⁴⁵

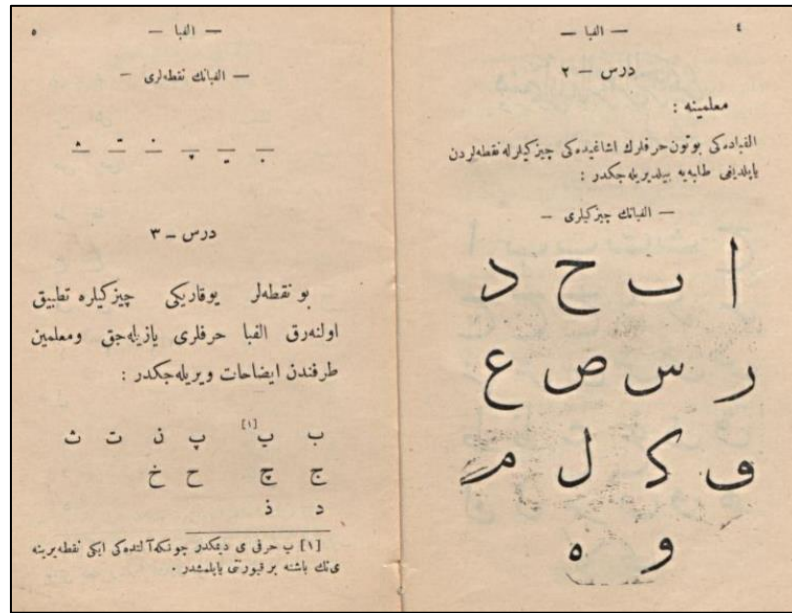
Resim 3.25: İsmail Hakkı Elifbâ'sında (1308/1891-93) Harf Öğretimi.

Ahmed Şükrü'ye ait olan *Türkçe Elifbâ*'da (h.1331/1913) da harfler gruplar halinde büyük puntodan küçük puntoya tedrici olarak indirilerek öğretilmiştir. Elifbâda, örnek okuma metinlerde bulunan kelimelerle ilgili resimlere de yer verilmiştir.²⁴⁶ M. Abdülkadir hazırladığı *Çocuklarıma Elifbâ-yı Türkî*'de (1327/1909-12) önce Arap alfabesindeki harflerin daha sonra da Osmanlı Türkçesi'ndeki harflerin tamamını topluca büyük puntolarla yazılmıştır. Daha sonra harflerin karışık olarak yazıldığı bir bölüm hazırlanmıştır. Harflerin müstakil şekillerinin öğretimini

²⁴⁵ İsmail Hakkı, **a.g.e.**, s. 10.

²⁴⁶ Ahmed Şükrü, **a.g.e.**, s. 8-12.

bu derslerle tamamlayan yazar, yazım sırasında aldıkları şekillerin öğretimine geçmiştir.²⁴⁷ Mehmed İzzet de *Yeni Kırâatden Elifbâ*'sında (h.1328/1910) harfleri topluca ilk sayfada vermiş, ikinci sayfa ise harflerin şekillerine dikkat çekmek amacıyla bir etkinlik sayfası hazırlamıştır. Muallimlere yönelik, “Elifbâdaki bütün harflerin aşağıdaki çizgilerle noktalardan yapıldığı talebeye bildirilecektir” notunun altında Resim 3.26'daki sayfaya yer verilmiştir.²⁴⁸

Resim 3.26: Yeni Kırâatden Elifbâ'da (h.1328/1910) Harf Öğretimi Etkinliği Dersi.

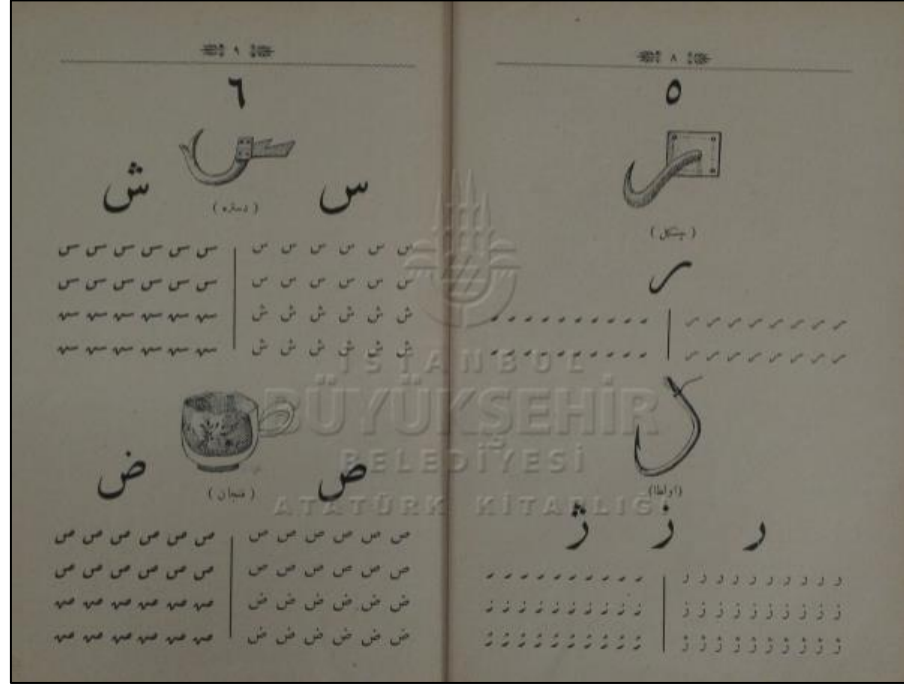
Yukarıdaki resimin sağ tarafındaki sayfada harflerin noktaları olmaksızın çizgilerine yer verilmiş; sol tarafındaki sayfada ise çizgilerin verildiği harflerde kaçar tane nokta olduğu ve noktaların harflerin nerelerinde olduğu aktarılmıştır. Daha sonra noktalarla çizgiler birleştiğinde ortaya çıkan harfler benzerliklerine göre tasnif edilmiştir. Bu ders sayfası konuyu öğretmek ve etkinlik yaptırmak için kullanılabilecek bir ders materyali olma özelliği taşımaktadır.

Mustafa Faik'in 1328/1910-13 yılında hazırladığı, *Yeni Usul Resimli Türk-Osmanlı Elifbâsı Yahut Türkçe Diline Başlangıç*'ta harfler ilk olarak öğretilirken

²⁴⁷ Abdülkadir, **a.g.e.**, s. 2-4.

²⁴⁸ Mehmed İzzet, **a.g.e.**, s. 4-10.

Resim 3.27'daki gibi harflerin şekilleri ile resimler arasındaki benzerlikten istifade edilmiştir.²⁴⁹ Ancak 2 yıl sonra hazırladığı *Usûl-i Savtiyye ve Ameliyye Üzere Müretteb Mükemmel ve Musavver Elifbâ-yı Osmânî*'sinde (1330/1912-15) kullanılan resimler ile harflerin ses benzerliklerinden istifade edildiği görülmüştür.²⁵⁰

Resim 3.27: Yeni Usul Resimli Türk-Osmanlı Elifbâsı Yahut Türkçe Diline Başlangıç'ta (1328/1910-13) Şekil Benzerliğinden İstifade Edilerek Yapılan Harf Öğretimi.

Yukarıdaki resimde görüleceği üzere harflerin şekilleri çeşitli hayvan ve nesnelere benzetilmekte ve benzetilen bu şekiller resmedilmektedir. Resimler, buraya kadar incelenen elifbâlarda seçilenlerden farklı olarak ses benzerliği değil, şekil benzerliği eksenslidir. Benzer şekilde Ali İrfan da elifbâsında (h.1325/1907) harfleri öğretirken çeşitli nesnelere benzetmektedir. Mesela 'ا' harfi öğretilirken hasır çöpü kadar yukarıdan aşağıya dikine çizgi çizilerek elde edildiğini, 'ب' harfinin yayvan tekneye benzediğini ve altında bir noktası olduğunu, 'ن' harfinin çukurca tekneye

²⁴⁹ Mustafa Faik, *Yeni Usul Resimli Türk-Osmanlı Elifbâsı Yahut Türkçe Diline Başlangıç*, İstanbul, Sancakçıyan Matbaası, 1327, s. 8-9.

²⁵⁰ Mustafa Faik, *Usûl-i Savtiyye Ve Ameliyye*, s. 9-27.

benzediğini ve üzerinde bir noktası olduğunu ifade etmektedir.²⁵¹ Bu şekildeki benzetmeler harfin doğru mahrecini olumsuz etkilemezken aynı zamanda harfin şeklinin öğrencinin zihnine yerleşmesine de yardımcı olmaktadır.

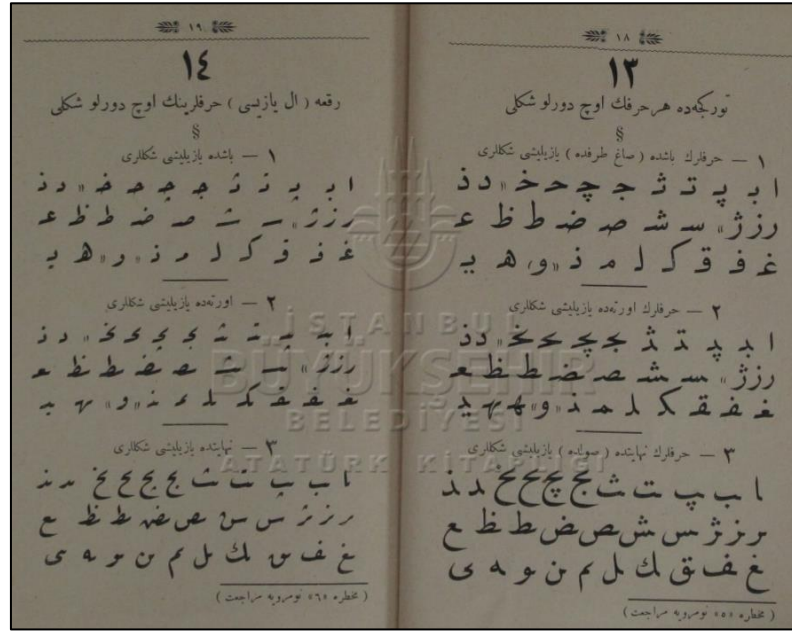
Harflerin başta, ortada, sonda yazılışlarının öğretimi: Ses yöntemi üzere öğretim yapan elifbâların büyük bir kısmında harflerin müstakil şekillerinin öğretimi sırasında başta, ortada ve sonda yazılırken aldıkları şekillere de yer verilmektedir. Konuyla ilgili İsmail Gaspıralı, *Hâce-i Sıbyân*'da (1890), ilk kez Mehmed Cevdet'tin *Feyzü'l Amim fî Esrari't Ta'lim* (1290/1874-75) isimli elifbâsında uyguladığı gibi harf öğretimi yapılırken harflerin müstakil şekillerinin yanı sıra bitişirken almış oldukları şekillere de yer verilmiştir (Bkz. Resim 3.10, Resim 3.22).²⁵² Gaspıralı, belirlenen harflerin öğretimi sırasında isim ve seslerinin birlikte verilmesini, başta, ortada, sonda yazılışlarının birer birer belletilmesini ve harflerinin şekillerinin daha iyi kavranması amacıyla yazdırılmasını önermiştir. Ona göre öğrenci, harfin şeklini doğru yazmaya çalışırken aynı zamanda harfi de öğrenmektedir. *Türkçe Yeni Elifbâ* (1330/1912-15) ve *Mülâhhas Yeni Elifbâ Okuyorum*'da (t.y.) Resim 3.28'de görüleceği üzere harfler şekil benzerliklerine göre tasnif edilerek; *Tecrübeli Kolay Elifbâ* (1337/1919-21) ve *Resimli Elifbâ*'da (1339/1923) tek tek ve resimlerden istifade edilerek yazım sırasında aldıkları şekillerle birlikte öğretilmektedir.²⁵³

²⁵¹ Ali İrfan, **a.g.e.**, s. 3.

²⁵² İsmail Gaspıralı, **a.g.e.**, s. 1-3.; Mehmet İzzet, **a.g.e.**, s. 7.

²⁵³ Fikri, **a.g.e.**, s. 14.; Ahmed Cevad, **Mülâhhas Yeni Elifbâ Okuyorum**, s. 17.; Mustafa Hamid, **a.g.e.**, s. 14.; Haydar ve Hıfzı, **a.g.e.**, s. 7.

M. Abdulkadir'in hazırladığı *Çocuklarıma Elifbâ-yı Türkî*'de (1327/1909-12) harflerin başta, ortada ve sonda aldıkları şekillerin öğretimi ayrı ders başlıkları altında verilmiştir.²⁵⁶ Mustafa Faik ise 1912 yılında hazırladığı *Yeni Usul Türk-Osmanlı Elifbâsı Yahud Türkçe Diline Başlangıç*'ta 1328/1910-13 harflerin başta, ortada sonda yazılışlarının öğretimi için Resim 3.29'daki gibi 7 sayfa ayırmıştır.²⁵⁷

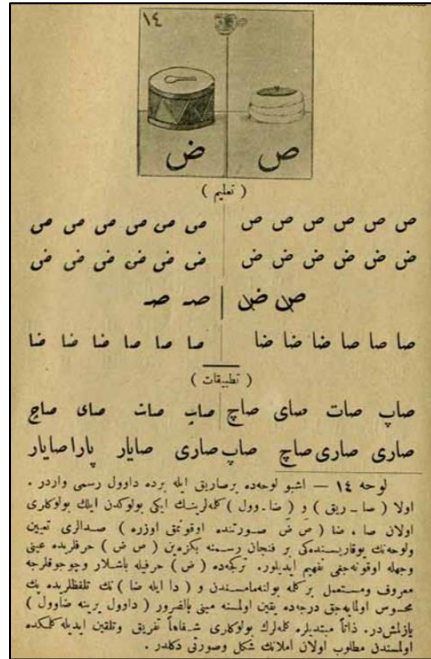
Resim 3.29: Yeni Usul Türk-Osmanlı Elifbâsı Yahud Türkçe Diline Başlangıç'ta (1328/1910-13) Harflerin Başta, Ortada ve Sonda Yazılışlarının Öğretimi.

Yukarıdaki resimde bulunan sayfanın öğretimi sırasında uygulanacak esaslar elifbânın sonunda öğretmenlere yönelik hazırlanan notlarda ayrıntılı olarak izah edilmiştir. Bu notlarda önce harflerin şekillerinin tahtaya yazılması sonra öğrencilerin bu şekilleri taş tahta ya da kâğıtlara kopya etmesi önerilmiştir. Topluca okuma çalışması yapıldıktan sonra bu sayfa eve yazma ödevi olarak verilmiştir. Ayrıca öğrencilerin bu sayfayı ertesi gün ezberden yazılabilecek seviyeye gelmeleri için gayret sarfetmeleri beklenmektedir. Sayfanın karışık görünmesine rağmen zor olmadığı, harflerin başta, ortada ve sonda aldıkları şekillerin öğretimi sırasında

²⁵⁶ M. Abdulkadir, *a.g.e.*, s. 5-7.

²⁵⁷ Mustafa Faik, *Yeni Usul Resimli*, s. 18-24.

öğrencilerin ürkütülmemesi gerektiği ifade edilmektedir. Harflerin başta yazılışlarının öğretimi sırasında, harfin ortasına bir çizgi çekilerek ikiye bölünmesi; ortada yazılışlarının öğretiminde de ikiye bölünmüş harfin başına küçük bir çizgi eklenmesi; sonda yazılışlarının zaten müstakil halleri ile aynı olduğuna vurgu yapılması tavsiye edilmektedir. Bu elifbâdan 2 yıl sonra hazırladığı *Usûl-i Savtiyye Ve Ameliyye Üzere Müretteb Mükemmel ve Musavver Elifbâ-yı Osmânî*'sinde 1330/1912-15 ise harflerin bitişirken aldıkları şekiller Resim 3.30'daki gibi öğretilmiştir.²⁵⁸

Resim 3.30: Usûl-i Savtiyye ve Ameliyye Üzere Müretteb Mükemmel ve Musavver Elifbâ-yı Osmânî'de (1330/1912-15) Harflerin Alamet-i Farikalarına Dikkat Çekilmesi.

Yukarıdaki resimde de görüleceği üzere yazar harflerin ilk öğretimi sırasında harfin ortasına bir çizgi çekmek suretiyle alamet-i farikalarını vurgulamış ancak bunu yeterli görmeyerek ilerleyen sayfalarda harflerin başta, ortada ve sonda aldıkları şekillerin öğretimi için tekrar ders ayırmıştır.

²⁵⁸ Mustafa Faik, *Usûl-i Savtiyye Ve Ameliyye*, s. 14.

Ali İrfan da, harflerin müstakil şekilleri ile bitişirken aldıkları şekillerin hemen hemen 99'a ulaştığını belirtmektedir. Harflerin bitişirken aldığı şekilleri “Hurûf-ı muttasıla iki parçaya ayrılır. İlk sağ parçasına baş veya asıl, son sol parçasına uç veya fer‘ denir. Asıl dâ’imdir. Bir harfin nev‘i aslından anlaşılır. Fer‘i ise bi’l-akıs yazılmayabilir. Bunun için bu harfler diğer harflere bitiştiklerinde asılları ibka edilip fer‘leri kaldırılır.” cümleleriyle izah etmektedir.²⁵⁹ Diğer bir ifade ile harflerin baş veya asıl olarak isimlendirilen yukarı kısım, uç veya fer olarak isimlendirilen alt kısmı olmak üzere iki bölümden oluştuğu açıklanmaktadır. Harflerin baş kısımlarından tanınabileceği, alt kısımlarının yazılmayabileceği belirtilerek, harflerin bitişirken almış oldukları şekillerin asıl denilen baş kısımlarının yazılmasıyla oluştuğu ifade edilmektedir. Ancak Ali İrfan da Mustafa Faik gibi bu açıklamaları harflerin yazım sırasında aldıkları şekillerin kavranması için yeterli görmemekte ve yazım sırasında alınan şekillerin öğretimi için özel dersler planlamaktadır.²⁶⁰

Mehmed Masum ise harflerin başta, ortada, sonda yazılışlarına sayfa ayırmak yerine, yeni bir öneride bulunmaktadır. Bu konuya dair fikirlerini *Usûl-i Savtiyye* (1330/1912-15) isimli öğretmen kılavuzunda şu cümlelerle izah etmektedir:

“Hurûfumuzun eşkâl-i asliyyesi hakkında esâslı tahlîlâtâ girişilince görülür ki kelime başında, ortasında, sonunda diye gösterilen kırık dökük o kadar galebelik (gereğinden fazla) şekillerle çocukların zihinlerini alt üst etmeye mahal yokdur. (ﺝ , ﺝ) gibi harflerimizin yalnız bir şekli vardır. Kelimenin her yerinde aynı şekil ile bulunurlar. Sonda diye gösterilen şekillerine sağdan takılan kuyruklar bu harflerden değil, üst taraftan bunlara bitişen harflerin koparılmış bir parçasıdır. (ﺏ , ﻥ , ﻑ , ﺝ ve sâ’ir) gibi harflerin bile esâsen yalnız bir şekli bulunur. Gösterdikleri tebdîl konulduğu mevkiye göre hacmen büyüyüp küçülmekten ibârettdir. Hele bunların ortada diye gösterilen şekilleri sarf-ı mevhûm olup Elifbâ-yı esâsîmizde kat’iyyen mevcûd değildir. Yalnız (ﺀ , ﺀ , ﺀ) gibi harfler bazı istisnâlar gösterirler. İşte Usûl-i Savtiyye’de bu esâslar nazar-ı i’tinâyâ alınıp her harfin esâsen birbirinden fark gösteren şekillerini irâ’e ile iktifâ edildi. Bu esâs, çocuklar için hem sâdelik, hem tabi’îlik hem de kolaylık cihetiyle müfîddir. Bu esâs ibtidâları hüsn-ı hatta bir dereceye kadar aksi te’sîr gösterecek gibi görünürse de dikkat sâyesinde bu tesîr ibtâl edilebilir. Ve

²⁵⁹ Ali İrfan, **a.g.e.**, s. 3, 16, 37-38.

²⁶⁰ M. Abdülkadir, **a.g.e.**, s. 7.; Mehmed İzzet, **a.g.e.**, s. 7.

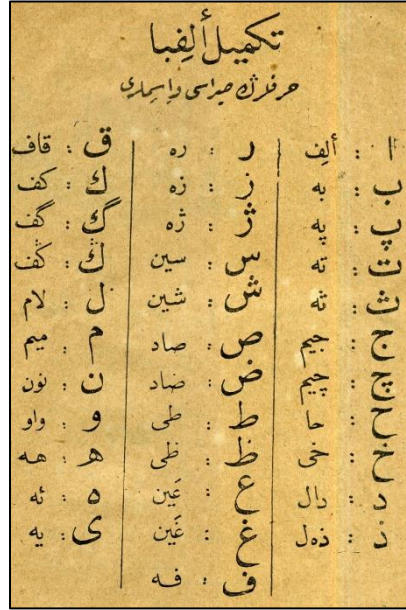
Yukarıdaki alıntından anlaşılacağı üzere harflerin bitişirken almış oldukları şekillerin öğretimi için elifbâ sayfası ayırmak yerine tahta kullanılmaktadır. ع , غ , ج , ل , ق , ف , ی , ن , ث , ت , پ , ب , خ , چ , ح harflerinin aşağı doğru uzanan eğri kısımları, harflerinin ise yana doğru uzanan son kısımları silindiğinde kalan bölümlerin harfin bitişirken aldığı şekil olduğu görülmektedir. Osman Nuri harflerin bitişirken almış olduğu yazılışları öğrencilerine bu şekilde açıkladığında onlar tarafından bu durumun yadırgamadığını belirtmektedir. Tüm harfler alamet-i farika eksenli olarak öğretildikten sonra alfabeyi yazarak öğrencilerle üzerinde çalıştıklarını, daha sonra elifbâdaki birinci dersten elifbâ öğretimine devam ettiklerini ifade etmektedir.

3.4.1.1.2.3. Harflerin İsimlerinin Öğretilmesi

Ses yöntemi esasına göre hazırlanmış elifbâlarda ilk harf öğretimi sırasında harflerin isimleri hakkında bilgi verilmeden, اَ , اَبْ , اَثْ gibi üstün harekeli veya اَ , اَبْ , اَثْ gibi cezmlî sesleri ile öğretilmektedir. Buna rağmen bazı elifbâların ilk sayfasında harflerin Osmanlı Türkçesi'nde kullanılan isimlerine yer verilmiş ve teberrüken harflerin bir kere Türkçe isimleri ile okutulması tavsiye edilmiştir (Bkz. Resim 3.32).²⁶⁵ Bazı elifbâlarda ise 1911 yılında Selanik'te alınan karar doğrultusunda harflerin isimleri bütün harfler tamamlandıktan sonra öğretilmiştir.²⁶⁶

²⁶⁵ Örnek olarak bkz.: Mustafa Hamid, **a.g.e.**, s. 59.; Ayrıca bkz.: Mehmed Ali Harputi, **a.g.e.**, s. 5.; Mahmud Nedim, **a.g.e.**, s. 3.; Mustafa Faik, **Usûl-i Savtiyye Ve Ameliyye**, s. 8-70.; Ahmed Cevad, **Usûl-i Savtiyye Üzere Yeni Elifbâ**, Dersaâdet, 1332, s. 55.; Mustafa Şefik, **a.g.e.**, s. 52.; Fikri, **a.g.e.**, s. 7-9.; Mahmud Nedim, **a.g.e.**, s. 3.

²⁶⁶ Heyet, "Elifbâ Müzâkerâtı", **a.g.e.**, s. 34.; Ayrıca bkz.: İsmail Hakkı, **a.g.e.**, s. 9-10.; **Musahhah Kongre Elifbâsı**, Selanik Matbaası, 4.bs., 1332, s. 47.; Mustafa Hamid, **a.g.e.**, s. 55.; Hıfzı ve Haydar, **a.g.e.**, s. 57.; Fikri, **a.g.e.**, s. 7-9.

Resim 3.32: Resimli Elifbâ'da (1339/1923) Harflerinin İsimlerinin Öğretimi.

Netice olarak ses yöntemi esasına göre hazırlanan elifbâların içeriği harf yöntemi esasına göre hazırlanan elifbâlardan farklıdır. Zira 1890 yılından sonra hazırlanmaya başlayan bu elifbâların öğretimi Kur'an öğretimi bağlamında değerlendirildiğinde harflerin şekillerinin öğretiminin çocuğa göre yapılmaya başlandığı görülmüştür. Elifbâların büyük çoğunluğunda harflerin gruplar halinde veya tek tek öğretilmesi; harflerin kelime içerisinde aldıkları şekillerin öğretimi için, görüntü olarak karışık ve zor görünen sayfalar ayırmak yerine harflerin alâmet-i farikalarına vurgu yapmanın yeterli olduğunun ifade edilmeye başlanması önemli gelişmelerdir.

Harflerin ilk olarak cezmli veya üstün harekeli sesleri ile öğretilmesi de diğer bir yeniliktir. Harflerin cezmli sesleri, harfin gerçek sesini bulmak için önemli bir basamak olmuştur. Ancak harf öğretiminde pergelin pe'si, terazinin te'si gibi ses benzetmelerinden istifade edilmesi Osmanlı Türkçesi için kolaylaştırıcı bir teknik olsa da Kur'an öğretimi açısından Arapça mahreçlerden uzaklaşmalara sebep olabilecek bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.4.1.1.2.4. Harekelerin Öğretilmesi

Araştırmamız sırasında ses yöntemini esas alan elifbâlarda hareke öğretimi ile ilgili bazı usullerin takip edildiği belirlenmiştir. Bunlardan ilki, harekelerinin öğretiminin, imlâ harflerinin öğretiminden sonraya bırakılması ve hareke tanımlarında imlâ harflerine gönderme yapılmasıdır.²⁶⁷ İsmail Gaspıralı'nın *Hâce-i Sıbyân*'nında (1890) harekelerin öğretimini yaparken harekeleri açıklamakta ve öğrencilerin hece ve kelimeleri ezberlemekten kaçınması gerektiği vurgulamaktadır. Ayrıca örnek kelimelerin rahat okunabilmesi için bol alıştırma yapılarak alışkanlık kazanılması tavsiye edilmektedir.²⁶⁸

Diğer bir hareke öğretim usulü Mehmed Masum tarafından *Usûl-i Savtiyye Elifbâ*'sında (1325/1910) uygulanmaktadır. Mehmed Masum harekeleri de harfler gibi ses olarak kabul etmekte ve her bir harekeye ses alıştırma yapıldığı özel ders ayırmaktadır. Eserde 34. derse kadar ince harflerin harekelerle okunuşlarına yer verilmekte bu dersten sonra kalın harflerin harekelerle seslendirilmesi üzerinde durulmaktadır. Elifbâ bir bütün olarak değerlendirildiğinde yazarın tedrici bir metot uyguladığı anlaşılmaktadır.²⁶⁹

Mehmed İzzet ise *Yeni Kırâatden Elifbâ* (h.1328/1910) isimli eserinde, imlâ harfleri ve harekelere bir satırda yer vermiş fakat herhangi bir açıklama yapmamıştır. Bununla birlikte yazarın öğretmenlere yönelik yazdığı uyarılarda, harekelerin nasıl ses çıkardıklarının ve kıraatte ne hizmet göreceklarının anlatılması gerektiği belirtilmiştir.²⁷⁰ Yazarın bu ifadesinden harekenin sesi ile ilgili yapılan yazılı açıklamaların o harekenin harfe verdiği sesi anlatması bakımından eksik kalacağı ve harekelerin harflere verdikleri seslerin öğretiminin ancak hoca nezaretinde olabileceği anlaşılmaktadır.

²⁶⁷ Örnek olarak bkz.: Salih İhsan, **a.g.e.**, s. 33.; Mehmed Ali Harputi, **a.g.e.**, s. 6.; Abdulkadir, **a.g.e.**, s. 15-16.

²⁶⁸ İsmail Gaspıralı, **a.g.e.**, s. 3.

²⁶⁹ Mehmed Masum, **Usûl-i Savtiyye**, s. 15-16.

²⁷⁰ İzzet, **a.g.e.**, s. 10.

Fikri ise *Türkçe Yeni Elifbâ*'sında (1330/1912-15) hareke konusunu “Şifahi Öğretim” başlığı altında soru cevap yöntemi ile aşağıdaki bilgileri aktarmaktadır:

“-Hareke nedir?

- Hareke harflerin üstüne yahut altına konulan işaretlerdir. Bunlar Türkçemizde kullanılmaz Arapçaya mahsustur. Bununla beraber Kur'an-ı Kerim'i doğru okuyabilmek için bu hareketleri öğrenmemiz pek lazımdır.
- Hareke kaç tanedir?
- Hareke üç tanedir. Üstün, esre, ötre.
- Üstün hareke nasıldır?
- Üstün hareke ufak bir çizgi olup daima harfin üstüne konulur (...).
- Üstün hareke bir harfin üstünde bulunursa o harfi hareke harflerinden ²⁷¹ harfinin okuttuğu gibi düz okutur: َ gibi (...).

Yukarıdaki diyalogda olduğu gibi üç hareke imlâ harfleri referans verilerek anlatıldıktan sonra okuma örneklerine geçilmektedir. Ses yöntemi esasına göre hazırlanan elifbâlarda hareketlerin öğretiminde heceleme yapılmadığı, hareketli harfin doğrudan okunduğu belirlenmiştir.

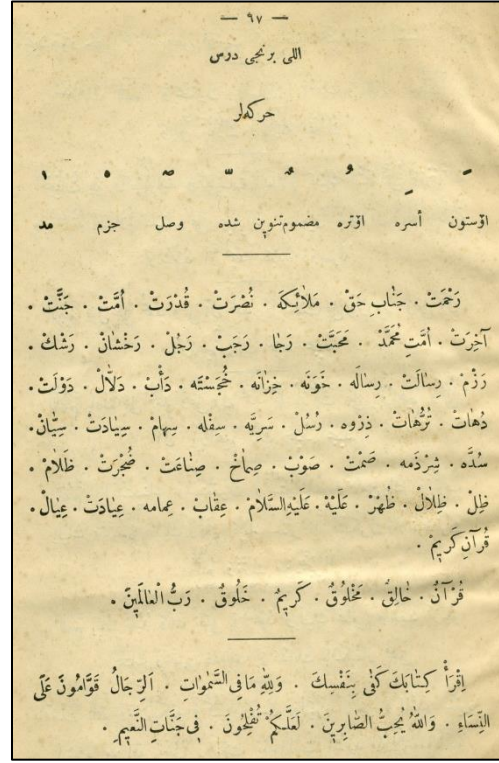
3.4.1.1.2.5. İşaretlerin Öğretilmesi

Ses yöntemi esas alınarak hazırlanan elifbâlarda çoğunlukla Arapça kelimelerin okunması için gereken kuralların öğretildiği bir bölüm oluşturulmuştur. Bu bölümde şedde ve tenvin için özel başlık açılmış ve kurallar hem görsel hem de yazılı olarak izah edilmiştir. Söz konusu bölüm bazı elifbâlarda konuların anlaşılıp pekiştirilmesi için yeterlidir.²⁷² Ancak bazı elifbâlarda konular tek bir sayfaya sıkıştırılmıştır. Mesela, Ahmed Şükrü *Türkçe Elifbâ*'sında (h.1331/1913) Osmanlı Türkçesi öğretimini tamamladıktan sonra Arapça okumak için gerekli olan hareke ve işaretler konusunu Resim 3.33'de görüleceği gibi bir derste öğretmeyi hedeflemiştir.²⁷³

²⁷¹ Fikri, **a.g.e.**, s. 36-38.

²⁷² Örnek olarak bkz.: Mehmed Ali Harputi, **a.g.e.**, s. 18-21.; Abdülkadir, **a.g.e.**, s. 18-22.; Mehmed İzzet, **a.g.e.**, s. 28, 32.; Haydar ve Hıfzı, **a.g.e.**, s. 53-55. ; Mehmed Hilmi, **a.g.e.**, s. 49-50.; Mehmed Masum, *Usûl-i Savtiyye Elifbâ*, s. 54,58.

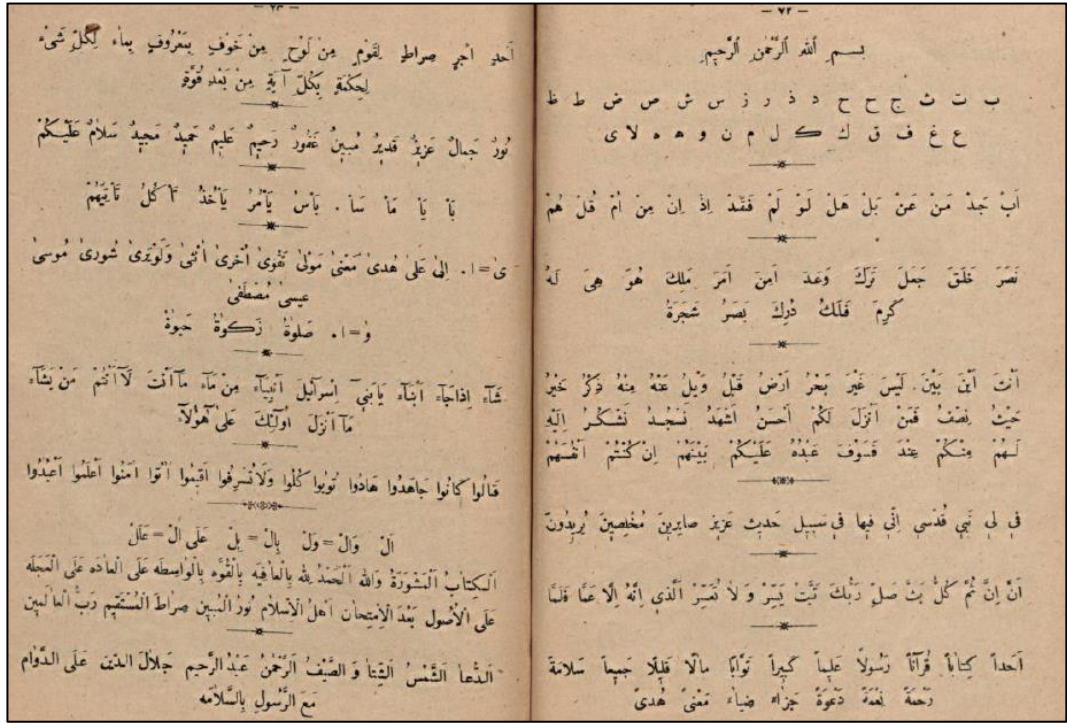
²⁷³ Ahmed Şükrü, **a.g.e.**, s. 67.

Resim 3.33: Türkçe Elifbâ'da (h.1331/1913) Hareke ve İşaretlerin Öğretimi.

Yukarıdaki resimde görüleceği gibi yazar, Kur'an okumaya başlamadan önce üstün, esre, ötre, tenvin, şedde, vasl, cezm ve med işaretlerini tanıtır okuma alıştırmalardan hemen sonra Kur'an'dan surelere yer vermektedir. Benzer şekilde Mustafa Hamid'de Kur'an okumak için gerekli olan kuralları Resim 3.34'te görüleceği gibi iki sayfada öğretmeyi hedeflemiştir.²⁷⁴

²⁷⁴ Mustafa Hamid, **a.g.e.**, s. 38, 53, 58, 60.

Resim 3.34: Resimli Elifbâ'da (1339/1923) Kur'an Okumak için Gerekli Kuralların Öğretimi.

Resim 3.33 ve Resim 3.34'te Osmanlı Türkçesi okumayı yeni öğrenmiş çocukların dualara başlamadan önce okudukları sayfalar. Osmanlı Türkçesi öğretiminde her konu için ayrı bir ders ayrılması, yazı puntolarının büyük olarak tercih edilmesi, okuma metinlerinin yoğun olmamasına çaba sarfedilmesi gibi özenin Kur'an'a geçiş derslerinde gösterilmemesi dikkat çekicidir. Zira yukarıdaki örnek sayfalarda öğrencilerin Arapça mahreçleri çıkarması, hareketleri, işaretleri ve Kur'an okumak için gerekli olan bazı kuralları öğrenmesi beklenmekte ancak kısıtlı ders ayrılan konuların kavranması için öğrencilere yeterince zaman tanınmadığı görülmektedir.

3.4.1.2. Kur'an Öğretimi Elifbâlarında Elifbâ Öğretimi

Geçen bölümde de belirtildiği gibi 1911 yılında Selanik'te yapılan öğretmenler kongresinin ardından elifbâ derslerinde Türkçe elifbâ ve Kur'an elifbâsı olmak üzere iki ayrı elifbâ kullanılmaya başlanmıştır. Söz konusu Kur'an öğretim

elifbâları daha önce Osmanlı Türkçesi öğrenmiş olan çocuklara Kur'an okumayı öğretmek maksadıyla hazırlanmıştır. Bu sebeple öğrencilerin harfleri bildiği kabul edilmekte, kongrede alınan karar doğrultusunda harflerden ziyade hareketlerin öğretimi üzerinde durulmuştur. Araştırmamız sırasında incelediğimiz Kur'an elifbâlarının harf ve hece yöntemi üzere hazırlandıkları belirlenmiştir.

3.4.1.2.1. Harf Yöntemi Esasına Göre Hazırlanan Elifbâlar

Kur'an öğretim elifbâlarının çoğu harf yöntemi esasına göre hazırlanmakta ilk sayfada harfler tekrar edildikten sonra hareke öğretimine geçilmektedir. Harf yöntemi üzere hazırlanan elifbâlardan *Talim'ul Kur'an*'ın (h.1341/1923) yazarı olan Mehmed Halid, elifbâsının daha etkin kullanılabilmesi amacıyla bir de öğretmen kitabı hazırlamıştır. *Kur'an Muallimi* (h.1341/1923) isimli bu kitapta elifbâ okutulurken her derste mutlaka uygulanması gereken temel prensipleri de şu şekilde sıralamaktadır:

1. Öğretim sırasında harflerin mahreçlerine ve tecvid kurallarına riayet etmek.
2. Bir ders iyice anlaşılmadan diğer derslere geçmemek.
3. Örneklerde yeri geldikçe geçmiş konuları tekrar etmek.
4. Öğrenci kelimeleri hece ile okuyacak olsa bile bunu ا üstü , س üstün س gibi sesle değil, zihnî olarak yapmasını sağlamak.
5. Öğrencilerin kelimeleri bölerek kesik kesik okumasının ve bu şekilde okuyuşu alışkanlık haline getirmesinin önüne geçmek. Bu tür kelimeleri düzgün okuyuncaya kadar tekrar ettirmek.
6. Kur'an-ı Kerim'i kendine has latif okunuşu ile öğretmeye çalışmak.
7. Kur'an'a muhalif edaları tashih ederek ahenk yanlışlıklarını meydana vermemeye çalışmak. Yani Türkçe'de kalın başlayan kelime kalın, ince başlayan kelime ince okuyuşla devam ederken Kur'an'da kalın harften sonra ince, ince harften sonra kalın bir harf gelebilmektedir. Öğrencilerin alışkanlıkla kendi dillerine uyan şekilde hatalı okumalarının önüne geçmek.
8. Çocukların kulaklarını terbiye etmek, dikkatlerini açmak, taklit kabiliyetleri dolayısıyla Kur'an'ın güzel okunmasına vesile olmak amacıyla ağızdan öğretime önem vermek ve çocuklara şifahi olarak okuyuşları kavratmaya çalışmak.

9. Dersi kuvvetli olan öğrencilerle zayıf öğrencileri ikişer üçer gruplandırarak birlikte ders çalışmaları için ortam hazırlamak. “Çocuklar dersi birbirinden öğrenir” meşhur sözü ile geride kalan öğrencilerin sınıf seviyesine yetişmesini sağlamak.

10. Öğrencinin hataları ne kadar çok olursa olsun kızmadan düzeltmek ve hatalı okuyuşlarının sebebini kendilerine buldurmak.²⁷⁵

Yazarın yukarıdaki açıklamalarından ve öğretmen kitabındaki diğer beyanlarından Kur'an öğretimine önem verdiği ve bir usul geliştirme çabasında olduğu anlaşılmaktadır. Ortaya koymuş olduğu bu prensipler, yazarın Kur'an öğretimi üzerine düşündüğünü ve elifbâyı gerçekten daha iyi nasıl öğretebiliriz sorusuna cevap aradığını göstermektedir.

3.4.1.2.1.1. Harflerin İsimlerinin Öğretilmesi

Kur'an öğretim elifbâlarının çoğunda harflerin hangi isimleri ile öğretileceğine dair herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Fakat Selanik'te yapılan öğretmenler kongresinde, bu elifbâlarda harflerin Arapça isimlerinin öğretilmesi kararı alınması sebebiyle Arapça isimleri ile öğretildikleri düşünülmektedir.²⁷⁶ Konuyla ilgili olarak Demir Hafız Mehmed'in *Esash Elifbâ Teshîl-i Kırâat* (h.1341/1923) ve Mehmed Halid'in *Kur'an Muallimi* (h.1341/1923) isimli eserlerinde hurûf-ı mukattaadan oluşan ayetlerin doğru olarak okunabilmesi için harflerin Arapça isimlerinin öğretilmesi istenmektedir.²⁷⁷

3.4.1.2.1.2. Harflerin Şekillerinin Öğretilmesi

Yalnızca Kur'an öğretmek için yazılan elifbâlar harfleri bilen öğrencilere Kur'an okumayı öğretmek amacıyla hazırlandığından ilk sayfada alfabenin tamamına yer verilmesi, harflerin şekillerinin tekrar edilmesi için yeterli görülmüştür. Demir Hafız Mehmet ise *Kur'an-ı Kerim Esash Tatbikat Dersleri* (h.1341/1923) isimli elifbâsında harfleri topluca ilk sayfada vermek yerine önsözde, Osmanlı

²⁷⁵ Mehmed Halid, *Kur'an Muallimi*, s. 8-10.

²⁷⁶ Heyet, “Elifbâ Müzâkerâtı”, *a.g.e.*, s. 35-37.

²⁷⁷ Demir Hafız Mehmed, *Esash Elifbâ Teshil-i Kırâat*, s. 2.

Türkçesi'nde olup Arapça'da olmayan harfleri sıralayarak bu harflerin dışında kalanların Kur'an-ı Kerim harfleri olduğunu belirtmiştir.²⁷⁸ Hafız Nuri ise *Teshîl-i Kırâat-ı Arabîye* (h.1329/1911) isimli elifbâsında ilk olarak med olan ا و ى harflerini gösterdikten sonra -dipnotta sırasıyla yazdığı- Arapça'daki 28 harfe yer vermiştir.²⁷⁹ Harf yöntemi esasına göre hazırlanan diğer elifbâlarda bu 28 harfe ek olarak ilk harf öğretimi sırasında *Yeni Elifbâ Kur'an Okuyorum*'da (1328/1910-12) لا , س , م , ه , و , ز ; *Elifbâ-yı Arabî*'de (h.1333/1915) لا , ع , ي ; *Resimli Güzel Elifbâ*'da (h.1340/1922) لا ; *Kur'an-ı Kerim Elifbâsı*'nda (h.1342/1924) لا ve ع ; Ali Haydar'a ait *Kur'an-ı Kerim Elifbâsı*'nda (1927) ise لا , س , م , ه , و harfleri ile ج ve ح harfinin diğer yazılışlarına yer verilmiştir.

Elifbâlarda ayrıca noktalı-noktasız, muttasıl-munfasıl harfler ve harflerin başta, ortada, sonda yazılışlarının gösterilmesi gibi öteden beri yapılan tasnifler bulunmamaktadır.²⁸⁰ Konuyla ilgili olarak Ali Haydar muallimlere yönelik yazdığı önsözde, harfler, noktalı, noktasız, muttasıl, munfasıl, şemsi ve kameri gibi kısımlara ayrılmadan öğretilmesini önermekte derslerin pratik olarak işlenmesini tavsiye etmektedir.²⁸¹ Ahmed Edib ve Veled Çelebi ise diğer elifbâlardan farklı olarak *Kur'an-ı Kerim Elifbâsı*'nın ilk dersinde harfleri daha büyük ve daha koyu renkle yazarak öğrencilerin dikkatini çekmeyi hedeflemekte; Muhammed Hanefi de *Elifbâ-yı Arabî*'de harflerin karışık olarak yazıldığı derse yer vermektedir.²⁸²

Ahmed Cevad'a ait *Yeni Elifbâ: Kur'an Okuyorum* (1328/1910-12) ve Ahmed Hadi Maksudi'ye ait *Muallimi Sâni Elifbâ-yı Arabî* (h.1331/1913) isimli eserler, bu başlık altında incelenen diğer elifbâlardan içerik itibarıyla biraz daha farklıdır.²⁸³ Her iki elifbâ da yazarları tarafından ses yöntemi esas alınarak hazırlanan Osmanlı Türkçesi elifbâsının devamı niteliğindedir. Bu iki elifbâyı diğer Kur'an

²⁷⁸ Demir Hafız Mehmed, *Kur'an-ı Kerim Esaslı Tatbikat Dersleri*, s. 1.

²⁷⁹ Hafız Nuri, *a.g.e.*, s. 4.

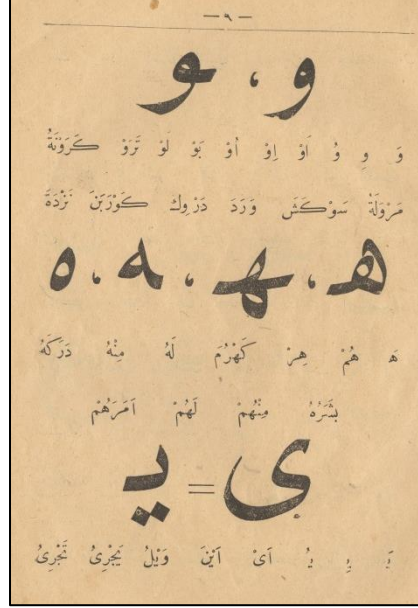
²⁸⁰ Örnek olarak bkz.: Ahmed Cevad, *a.g.e.*, s. 2.; Ahmed Hadi Maksudi, *a.g.e.*, s. 4.; Muhammed Hanefi, *a.g.e.*, s. 2.; Mustafa Şefik, *a.g.e.*, s. 2.; Mehmed Halid, *a.g.e.*, s. 2.; Edib ve Çelebi, *a.g.e.*, s. 4.; Ali Haydar, *a.g.e.*, s. 2.

²⁸¹ Ali Haydar, *a.g.e.*, s. 1.

²⁸² Örnek olarak bkz.: Ahmed Cevad, *a.g.e.*, s. 4.; Ahmed Hadi Maksudi, *a.g.e.*, s. 2.; Hafız Muhammed Hanefi, *a.g.e.*, s. 3.; Edib ve Çelebi, *a.g.e.*, s. 4.

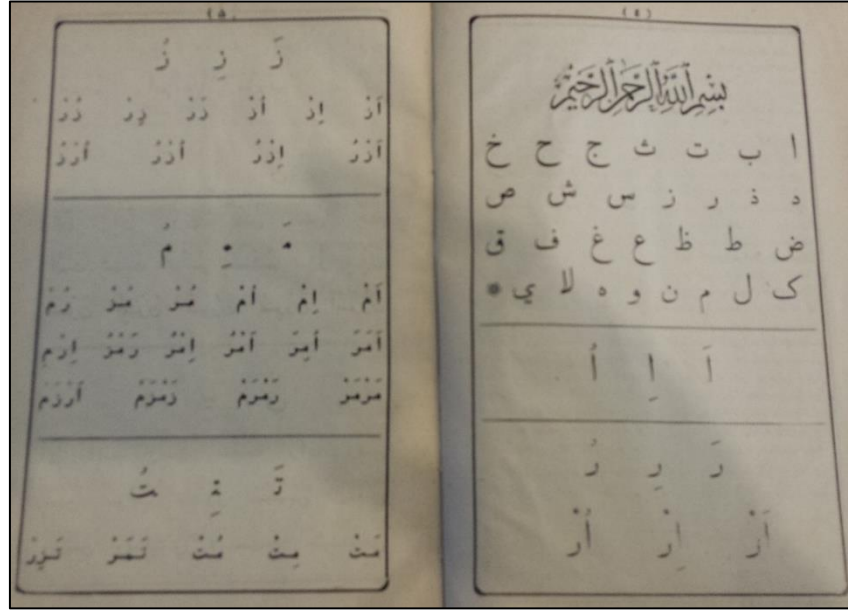
²⁸³ Ahmed Cevad, *a.g.e.*, s. 4-15.; Ahmed Hadi Maksudi, *a.g.e.*, s. 4-17.

öğretim elifbâlarından farklı kılan ise hareke öğretimi sırasında her harf üzerinde özel çalışılmasıdır. Mesela *Yeni Elifbâ Kur'an Okuyorum*'da ikinci dersten itibaren harfler bazen tek harf, bazen de iki harf olarak öğretilmekte ve müstakil yazılışlarının yanı sıra alamet-i farikalarına da Resim 3.35'te görüleceği gibi yer verilmektedir.

Resim 3.35: Yeni Elifbâ Kur'an Okuyorum'da (1328/1910-12) Harflerin Öğretimi.

Muallim-i Sanî Elifbâ-yı Arabî'de (h.1331/1913) ise Resim 3.36'da görüleceği gibi her harfe özel bir bölüm ayrılmakta ve harflerin başta, ortada, sonda yazılırken aldıkları şekiller birlikte öğretilmektedir.

Resim 3.36: Muallim-i Sanî Elifbâ-yı Arabî'de (h.1331/1913) Harf ve Hareke Öğretimi.

Söz konusu bu iki elifbâ, harfleri bilen öğrencilere Kur'an öğretmek amacıyla hazırlanmış olmalarına rağmen her harfî özel olarak tekrar çalıştırmalarından Kur'an'ın doğru seslendirilmesine önem verdikleri anlaşılmaktadır.

3.4.1.2.1.3. Harflerin Seslerinin Öğretilmesi

Kur'an öğretim elifbâlarında harflerin seslerinin öğretimi, önemli bir yere sahiptir. Zira bu elifbâ bitirildikten sonra öğrencilerin Kur'an'ı doğru olarak okumalarını beklenmektedir. Ayrıca Osmanlı Türkçesi öğretimi sırasında çoğu zaman harflerin Arapça mahreçlerine değinilmemesi, genellikle Türkçede kullanılan sesleri ile öğretilmesi Kur'an öğretimi sırasında bu harflerin seslerinin tashihini gerekli kılmaktadır. Yapılan inceleme neticesinde elifbâların bazılarında harflerin seslerinin düzeltilmesine yönelik çalışmalar ile karşılaşmıştır. Konuyla ilgili olarak Demir Hafız Mehmed, *Kur'an-ı Kerim Esaslı Tatbikat Dersleri*'nde (h.1345/1927) harflerin boğazdan, ağızdan, dilden ve dudaktan olmak üzere dört yerden çıktığını ifade ederek, harfleri mahreçlerine göre gruplandırmaktadır.²⁸⁴ Mustafa Şefik de *Resimli Güzel Elifbâ*'da (h.1340/1922) harflerin mahreçlerine dikkat edilerek

²⁸⁴ Demir Hafız Mehmed, *Kur'an-ı Kerim Esaslı Tatbikat Dersleri*, s. 1.

okunmasını tavsiye etmektedir.²⁸⁵ Bunların yanı sıra Hafız Nuri'nin *Teshîl-i Kırâat-ı Arabiye*'de (h.1329/1911) harfleri şemsi ve kameri harfler olarak gruplandırdıktan sonra, her bir harfe ayrı başlık açarak okuma çalışmaları yaptırması da harflerin doğru sesler ile okunmasını sağlama çabası olarak değerlendirilebilir.²⁸⁶

Mehmed Halid ise elifbâsında harflerin sesleri ile ilgili herhangi bir açıklamaya yer vermemiştir. Fakat *Kur'an Muallimi* (h.1341/1923) isimli eserinde harf öğretiminin nasıl yapılması gerektiğini şu cümlelerle aktarmıştır:

- “1. Her harfin kendine mahsus bir sesi vardır. Kulak bu sesleri tanıır ve birbirinden ayırdeder. Muallim efendi okurken dikkat etmeli ve onun gibi okumaya çalışmalıdır.
2. Ses ağızdan nefes çıkarken peyda olur. Tecvid âlimleri her harfin sesi başka başka olmasının sebebini inceden inceye araştırmışlar. Sesin boğaz dil, dudak gibi ağzın muhtelif mahallerinden huruç etmesi, ince veya kalın, uzun veya kısa olması, nefes akarken yahut tutularak, dil yukarı kalkarak yahut kalkmayarak çıkarılması gibi keyfiyatten birkaçının içtimayla her harfin kendine mahsus bir sese zahir olduğunu bulmuşlardır. İşte harflerin seslerini belli eden mahreç, incelik kalınlık gibi keyfiyata (sıfat-ı huruf) derler.
3. Hurûf-ı hecâdan خ , ص , ض , ط , ظ , غ , ق [خص ضغط قظ] harfleri daima yani müteharrikken de olsalar sakın de olsalar kalın okunurlar. Diğer harfler ince okunur ise de ileride görüleceği üzere ل ve الله lafzı celilinde ل kalın okunduğu yerler vardır.”²⁸⁷

Yukarıdaki açıklamalardan Kur'an'ın Arapça mahreçleri ile okunmasına önem verildiği, öğrencilerin harfleri doğru sesleri ile öğrenmesinin önemsendiği anlaşılmaktadır. Elifbâyâ yeni başlayan öğrencilerin öğretmenlerini çok iyi dinlemeleri gerektiği, harfî telaffuza başlamadan önce tanımak ve diğer harflerden farklı olduğunu anlamak gerektiği vurgulanmaktadır. Harflerin boğaz, dil, dudak gibi mahreçlerinin ve incelik, kalınlık, uzunluk, kısalık gibi sıfatlarının olduğu ifade edilerek sesler arasındaki farklılıkların bu özelliklerden kaynaklandığı belirtilmektedir. Tüm bu bilgilere ilave olarak, daima kalın okunan خ , ص , ض , ط , ظ , غ , ق harflerinden ve ileride öğrenecekleri bazı tecvid kurallarından bahsedilmektedir. Yazarın öğrencilerin dikkatini harflerin seslerine çekmesi,

²⁸⁵ Mustafa Şefik, *Resimli Güzel Elifbâ: Kur'an-ı Kerim'e Hazırlık*, s. 3-4.

²⁸⁶ Örnek olarak bkz.: Ahmed Cevad, *a.g.e.*, s. 4-15.; Ahmed Hadi Maksudi, *a.g.e.*, s. 4-17.; Hafız Nuri, *a.g.e.*, s. 8-25.

²⁸⁷ Mehmed Halid, *Kur'an Muallimi*, s. 15.

öğrencilere farklı bir dil öğrendiklerini fark ettirme çabası harflerin doğru seslendirilmesi açısından önemli bir adımdır.

Mehmed Halid'in konuyla ilgili söz konusu her iki eseri bütünüyle ele alındığında, öğrencilerin harfleri doğru seslendirilmelerinin yanı sıra, Osmanlı Türkçesinde öğrendiklerinden farklı seslere sahip yeni bir dil öğrendiklerini fark ettirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Yazar öğrencilerin, öğretmenlerin çıkardığı sesi önce algılamalarını, sonra benzer seslerden farklı olan yönlerini kavramalarını beklemektedir. Harflerin mahreç ve sıfatlarının en açık şekilde cezmlı haldeyken ortaya çıktığını belirtmekte ve harflerin seslerini öğretmek için ا ا ا ا şeklinde okutmak gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca harfler öğretilirken (ا , ع , ث , ح , خ) harflerinin doğru öğretilmesini; (ا , ع , ث) (ص , س , ث) (ظ , ز , ذ) (ط , د , ت) (خ , ض , ط , د , ت) (ح , ه , ح) harflerinin de birbirlerinden ayrılmasına özen göstermelerini tavsiye etmektedir.²⁸⁸ Yazarın hem öğrencilere hem öğretmenlere yönelik olarak yazmış olduğu notlar, harflerin mahreçlerinin öğretilmesine göstermiş olduğu önemi ortaya koymaktadır. Tüm bunların yanı sıra elifbâ öğretiminin bizzat öğretmenden işitilerek, pratik olarak yapılması önerilmektedir.

3.4.1.2.1.4. Harekelerin Öğretilmesi

Kur'an okunurken önemli bir yere sahip olan harekelerin sesi, harfin ince veya kalın oluşuna göre belirlenmektedir. Bu sebeple seslendirilen kelimelerin doğru olması harfin mahrecinden çıkarılması kadar harekeye doğru sesin verilmesi ile de ilgilidir. Kur'an öğretim elifbâlarında hareke öğretimi yapılırken yazarın tercihinin göre bazılarında ilk olarak heceler üzerinde çalışılırken²⁸⁹ diğer bazılarında doğrudan kelimeler örnek olarak seçilmiştir.²⁹⁰ Konuyla ilgili Ahmed Edib ve Veled Çelebi tarafından hazırlanan elifbâda önce öğretilecek hareke tanımlanmakta daha sonra alfabadeki bütün harfler bu hareke ile işaretlenerek hece okumaları yapılmaktadır.

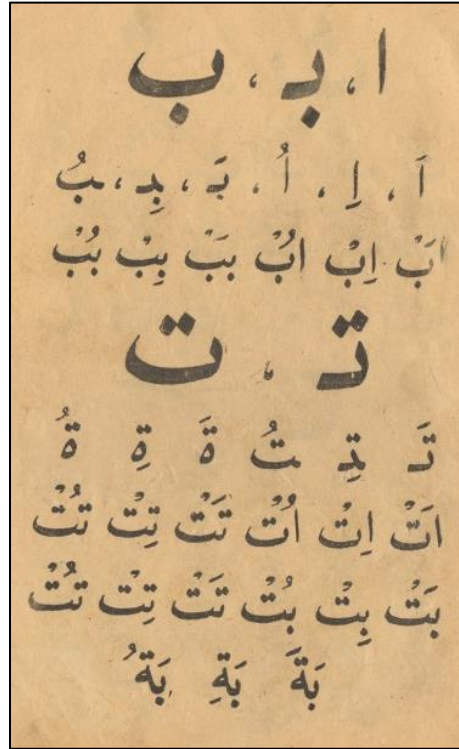
²⁸⁸ Mehmed Halid, **a.g.e.**, s. 16.

²⁸⁹ Örnek olarak bkz.: Ahmed Cevad, **a.g.e.**, s. 3.; Midhat Sadullah, **a.g.e.**, s. 3. ; Ahmed Hadi Maksudi, **a.g.e.**, s. 4.; Muhammed Hanefi, **a.g.e.**, s. 4.; Mustafa Şefik, **a.g.e.**, s. 2.; Edib ve Çelebi, **a.g.e.**, s. 5..

²⁹⁰ Örnek olarak bkz.: Ali Haydar, **a.g.e.**, s. 4.; Mehmed Halid, **a.g.e.**, s. 3.; Demir Hafız Mehmed, **a.g.e.**, s. 2.; Hafız Nuri, **a.g.e.**, s. 5.

Böylece tüm harflerin harekeli sesleri üzerinde çalışılmaktadır. Bahsi geçen elifbâda üstün hareke “Bu işaret hangi harfin üzerinde bulunuyorsa Türkçe’de bir harfin önünde [â] harfi olduğu vakit nasıl okutursa üstün olduğu zaman dahi öyle düz okutur. ب = به gibi.” cümleleriyle izah edilmektedir.²⁹¹

Ahmed Cevad’a ait *Yeni Elifbâ: Kur’an Okuyorum*’da (1328/1910-12) harfler üzerlerinde tek tek durularak öğretilmektedir. Elifbânın ilk sayfasında tüm harfler topluca verilmiş olmasına rağmen ikinci sayfadan itibaren alfabetik sıra gözetilerek önce ince harfler daha sonra kalın harfler hareketlerle çalışılmaktadır (Resim 3.37).²⁹²

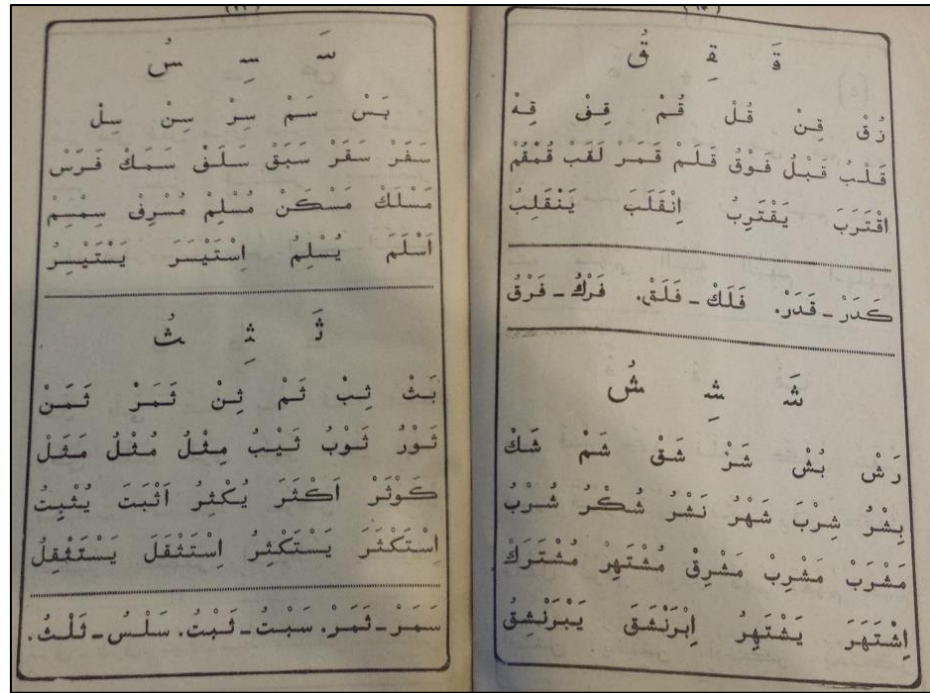
Resim 3.37: Yeni Elifbâ Kur’an Okuyorum’da (1328/1910-12) Hareke Öğretimi.

Yukarıdaki örnek sayfada da görüleceği gibi üzerinde çalışılan harfin kelime içinde aldığı tüm şekillere yer verilmektedir. İlk derste ا ve ب, üç hareke َ، ُ، ِ ve cezm işaretinin ِ öğretimi yapılmaktadır. Bu şekilde harflerin ve hareketlerin hem ses hem

²⁹¹ Edib ve Çelebi, *Kur’an-ı Kerim Elifbâsı*, s. 5.

²⁹² Ahmed Cevad, *Yeni Elifbâ: Kur’an Okuyorum*, s. 2.

de şekil olarak öğretiminin yapıldığı derslerde önceden öğretilen harfler ile yeni öğretilen harflere eklenerek örnek hece ve kelimeler oluşturulmaktadır. İnce sesli harfler bittikten sonra topluca alıştırma yapıldıktan sonra kalın sesli harflerin öğretimine geçilmektedir. Ahmed Hadi Maksudi de *Muallimi Sâni Elifbâ-yı Arabî* (h.1331/1913) isimli elifbâsında aynı şekilde harfleri tek tek veya ikişerli gruplar halinde başta, ortada ve sonda yazılırken almış oldukları şekillere vurgu yaparak harekeler eşliğinde tekrar etmektedir (Resim 3.38).²⁹³

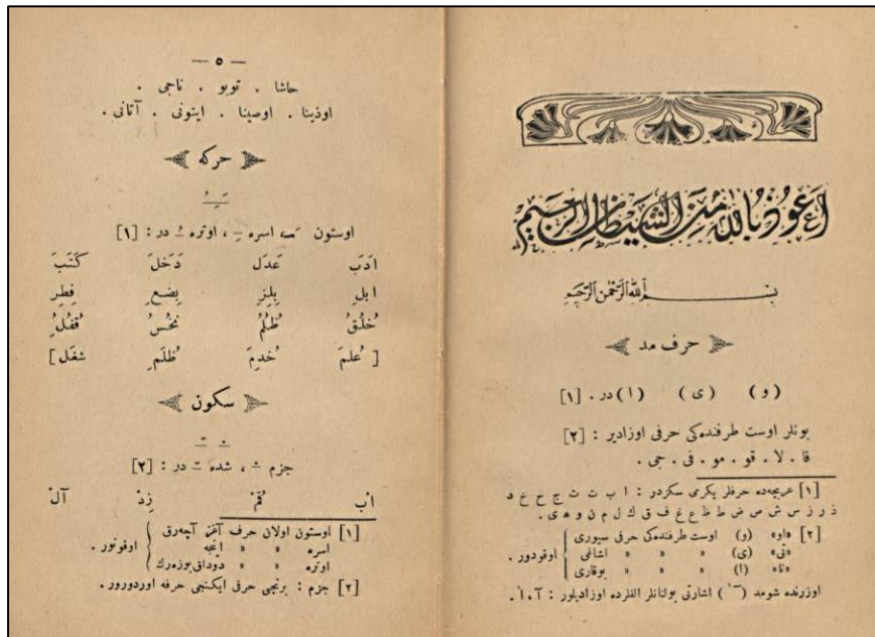
Resim 3.38: Muallim-i Sanî Elifbâ-yı Arabî'de (h.1331/1913) Hareke Öğretimi.

Yukarıdaki resimde de görüleceği üzere Ahmed Hadi Maksudi, her harf üzerinde ayrı ayrı durmuş ve Türkçeye göre yakın seslere sahip olan harflerin öğretiminde öğrencinin dikkat çekebilmek amacıyla ayrı bölümler oluşturmuştur. İlk derste ا harfi üstün, esre ve ötre hareke ile çalışıldıktan sonra ر harfi üzerinde çalışılan ikinci bölümde cezm işareti öğretilmiştir. Alfabenin kalan harfleri ise her bölümde bir harfe vurgu yapılarak Resim 39'da görüldüğü gibi anlamlı ve anlamsız

²⁹³ Ahmed Hadi Maksudi, *a.g.e.*, s. 10-11, 14-15.

kelimelerden oluşturulmuştur. Bu okumalar sırasında, mahreci birbirine yakın olan harflerin doğru seslendirilmesini sağlamak amacıyla özel bir usul geliştirilmiştir. Mesela ق ve ث harfi ile ilgili örnek kelimelerden sonra açılan ilave kutucuklarda ق ve ث harfinin س ve ث harfinin geçtiği kelimelere yer verilmesi yazarın, harf ve harekelerin doğru seslerinin kavramasına vermiş olduğu önemi göstermektedir. Dersin bu örneklerle okunması seslerin hoca nezaretinde yerleşmesini sağlayacaktır.

Hafız Nuri'ye ait *Teshîl-i Kırâat-i Arabiye* (h.1329/1911) dışındaki elifbâlarda harflerden hemen sonra harekeler öğretilmiştir. Bahsi geçen elifbâda ise önce med harflerinin öğretilmesine yer verilmiş daha sonra harekelere geçmiştir (Resim 3.39).

Resim 3.39: Teshîl-i Kırâat-ı Arabiyye’de (h.1329/1911) Med ve Hareke Öğretimi

Yukarıdaki resimde de görüleceği gibi önce med, sonra hareke öğretimi yapılması öğrencilerin Osmanlı Türkçesinde öğrendiklerinden hareketle bilmediklerine doğru bir usulü tercih etmesiyle ilgilidir. Zira öğrenciler Osmanlı Türkçesi’nde imlâ harflerinin seslerini öğrendikleri için burada sadece tekrar yapılmaktadır. Genel olarak elifbâlarda harekelerle ilgili tanımlara yer verilmemesine

rağmen Hafız Nuri üstün harekesini “üstün harf ağız açarak, esre olan harf ince, ötre olan harf ise dudak büzerek okunur” cümlesiyle izah etmiştir.²⁹⁴

Mustafa Şefik’e ait olan *Resimli Güzel Elifbâ*’da (h.1340/1922) harekelerin isimleri, şekilleri ve birkaç harekeli harf seslendirmesi yapıldıktan sonra örnek kelimeler okutulmaktadır. Yazar dipnotta, “Harflerin mahreçlerine ve harekelerine dikkat edilecek ve bir ders öğrenilmeden diğerine geçilmeyecektir” açıklamasını yaparak harflerin doğru sesler ile okunmasının önemine dikkat çekmektedir.²⁹⁵

Mehmed Halid ise *Kur’an Muallimi*’nde (h.1341/1923) elifbâda yer alan bir dersin I. Konuya hazırlık çalışmaları, II. Elifbâya başlamadan yapılan etkinlikler, III. Elifbâya bakılarak yapılan etkinlikler olmak üzere üç aşamada işlenmesini istemektedir. Her aşamanın ayrıntıları ise aşağıdaki şekildedir.²⁹⁶

Konuya hazırlık çalışmaları:

1. Hoca ders öncesinde öğretilecek konulara uygun elifbâda yer almayan örnekler hazırlamalı,
2. Derste ilk olarak konuyla ilgili hazırladığı kelimeleri söylemeli,
3. Öğrencilerin kelimeleri tekrar etmesini sağlamalı,
4. Hoca hazırlanan kelimeleri tahtaya yazmalı ve öğretilen harekenin veya kuralın açıklamasını yapmalı,
5. Hoca yeni öğrenilen hareke veya kuralın daha önceden öğrendikleri hareke veya kuralla bağlantısı varsa ikisi arasındaki farklılığı veya benzerliği açıklamalı,
6. Öğrencilerden birkaçını tahtaya kaldırıp öğrenilen konu ile ilgili yazma çalışması yaptırmalı.

Elifbâya başlamadan yapılan etkinlikler:

²⁹⁴ Hafız Nuri, **a.g.e.**, s. 5.

²⁹⁵ Mustafa Şefik, **a.g.e.**, s. 3-4.

²⁹⁶ Mehmed Halid, **Kur’an Muallimi**, s. 4.

1. Hoca elifbâda yazılı olan örnekleri, öğrencilerin elifbâları kapalıyken okumalı ve öğrencilerin sadece sese odaklanmalarını istemeli,
2. Hoca okuduğu örnekleri tekrar okumalı, bu sırada tahtaya da yazarak öğrencilerin birkaçına okutmalı.

Elifbâ sayfasına bakılarak yapılan etkinlikler:

1. Hoca öğrencilerin her birine elifbâ sayfasını ayrı ayrı okutmalı,
2. Öğrencinin hatası varsa kendisinin bulmasına fırsat vermeli, şayet bulamazsa hoca bizzat hatayı düzeltmeli.

Mehmed Halid, yukarıda maddeler halinde verilen bu yöntemin tüm derslerde uygulanmak üzere geliştirildiğini belirtmektedir. Ancak bazı konuların yazarken, bazılarının da şifahen okurken anlaşılmasının güç olacağını vurgulayarak, o tür konularda bu usulde değişiklik yapılabileceği ifade etmektedir. Yazar, *Kur'an Muallimi* isimli eserinde esre harekesinin öğretimini ayrıntılı şekilde anlatmıştır. Dersin birinci aşamasında hoca tarafından ismi söylenen harfi öğrencilerin zihinlerinden esreli ve üstünlü olarak seslendirmeleri istenmektedir. Örnek olması açısından dersin ikinci aşamasından itibaren nasıl işlendiği aşağıda verilmiştir:

“- (...) Efendiler artık tarifat bitti. Şimdi asıl dersimizi okuyacağım. Kitaba bakmayın! Beni dinleyin! (okur) *عَوَجَ, اَرَمَ* ... *رَضِيَ* ye kadar. (Böylece *رَضِيَ* ile *اَرَمَ* arasındaki lafzı celileyi aşağıdan yukarıya, yukarıdan aşağıya veya karmakarışık olarak birkaç kere okur.).

[Tekrar bunları birer birer okur, okudukça tahtaya yazar ve harekelerini vaz eder]

رَضِيَ ... عَوَجَ, اَرَمَ

[Talebeden birini kaldırıp] Ben okuyacağım siz yazınız:

اَبَ تَ

-Pek güzel oğlum. *بَ* harfi kendisinden sonra gelen harfe yetişir. Yetiştirilir.

اَبَتَ

-Şimdi yazacağım. Yazdıklarımı okuyunuz (Yazar:) *اَبَ تَ*

[Çocuk bunları okur. Sonra dört ve beş rakamlı beyan ettiğimiz bu okuyup yazma mümaresesi birkaç şakirde daha yaptırılır.]

Bundan sonra muallim efendi kitaplarını açtırarak üçüncü temrinden (*اَرَمَ*) den (*رَضِيَ*) ye kadar olan kelimatı latifeyi talebeden her birine ayrı ayrı okutur ve çocukların harf ve harekeye ve öğrendikleri diğer meseile taallük eden yanlışlıklarını mümkün olduğu kadar kendilerine tashih ettirerek ve

diğer hataları şu harfî kalın bu harfî ince oku! gibi tenbihat ve ta'rifat ile bizzat tashih eyleyerek derse nihayet verir.²⁹⁷

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı gibi Mehmed Halid, dersi ayrıntılı olarak ve karşılıklı konuşmalar şeklinde izah etmektedir. Derse hazırlık çalışmaları bittikten sonra öğrencilerle esre konusunun öğretildiği sayfadaki kelimeler üzerinde çalışılmaktadır. Hoca öğrencilerin ses odaklanmalarını sağlamakta daha sonra tahtada kelimeler üzerinde çalışılmaktadır. Son aşamada ise öğrencilere elifbâdaki kelimeler okutulmaktadır. Mehmed Halid'in önerdiği bu ders işleme usulü, dönemine göre Kur'an öğretimi açısından çok önemli bir gelişmedir.

Ali Haydar da *Kur'an-ı Kerim Elifbâsı*'nda (1927) muallimlere yönelik yazdığı önsözde, hareke öğretimi yapılırken dikkat edilmesi gereken hususları şu şekilde sıralamaktadır:

1. Okuma yapılırken kesinlikle teorik bilgi verilmemeli, kaideler öğretilmemelidir.
2. Üstün, esre, ötre, med, şedde, tenvin vs. hareketleri tarif etmek veya onlarla ilgili bilgi vermek bu seviyedeki çocuklar için fazladır. Çocuklar ana dillerini nasıl öğrendilerse verilen örnekleri okurken nasıl seslendireceklerini kendiliklerinden öğrenebilirler.
3. Çocuklar kelimeleri harf ve hareke olarak tahlil etmeyip bütün olarak kavradıklarından dolayı, hocalar örnek kelimeleri okuturken heceleme usullerinden kesinlikle kaçınmalıdır.
4. Kelimelerin ve ayetlerin manaları söylenmemeli, bütün dikkat okumaya verilmelidir.

Ali Haydar, hazırladığı elifbânın mutlaka bu maddeler dikkate alınarak öğretilmesini istemektedir. Ona göre uzun uzun yapılan tanımlamalar ve tasnifler öğrencinin sadece kafasını karıştırmaktadır. Ali Haydar, harfin ve hareketin sesini hocasından doğru olarak öğrenmiş olan bir öğrencinin heceleme yapmaya gerek

²⁹⁷ Mehmed Halid, **Kur'an Muallimi**, s. 7-8.

duymadan gördüğü kelimeleri okuyabilecek kapasitede olduğunu ifade etmektedir. *Kur'an-ı Kerim Elifbâsı*'nda (1927) üstün harekesinin ardından med olan / , esre harekesinin ardından med olan ٴ , ötre harekesinin ardından da med olan ٴ harfinin öğretilmesine yer verilmektedir. Bu şekilde uzun ve kısa okuyuşu peşpeşe verilerek Kur'an-ı Kerim okunurken gereksiz yere yapılan uzatmaların önüne geçilmesi hedeflenmiştir.²⁹⁸

3.4.1.2.1.5. İşaretlerin Öğretilmesi

İncelenen Kur'an elifbâlarının çoğunda tenvin, cezm ve şedde işaretlerinin öğretilmesi sırasında herhangi bir açıklamaya yer verilmeden örnek hece ve kelimelerin yazıldığı görülmektedir.²⁹⁹ Bazı cüzlerde ise bu işaretler kısaca tarif edilmektedir.

Cezm İşaretinin Öğretimi: Elifbâlarda cezm işareti, “Kelimelerde [ٴ ٴ ٴ]-üstün, esre, ötreli- harften sonra yazılan cezm [ٴ] harf sesi işitilerek beraber okunur”³⁰⁰, “Birinci harfi ikinci harfe vurdurur”³⁰¹, “Bu işaret hangi harfin üstüne konursa evvelindeki harfin harekesi ona vurulacağı ve üstünde cezm bulunan harfte durulacağını gösterir.”³⁰² cümleleriyle tanımlanmaktadır.

Kur'an-ı Kerim Elifbâsı'nda (h.1342/1924) öğrencilere cezm işaretinin öğretiminden sonraki derste okuma metni olarak Fil Suresi'nin öğrendikleri hareketlerle okuyabilecekleri kadarı Resim 3.40'daki örnekte olduğu gibi verilmiştir.³⁰³

²⁹⁸ Ali Haydar, *Kur'an-ı Kerim Elifbâsı*, s. 1-4.

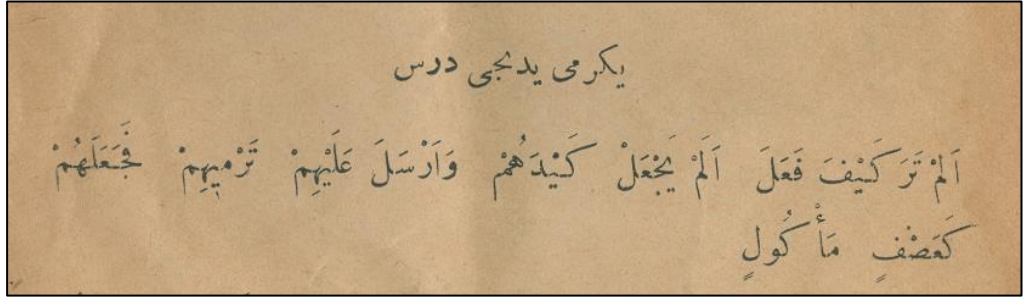
²⁹⁹ Ahmed Cevad, *a.g.e.*, s. 3.; Ahmed Hadi Maksudi, *a.g.e.*, s. 5.; Hafız Muhammed Hanefî, *a.g.e.*, s. 7.; Mustafa Şefîk, *a.g.e.*, s. 3.; Mehmed Halid, *a.g.e.*, s. 4.; Midhat Sadullah, *a.g.e.*, s. 15.; Ali Haydar, *a.g.e.*, s. 8.

³⁰⁰ Demir Hafız Muhammed, *a.g.e.*, s. 5.

³⁰¹ Hafız Nuri, *a.g.e.*, s. 5,

³⁰² Ahmed Edib, Veled Çelebi, *a.g.e.*, s. 14-15.

³⁰³ Edib ve Çelebi, *a.g.e.*, s. 15.

Resim 3.40: Kur'an-ı Kerim Elifbâsı'nda (h.1342/1924) Okuma Metni.

Yukarıdaki resimde de görüleceği üzere henüz şedde işaretinin öğretimi yapılmadığı için Fil Suresi'nin tamamı okuma metni olarak yazılamamıştır. Kur'an'a geçmeden önce öğrencilerin Kur'an'dan okuyabilecekleri bölümün okuma metni olarak seçilmesi, incelenen elifbâlarda ilk ve tek uygulama olması bakımından önemlidir.

Mehmed Halid *Kur'an Muallimi*'nde (h.1341/1923) cezm işaretini tanımlarken “Galat olarak cezdem (جزم) denilmekte olan bu işaretin doğru ismi (cezm) dir.” ifadesine yer vermektedir. Diğer yandan bir harfin cezmlı olabilmesi için kendisinden önce mutlaka harekeli bir harf olması gerektiğini ve cezm işaretinin kelime başında kullanılamayacağını belirtmektedir. Elifbâ içerisinde öğretilabilecek tecvid kurallarını en azından kulak dolgunluğu olması açısından öğretmeyi prensip haline getiren yazar, cezmlı ۛ harfinin kendisinden önce üstün ve ötre varsa kalın, esre varsa ince okunacağını izah etmektedir. Ayrıca muallimlere hitaben yazdığı bölümde, öğrencilerin hareke ile cezm arasındaki farkı anlayabilmeleri için hocanın kalkalesiz bir iki harfi cezmlı ve harekeli seslendirmelerini istemektedir. Daha sonra hocanın söylediği kelimeye hangi harfin cezmlı hangi harfin harekeli olduğunu öğrencilerin bulmalarını istemektedir. Yazar cezm ile ilgili diğer bir açıklamayı kalkale harflerinin (ق , ط , د , ج , ب) seslendirilmesi sırasında yapmaktadır. Bu harflerin nasıl okunacağını örneklerle öğretilmesini isteyen Mehmed Halid, kalkalede mübalağadan kaçınılması gerektiği konusunda uyarılarda bulunmakta ve mübalağa yapıldığı takdirde cezmlı harfte hareke varmış gibi okunabileceği, idğamlı

gibi okumaya sebep olabileceği veya sekte yapılmış gibi olabileceği için dikkat etmek gerektiğini belirtmektedir.³⁰⁴

Şedde İşaretinin Öğretimi: Elifbâlarda şedde işareti ile ilgili “Kelimelerde [َ - ُ] –üstün, esre, ötreli- harften sonra yazılan şedde [َ] -şeddeli- harf cezmlî harf gibi sesi işitilerek beraber okunur. Tekrar o şeddeli harfte üstün, esre, ötre bulunduğundan bunlardan biri ile ayrıca okunur”³⁰⁵, “Şedde birinci harfi ikinci harfe vurdurur ve ikinci harfi bir daha okutur”³⁰⁶ “Şedde işareti bir harfin üzerinde bulunursa o harfi iki defa imiş gibi okutur. Birincisinde behemehâl [cezm=tutarı] var gibi olur, ikincisinde muhtelif harekeden biri bulunur” şeklinde açıklamalar bulunmaktadır.³⁰⁷

Şeddenin öğretiminde bazı elifbâlarda herhangi bir açıklama bulunmazken³⁰⁸, bazılarında sadece أَ - اُ - اُ = اُ - اُ = اُ , اُ = اُ , اُ = اُ örneğinde olduğu gibi görsel izahlara yer verilmiştir.³⁰⁹ Mehmed Halid ise şedde işareti, bir harfi iki kere okuttuğu, kalkale harflerinden biri şeddelenirse kalkale sıfatının kalktığı, şeddeli olan ن ve م harflerinin hocadan öğrenildiği şekilde ğunneli yani genizden gelen bir sesle okunduğu açıklamalarıyla tafsilatlandırmaktadır.³¹⁰

Tenvin İşaretinin Öğretimi: Elifbâların bir kısmında tenvinin öğretimine dönük herhangi bir izah veya görsel açıklama olmaksızın örnek okumalara yer verilmekte³¹¹ diğer bir kısmında “kelimenin sonunda ُ varmış gibi okutur” gibi

³⁰⁴ Mehmed Halid, **Kur'an Muallimi**, s. 20-21.

³⁰⁵ Demir Hafız Mehmed, **a.g.e.**, s. 4.;

³⁰⁶ Hafız Nuri, **a.g.e.**, s. 16.

³⁰⁷ Edib ve Çelebi, **a.g.e.**, s. 15.

³⁰⁸ Örnek olarak bkz.: Hafız Muhammed Hanefi, **a.g.e.**, s. 21.; Mehmed Halid, **a.g.e.**, s. 6.; Ali Haydar, **a.g.e.**, s. 12.

³⁰⁹ Ahmed Cevad, **a.g.e.**, s. 16.; Mustafa Şefik, **a.g.e.**, s. 4.; Midhat Sadullah, **a.g.e.**, s. 23.; Hafız Muhammed Hanefi, **a.g.e.**, s. 6.

³¹⁰ Mehmed Halid, **a.g.e.**, s. 23-24.

³¹¹ Ahmed Cevad, **a.g.e.**, s. 23.; Hafız Muhammed Hanefi, **a.g.e.**, s. 6.; Mehmed Halid, **a.g.e.**, s. 5.; Ali Haydar, **a.g.e.**, s. 10.; Midhat Sadullah, **a.g.e.**, s. 12.

izahların ve اِذْ = اِذْ örneğinde olduğu gibi görsel açıklamaların yer aldığı görülmektedir.³¹²

Tenvin işaretinin öğretimi ile ilgili Mehmed Halid dersi şu şekilde aşamalandırmaktadır:

1. Öğrencilere tenvin işareti önce şifahi olarak kavratılmalıdır.
2. Ses olarak tenvin kavrandıktan sonra öğrencilerden birine tek heceli tenvinli bir örnek yazdırılmalıdır.
3. Öğrencinin açık olarak yazacağı örnek üzerinden hoca açıklama yapmalı, cezmlî ُ harfinin kelimenin sonunda olduğu zaman tenvin ile yazılabileceğini söylemeli ve tahtaya tenvinli bir hece yazarak göstermelidir.
4. Hoca ayrıca iki üstünlü kelimelerin sonunda yazım kuralı olarak ِ veya ى harfi ile yazıldığını açıklamalıdır.
5. Elifbâ açılmadan yapılan ders etkinlikleri bu şekilde tamamlandıktan sonra hoca bir iki kere elifbâdan tenvin konusu okumalı, öğrenciler sadece dinlemelidir.
6. Tenvin konusu her öğrenciye ayrı ayrı okutulmalıdır.³¹³

Mehmed Halid'in hareke ve işaretlerin öğretimi ile ilgili yapmış olduğu bu izahlar, yazarın Kur'an öğretimine verdiği önemi göstermekle birlikte aynı zamanda derslerin, kitabın girişinde önerildiği şekilde işlenebileceği konusunda elifbâyı okutacak hocaları motive etmeye yöneliktir.

3.4.1.2.2. Hece Yöntemi Esasına Göre Hazırlanan Elifbâda Harf, Hareke ve İşaretlerin Öğretilmesi

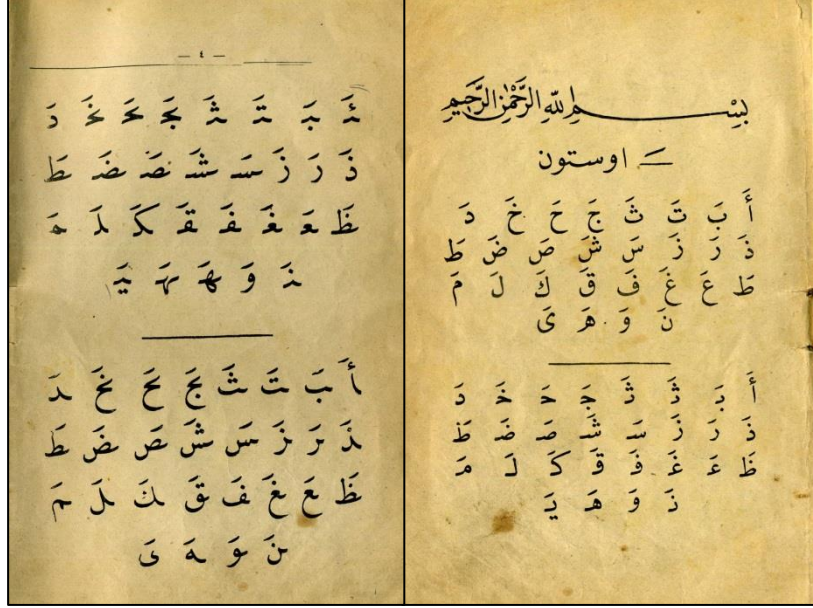
Elifbâ öğretimine harflerin yerine hecelerin öğretimi ile başlanmakta; bu yöntemde, kalıp olarak öğretilen hecelerden kelimeler, kelimelerden cümleler oluşturulmaktadır.³¹⁴ Midhat Sadullah *Cumhuriyet Elifbâsı* (1342/1924-26) isimli

³¹² Ahmed Hadi Maksudi, **a.g.e.**, s. 24.; Mustafa Şefik, **a.g.e.**, s. 12.; Demir Hafız Muhammed, **a.g.e.**, s. 5.; Ahmed Edib ve Veled Çelebi, **a.g.e.**, s. 12.; Hafız Nuri, **a.g.e.**, s. 6.

³¹³ Mehmed Halid, **Kur'an Muallimi**, s. 21-22.

³¹⁴ Güneş, **a.g.e.**, s. 170.

eserinin ilk dersinde müstakil harfleri üstün ile harekeleyerek Arap alfabesi açısından hece öğretimi yapmaktadır.³¹⁵ Daha sonra harflerin başta, ortada ve sonda yazılırken aldıkları şekilleri üstün ile harekeleyerek tüm harflerin tüm yazılış şekillerine Resim 3.41’de görüleceği üzere yer vermektedir.

Resim 3.41: Cumhuriyet Elifbâsı’nda (1342/1924-26) Hece Öğretimi.

Yukarıdaki resimde görülen sayfaların ardından üstün harekeli kelime okuma örneklerine geçilmekte, tüm harekeler bu usul üzere öğretilmektedir. Ardından tenvin ve med konusunda da her harf üzerinde ayrı ayrı çalışılmaktadır. Hareke ve işaretlerin harfe nasıl ses verdiğine dair herhangi bir açıklamaya yer verilmemektedir.³¹⁶ Midhat Sadullah’ın alfabeye yer vermeden doğrudan harekeler üzerinde çalışması, öğrencilerin alfabeyi bilmesi ile ilgili olabileceği gibi, yazarın bir usul olarak harekelerden başlamayı tercih etmesi ile ilgili de olabilir. Günümüzde de hece yöntemi ile elifbâ öğretimi yapan öğreticilerin var olduğu bilinmektedir.

³¹⁵ Midhat Sadullah, a.g.e., s. 3-7.

³¹⁶ Midhat Sadullah, a.g.e., s. 12-19.

3.4.2. Elifbâlarda Okuma ve Tecvid Kurallarının Öğretilmesi

Elifbâlarda harf, hareke ve işaretlerin öğretiminin yanı sıra, Kur'an okunurken gerekli olan bazı okuma ve tecvid kurallarının öğretilmesine de yer verilmektedir. Bunlar med ve işaretleri, zamir, lafzatullah, hemze'nin okunuşu, lâ-m-ı ta'rifin okunuşu, hurûf-ı mukattaanın okunuşu, geçiş nun'u, vakıf kuralları, cezmlî nun'un halleri olarak sıralanabilir. Hangi okuma ve tecvid kurallarının elifbâda yer alacağı ve ne kadar üzerinde durulacağı yazarın tercihinine göre değişmektedir. Bazı elifbâlarda tecvid kuralları için konu başlığı açılırken, bazılarında hiç başlıklandırma yapılmadan satır aralarında konu ile ilgili örneklere yer verilmektedir.

3.4.2.1. Med ve Çeşitleri

Kur'an'ın doğru olarak okunabilmesi için bilinmesi gereken en önemli kurallarından olan med (uzatma) harfleri ا و ى elifbâlarda öğretilmektedir. Bu üç harfin med harfi olabilmesi için harekesiz l'den önceki harfin üstünlü; harekesiz و'dan önceki harfin ötreli ve harekesiz olan ى'dan önceki harfin esreli olması gerekir. Örnek olarak; قَالَ , كُؤُو , قِيلَ verilebilir. Kur'an okunurken harfin bir elif miktarı uzatılarak okunması gerektiğini gösteren bu kural meddi tabii olarak isimlendirilmektedir. Bir elif miktarı uzatmanın süresi ise "Bir elif miktarı demek; sesi iki kere okuyacak zaman kadar uzatmak demektir ki bu da bir saniye kadardır. Bu ölçü, bir elif diyecek kadar bir elif yazacak kadar bir parmak kaldırarak kadar bir parmak kaldırıp indirecek kadar zaman olarak tarif edilmiştir. Verilen bu ölçüler, okuyuşa ve uygulanışa göre değişebilir." cümleleriyle izah edilmektedir.³¹⁷

Osmanlı Türkçesi öğretimi sırasında ا و ى harflerine • harfi de dâhil edilmekte ve bu harfler imlâ harfleri olarak isimlendirilmektedir. Osmanlı Türkçesi öğretiminde bu harflerden; ا - A; و - O, Ö, U, Ü; ى - I ve İ; • ise E ve A olarak seslendirmek için kullanılmaktadır.³¹⁸

³¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Çetin, a.g.e., s. 141.

³¹⁸ Metin Uçar, **Osmanlı Türkçesi Elifbâsı**, Isparta, Hayrat Neşriyat, 2015, s. 9.

Konu ile ilgili olarak *Risâle-i Elifbâiyye*'de (h.1282/1864) Arap harflerinin imlâ harfleri ile okunuşunun öğretildiği sayfada ا , و , ى harflerinin bitişikleri harfi uzattıkları, • harfinin ise sadece üstün sesi verdiğiine dair açıklama bulunmaktadır.³¹⁹ Mehmed Cevdet'in hazırladığı *Feyzü'l Amim fî Esrari't Ta'lim*'de (1290/1874-75) Türkçede biri harf şeklinde diğeri çizgi şeklinde olmak üzere iki türlü hareke olduğunu belirtilmektedir. Harf şeklindeki harekelerden ا harfinin hangi harfın önüne yazılırsa o harfi yukarı doğru e sesi ile çektiği, ى harfinin hangi harfın önüne yazılırsa onu aşağı doğru ı, i sesi ile çektiği ve و harfi hangi harfın önüne yazılırsa o harfi ötreli yani ağzı büzerek u, ü, o, ö sesi ile sivri okuttuğu izah edilmektedir. • harfinin ise üstün hareke sesi verdiği ifade edilmektedir. Bu bilgilere ek olarak elifbâlarda üstün, esre ve ötre harekelerin de harfleri kısa ses ile okuttuğu belirtilmektedir.³²⁰ Konuyla ilgili olarak *Mükemmel Nev Usûl Osmanlı Elifbâsı*'nda (h.1324/1907) Mehmed Nuri, “Dâ'imâ harekât-ı harfiyye ile müteharrik harfleri, harekât-ı resmîyye ile müteharrik harflerden telaffuzca farklı gösterilmelidir. Ya'nî hurûf-ı imlâ ile yazılan harfler çekilerek okutdurulmalıdır.”³²¹ açıklamasına yer vererek imlâ harfleri ile harekelenen harflerin, hareke ile harekelenen harflere göre uzatılarak okunması gerektiğini belirtmektedir.³²² Bu açıklamalar ve elifbâların konuya ayırdıkları sayfalar dikkate alındığında, Osmanlı Türkçesi öğretimi sırasında konu olan ا , و , ى , • harflerinin öğretiminin, med konusunu da içine aldığını anlaşılmaktadır.

Çeker İşaretinin (َ ِ) Kullanımı: Uzun yıllar hem Kur'an hem de Osmanlı Türkçesi öğretmek için de kullanılan kadim *Elifbâ*'da med konusunun öğretimine dair herhangi bir ders bulunmamakta buna rağmen elifbânın sonunda yer alan dualarda med harflerine yer verilmektedir. İmlâ harflerinin çeker işareti kullanılarak öğretilmesine ilk kez h.1275/1859 yılında hazırlanan *Usûl-i Cedide Üzere Müretteb*

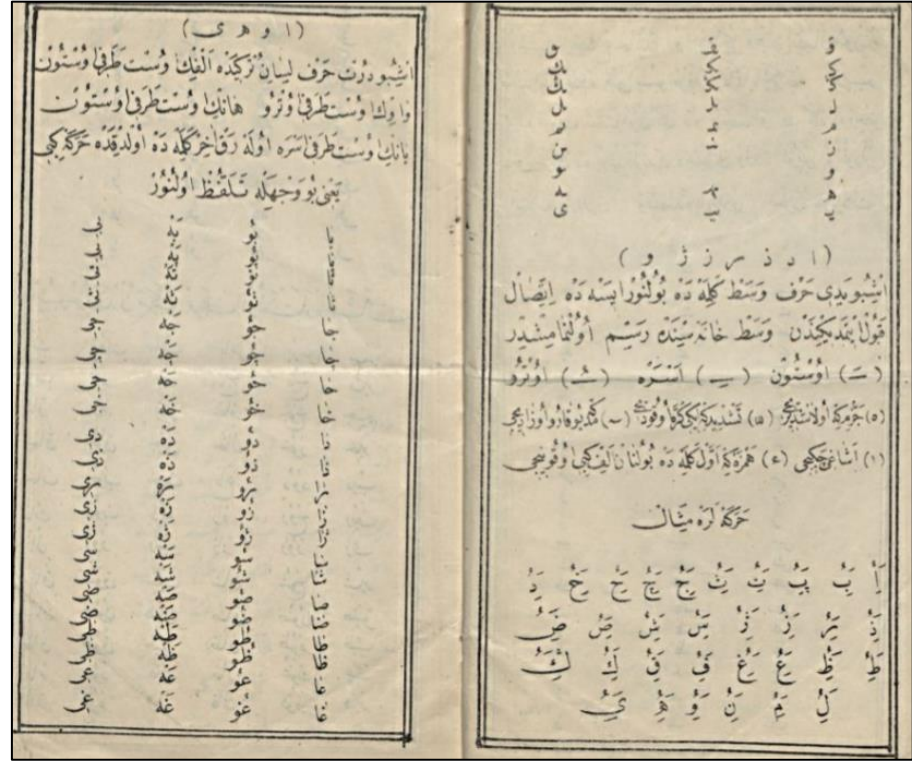
³¹⁹ Muhammed Raşid b.Halil, **a.g.e.**, s. 14-16.

³²⁰ Mehmed Cevdet, **a.g.e.**, s. 4-5, 16.; Mehmed Şemseddin, **a.g.e.**, s. 10.

³²¹ Mehmed Nuri, **a.g.e.**, s. 6.

³²² Necib, **a.g.e.**, s. 4.; Ahmed Nazif, **a.g.e.**, s. 29.

Elifbâ Cüzü'nde Resim 3.42'deki gibi yer verilmiştir. Aynı kullanıma ilerleyen yıllarda hazırlanan elifbâlarda da yer verilmiştir.³²³

Resim 3.42: Usûl-i Cedide Üzere Müretteb Elifbâ Cüzü'nde (h.1275/1859) Çeker İşaretinin Öğretimi.

Yukarıdaki resimde görüleceği üzere ilk olarak sağ taraftaki sayfada hareketler öğretilmiş ardından sol taraftaki sayfada imlâ harfleriyle yazılmış okuma örneklerine yer verilmiştir. Konuya dair yaptığımız incelemede hem Osmanlı Türkçesi hem de Kur'an öğretiminin yapıldığı elifbâlarda imlâ harflerinin öğretimi yapıldıktan sonra çoğu zaman med konusuna dair herhangi bir açıklama yapılmadan sure ve dualara geçildiği görülmüştür. Dolayısıyla yazarlar tarafından Osmanlı Türkçesi açısından sesli harf öğretiminin yapıldığı bu ders, Kur'an öğretim açısından da med konusunun işlendiği ders olarak kabul edilmiştir.

³²³ Örnek olarak bkz.: Mehmed Rüşdî, *a.g.e.*, s. 60.; *Elifbâ*, 1272, s. 5-6.; *Usûl-i Cedide Üzere Müretteb Elifbâ Cüzü*, s. 5-6.; *Elif Cüzü*, 1279, s. 5-6.

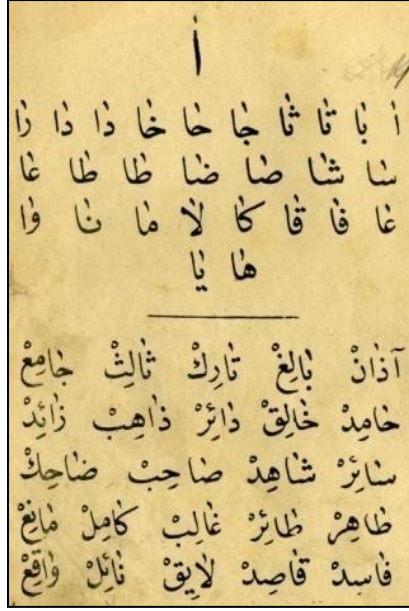
Elifbâların bazılarında imlâ harflerinin yanı sıra med konusu ayrıca ele alınmıştır. Konu ile ilgili olarak *Teshîl-i Elifbâ-yı Osmânî*'de (1327/1910-12) Arapça kelimelerdeki med harflerinin kullanımını aktarmak amacıyla özel başlık açılmış ve “Arabî kelimelerde bir harfin önünde ا bulunursa o harf uzatarak okunur. Kezalik bir harfin önünde و bulunursa o harfte ötreli olursa yahud ی bulunurda o harf esreli olursa yine uzatarak okunur.” açıklamasına yer verilmiştir.³²⁴ Med olan ا ve ی harflerinin öğretimi sırasında kelimelerin, كَمَا صَلَّيْتَ , إِنَّ عَذَابَكَ , مِنْ سِجِّيلٍ , اِنَّ عَذَابَكَ , كَمَا صَلَّيْتَ örneklerinde olduğu gibi çeker işareti ile yazılması oldukça yaygındır.³²⁵ Çeker işaretinin Osmanlı Türkçesi'nde ا ve ی harfinin fetha ve kesra alametleri olduğu ifade edilmektedir.³²⁶ *Eser-i Hâme*'de (h.1291/1874) med harflerinin öğretimi için ayrı bir bölüm hazırlanmış med olan ا ve ی harflerinin öğretimi sırasında uzatılmak istenen harf üstün hareke yerine هَا , دَا , جَا , بَا , ا examplesinde olduğu gibi çeker işareti ile gösterilmiştir. Elifbânın sonunda yer alan sure ve duaların çeker işaretli olarak yazılmasına devam edilmiştir.³²⁷

³²⁴ İbrahim Cudi, **a.g.e.**, s. 46.

³²⁶ Necib, **a.g.e.**, s. 4.; Ahmed Nazif, **a.g.e.**, s. 29.

³²⁸ Örnek olarak bkz.: Ahmed Cevad, **a.g.e.**, s. 18, 20, 28.; Ahmed Hadi, Maksudi, **a.g.e.**, s. 18-21.; Mehmed Halid, **Talim'ul Kur'an**, s. 9.; Midhat Sadullah, **a.g.e.**, s. 17-20.; Ali Haydar, **Kur'an-ı Kerim Elifbâsı**, s. 4-8.

uzatacağını ayrı başlıklar altında örneklendirilmektedir.³²⁹ *Cumhuriyet Elifbâsı*’nda (1342/1924-26) da tüm hareketlerin öğretiminde uygulanan usule devam edilmekte ve Resim 3.43’teki gibi alfabedeki her harf, öğretimi yapılan med ile yazıldıktan sonra okuma örneklerine yer verilmektedir.³³⁰

Resim 3.43: Cumhuriyet Elifbâsı’nda (1342/1924-26) Med olan ı Harfinin Öğretimi.

Kur’an-ı Kerim Elifbâsı’nda (h.1342/1924) da diğer elifbâlarda olduğu gibi med konusu çeker işareti ile öğretilmektedir. Med olan ı’ın öğretimi sırasında “[ı] Küçük elif harfi gibi harekedir. Bir harfin üzerinde konursa onu yukarı doğru çeker. Ve ondan sonrada yukarı çekmek alameti olarak bir elif gelir ki harekesi olmadığından bittabi kendisi okunmaz.” açıklamasına yer verilmekte ardından anlamsız hecelerden örnekler okutulmaktadır.³³¹

Ali Haydar ise hazırladığı *Kur’an-ı Kerim Elifbâsı*’nda (1927) diğer elifbâlardan farklı olarak üstün harekesinin öğretiminin ardından med harfi olan ı harfini, esre harekesinin öğretiminin ardından med harfi olan ى harfini, ötre

³²⁹ Örnek olarak bkz.: Mustafa Şefik, *Kur’an-ı Kerim’e Hazırlık*, s. 4-6.; Muhammed Hanefi, *a.g.e.*, s. 16.; Demir Hafız Mehmed, *a.g.e.*, s. 9.

³³⁰ Midhat Sadullah, *a.g.e.*, s. 17-20.

³³¹ Edib ve Çelebi, *Kur’an-ı Kerim Elifbâsı*, s. 8.

harekesinin ardından ise med harfi olan و harfinin öğretilmesine yer vermektedir. Bu sıralamayı seçme sebebinin elifbâ öğretimi sırasında kısa ve uzun okunuşları birlikte vererek öğrencilerin harfleri gereksiz uzatmasının veya hata ile kısa okumasının önüne geçilmesini sağlamak olduğu düşünülebilir.³³²

/ Sesi ile Okunan و ve ع Harflerinin Öğretilimi: Kur'an yazısında bazı durumlarda kelimenin sonunda bulunan med harfi olan ı harfinin yerine و ve ع harfi kullanılmaktadır. ı yerine yazılan و harfine elif-i maktube, ı yerine yazılan ع harfine ise elif-i maksure olarak isimlendirilmektedir. Bu konu, muallimlere yazılan notlardan birinde şu cümlelerle izah edilmektedir:

“ع harfî hece meyânında sâmitlerden (sessiz harflerden) olduğu gibi hurûf-ı illet, imlâ, hareke dediğimiz sâ'itler (sesliler) kesiminden de olur. Bunların ikisi de mahallesinde geçti. Biz burada ع harfinin bir üçüncü şeklini göstereceğiz ki orda ع harfî sesi aşağı çekici sâ'it olduğu hâlde Kur'ân-ı Kerîm'in resmi hattınca ba'zen bir sâmiti yukarı medd eder ya'nî / sâ'iti yerine kullanılır. (...). Kırâ'atı, Kur'ân'da umdemiz hareke olduğu için talebe; harekeye göre okur.”³³³

Yukarıdaki açıklamaya göre, Arap alfabesindeki tüm harfler gibi sessiz bir harf olan ع , aynı zamanda harfe ses veren bir hareke olarak kullanılmaktadır. Bu iki özelliğinin dışında Kur'an'ı Kerim'in resmi hattında sesi aşağı çekmeye yarayan ع harfi bazı durumlarda sesi yukarı çekmeye yarayan ı sesi ile okunabilir. Kur'an okunurken dikkate alınacak olan hareketin verdiği ses olduğundan dolayı ع harfinin varlığına göre değil, üzerindeki işarete göre okuma yapmak gerekir. Bu kural görsel olarak عيسى موسى [عيسى] şeklinde açıklamalı örnekler yazılarak gösterilmiştir.³³⁴ Aynı açıklamalar daha sonra ı okunan و harfi için de yapılmıştır.³³⁵

³³² Ali Haydar, **Kur'an-ı Kerim Elifbâsı**, s. 3-7.

³³³ Edib ve Çelebi, **Kur'an-ı Kerim Tilavetine Medhal**, s. 16, 27-28.

³³⁴ Örnek olarak bkz.: Abdülcebbar Dağıstanî, **a.g.e.**, s. 12-13.; **Risale-i Elifbâiye**, s. 45.; İsmail Gaspıralı, **a.g.e.**, s. 29.; Ali Rıza Efendi, **a.g.e.**, s. 43.; İbrahim Cudi, **a.g.e.**, s. 47.; Ahmed Hamdi, **a.g.e.**, s. 19.; Harputi Mehmed Ali, **a.g.e.**, s. 29.; Haydar ve Hıfzı, **a.g.e.**, s. 56.; Mustafa Şefik, **a.g.e.**, s. 73.; Dağıstanî, s. 13.; Mustafa Hamid, **a.g.e.**, s. 243.; Tahsin, **a.g.e.**, s. 4.; Ali Rıza Efendi, **a.g.e.**, s. 43.; Hafız Muhammed Vehbi, **a.g.e.**, s. 2-3.; Ahmed Cevad, **a.g.e.**, s. 19.; Demir Hafız Mehmed, **a.g.e.**, s. 8.; Edib ve Çelebi, **Kur'an-ı Kerim Tilavetine Medhal**, s. 16, 27-28. Ahmed Fazıl, **a.g.e.**, s. 46.; Mehmed Şemseddin **a.g.e.**, s. 42.; Ali Haydar, **Kur'an-ı Kerim Elifbâsı**, s. 17.; Mustafa Şefik, **a.g.e.**, s. 9.; Ahmed Cevad, **a.g.e.**, s. 18-20.

Med İşaretinin (~) Öğretimi: Kur'an kıraati sırasında med harflerinden sonra med sebeplerinden hemze ve sükûndan birinin gelmesiyle meddi muttasıl, meddi munfasıl ve meddi lazım isimli tecvid kuralları gerçekleşmektedir. Bu kuralları teorik olarak bilmeyenlerin de uygulayabilmesi amacıyla yazım sırasında med işareti (َ) kullanılmaktadır. Kur'an okuma sırasında meydana gelen tecvid kuralında kullanılan med işareti, geldiği duruma göre 2 ile 4 elif arasında değişen miktarlarda uzatılarak okunmaktadır.³³⁶ Öte yandan Osmanlı Türkçesi'nde de ı harfine "a" sesi vermek için de med işareti kullanılmaktadır.³³⁷ Bu sebeple Osmanlı Türkçesi öğretimini hedefleyen bütün elifbâlarda med işaretinin bu özelliği öğretilmektedir. Elifbâlarda med işareti kullanımlarının birbirinden farklı olduğuna dair çoğunlukla herhangi bir açıklamaya yer verilmemektedir.

Konu ile ilgili olarak Selim Sabit *Risâle-i Elifbâiyye*'sinde (h.1282/1866), "Hemze ve Med İşaretiyle Terkiyat" başlığı açarak med işaretinin geçtiği örnekleri sıralamakta, verdiği örneklerin bazılarında tecvid kuralı gerçekleşmesine rağmen med işareti kullanırken bazılarında kullanmamaktadır.³³⁸ Mehmed Cevdet *Feyzû'l Amim fî Esrari't Ta'lim*'inde (1290/1874-75), med işaretinin bazı durumlarda آخرت kelimesinde olduğu gibi ı harfinin yukarı çekilerek, bazı durumlarda da جاءت kelimesinde olduğu gibi başka bir harfin yukarı çekilerek okunmasına sebep olduğunu anlatmaktadır. Ancak آخرت kelimesinde kullanılan med işareti Osmanlı Türkçesi'nde bir okuma kuralı, جاءت kelimesinde kullanılan med işareti Kur'an okunurken gerçekleşen bir tecvid kuralı olmasına rağmen iki durumun birbirinden farklı olduğuna değinmemektedir.³³⁹

Med işaretinin iki farklı durumda kullanıldığını açıklayan az sayıda elifbâ bulunmaktadır. Konuyla ilgili olarak Mehmed Raşid b. Halil *Risâle-i Elifbâiyye*'nin (h.1280/1863) ilk bölümünde Osmanlı Türkçesinde med işareti kullanımını

³³⁵ Örnek olarak bkz.: Edib ve Çelebi, **a.g.e.**, s. 16, 27-28. Ahmed Fazıl, **a.g.e.**, s. 46.; Mehmed Şemseddin, **a.g.e.**, s. 42.

³³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Çetin, **a.g.e.**, s. 133-157.

³³⁷ Necib, **a.g.e.**, s. 7.

³³⁸ Selim Sabit, **Risale-i Elifbâiyye**, s. 20.

³³⁹ Mehmed Cevdet, **a.g.e.**, s. 77.

öğretmeyi hedeflemektedir. İkinci bölümünde ise “Harfî medden sonra bir hemze gelirse mezkûr harfî meddin üzerine şu med işareti konulur” açıklamasına yer vererek tecvid kuralını göstermek amacıyla kullanılan med işaretine vurgu yapmaktadır.³⁴⁰ Abdulcebbar Dağıstanî de *Eser-i Hâme* (h.1291/1875) isimli elifbâsında bu konuyu “Ziyade çekilen med nişanesi” başlığı altında 6 örnek ile öğretmeyi hedeflemektedir. Örnekler önce medsiz, daha sonra medli olarak yazılarak okuma sırasındaki ses farkına dikkat çekilmektedir.³⁴¹

Kur’an öğretim elifbâlarından olan *Muallimi Sâni Elifbâ-yı Arabî* (h.1331/1913) ve *Kur’an’ı Kerim Esaslı Tatbikat Dersleri* (h.1345/1927) isimli elifbâlarda med işareti, “Kelimelerde üstün, esre, ötreli harflerden sonra yazılan medli اَ وِ اِ da her biri ziyade çekilerek beraber okunur.” açıklaması yapılarak örneklendirilirken³⁴² diğer elifbâlarda hiç açıklama yapılmaksızın kullanılmaktadır.³⁴³ *Cumhuriyet Elifbâsı* (1342/1924-26) ve *Resimli Güzel Elifbâ*’da (h.1340/1922) kural olarak uzatmayı gerektiren örnekler yazılmış olmasına rağmen med işareti kullanılmamıştır. *Kur’an’ı Kerim Elifbâsı*’nda (h.1342/1924) ise med işareti اَ اِ اِ اِ örneklerinde olduğu gibi harfe A sesi vermek amacıyla kullanılmıştır.³⁴⁴

Tüm bu bilgilerden hareketle hazırlanan elifbâların çoğunda med işaretinin öğretimine Kur’an öğretimi açısından gereken önemin verilmediği, konun elifbâlarda yeterli örnek ve izahlarla açıklanmadığı anlaşılmaktadır.

3.4.2.2. Zamir

Arapçada zamir, kelimeye bitişik yazılmasına rağmen kendisi özel bir kelime olarak kabul edilmektedir. Kur’an okurken zamir olan ة harfinden bir önceki harf üstün, esre veya ötre harekeli ise ة zamiri bir elif miktarı uzatılarak okunur. ة

³⁴⁰ Mehmed Raşid b. Halil, **a.g.e.**, s. 22.

³⁴¹ Örnek olarak bkz.: Abdülcebbar Dağıstanî, **a.g.e.**, s. 16; Mustafa Hamid, **a.g.e.**, s. 73.

³⁴² Hafız Demir Hafız Mehmed, **a.g.e.**, s. 3.; Ahmed Hadi Maksudi, **a.g.e.**, s. 32.

³⁴³ Örnek olarak bkz.: Ahmed Hadi Maksudi **a.g.e.**, s. 27-32.; Ali Haydar, **a.g.e.**, s. 4-7.; Ahmed Cevad, **Yeni Elifbâ: Kur’an-Okuyorum**, s. 19-20.; Mehmed Halid, **Talim’ul Kur’an**, s. 13.

³⁴⁴ Edib ve Çelebi, **Kur’an-ı Kerim Elifbâsı**, s. 9.

zamirinden bir önceki harf cezmlı veya harekesiz ise ise • zamiri uzatılmadan okunur. Osmanlı Türkçesi ve Kur'an öğretimi elifbâların neredeyse tamamında zamir konusuna yer verilmemiş, zamirli okuma örnekleri bulunan elifbâlarda da konu izah edilmeden diğer konuların içerisinde öğretilmiştir. Ancak verilen örnekler konunun kavranması için yeterli görünmemektedir.³⁴⁵

Kur'an öğretim elifbâlarından kadim *Elifbâ*, *Elifbâ-yı Arabî li-ta'limi'l Kur'an'il Mübin* (h.1333/1915), *Cumhuriyet Elifbâsı*'nda (1342/1924-26) ve *Kur'an-ı Kerim Elifbâsı* (h.1342/1924) zamir ile ilgili örnekler mevcut değildir. *Yeni Elifbâ: Kur'an Okuyorum* da (1328/1910-12) • zamirinin geçtiği örnekler olmasına rağmen konu ile ilgili açıklama yapılmamıştır.³⁴⁶ *Teshîl-i Kırâat-ı Arabiye*'de (h.1329/1911) ise "Yazılışında Olmayıp Okunuşunda ۛ ve ۞ olan Kelimeler" başlığı altında zamir ile ilgili örnekler bulunmaktadır.³⁴⁷ Ali Haydar'ın hazırladığı *Kur'an-ı Kerim Elifbâsı*'nda (1927) ise zamir konusu açıklama olmaksızın iki bölüme ayrılırken, *Resimli Güzel Elifbâ* (h.1340/1922) ve *Kur'an-ı Kerim'i Esaslı Tatbikat Dersleri*'nde (h.1345/1927) "•" harfinden önce hareke varsa zamir uzatılır, hareke yoksa zamir uzatılmaz" şeklinde açıklama yapıldıktan sonra örneklere yer verilmiştir.³⁴⁸

3.4.2.3. Lafzatullah

Arapça'da ince olan ۞ harfi, Lafzatullah'ın yani الله kelimesinin okunuşu sırasında iki şekilde seslendirilmektedir. Lafzatullah'tan önce üstün veya ötre varsa الله lafzındaki ۞ harfi kalın, esre varsa ince okunmaktadır. Osmanlı Türkçesi ve Kur'an öğretimi elifbâlardan İsmail Gaspıralı'nın *Hâce-i Sıbyan*'ı (1890) dışında kalan hiçbir elifbâda konuya yer verilmemiştir. Bazı elifbâlarda konuyla ilgili birkaç

³⁴⁵ Örnek olarak bkz.: Mehmed Ali Harputi, **a.g.e.**, s. 24.; Mustafa Hamid, **a.g.e.**, s. 80.; Necib, **a.g.e.**, 1281, s.56.; Selim Sabit, **Elifbâ-yı Osmânî**, s. 40.

³⁴⁶ Ahmed Cevad, **a.g.e.**, s. 11,18,19.

³⁴⁷ Hafız Nuri, **a.g.e.**, s. 33,34.

³⁴⁸ Örnek olarak bkz.: Mustafa Şefik, **a.g.e.**, s. 9.; Demir Hafız Mehmed, **a.g.e.**, s. 7.; Ahmed Hadi Maksudi, **a.g.e.**, s. 28.; Ali Haydar, **a.g.e.**, s. 17.

örnek verilmesine rağmen bu örneklerin Lafzatullah'ı öğretmek için seçilmiş olduklarına dair herhangi bir izlenim oluşmamaktadır.³⁴⁹

Kur'an öğretim elifbâlarından *Cumhuriyet Elifbâsı* (1342/1924-26), *Kur'an-ı Kerim Esaslı Tatbikat Dersleri* (h.1345/1927), *Kur'an-ı Kerim Elifbâsı* (h.1342/1924), *Teshîl-i Kırâat-ı Arabiyye*'de (h.1329/1911) sure ve dualar bölümüne kadar lafzatullah konusuna dair hiçbir açıklama veya örnek mevcut değildir. *Muallimi Sâni Elifbâ-yı Arabî*'de (h.1331/1913), farklı konular içerisinde verilen örneklerin yanı sıra Allah lafzından önce ötre harekenin geldiği durumlara özel olarak değinilirken, Allah lafzından önce bir و harfi varmış gibi okunacağını belirtilmiştir.³⁵⁰ Ali Haydar'ın hazırladığı *Kur'an-ı Kerim Elifbâsı*'nda (1927) ise lafzatullah konusu için başlık açılmış ince ve kalın okunuş ayrımı yapılmaksızın tüm örnekler aynı başlık altında verilmiştir.³⁵¹ Kur'an öğreten elifbâların diğerlerinde ise lafzatullah'ın geçtiği örnekler başlık verilmeksizin farklı konuların içerisinde geçmektedir.³⁵²

3.4.2.4. Yazıldığı Halde Okunmayan Harfler

Arapça'da yazım kuralları dolayısıyla bazı harfler yazılmasına rağmen okunmazlar. Kelimelerin çoğul olduğunu göstermek amacıyla yazılan çoğul alameti olarak kullanılan و , Kur'an'da bazı kelimelerde uzatma görevi görmesi gerekirken uzatmayan و , bazı durumlarda hemze-i vasl bu başlık altında ele alınabilecek olan kurallardandır. Arapça kurallar gereği bazı ه harfleri kelime veya cümlede yazıldıkları halde okunmazlar. Osmanlı Türkçesi ve Kur'an elifbâlarının çoğunda bu konulara yer verilmekte ve Arapça yazım kurallarından hiç bahsetmeden kelime لآ

³⁴⁹ İsmail Gaspıralı, **a.g.e.**, s. 32.

³⁵⁰ Ahmed Hadi Maksudi, **a.g.e.**, s. 33.

³⁵¹ Ali Haydar, **a.g.e.**, s. 16.

³⁵² Örnek olarak bkz.: Ahmed Cevad, **a.g.e.**, s. 18, 22.; Mustafa Şefik, **a.g.e.**, s. 10-13.; Mehmed Halid, **a.g.e.**, s. 14-17.

yazıldığı halde اُن okunur, وَاشْدُدْ yazıldığı halde وَشَدُّدْ okunur şeklinde örnekler verilerek anlatılmaktadır.³⁵³

Kur'an öğretim elifbâlarında konuyla ilgili, “Üzerinde hareke olmaya elif okunmaz” veya “ا, و, ی, ل üzerinde hareke, cezm veyahud şedde bulunmadığı zaman bu harfler okunmaz” şeklinde açıklamalar yapılmış ve تَوَاصُّوْا , قَالُوا , أُولَاءِ gibi örneklere yer verilerek konu izah edilmeye çalışılmıştır.³⁵⁴

3.4.2.5. Hemze'nin Okunuşu

Elif, Arap alfabesinin ilk harfidir. Hareke aldığı zaman hemze ismi ile anılmaktadır. Yazım kuralı olarak hemze, لُشَى , يُؤْمِنُونَ , نَبَأٌ , هَوَاءٌ örneklerinde olduğu gibi küçük bir diş üzerine veya ا, و, ی harflerinin üzerine yazılmaktadır. Bu durumda üzerine hemze yazılan ا, و, ی harflerini okunmamakta sadece hemze harekesine göre seslendirilmektedir.³⁵⁵

Elifbâların bir kısmında hemze'nin nasıl yazılıp okunduğuna dair başlık olmaksızın; diğer bir kısmında ise başlık koyularak örneklere yer verilmektedir.³⁵⁶ Mesela, *Yeni Elifbâ: Kur'an Okuyorum*'da (1328/1910-12) başlık olmaksızın önce cezmlı hemzenin ا, ئ, ب şeklinde yazılmış örneklerine yer verilmiştir. Ardından küçük bir diş veya çizgi üzerine yazılmış olan ء'nin ا harfi ile aynı şekilde okunduğu ا = ء ; ل = ء ; ا = ء şeklinde görselleştirilmiş daha sonra örnek kelimelere yer verilmiştir.³⁵⁷ Hafız Demir Mehmed hemzenin öğretimi için özel bir başlık açmamış

³⁵³ Örnek olarak bkz.: Abdülcebbar Dağıstanî, **a.g.e.**, s. 14.; Haydar ve Hıfzı, **a.g.e.**, s. 56.; İbrahim Cudi, **a.g.e.**, s. 47.; Ahmed Hamdi, **a.g.e.**, s. 21.; Ahmed Cavid, **a.g.e.**, s. 39.; Mustafa Hamid, **a.g.e.**, s. 73.; Harputi Mehmed Ali, **a.g.e.**, s. 25.; İsmail Gaspıralı, **a.g.e.**, s. 31.; Necib, **a.g.e.**, s. 54-55.;

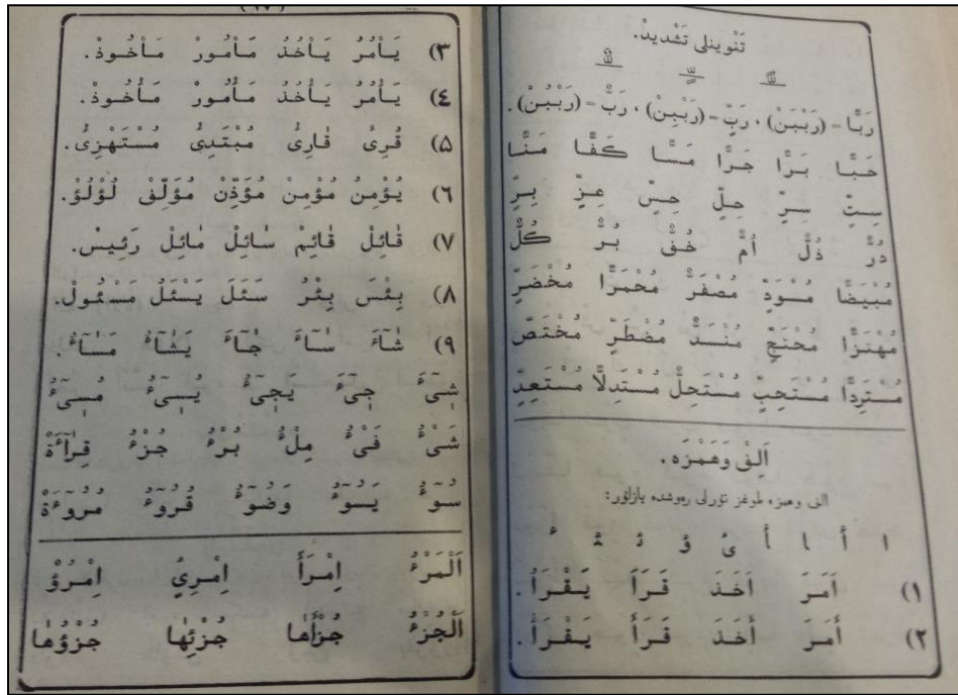
³⁵⁴ Örnek olarak bkz.: Demir Hafız Mehmed, **a.g.e.**, s. 5-6.; Ali Haydar, **a.g.e.**, s. 18.; Mustafa Şefik, **a.g.e.**, s. 7.; Ahmed Cevad, **a.g.e.**, s. 22.; Mustafa Şefik, **a.g.e.**, s. 73.

³⁵⁵ Edib ve Çelebi, **Kur'an-ı Kerim Tilavetine Medhal**, s. 1.

³⁵⁶ Örnek olarak bkz.: Muhammed Raşid, **a.g.e.**, s. 48.; İsmail Gaspıralı, **a.g.e.**, s. ; Muhammed b. Muhammed, **a.g.e.**, s. 18.; Ali Hıfzı, **a.g.e.**, s. 34.; Abdi Kamil, **a.g.e.**, s. 39.; Mehmed Masum, **Usûl-i Savtiyye Elifbâ**, s. 57.; M. Abdulkadir, **a.g.e.**, s. 23.; Muhammed Eşref, **a.g.e.**, s. 26.; Fikri, **a.g.e.**, s. 45.; Hafız Muhammed Vehbi, **a.g.e.**, s. 3.; Haydar ve Hıfzı, **a.g.e.**, s. 56.; Mustafa Hamid, **a.g.e.**, s. 73.; Ali Rıza Efendi, **a.g.e.**, s. 42.; Ahmed Hamdi, **a.g.e.**, s. 18.; Mehmed Nuri, **a.g.e.**, s. 41.; Ahmed Cavid, **a.g.e.**, s. 36.; Mehmed Halid, **a.g.e.**, s. 7.; Mustafa Şefik, **a.g.e.**, s. 11.; Midhat Sadullah, **a.g.e.**, s. 21-22.

³⁵⁷ Ahmed Cevad, **a.g.e.**, s. 12, 17, 29.

fakat diğer konular işlenirken hemzeli yazılışlara yer vererek konunun öğretilmesini amaçlamıştır. Ahmed Edib ve Veled Çelebi de hocalara yönelik yazdığı notlarda hemze konusunu tafsilatlı bir şekilde ele almıştır.³⁵⁸ Hemzenin okunuşu ile ilgili *Muallimi Sâni Elifbâ-yı Arabî* de ise (h.1331/1913) Resim 3.44'te görülen tasnif yapılmıştır.³⁵⁹

Resim 3.44: Muallim-i Sanî Elifbâ-yı Arabî'de (h.1331/1913) 1 ve Hemze'yi Okuma Örnekleri.

Yukarıdaki resimde görüleceği gibi hemze konusu ayrıntılı olarak işlenmiş ve hemze ile ilgili yazım şekilleri örneklerle gösterilmiştir.

3.4.2.6. Lâm-ı Ta'rif'in Okunuşu

Lâm-ı tarif, diğer bir ifade ile ال takısı isimlerin başına gelerek, belirsiz kelimeleri belirli yapan harflerden oluşmaktadır. ال takısındaki ل, kendisinden sonra gelen harflere göre idğam veya izhar yapılarak okunur. Bu bakımdan Arapçada

³⁵⁸ Örnek olarak bkz.: Hafız Demir Hafız Mehmed, **a.g.e.**, s. 2,5.; Edib ve Çelebi, **a.g.e.**, s. 25.

³⁵⁹ Ahmed Hadi Maksudi, **a.g.e.**, s. 26.

harfler şemsi ve kameri olmak üzere iki kısma ayrılır. 14 tane olan şemsi harfler; ت , ج , ب , ا , 14 tane olan kameri harfler ise; ط , ظ , ض , ص , ش , س , ز , ر , ذ , د , ث , ح , خ , ع , غ , ف , ق , ك , م , و , ه , ي 'dir. ال takısından sonra şemsi harflerden biri gelirse, ل harfi okunmayıp sonrasında gelen harf şeddelenmekte; kameri harflerden biri gelirse tüm harfler üzerinde yazan hareketleriyle okunmaktadır. Ancak ال takısının hemzesi kendisinden önce hareketli bir harf gelirse okunmamaktadır.

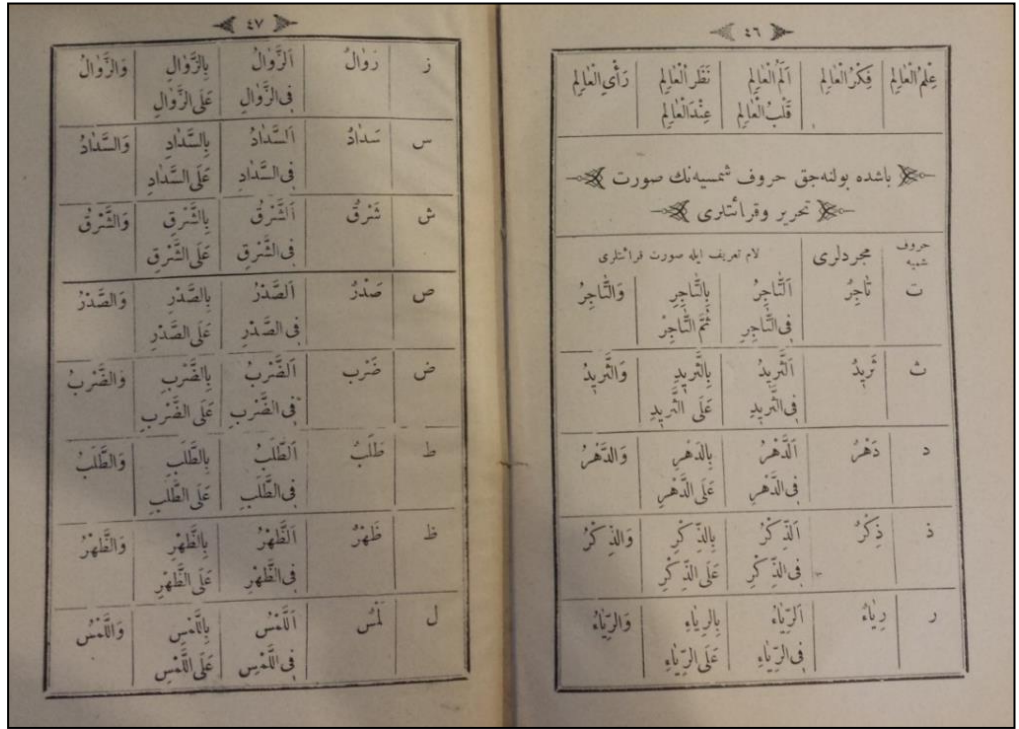
Bu konu Osmanlı Türkçesi ve Kur'an öğretim elifbâlarının çoğunda işlenmekte ve öğrenciye üzerinde hareke olan harfi okuması olmayan harfi ise okumaması öğretilmektedir. Konu ele alınırken bazı elifbâlarda başlık olmaksızın örnekler verilirken bazılarında iki başlık altında izah edilmektedir.³⁶⁰ Bahsi geçen elifbâlardan biri olan *Feyzü'l amim fî Esrâri't-Ta'lim*'in (1290/1874-75) yazarı Mehmed Cevdet, konuyla ilgili olarak gerekli açıklamaları yaptıktan sonra, şemsi harfler için, “التَّوْبَةُ yazılıp التَّوْبَةُ yazılmış gibi okunur”, kameri harfler için ise “الْبَاءُ yazılır ve yazıldığı gibi okunur” açıklamalarına yer vermektedir. Buna ilave olarak bu örnekleri tüm şemsi ve kameri harfler için tekrarlamaktadır. Ayrıca ال takısından önce gelen hareketli harfle ilgili de “وَلَحْنُ kelimesi başında vav varsa وَلَحْنُ okunur” açıklamasını yaparak başında atıf harfleri olan kelimelerin nasıl okunacağını öğretmeyi hedeflemektedir.³⁶¹ Elifbâlarda şemsi ve kameri harflerle ilgili okuma örnekleri verildikten sonra Resim 3.45'deki gibi çeşitli atıf harfleri ve bağlaçlarla olan örneklerine de yer verilerek doğru okuma kuralları öğretilmeye çalışılmaktadır.³⁶² Atıf harfleri ve bağlaçla birleşen şemsi ve kameri harflerin okunuşu birçok elifbâyâ daha konu olmaktadır.³⁶³

³⁶⁰ Örnek olarak bkz.: İsmail Gaspıralı, **a.g.e.**, s.; Muhammed b. Muhammed, **a.g.e.**, s. 19.; Tahsin, **a.g.e.**, s. 7. 32-35.; Ali Hıfzı, **a.g.e.**, s. 29.; Abdi Kamil, **a.g.e.**, s. 40.; Ali Rıza Efendi, **a.g.e.**, s. 43-44.; Ahmed Hamdi, **a.g.e.**, s. 20-21.; Mehmed Nuri, **a.g.e.**, s. 51-53.; Ahmed Cavid, **a.g.e.**, s. 37.; Mehmed Masum, **a.g.e.**, s. 55-56.; Harputi Mehmed Ali, **a.g.e.**, s. 26-27.; Mehmed Hilmi, **a.g.e.**, s. 49-50.; M. Abdulkadir, **a.g.e.**, s. 25-26.; Muhammed Eşref, **a.g.e.**, s. 27-28.; Mehmed İzzet, **a.g.e.**, s. 27-28.; E. () Fikri, **a.g.e.**, s. 44.; Mehmed Salih, **a.g.e.**, s. 31-32.; Hıfzı ve Cevad, **a.g.e.**, s. 25.; Muallim Ali Haydar, Muallim H.H (ح. ح), **a.g.e.**, s. 55-56.; Mustafa Hamid, **a.g.e.**, s. 73.

³⁶¹ Mehmed Cevdet, **a.g.e.**, s. 78-79.

³⁶² Ali Rıza Efendi, **a.g.e.**, s. 46-47.

³⁶³ Örnek olarak bkz.: Abdülcebbar Dağıstanî, **a.g.e.**, s. 15.; Mehmed Nuri, **a.g.e.**, s. 51-54.; Muhammed Eşref, **a.g.e.**, s. 28.; Mehmed İzzet, **a.g.e.**, s. 28.; Fikri, **a.g.e.**, s. 44.; Mehmed Salih,

Resim 3.45: Mükemmel Elifbâ-yı Osmânî'de (1314/1899) Şemsi ve Kameri Harflerin Öğretimi.

Kur'an öğretim cüzlerinden *Yeni Elifbâ: Kur'an Okuyorum* (1328/1910-12) ve *Talim 'ul Kur'an*'da (h.1341/1923) şemsi ve kameri harflerin okunuşuna herhangi bir başlık olmadan yer verilmiştir.³⁶⁴ *Muallimi Sâni Elifbâ-yı Arabî* (h.1331/1913), *Elifbâ-yı Arabî li-ta'limi'l Kur'an'il Mübin* (h.1333/1915), *Cumhuriyet Elifbâsı* (1342/1924-26) ve *Kur'an-ı Kerim Elifbâsı*'nda (h.1342/1924) ise şemsi ve kameri harfler olarak iki başlık altında ele alınmıştır.³⁶⁵

Kur'an-ı Kerim Elifbâsı (1927) ve *Kur'an-ı Kerim'i Esaslı Tatbikat Dersleri* (h.1345/1927) isimli elifbâlarda ise Kur'an-ı Kerim okurken harekelere dikkat edilmesi gerektiği hatırlatıldıktan sonra hangi harf olursa olsun üzerinde hareke bulunmayan harflerin seslendirilmeyeceği izah edilmiştir. Örnekler içerisinde vasıl

a.g.e., 36.; Hıfzı ve Cevad, a.g.e., s. 25.; Haydar ve Hıfzı, a.g.e., s. 55-56.; Mustafa Hamid, a.g.e., s. 73.; Necib, a.g.e., s. 53-56.; Mehmed Ali Harputi, a.g.e., s. 24.; Mehmed İzzet, a.g.e., s. 28.

³⁶⁴ Muhammed Hanefi, a.g.e., s. 13.; Mehmed Halid, a.g.e., s. 12-13.

³⁶⁵ Ahmed Hadi Maksudi, a.g.e., s. 30.; Muhammed Hanefi, a.g.e., s. 22.; Mustafa Şefik, a.g.e., s. 7-8.; Ali Haydar, a.g.e., s. 19-29.

hemzesi ve ا konusuna dair örnekler de bulunmaktadır.³⁶⁶ *Resimli Güzel Elifbâ*'da (h.1340/1922) da şemsi ve kameri harfler herhangi bir başlık olmadan “Üzerinde hareke, cezm veya şedde olmayan ا okunmaz. ا ile ا harfinin ikisi de harekesiz olursa hiçbirini okunmaz.” şeklinde bir açıklama ile örneklerle yer verilmiştir.³⁶⁷ Elifbâların bir kısmında bu bilgilere ek olarak ا takısının önüne edat veya bağlaç getirilerek yazılan okuma metinlerine yer verilmiştir.³⁶⁸

3.4.2.7. Hurûf-ı Mukattaa'nın Okunuşu

Kur'an-ı Kerim'de 29 surenin başında harekesiz harflerden oluşan hurûf-ı mukattaa (kesik harfler) olarak isimlendirilen harfler bulunmaktadır. Bu harfler Arapça isimleriyle ve üzerindeki meddin durumuna göre الم (الف لام ميم) şeklinde okunmaktadır.³⁶⁹ Bu konuya incelenen 66 elifbâdan sadece 4'ünde yer verildiği belirlenmiştir. Bu elifbâların ilki 1326/1909 yılında hazırlanan *Resimli İlaveli Nev Usûl Talim-i Kırâat yahud Elifbâ-yı Türkî*'dir.³⁷⁰

Mehmed Halid ise *Kur'an Muallimi* (h.1341/1923) isimli eserinde Kur'an-ı Kerim'de geçen hurûf-ı mukattaa ayetlerin tamamına yer vermiş ve hangi harfin, hangi tecvid kuralından dolayı ne kadar uzatılarak okunması gerektiğini ayrıntılı bir şekilde izah etmiştir.³⁷¹ *Kur'an-ı Kerim Elifbâsı* (h.1342/1924) ve *Kur'an'ı Kerim Esaslı Tatbikat Dersleri*'nde (h.1345/1927) bu konu hakkında “Kur'an-ı Kerim'de bazı surelerin ilk başlangıcında bir veya birkaç harfi hecâyı havi bir lafzı şerif bulunur. Bunlar adeta harfi hecâyı söyler gibi okunur. Fakat bitişik yazılır” şeklinde açıklama yapılmıştır. Elifbâların büyük çoğunluğunda bu konuya yer verilmemiş olması, hurûf-ı mukattaa'nın okunuşunun Kur'an'a geçildikten sonra öğretildiğini göstermektedir.

³⁶⁶ Edib ve Çelebi, **a.g.e.**, s. 17.; Demir Hafız Mehmed, **a.g.e.**, s. 5.; Mehmed Halid, **Kur'an Muallimi**, 34-36.

³⁶⁷ Mustafa Şefik, **a.g.e.**, s. 8.

³⁶⁸ Ahmed Hadi Maksudi, **a.g.e.**, s. 31.; Mustafa Şefik, **a.g.e.**, s. 7.; Mehmed Halid, **a.g.e.**, s. 6.; Ali Haydar, **a.g.e.**, s. 19-29.; Mehmed Halid, **Kur'an Muallimi**, 37.

³⁶⁹ Demir Hafız Mehmed, **Kur'an-ı Kerim'i Esaslı Tatbikat Dersleri**, s. 9.; Edib ve Çelebi, **Kur'an-ı Kerim Elifbâsı**, s. 17.; Mehmed Ali Harputi, **a.g.e.**, s. 26.

³⁷⁰ Mehmed Ali Harputi, **a.g.e.**, s. 26.

³⁷¹ Mehmed Halid, **Kur'an Muallimi**, 65.

3.4.2.8. Geçiş için Kullanılan Nûn Harfi

Tenvinli harften sonra vasl hemzeli, cezmlı veya şeddeli bir kelime gelirse iki sessiz harf yan yana gelmiş olur. Bu durumda genel kaide gereği sakin harf esre ile harekelenir ve birinci kelimenin sonu esreli geçiş nun'u (ن) ile okunur. Konu *Yeni Elifbâ Kur'an Okuyorum*'da (1328/1910-12) 3 örnek, *Talim'ul Kur'an*'da (h.1341/1923) ise 15 örnek ile aktarılmaya çalışılmıştır. Mehmed Halid'in *Kur'an Muallimi* isimli eserinde bu konunun öğrencilere ağızdan öğretilmesi gerektiği, bu öğretim sırasında tahtaya birkaç örnek yazılarak önce hoca sonra da öğrenciler tarafından okunabileceği belirtilmiştir.³⁷² *Kur'an'ı Kerim Esaslı Tatbikat Dersleri* (h.1345/1927) isimli elifbâda önce kelimelerin normal yazılışına yer verilmiş daha sonra da geçiş nun'u ile **الَّذِي جَمِيعًا** kelimesinin **الَّذِي جَمِيع** şeklinde okunacağı görselleştirilmiştir.³⁷³ İncelenen diğer elifbâlarda bu konu hakkında herhangi bir örnekle karşılaşılmaması konunun Kur'an'a geçildikten sonraya öğretildiğini göstermektedir.

3.4.2.9. Vakıf Kuralları

Kur'an okunurken ayet manasının tamam olduğu yerlerde durmaya *kat*, tekrar başlamak niyetiyle nefes alacak kadar durmaya *vakıf* denir.³⁷⁴ Duraklarda ve arada nefes alınması gereken yerlerde nasıl durulması gerektiği ile ilgili çeşitli kurallar vardır. Bu kuralların ayrıntıları olmakla birlikte birkaç elifbâda temel düzeyde bilgi verilmiştir. Hem Osmanlı Türkçesi hem de Kur'an öğretim elifbâlarından *Rehnümâ-i Kırâat yahud Yeni Elifbâ*'da (t.y) tenvin ve yuvarlak ة ile biten kelimelerde nasıl durulacağı **شَاكِراً - عَلِيمٌ - عَلِيمٌ - نَهَائَةً - نَهَائَةً** örneklerine yer verilerek öğretilmiştir.³⁷⁵ Kur'an elifbâlarından *Talim'ul Kur'an* ve *Kur'an-ı Kerim'i Esaslı Tatbikat Dersleri*'nde kelimelerin sonlarında bulunan üstün, esre ötre ve

³⁷² Ahmed Cevad, **a.g.e.**, s. 24.; Mehmed Halid, **a.g.e.**, s. 15.; Mehmed Halid, **Kur'an Muallimi**, s. 39. Hafız Nuri, **a.g.e.**, s. 35-36.

³⁷³ Örnek olarak bkz.: Demir Hafız Mehmed, **a.g.e.**, s. 7.; Ahmed Hamdi, **a.g.e.**, s. 18-19.; Mehmed Ali Harputi, **a.g.e.**, s. 26.

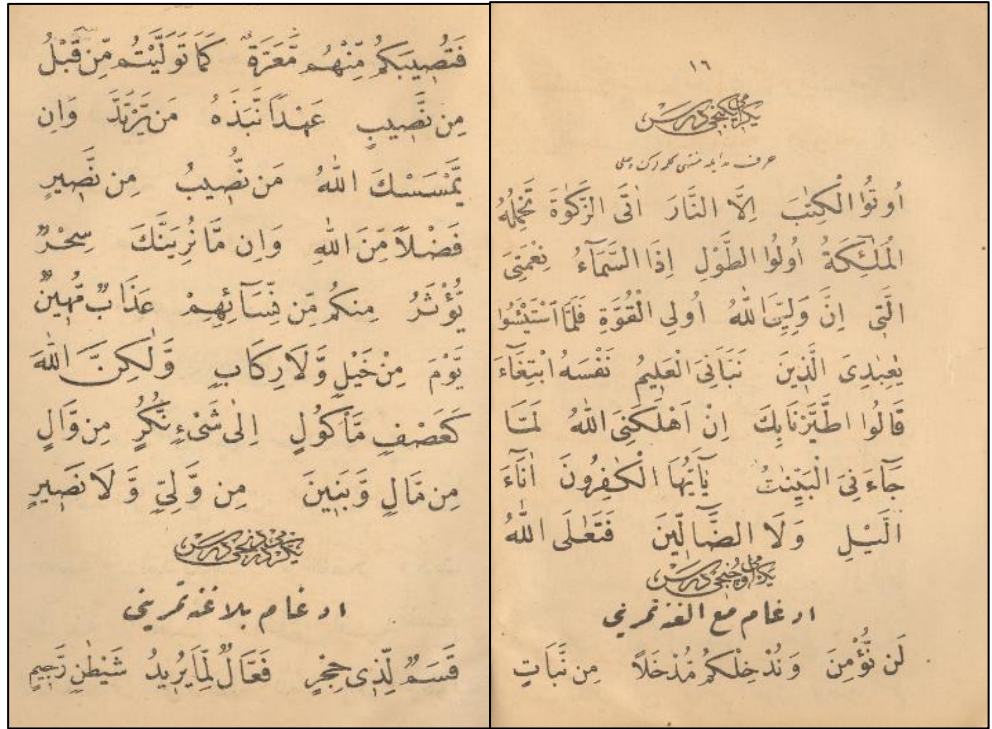
³⁷⁴ Çetin, **a.g.e.**, s. 182.

³⁷⁵ Örnek olarak bkz.: Ahmed Hamdi, **a.g.e.**, s. 18-19.; Ahmed Hadi Maksudi, **a.g.e.**, s. 32.; Mehmed Halid, **Kur'an Muallimi**, s. 61.

- نَسْتَعِينُ، يَعْلَمُونَ - يَعْلَمُونَ - نَسْتَعِينُ gibi okuma örneklerine yer verilerek öğretim yapılmıştır.³⁷⁶

3.4.2.10. Diğer Tecvid Kuralları

Bu başlık altında Kur'an elifbâlarından sadece ikisinde yer alan idğam, iklab, ihfa gibi tecvid konularına değinilecektir.³⁷⁷ Mehmed Halid *Talim'ul Kur'an* (h.1341/1923) isimli elifbâsında idğam meal ğunne, idğam bila ğunne, idğamı mütecaniseyn, idğamı mütekarinbeyn, cezmlî mim'in ihfası ve nun'un iklabı gibi tecvid kurallarının öğretilmesini hedeflemiştir. Elifbâda konuyla ilgili örnekler aşağıda Resim 3.46'daki gibi özel şekilde yazılarak görselleştirilmiş ve öğrenciler tarafından seslendirilmesi istenmiştir.³⁷⁸

Resim 3.46: Talim'ul Kur'an'da (h.1341/1923) Tecvid Öğretimi.

³⁷⁶ Demir Hafız Mehmed, a.g.e., s. 9.

³⁷⁷ Tecvid kuralları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Çetin, a.g.e., s. 105-119, 160-171.

³⁷⁸ Mehmed Halid, *Talim'ul Kur'an*, s. 16.

Yukarıdaki resimde idğam meal ğunnenin öğretildiği sayfaya yer verilmiştir. Yazarın *Kur'an Muallimi* (h.1341/1923) isimli öğretmen kılavuzunda bu konunun öğretimi sırasında izlenmesi gereken yol anlatılmıştır. Buna göre ilk olarak tenvin veya sakın nun'dan sonra يمينو harflerinden biri gelirse bu kuralın gerçekleşeceği anlatılmalıdır. Ayrıca sakın mim'den sonra mim gelirse de idğam misleyn maal ğunne olacağı belirtilmelidir. *Kur'an Muallimi*'nde bu sayfanın öğretiminin başlangıç seviyesindeki öğrencilere şifahen şu şekilde yapılması önerilmektedir:

“(Evvelen) harekesi olmayan ن ve م harfleri sakindir. Bunlardan sonra gelen harflerin üstünde teşdid varsa ن'un yerine genizden uzunca bir ses çıkarın! Ve sonraki harfi teşdidli okuyun!

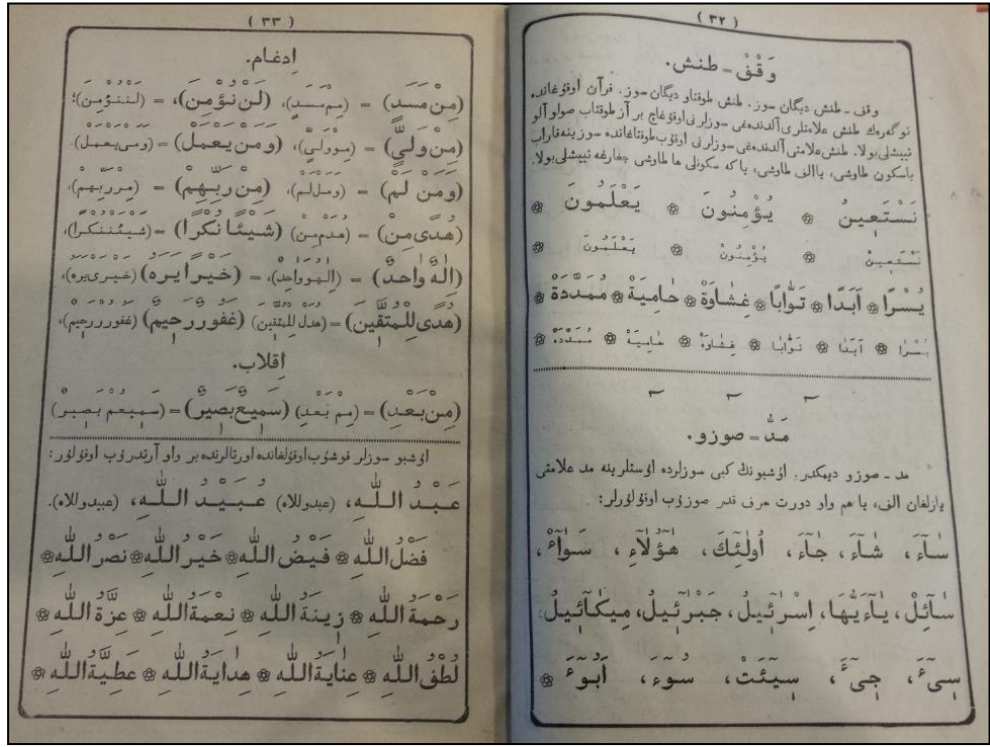
(Saniyen) Çift harekeli bir harften sonra gelen harfin üstünde teşdid varsa çift harekeli harfi bir hareke ile okuyup genizden çıkarılan bir ses ile ikinci harfe vurun! Ve bunu da teşdidli okuyun!”³⁷⁹

Yukarıdaki açıklamadan da anlaşılacağı gibi öğrencilere kural hakkında herhangi bir açıklama yapılmamış, sadece elifbâda yazılmış olan kelimelerin nasıl seslendirileceği açıklanmıştır. İdğam meal ğunnede genizden gelen sese vurgu yapılarak ortaya çıkan ses olayının nasıl gerçekleştiğini izah edilmiştir. Yazarın elifbâ öğretiminde uyulmasını istediği genel prensipler doğrultusunda, kuralın önce hoca tarafından sonra da öğrenciler tarafından seslendirilmesi planlanmıştır. Yazar, kılavuz eserinde elifbâda yer verdiği tüm kuralları örnekteki gibi açıklamıştır.

Muallimi Sâni Elifbâ-yı Arabî'de (h.1331/1913) ise idğam başlığı altında Resim 3.47'deki gibi idğam meal ğunne, idğam bila ğunne ve iklab ile ilgili örneklere yer verilmiştir.³⁸⁰

³⁷⁹ Mehmed Halid, *Kur'an Muallimi*, s. 41-42.

³⁸⁰ Ahmed Hadi Maksudi, *a.g.e.*, s. 33.

Resim 3.47: Muallimi Sâni Elifbâ-yı Arabî’de (h.1331/1913) Tecvid Öğretimi.

Yukarıdaki resimde de görüleceği gibi Ahmed Hadi Maksudi tecvid kuralları gerçekleştirken ortaya çıkan ses ile ilgili herhangi bir açıklamaya yer vermemiştir. Seçilen örnekler önce Kur’an’da geçtiği şekilde ardında da tecvidli okunurken seslendirilen hali ile yazılarak gösterilmiştir. İncelenen diğer elifbâlarda üzerinde durulan tecvid kuralları hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmemesi söz konusu konuların ibtidai mekteplerinin 2. sınıfından itibaren okutulan tecvid dersinde öğretildiği anlaşılmaktadır.³⁸¹

3.4.3. Elifbâlarda Dualarının Öğretilmesi

Elifbâların son sayfalarında dualara yer verilmesi yaygın bir uygulamadır. Bu uygulamanın başlıca sebebi Kur’an okumaya yeni başlayan öğrencilerin alıştırmaya yapmasını ve okuma hatalarını duaları okurken elifbâda düzeltmesini sağlamaktır.

³⁸¹ Örnek olarak bkz.: Abdi Kamil, **Tecvid**, s. 23-27.; Yusuf Rıza, **a.g.e.**, s. 14-22.; Hafız Ferid, **a.g.es.** 14-19.

Böylece Kur'an'ın en az hata ile okunmasına zemin hazırlanmaktadır. Ayrıca bu dualar ilave bir ders materyali kullanılmadan elifbâdan ezberlenmektedir.³⁸²

Araştırmamız sırasında incelediğimiz 56 hem Osmanlı Türkçesi hem de Kur'an öğretim elifbâsından 11 tanesinde de namaz dualarına yer verilmediği görülmüştür. Duaların bulunmadığı elifbâlar; *Elifbâ* (h.1272/1856), *Usûl-i Cedîde Üzere Müretteb Elifbâ Cüzü* (h.1275/1859), *Mebde-i Ta'lim-i Sıbyân* (1866), *Elifbâ Risalesi* (h.1283/1867), *Elifbâ-yı Cedîde (Mübtediyân)* (1292/1875-77), *İksîr-i Elifbâ-yı Osmânî* (1306/1889-91), *İsmail Hakkı Elifbâsı* (1308/1891-93), *Küçük Elifbâ* (1311/1894-96), *Elifbâ* (1312/1897), *Elifbâ-yı Osmânî yâhûd Medhalü'l-Lisân* (1314/1899) olarak sıralanabilir. Duaların bazı elifbâlarda yer almasına rağmen bazılarında olmaması, bu sayfaların yazarın insiyatifinde olduğu ile açıklanabilir. Bununla birlikte daha önce de ifade edildiği gibi Selanikli Tevfik, 1304/1887-89 yılında hazırladığı *Mükemmel Elifbâ-yı Osmânî*'nin önsözünde namaz duaları bulunmadığı için eleştirildiğini belirtmiş, bu sebeple yeni baskısında dualara yer verdiğini ifade etmiştir. Yazarın konuya dair açıklamalarından halkın bir kısmının elifbâlarda duaların bulunmasını zaruri gördüğü anlaşılmaktadır.³⁸³ Dualara yer verilmeyen elifbâlarda gayri müslim öğrencilerin de bu elifbâlar ile Osmanlı Türkçesi okumayı öğrenmeleri gerekçe gösterilmektedir.³⁸⁴

Bazı yazarlar duaların bulunduğu bölümde, yalnızca Sübhaneke, Tahiyyat, Salli, Barik, Rabbena ve Kunut dualarına yer verirken, diğer bir kısmı da Ebced'e, Amentü ve Rabbi yessir duasına da yer ayırmaktadır. Bazı elifbâlarda ise bunlara ilave olarak, Hz. Peygamber'in bazı duaları ve ezan duası, Fatiha suresi, Bakara suresinin ilk 5 ayeti ve Nas suresinden İnşirah suresine kadar olan surelere yer verilmektedir.³⁸⁵ Söz konusu elifbâlardan farklı olarak Mustafa Hamid, Amentü ve namaz dualarının yanı sıra elifbâsının beşinci baskısında "*Resimli Elifbâ - Eser*

³⁸² Salih İhsan, **a.g.e.**, s. 74.; Ayrıca bkz.: **Salnâme-i Nezâret-i Maarif-i Umûmiye**, 1312, s. 340.

³⁸³ Selanikli Tevfik, **a.g.e.**, s. 3.

³⁸⁴ Selanikli Tevfik, **a.g.e.**, s. 3.; Mehmed Salih, **a.g.e.**, s. 1.

³⁸⁵ Abdülcebbar Dağıstanî, **a.g.e.**, s. 16-24.; Ahmed Şükrü, **a.g.e.**, s. 70.; Salih İhsan, **a.g.e.**, s. 74.

Mustafa Hamid Hediyesi” (1339/1923) açıklamasıyla “Amme cüzü” başlığı altında, Duha suresinden Nas suresine kadar tüm surelere yer vermektedir.³⁸⁶

Ahmed Cavid Elifbâsı’nda (h.1325/1907) ise diğer elifbâlardan farklı olarak Arapçası yazılan tüm duaların anlamlarına yer verilmiştir. Yazarın bu tercihi elifbânın yazıldığı yıl dikkate alındığında bir ilktir.³⁸⁷ Ayrıca elifbâda “Mekteblerde her akşam tatilden önce edilecek dua” başlıklı şu dua yer almaktadır:

“Euzubillahimineşşeydanirracim. Bismillahirrahmanirrahim. Elhamdulilahi Rabbil Alemin; Vessalatü vesselamu ala seyyidina Muhammedin ve alihi ve eshabihî elahyarı ecmain. Ya Rab. Kafe-i ehli İslâmın halife-i azamı ve imam-ı muhteremi padişahımız Gazi Sultan [Abdülhamid Han] sani efendimiz hazretlerinin ömür ve ikbalini mezdad?, ve kafe-i ömüründe muvaffakiyet ihsan buyur. Amin.

Ya Rab dünya durdukça durmak için gelmiş olan İslamiyetini her daim a’la buyur. Amin.

Ya Rab ümmeti Muhammed’e dünya ve ahiretçe selamet ihsan buyur. Amin.

Ya Rab bütün ehli İslam ile memleket-i İslamiyyeyi her türlü beladan muhafaza buyur. Amin.

Ya Rab şu mekteb ile sair medrese ve mekteblerde bulunan evlad-ı müslimini bilhassa hüsn-ü ahlak ile fiziyab buyur. Amin.

Sübhane Rabbike Rabbil izzeti amma yesifun ve selamun alel murselin. Velhamdulillahi Rabbil Alemin. El-Fatiha.”³⁸⁸

Duada, şeytanın kötülüklerinden Allah’a sığındıktan sonra, Hz. Peygambere, ailesine ve arkadaşlarına dua edilip selam gönderilmektedir. Sonrasında Allah’tan müslümanların halifesi ve önderi Abdülhamid Han için ömür, refah ve başarı istenmektedir. İslamiyetin daim ve yüce olması, ümmeti Muhammedin dünya ve ahiret mutluluğu için dua edildikten sonra Allah’tan mektep ve medrese öğrencilerinin güzel ahlaklı olması istenmektedir. *Ahmed Cavid Elifbâsı*’nın yanı sıra Mehmed Salih’in *İslam Elifbâsı*’nda (h.1331/1913) da duaların anlamına yer verilmiş ve bu dualara başlık olarak namazın hangi bölümünde okunacakları yazılmıştır. Subhaneke duası “Her namazın evvelinde okunacak sena” ifadesi ile takdim

³⁸⁶ Mustafa Hamid, **Resimli Elifbâ**, İstanbul, Kitabhane-i Hilmi, 1339, s. 74-85.

³⁸⁷ Ahmed Cavid, **a.g.e.**, s. 40-43.

³⁸⁸ Ahmed Cavid, **a.g.e.**, s. 16.

edilmekte, anlamı ise “Ya Rabbi sen noksan sıfatlardan berisin, hamd ve şükür sana layıktır. İsm-i şerifin mübarek şan ve keremin âlidir. Şerefın senden gayrı medhe şayan yoktur.” cümleleriyle verilmektedir.³⁸⁹ Bu iki yazarın, çocukların okuduğu duaları anlamalarını istemesi ve bu şekilde açıklamalarını yazması dikkate değerdir. Ayrıca *İslam Elifbâ*’sının sonunda her cuma akşamı okunacak bir duaya da yer verilmiştir. Dua metni şu şekildedir:

“Bismillahirrahmanirrahim. Elhamdulillah Rabbil Alemin; Vessalatü vessalamu ala Muhammedin ve alihi ve sahbihi ecmain. Ya Erhamerrahimin, Ya Erhamerrahimin, Ya Erhamerrahimin. Ümmeti Muhammede dünya ve ahiret selamti ihsan buyur. Dünya durdukça İslamiyeti daim ve ala buyur. Bütün müslümanlara ilim, ma’rifet, san’at, ticaret yollarını açık eyle. Tembelleri, hainleri, fasıkları ıslah eyle. Devletimizi şevketiyle payidar, düşmanlarımızı perişan, dualarımızı kabul eyle. Amin.”³⁹⁰

Yukarıdaki duada, ümmeti Muhammed’in dünya ve ahiret mutluluğuna sahip olması, İslamiyetin daim ve yüce olması istenmektedir. Ardından ilim, marifet, sanat ve ticarete başarı talep edilmektedir. Toplumun her alanını içerisine alan bu duada öğrencilere, âlimlere, sanatçılara ve esnafa tek bir cümle ile dua edilmektedir. Ardından toplumu felakete sürükleyebilecek tembelleri, toplumu ayrıştırabilecek hain ve fasıkları ıslah eyle diyerek İslam’ın hoşgörüsü ortaya koyulmaktadır. Bu duaların mekteplerde okutulduğu yıllar dikkate alındığında Osmanlı Devleti’nin savaşta olduğu döneme denk geldiği görülmektedir. Çocukların diliyle devletin kuvvetli ve daim olması düşmanların perişan olması için dua edilmektedir.

Osmanlı Lisan Elifbâsı’nda, (h.1326/1908) Allah lafzı geçince söylenmesi gereken söze ve Kur’an okunduktan sonra edilecek duaya, yemek duasına, peygamberimizin, sahabelerin, mübarek insanların ve ölmüşlerin isimleri geçince edilmesi gereken duaya ezberlenecek dualar arasında yer vermiştir.³⁹¹ Ayrıca seyyidü’l istiğfar duası olarak bilinen duanın ezberlenmesi hakkında anne ile çocuğu

³⁸⁹ Mehmed Salih, **a.g.e.**, s. 46-50.

³⁹⁰ Mehmed Salih, **a.g.e.**, s. 64.

³⁹¹ Salih İhsan, **a.g.e.**, s. 59-60.

arasında geçen karşılıklı konuşma bulunmaktadır. Aşağıda verilecek olan bu diyalog aynı zamanda ezber yapılırken dikkat edilmesi gereken hususları ortaya koymaktadır:

“Bir çocuğa hocası ezberlesin diye (İstiğfar) derler, güzel ve fakat uzun bir dua vermiş idi. Çocuk cüzü elinde olduğu halde bağçeye gidib bir kanepeye oturmuş ve gözleri yaşla dolmuş idi. Validesi:

-Ne oldu sana oğlum? Bir yerin mi ağrıyor yavrum? Çocuk:

-Hoca efendi bize ezberleyiniz diye bu uzun duayı verdi. İçimizden her kim bu duayı güzelce ezberleyubde dinletecek olursa ona mükafat vereceğini de ahd etti. Lakin ben bir türlü ezberleyemeyeceğim. Validesi:

-Niçün ezberleyemeyeceksin yavrum?

-Anneciğim! Çocuklar bana sen ezberleyemessin dediler. Validesi:

- Sen çocukların böyle demesiyle mi ezberleyemeyeceksin? Sen çocukların sözlerine ne bakıyorsun? Çalış da bak, nasıl ezberlersin. Belki mükafatı da kazanırsın. Hadi Bismillah de de başla! Çocuk:

-Ah iyi güzel anneciğim! Çocukların dedikleri gibi galiba ezberleyemeyeceğim. Pek uzun! Hem de Arapça olduğundan kelimelerini bile okuyamıyorum. Dilim dönmüyor. Ben ezberlemekten mükafat almaktan vazgeçtim; yalnız ibaresini okuyabilsem. Validesi:

-Gel nuri aynım! Ben seni evvela yüzünden okutayım da güzelce öğren; ondan sonra ezberlemek kolay olur. Korkma. Hiç merak etme. Çabuk ezberleyemessen yavaş yavaş ezberleyebilirsin ya! Hele oku bakayım.

Çocuk Arapça istiğfar duasını okuduktan sonra, Validesi:

_ İşte okuyosun A! Ancak biraz kusurun var.O da Arapçaya mahsustur. ﻻ , ﻻ/ gibi elifli kelimelerin önüne yine elif tesadüf ederse med olunur ki, med ne demek olduğunu bilmez değilsin. ح ile ح harflerini fark etmeli. ن harfini çıkarırken ن ‘den fark için dil diş dokunmalı. Bir de ص harfini س gibi ince okumayıp gayet kalın okumalıdır. İşte bu kadar! Bir iki defa daha okuyalım. Onları da beller giderirsin. İş ezberlemeye kalır.(...).³⁹²

Yazarın okuma metni olarak aldığı bu karşılıklı konuşma birkaç hususun vurgulanması açısından önemlidir. İlk olarak pedagojik açıdan ailenin çocuğa nasıl yaklaşması gerektiği konusunda önemli ipuçları vermekte ve çocuğun öğrenim sürecinde ailenin desteğine vurgu yapılmaktadır. İkinci olarak, Arapça bir metnin ezberlenme sürecini iki kısma ayırması dikkate değerdir. Önce ezberlenecek metnin doğru okunuşu üzerinde çalıştırıp daha sonra hafızaya alma sürecini başlatmak son derece yerinde bir yönlendirmedir. Son olarak da, annenin çocuğun öğrenme isteğini

³⁹² Salih İhsan, a.g.e., s. 79-80.

kırmadan ve işi kolaylaştırarak Arapça mahreçlere vurgu yapması yanlış okuyuşu doğru okuyuş ile değiştirmesi Kur'an öğretimi açısından uygun bir yaklaşımdır.

Kur'an elifbâlarında sure ve duaların olduğu bölüm, hem Osmanlı Türkçesi hem de Kur'an öğretmeyi hedefleyen elifbâlarla benzer şekildedir. *Elifbâ-yı Arabî*'de (h.1333/1915) kelime-i şahadet, Fatiha, İhlas ve Kevser sureleri ve hasbinallah duası³⁹³; *Kur'an-ı Kerim Elifbâ*'sında (h.1342/1924) namaz dualarına ilave olarak euzu besmele, rabbi yessir ve Fatiha³⁹⁴; *Cumhuriyet Elifbâsı*'nda (1342/1924-26) da İhlas, Felak, Nas ve Fatiha sureleri yer almaktadır.³⁹⁵ *Talim'ül Kur'an*'da (h.1341/1923) "Mekâtib-i ibtidâ'iyyenin ilk sınıfında talebelere ta'lim olunacak suver-i celîlenin kırâ'atine" açıklamasının ardından Duha suresinden Nas suresine kadar Kur'an'daki sırasına göre sureler, ardından da Fatiha suresine yer verilmiştir. Diğer bir sayfada konuyla ilgili "Namazda okunan tekbir ve tesbih ve tesmi' ve tahmid ve teslim ve sena ve Tahiyat ve salâvatı şerifler ve Kunut Duaları" başlığı ile bu dualara yer verilmektedir.³⁹⁶ *Kur'an-ı Kerim'i Esaslı Tatbikat Dersleri* (h.1345/1927) isimli elifbâda ise dualara ilave olarak, Fatiha suresi, Fil suresinden Nas suresine kadar olan sureler Türkçe mealleriyle verilmiştir. Ayrıca elifbâda, Kur'an-ı Kerim'deki surelerin isimleri sırasıyla yazılmıştır. Elifbânın son sayfasında nicel olarak Kur'an'da 323.671 harf, 77.439 kelime, 2.236 ayet, 114 sure, 30 cüz olduğu bilgisi bulunmaktadır.³⁹⁷

Yaptığımız inceleme neticesinde sadece Kur'an öğretimi amacıyla hazırlanan elifbâların tamamında, hem Osmanlı Türkçesi hem Kur'an'ın öğretimi amacıyla hazırlanan elifbâların ise büyük bir kısmında dualar bölümünün yer aldığı görülmüştür. Konu tarihî süreçte değerlendirildiğinde, Tanzimat döneminde usul-i cedid hareketinin etkisiyle hazırlanan elifbâlarda dualara pek sık yer verilmediği fakat ilerleyen yıllarda hazırlanan elifbâlarda dualara yer verildiği belirlenmiştir. Bu durum elifbâların hazırlanmasında resmî bir yaptırım olmadığının göstergesi olarak

³⁹³ Muhamed Hanefi, **a.g.e.**, s. 23-31.

³⁹⁴ Edib ve Çelebi, **a.g.e.**, s. 18-19.

³⁹⁵ Midhat Sadullah, **a.g.e.**, s. 26-27.

³⁹⁶ Mehmed Halid, **a.g.e.**, s. 21.

³⁹⁷ Demir Hafız Mehmed, **a.g.e.**, s. 9-15.

kabul edilebilir.³⁹⁸ Ayrıca bu değerlendirmenin yanı sıra, 1856-1876 yılları arasında hazırlanan elifbâların bir kısmında sadece Osmanlı Türkçesi öğretiminin hedeflenmesi, Kur'an öğretiminin kadim *Elifbâ* ile devam ettiğinin bir göstergesidir. 1876 yılından sonra hazırlanan elifbâlarda dualara yer verilmeye başlanması ise 1874 yılı itibarıyla açılan ibtidai mekteplerinde hem Kur'an hem Osmanlı Türkçesi öğretimi yapmak amacıyla tek bir elifbânın kullanılmasının tercih edilmiş olması, bu mekteplerde kadim *Elifbâ*'ya yer verilmemesi dolayısıyla olabilir.

3.5. Elifbâ Öğretiminde Kullanılan Yardımcı Araç ve Gereçler

Eğitim öğretim sırasında ders araç ve gereçlerinin kullanılması birçok duyu organına aynı anda hitap etmesi dolayısıyla öğrenmeyi daha kalıcı hâle getirmektedir.³⁹⁹ Ayrıca bilginin kolay bir şekilde aktarılması, amaçlanan kazanımların sağlanması ve öğrencinin bilgiyi daha rahat kavrayabilmesi açısından bu araç ve gereçler önemli bir yere sahiptir. Sıbyan mektebine başlayan öğrencilerin derse hazırlık mahiyetinde çeşitli araç gereçler kullandığı; derste elifbâlarını rahlelere koydukları ve minderlere oturarak ders yaptıkları bilinmektedir. Ayrıca mektebe giderken elifbâsını koymak için bezden dikilmiş veya sırma ile işlenmiş cüz kesesi, ders okurken kullanmak üzere kemikten veya tahtadan yapılmış, bir ucu sivri diğer ucu yuvarlak, altı yedi santimetre uzunluğunda hilal adı verilen çubukları ve elifbânın hangi sayfasında kaldığını göstermek amacıyla son okuduğu yere yapıştırılan balmumları bulunmaktadır.⁴⁰⁰ Söz konusu bu araç gereçlerin elifbânın öğretimi ile doğrudan ilgisi bulunmamakla birlikte elifbâ öğretiminde kullanıldıkları anlaşılmaktadır.

Esasen 1847 yılında sıbyan mektepleri hocaları için yayınlanan talimatta, o zamana kadar elifbâ öğretimi sırasında kullanılan herhangi bir ders materyalinden bahsedilmemekte ve çeşitli materyal önerilerinde bulunmaktadır. Söz konusu talimatta öğrencilerin derslerde kullanması için kamış yani kalem, mürekkep ve bu

³⁹⁸ Şahbaz, a.g.e., s. 123, 154.

³⁹⁹ Aydın, a.g.e., s. 294.

⁴⁰⁰ Şehzade ve hanım sultanların kullandıkları araç gereçler için bkz.: Hülya Tezcan, **Osmanlı Sarayının Çocukları**, İstanbul, Aygaz Yayınevi, 2006, s. 213-214.

mürekkep için lika yani emici ipeği ile pirinçten divitlerinin olması önerilmiştir. Ayrıca üzerine harfler yazılan levhaların kullanılması istenmiş ve ilerleyen yıllarda levha kullanımı yaygınlaştırılmıştır.⁴⁰¹ Bu levhaların ‘ardoise’ denilen taştan yapıldığı, tahta çerçeve içinde bir defter sayfası büyüklüğünde olduğu belirtilmektedir. İki tarafı da yazılabilen bu levhalara yazı yazmak için taş kalemle epeyce bastırmak gerektiği ıslak bezle silinerek temizlendiği anlatılmaktadır.⁴⁰²

Yazı tahtası elifbâ öğretimi sırasında öğretmenler tarafından en çok kullanılan materyallerdendir.⁴⁰³ Tahsin öğretmen ve öğrencinin yazı yazmak için materyale ihtiyacı olduğunu, “Elifbâyı talim ettirecek muallim efendi için büyük bir siyah tahta ve tebeşir, şakirdanın her birine taş tahta ve kalem bulunmak lazımdır.” cümleleriyle ifade etmektedir.⁴⁰⁴ Muhammed Eşref ise öğretmenin yazı tahtasının yanı sıra öğrencilerin defter ya da el tahtasına sahip olmalarını önermekte ve ev ödevlerini o tahtalara yapıp sınıfta onlardan okumalarını söylemektedir.⁴⁰⁵ Ayrıca öğrencilerin derste öğrendikleri harf, hareke ve kelimeleri levhalarına yazabilmeleri için bor veya taş kalem ve kalemin ucunu açmak için kalem kesme aleti kullanmaları tavsiye edilmektedir.⁴⁰⁶

Söz konusu bu araç ve gereçlerin dışında harflerin daha kolay öğretilmesi amacıyla çeşitli materyaller kullanan yazarlar da bulunmaktadır. Mesela, Mehmed Rüşdî hazırladığı *Nuhbet’ül Etfal*’den delikli bir kâğıt çıkacağını belirtmekte ve alfabenin yazılı olduğu sayfada delikli kâğıdın deliğinin öğrenciye sorulmak istenen harfin üzerine getirilmesini istemektedir.⁴⁰⁷ Böylelikle öğrencinin harfin şeklini tanıyıp tanımadığı anlaşılabacaktır. Abdi Kamil’in de çocukların elifbâyı kolay öğrenmesi için “hurûfât kutusu” ismini verdiği bir kutu hazırladığı ve bu kutunun

⁴⁰¹ *Sıbyân Mekâtibi Hâce Efendilere İ’tâ Olunacak Ta’lîmât*, 1263, s. 2.; Ayrıca bkz.: Selim Sabit, *Rehnümâ-i Muallimîn*, s. 15.; Mehmed Hilmi, *a.g.e.*, s. 1.; İsmail Hakkı, *a.g.e.*, s. 2-4.; Binbaşoğlu, *a.g.m.*, s. 1.

⁴⁰² Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 189-191.

⁴⁰³ Örnek olarak bkz.: Tirmovalı Muhammed Nuri, *a.g.e.*, s. 17.; Abdullah Vehbi, *a.g.e.*, s. 23.

⁴⁰⁴ Tahsin, *a.g.e.*, s. 1.

⁴⁰⁵ Muhammed Eşref, *a.g.e.*, s. 19.; Ayrıca bkz.: İsmail Gaspıralı, *a.g.e.*, s. 4.; Mehmed Nuri, *a.g.e.*, s. 5.; Ahmed Nazif, *a.g.e.*, s. 3.

⁴⁰⁶ İsmail Gaspıralı, *a.g.e.*, s. 12.

⁴⁰⁷ Mehmed Rüşdî Efendi, *a.g.e.*, s. 6-7.

içerisine üzerine harflerin olduğu dört köşe kesilmiş kartonlar koyduğu anlatılmaktadır.⁴⁰⁸ Sâtı Bey de, harflerin öğretimini kolaylaştırmak, öğrencinin harfi elleriyle hissetmesi ve daha iyi algılamasını sağlamak amacıyla kâğıt ve mukavvayı harf şeklinde oydukturmaktadır.⁴⁰⁹ Ayrıca harf öğretimi sırasında öğrendiği harfleri havada çizme, gazetede gösterme gibi etkinliklerle harfler üzerine çalışmalar yaptırılması önerilmektedir.⁴¹⁰ Söz konusu araç ve gereçler, elifbâ öğretimini kolaylaştırmak, ders sırasında birçok duyuya hitap etmek ve ders içi verimi artırmak amacıyla tavsiye edilmekte ve kullanılmaktadır.

⁴⁰⁸ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi, M.Ö. 1000-M.S. 2012**, s. 209-.210.; Ergin, **a.g.e.**, C.I-II., s. 471.

⁴⁰⁹ Binbaşoğlu, **a.g.m.**, s. 11.

⁴¹⁰ M. Şerif, **a.g.e.**, s. 18-39.; Baymur, **a.g.e.**, s. 53-54.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İslam dininin temel kaynağı olan Kur'an gerek dil bilimi gerekse eğitim açısından okumak anlamına gelmektedir. Hiç şüphesiz okumaktan maksat öğrenmek ve anlamaktır. Dolayısıyla Kur'an bir yönüyle eğitim vasıtası diğer yönüyle İslam eğitiminin doğrudan nedenidir. Zira Kur'an'ın öğrenilmesi müslümanlar için din dilinin öğrenilmesi anlamına gelmektedir. Bu anlayış doğrultusunda Kur'an İslam'ın ilk günlerden itibaren öğrenilmiş ve başkalarına da öğretilmiştir. Bu süreç Osmanlı Devleti dâhil bütün İslam tarihi boyunca süregelmiştir. Kur'an, ilk müslümanların ve âlimlerin evleri, mescitler, suffa, camiler, kütüphaneler, sıbyan mektepleri, rüşdiyeler gibi eğitim kurumlarından yükseköğretim seviyesindeki medreselere kadar okutulmuştur.

Kur'an ve Osmanlı Türkçesinin öğretimine dönük çalışmalarda ve eğitim tarihi alanyazında ilk mekteplerde Kur'an'ın ve Osmanlı Türkçesinin öğretiminde arzu edilen başarının elde edilemediği belirtilmektedir. Söz konusu başarısızlığın sebepleriyle ilgili çeşitli gerekçeler ileri sürülmekle birlikte konuya dair somut deliller bulunmamaktadır. Bu sebeple çalışmamızda usul-i cedid hareketinin etkisi ile hazırlanan elifbâlar incelenmiş, bu soruya cevap aranmıştır. Bu bağlamda elifbâ öğretimi; eğitim kurumları, hocaların yeterlilikleri, öğrencilerin devam durumları, derslerde kullanılan yöntem ve materyaller, uygulanan usuller gibi hususlar bağlamında irdelenmiştir. Ayrıca başta Kur'an öğretimi olmak üzere Osmanlı Türkçesinin öğretiminde yaşanan sorunlar incelenmiş, konuyla ilgili sebepler belirlenerek 1824-1928 yılları arasında ortaya koyulan çözüm önerilerinin tespitine çalışılmıştır.

Giriş hariç üç bölümden oluşan çalışmamızın giriş kısmında araştırmanın metodolojisi ve alan yazın ele alınmıştır. Konuyla ilgili yapılan çalışmaların çoğunun doğrudan elifbâlara yönelik olmadığı; elifbâ öğretiminin Kur'an öğretimi hakkında yapılan çalışmaların bir bölümü olarak ele alındığı belirlenmiştir. Öte yandan elifbâ öğretimi hakkında yapılan çalışmalarda da 1911 yılına kadar Osmanlı Türkçesi ve Kur'an'ın birlikte öğretildiği elifbâ dersinin daha çok Osmanlı Türkçesinin öğretimi

bağlamında ele alındığı, Kur'an öğretimi ile ilgili hususa ise gereken önemin verilmediği görülmüştür.

Çalışmamızda ilk olarak elifbâ öğretimi ile ilgili tarihi süreç ve gelişmeler konu edilmiştir. Yapılan inceleme sonucunda elifbâ öğretimi yapılırken sıbyan mekteplerinin işleyişi, dersin hocası, derste kullanılan araç ve gereçler ve ders materyali olan elifbâlardan kaynaklanan ve aşağıda irdelenen çeşitli sorunların yaşandığı belirlenmiştir.

İşleyişi bakımından sıbyan mektepleri: Bu sorunların başında mekteplerin vakıflara bağlı olması, her vakfın kendi ders programını belirlemesi, hocaların vakıflar tarafından istihdam edilmesi, mekteplerde kayıt dönemi ve derslere devam zorunluluğunun olmaması gelmektedir. Söz konusu sorunların çözümüne yönelik olarak Osmanlı Devleti tarafından, 1824 yılından itibaren sıbyan mekteplerini ıslah etmek için çeşitli ferman ve talimatlar yayınlamış, problemlerin çözümüne yönelik önerilerde bulunulmuştur. Ancak bu öneriler, yeterli sayıda nitelikli hoca ve maddi kaynak olmaması sebebiyle uzun yıllar uygulanamamıştır.

Usul itibarıyla elifbâ dersleri: Sıbyan mekteplerinde yaşanan diğer bir problem, elifbâ öğretiminde bireysel usul ile ders yapılması sebebiyle sınıf içi disiplinin sağlanamaması ve ders veriminin olumsuz yönde etkilenmesidir. Bu durum hoca ve öğrenciler açısından zaman ve emek kaybına sebep olması bakımından önemli bir problem olarak görülmüş ve 1838 yılında Meclîs-i Umûr-ı Nâfia tarafından yayınlanan bir raporda konu edilmiştir. Çözüm önerisi olarak ise bu uygulamanın terk edilerek toplu öğretime geçilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ancak bu görüş, Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Âlî tarafından elifbâ dersi sırasında bireysel usulden, toplu öğretim usulüne geçilmesinin 4-5 yaşındaki öğrenciler için uygun olmayacağı; öğrencilerin harfleri seslendirebilseler bile gördüklerinde tanıyamayacakları gerekçesiyle reddedilmiştir. 4-5 yaşındaki çocukların topluca ders yaparken rahlelerinde bulunan elifbâyı doğru takip ederek harfleri öğrenmeleri ve derse katılmalarının zorluğundan olsa gerek söz konusu teklif uzun yıllar uygulanamamıştır. 1830'lu yıllarda sıbyan mekteplerinin ders araç ve gereçleri

bakımından oldukça yetersiz olduğu dikkate alındığında ortaya koyulan gerekçenin yadsınamayacağı açıktır.

Meclis-i Umûr-ı Nâfia'nın yayınladığı söz konusu raporda önerilen diğer bir husus, öğrencilerin Kur'an okumayı ilerlettikten sonra Türkçe kitaplar okumaları ile ilgilidir. Ancak bu öneri, Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Âlî tarafından öğrencilerin Türkçe kitapları okurken Kur'an okumayı ihmal edebilecekleri endişesiyle uygun görülmemiştir. Buradan hareketle 1838 yılında sıbyan mekteplerinde yenilikler yapılmaya çalışıldığı ancak bu yeniliklerin Kur'an öğretimine zarar verebileceği endişesiyle kabul edilmediğini söylemek mümkündür.

Elifbâ öğretimine özgü yöntemlerin kullanılmayışı: Elifbâ öğretiminde yaşanan diğer bir sorun, derslerde uygulanan öğretim yöntemleriyle ilgilidir. Zira Osmanlı Devleti'nde elifbâ derslerinde 1856 yılına kadar harf yöntemine göre hazırlanmış, bütün harflerin topluca ilk derste öğretildiği kadim *Elifbâ* kullanılmaktaydı. Bu elifbâ ile Kur'an ve Osmanlı Türkçesi öğretiminde arzu edilen başarı elde edilemiyordu. Bu sebeple 1847 yılında öğrencilerin eğitim öğretim faaliyetlerinin ne şekilde yapılması gerektiğine dair sıbyan mektebi hocalarına verilmek üzere hazırlanan bir talimatta, yeni bir özel öğretim yöntemi önerisinde bulunmaktadır. Söz konusu talimatta elifbâ öğretimi ile ilgili öteden beri uygulanagelen harf yönteminin terk edilerek yerine harflerin gruplar halinde ve üstün hareketli sesleri ile öğretildiği yeni bir yöntemle geçilmesi tavsiye edilmekte ancak 1890'lı yıllara kadar bu usul ile hazırlanmış elifbâ bulunmamaktadır. 1890'lı yıllardan itibaren savti yöntem olarak isimlendirilen bu yöntem, elifbâ öğretimine yeni bir bakış açısı kazandırması bakımından önemli bir gelişmedir.

Usul-i cedid hareketi sonrası elifbâ öğretimi: 1847 yılında rüşdiyelerde başlayan usul-i cedid hareketinin etkisiyle sıbyan mekteplerinin de ıslah edilmesi ve öğrencilerin Osmanlı Türkçesi öğrenimine önem verilmesi gerektiği fikri hâkim olmuştur. Bu gerekçe ve elifbâ öğretiminde yaşanan sorunlar sebebiyle 1272/1856 yılında ilk kez Osmanlı Türkçesi öğretimini hedefleyen *Elifbâ* isimli bir eser hazırlanmıştır. Aynı şekilde 1274/1858 yılında ise önce Osmanlı Türkçesi daha sonra

Kur'an okuma metinlerine yer verilen Mehmed Rüşdî'ye ait *Nuhbetü'l Etfal* isimli elifbâ yayınlanmıştır. Ancak her iki eserin de yazılma amacı, Osmanlı Türkçesinin öğretimi olmuştur. Buradan hareketle 1856 yılından itibaren Kur'an'ın seri okunmasını engelleyebileceği veya geciktireceği endişesiyle Osmanlı Türkçesinin öğretimini Kur'an'ın öğretilmesinden sonraya bırakan kabul, yeni hazırlanan elifbâlarda terk edilmeye başlanmıştır.

Hem Osmanlı Türkçesi hem Kur'an öğretim elifbâları, Kur'an öğretimi ile ilgili başka sorunları da beraberinde getirmiştir. Zira bu elifbâların tamamında olmasa da bir kısmında harflerin Osmanlı Türkçesinde kullanılan seslerine vurgu yapılarak öğretilmesi esas alınmış, Osmanlı Türkçesi ile Arapça okuma kuralları genellikle herhangi bir ayrıma tabi tutulmadan karışık olarak verilmiştir. Kur'an okumak için gerekli olan tecvid kurallarının birçoğuna yer verilmemiş ve elifbâları geliştirmek için gösterilen çabaların tamamı Osmanlı Türkçesi öğretimi eksenli olmuştur.

Usul-i cedid hareketinin elifbâ öğretimi açısından olumlu yanları ise, mekteplere kayıt dönemi getirilmesi, öğretime başlama yaşının belirlenmesi, mekteplere sıra, levha, yazı tahtası, küre ve harita gibi ders araç ve gereçlerinin konulması hakkında yenilikler getirilmesidir. Diğer yandan Kur'an'ın rahle önünde yerde öğretilmesi yerine sıralarda oturtularak öğretilmesi gibi uygulamalar da usul-i cedid hareketinin diğer yenilikleridir. Ancak bütün bu yenilikler İslam'a ters oldukları gerekçesiyle sıbyan mektebi hocalarının ve muhafazakâr çevrelerin tepkisini çekmiştir. Buna rağmen devlet, sıbyan mekteplerini daha da sistemli hale getirmek maksadıyla konuyla ilgili 1869 yılında Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi'ni yayınlamıştır. Ancak söz konusu tepkiler, sıbyan mektepleriyle ilgili reformları engellemiştir. Buna karşılık devlet, bir yandan 1874 yılından itibaren ibtidai mekteplerini açma cihetine gitmiş, diğer yandan sıbyan mekteplerini ibtidai mekteplerine dönüştürmeye başlamıştır. Bu çabalara rağmen sıbyan mekteplerinin geleneğe bağlı kalarak eğitim yapmasına engel olunamamış ve ibtidai mektepleriyle çatışmaları devam etmiştir.

Sıbyan mekteplerinde geleneksel yöntemleri kullanarak eğitim veren hocaların usul-i cedid hareketinin getirmiş olduğu yeniliklere karşı çıkmaları veya uyum sağlayamamaları 1863 yılından itibaren açılan numûne mekteplerinde eğitim verecek öğretmenlerin yetiştirilmesi zarureti doğurmuştur. Bu maksatla 1868 yılından itibaren Dâru'l Muallimîn-i Sıbyan adıyla öğretmen okulları açılmaya başlanmıştır. Öğretmenlerin yeterliliklerinin artırılması amacıyla açılan bu mekteplere hâlihazırda sıbyan mekteplerinde görev yapan hocaların da devam etmeleri için imkânlar sağlanmasına ve tavsiyelerde bulunulmasına rağmen beklenen talep olmamıştır. Ayrıca Dâru'l Muallimîn-i Sıbyan'dan mezun olanların da genellikle yeni açılan ibtidai mekteplerinde istihdam edilmesi, sıbyan mekteplerini tüm bu yeniliklerin dışında bırakmıştır.

İncelemelerimiz sırasında 1890'lı yıllara gelindiğinde sıbyan mektepleriyle ve elbette ki Kur'an öğretimi ile ilgili şartların olgunlaşması sebebiyle geçmişte yaşanan bazı tartışmaların çözüme kavuştuğu görülmüştür. Mesela 1838 yılında derslerde sınıfın tamamının aktif olarak katıldığı toplu metoda geçilmesinin zorluğu hakkında uzun tartışmalar yaşanırken 1890 yılında hazırlanan müfredat programında elifbâ öğretiminin topluca olması, bir öğrenci okurken diğer öğrencilerin onu dinleyerek derse katılmasının istenmesine karşı çıkılmamıştır. Elifbâların içerik bakımından geliştiği, öğrencilerin 6-7 yaşlarında derslere başladığı, belirli bir kayıt döneminin bulunduğu, sınıflara getirilen yazı tahtası, levha gibi ders araç ve gereçlerinin derslerde kullanıldığı dikkate alındığında, elifbâ öğretiminin topluca yapılması için zeminin hazır hale geldiği anlaşılmaktadır. Bu açıdan derslerin topluca yapıldığı sınıflarda zaman ve emek kaybı ile sınıf içi disiplinsizlik problemlerine önemli ölçüde çözüm bulunduğu görülmektedir.

Usul-i cedid üzere elifbâ öğretiminden kastedilen mananın elifbâlarda yapılan yeniliklerden hareketle zaman içinde tedrici olarak değiştiğini söylemek mümkündür. 1847 yılında harf yöntemi üzere hazırlanan elifbâlarda harflerin üstün harekeli sesleri ile öğretilmesi ve başta, ortada ve sonda yazılışlarının tarif edilerek kavratılması yeni usul üzere elifbâ öğretimi olarak isimlendirilmiştir. 1856 yılından itibaren aynı ifade, Osmanlı Türkçesinde kullanılan harflerin ve sesli harf olan imlâ harflerinin

öğretiminin elifbâya ilave edilmesi, harflerin şekillerine, nokta sayılarına, incelik kalınlıklarına göre tasnif edilmesi ile genişletilmiştir. Tüm bu gelişmelere ilave olarak 1870’li yıllardan itibaren ise usul-i cedid üzere elifbâ öğretimi denildiğinde, elifbâ öğretimi yapılırken taş levha, yazı tahtası, kalem gibi ders araç ve gereçlerinin kullanılması, harflerin gruplandırılarak öğretilmesi, hareke öğretimi sırasında yapılan hecelemenin değiştirilmesi ve zaman içinde tamamen kaldırılması kastedilmiştir. Söz konusu bu yeni usul arayışları daha önce de ifade edildiği gibi Osmanlı Türkçesi öğretimi eksenli olmuştur.

Osmanlı Türkçesi ile Kur’an öğretiminin aynı elifbâ ile yapılması: Yukarıda da kısaca temas edildiği gibi elifbâ derslerinde tek elifbâ kullanılarak hem Osmanlı Türkçesi hem de Kur’an öğretimi yapılmasının bazı aksama ve zorluklara sebep olduğu zaman içinde farkedilmiştir. 1308/1891-93 yılında İsmail Hakkı tarafından dile getirilen bu probleme 1911 yılında Selanik’te düzenlenen öğretmenler kongresinde Osmanlı Türkçesi ve Kur’an’ın farklı elifbâlar yoluyla öğretilmesine karar verilmesi ile çözüm bulunması hedeflenmiştir. Bu karar Kur’an öğretiminde önemli bir dönüm noktasıdır. Zira söz konusu kongrede ilk olarak Türkçe elifbânın daha sonra Kur’an elifbâsının öğretilmesine karar verilmiş ve her iki elifbâda bulunması gereken hususlar sıralanmıştır. Bu hususlar Kur’an elifbâsında bulunması gereken asgari kuralları belirtmesi açısından önemlidir.

Kur’an elifbâlarının hazırlanması: Kur’an öğretimi ile ilgili getirilen öneriler doğrultusunda 1911 yılından itibaren sadece Kur’an öğretimini esas alan elifbâlar hazırlanmış ve Kur’an’ın daha kolay ve doğru öğretilmesi için çalışmalara başlanmıştır. Ancak 1911 yılına kadar Osmanlı Türkçesini daha hızlı ve kolay öğretebilmek amacıyla yüzlerce elifbâ hazırlanmasına rağmen, 1911 yılından 1928 yılına kadar ne yazık ki sadece 10 yeni Kur’an elifbâsı hazırlanmış olması alana dair sıkıntıların hala devam ettiğini göstermekte veya Kur’an öğretiminin eskiye oranla önemini kaybettiği anlamına gelmektedir. Bununla birlikte yazarların bir kısmının Kur’an’ın doğru, kolay ve kısa bir sürede öğretilmesini önemseydiği ve bunu sağlamak için çözüm yolları aradığını söylemek mümkündür. Ancak bu çabaların Osmanlı Türkçesi öğretimine nazaran sınırlı kaldığı görülmektedir. Tüm bunlara

ilave olarak Kur'an öğretimi için en etkili yöntemin harf yöntemi, en etkili elifbânın kadim *Elifbâ* olduğu yönündeki görüşlerin hâlâ varlığını sürdürdüğü; buna bağlı olarak yeni elifbâlar hazırlanmadığını söylemek de mümkündür.

Selanik'te yapılan kongrede elifbâ dersinde iki ayrı elifbâ kullanılması yönündeki karar, Kur'an ve Osmanlı Türkçesi öğretiminde her iki dersin de daha iyi kavranabilmesi açısından önemli bir adım olmuştur. Zira aynı harfleri kullanmalarına rağmen farklı okuma kurallarına sahip olan bu iki derste, okumayı kolaylaştırmak ve hızlandırmak için farklı metinler üzerinde çalışılması gerekmektedir. Aynı elifbâ ile öğretim yapılırken daha çok Osmanlı Türkçesi öğretimine zaman ve emek sarfedilirken Kur'an öğretimi ihmal edilmiştir. Bu yönüyle Kur'an öğretimi için özel bir elifbâ hazırlanması önemli bir adımdır. Fakat diğer yandan elifbâ dersinde iki ayrı elifbâ kullanılması, Kur'an öğretiminin akıbeti açısından ele alındığında müfredat programından çıkarılma sürecinin başlangıcı olarak da değerlendirilebilir. Zira bu kararın ardından 1913 yılından 1926 yılına kadar hazırlanan ibtidai mekteplerinin müfredat programlarında Kur'an öğretimine ayrılan ders sayısı giderek azaltılmış 1926 yılı müfredat programında ise Kur'an-ı Kerim dersleri tamamen kaldırılmıştır. Bu gelişme Kur'an öğretimi açısından yeni bir dönüm noktası olmuştur. Zira böylelikle Osmanlı Devleti'nde ilk tahsilin yapıldığı ve temel hedefi Kur'an öğretmek olan sıbyan mektepleri ile Cumhuriyet Dönemi ilkokullarının hedeflerinin birbirinden farklı olduğu ve eğitimin seküler bir zemine oturtulmak istendiği anlaşılmaktadır. Nihayet 1928 yılına gelindiğinde süreç, Harf İnkılabı yapılarak Arap alfabesinin terkedilmesi ile sonuçlanmıştır.

Elifbâların fiziki özellikleri: Çalışmamızda esas aldığımız elifbâların genellikle üçüncü hamur kâğıda tek renk olarak, 14x20 ebadında basıldığı ve ortalama 32 sayfa olduğu belirlenmiştir. Elifbâlar gerek yazılış tarihleri gerekse fiziki yapıları itibarıyla değerlendirildiğinde -kendi içinde süreklilik olmamakla birlikte- öğrencilerin yaş seviyelerine uygun, ilgi ve dikkatlerini çekecek şekilde hazırlandıkları görülmüştür. Elifbâların çoğunun kapak sayfalarında yazarın ve yayıncının isimlerinin yanı sıra, yazar ve eser hakkında kısa bir bilgilendirme yapılmıştır. Bazılarının kapak sayfalarında Maârif Nezâreti'nin onay bilgisine,

bazılarında ise yazarın mührüne yer verilmiş ve mühürsüz nüshaların sahte olduğunu belirten notlar düşülmüştür. Bu bilgidен hareketle Matbaa ve Te'lif Nizâm-nâmelerinin tam olarak uygulamaya geçirilemediğini, elifbâların bir kısmının yazarlarından izinsiz, denetimsiz olarak basıldığını göstermektedir.

İçerik olarak elifbâ metinleri: Osmanlı Türkçesi ve Kur'an öğretimi için hazırlanan elifbâlarda bilgi veren okuma metinlerinin yanı sıra şiir, hikâye, masal, fabl, fıkra, bilmece gibi farklı edebi türlere yer verilmiştir. Okuma metinlerinde inanç esasları, ibadetler ve ahlak eğitimiyle ilgili hususlar yer aldığı gibi dönemin siyasi ve sosyokültürel anlayışı da yer almaktadır. Mesela, Tanzimat Dönemi'nde hazırlanan elifbâların bir kısmında Osmanlı topraklarında Müslim ve gayrimüslim olarak yaşayan tüm halkların Osmanlı Devleti'nin vatandaşı oldukları yansıtılırken, I. Meşrutiyet'ten II. Meşrutiyet'e kadar geçen sürede İslamcılık fikri çerçevesinde islam kardeşliği, Müslümanların siyasi açıdan bir bütün olmalarının önemi ve padişahın halifelîği öne çıkartılmıştır. II. Meşrutiyet Dönemi'nden sonra hazırlanan elifbâların bir kısmında ise Balkan Savaşları'nda toprak kayıplarının yaşanması sebebiyle milliyetçilik, Türklük, vatan, millet, bayrak ve askerlik gibi konular işlenmeye başlanmış; Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle kazanılacak özgürlüklere değinilmiş ve geçmiş dönemin siyasi tutumunun eleştirildiği metinlere yer verilmiştir. Elifbâlardaki okuma metinlerinde eğitim öğretim yoluyla arzu edilen insan modelinin yetiştirilebileceği; eğitimin bu amaca hizmet için araç kılınması anlayışının hâkim olduğu görülmektedir. 1911 yılında Selanik'te yapılan öğretmenler kongresinde elifbâlarda bu gibi siyasi hususlara yer verilmesinin uygun olmadığı ve bu sebeple vazgeçilmesi gerektiği kararlaştırılmıştır. Ayrıca elifbâlarda çocukların yaşlarına uygun okuma metinlerinin yer alması istenmiştir. İncelememiz sırasında Kur'an öğretimi için hazırlanan elifbâlarda okuma metinlerine yer verilmediği görülmüştür. Kur'an elifbâları ile ilgili diğer bir husus, yardımcı ders kitabı veya bilgilendirme notlarıyla elifbâ öğretimi sırasında hocalara gerekli olacak ilave bilgilere yer verilmesidir.

Elifbâ yazarları: Elifbâ yazarlarının bir kısmı rüşdiye mezunu iken diğer bir kısmının dil bilimi ve ilahiyat alanında öğrenim gördüklerini söylemek mümkündür.

Yazarların büyük bir kısmının başta ibtidai mektepleri olmak üzere rüşdiyelerde de görev yaptığı ve öğretmenlik tecrübesine sahip oldukları belirlenmiştir. Öğretmenlik geçmişi olmayanların ise bir kısmının dilbilimi veya çocuk edebiyatı alanında eserler verdiği diğer bir kısmının ise doktor, asker, milletvekili gibi çeşitli mesleklere sahip oldukları görülmüştür. Kur'an öğretimi için hazırlanan elifbâların yazarlarının bir kısmının Osmanlı Türkçesi öğretiminden elde ettikleri birikim çerçevesinde Kur'an elifbâsı hazırladıkları tespit edilmiştir. Bahsi geçen bu yazarların hazırladıkları elifbâlarının diğerlerine nisbetle öğrenmeyi kolaylaştırıcı ve daha metodik kurallar ihtiva ettiğini söylemek mümkündür. Elifbâlarda tartışılan bir diğer husus okula başlama yaşıdır. Bu tartışmalarda okula başlama yaşının 5-7 yaş arasında yoğunlaşmaktadır.

Elifbâların Kur'an öğretim materyali olarak incelenmesi hususu çalışmamızın üçüncü bölümünde ele alınmıştır. Değerlendirmelerimiz sonucunda sıbyan mekteplerinde elifbânın öğretilmesinde yaşanan sıkıntıların daha önce işaret edilen problemlere ilave olarak derslerde kullanılan elifbânın yetersiz oluşu ve öğretim yöntemlerinin kullanılmayışından kaynaklandığı görülmüştür. Zira elifbâ derslerinde 19. yüzyılın ortalarına kadar birçok açıdan yetersiz olan ancak Hz. Ali'ye atfedilmesi sebebiyle hiçbir değişiklik yapılmayan *Elifbâ Cüzü* okutulmuştur. Harflerin tamamı ilk sayfada topluca verildikten sonra hece okumalarına geçilen bu elifbâ ile Kur'an ve Osmanlı Türkçesi öğretiminde gereken verim alınamamıştır. Buna rağmen bahsi geçen elifbânın kullanılmasına devam edilmiştir. Bu durum, Kur'an'a duyulan hürmetin onun öğretildiği elifbâya da yüklenmesi sebebiyle değiştirilmesinin hürmetsizlik olarak algılanmasından, hocaların geleneksel usulün dışına çıkamamalarından ve elifbâ öğretiminin Kur'an ve Osmanlı Türkçesi öğretiminde temel bir vasıta olması sebebiyle yeterince önemslenmeyişinden kaynaklanabilir.

Günümüz eğitim bilimleri açısından değerlendirildiğinde usul-i cedid hareketinin etkisi ile hazırlanan elifbâların bir kısmının öğrenciye görelilik, bilinenden bilinmeyene ve ayanilik öğretim ilkeleri çerçevesinde yazıldıkları tespit edilmiştir. Elifbâlarda ele alınan konuların özellikle 1870'li yıllardan sonra öğrencilerin gelişim evrelerine uygun olarak anlayabilecekleri basit cümlelerle izah edilmesi, öğrencilerin

öğrenmeye teşvik edilmesi ve sevdirerek öğretim yapılması gerektiği gibi konulara değinilmesi elifbâ öğretimi açısından önemlidir. Tüm bunlara ilave olarak elifbâ öğretiminde ezbercilik ve taklitçiliğin bırakılıp bugünkü ifade ile düz anlatım, gösterip yaptırma, soru cevap, hikâye etme ve yazarak öğretme gibi yöntemlerin kullanılmasının tavsiye edilmesi elifbâ öğretim metotları açısından dikkate değer ilerlemelerdir. Ayrıca dersler bireysel öğretim usulü kullanılarak yapılmaktayken topluca ders yapılması usulüne geçilmesi de önemli gelişmelerdendir.

Elifbâların tercih ettikleri yöntemler açısından değerlendirilmesi neticesinde 1856-1911 yılları arasında hazırlanan hem Osmanlı Türkçesi hem Kur'an öğretim elifbâlarında harf yöntemi ve ses yöntemi olmak üzere iki özel öğretim yönteminin kullanıldığı belirlenmiştir. Söz konusu yöntemler kullanılarak hazırlanan elifbâların arasında Selim Sabit'in *Elifbâ-yı Osmânî* (h.1290/1874), Mehmed Cevdet'in *Feyzû'l Amim fi Esrari't Ta'lim* (1290/1874-75) ve Tırnovalı Muhammed Nuri'nin *Müntehab Elifbâ-yı Osmânî* (1311/1896), İsmail Gaspıralı'nın *Hâce-i Sıbyan* (1890), Mehmet Masum'un *Usûl-i Savtiyye Elifbâ* (1325/1910) isimli eserleri öne çıkmaktadır. Bu elifbâlar sıbyan mekteplerindeki problemlerin çözümüne öneriler sunması, harf ve hareke öğretimine yenilikler getirmesi bakımından dikkat çekmektedir.

Çalışmamızda esas alınan elifbâlarda elifbâ öğretimi ile ilgili sorunlara zaman içinde çeşitli çözüm önerileri getirildiği tespit edilmiştir. Söz konusu sorunları harflerin, hareketlerin ve işaretlerin öğretimi sırasında yaşananlar olmak üzere sıralamak mümkündür.

Harflerin isimlerinin öğretilmesi sırasında yaşanan problemler: Tetkik ettiğimiz elifbâların bazılarında harflerin Osmanlı Türkçesi isimleriyle öğretilmesinin Kur'an öğretimi açısından bazı sıkıntılara sebep olduğu belirtilmiştir. Zira harflerin bu isimlerle öğretilmesi, Kur'an'da geçen hurûf-ı mukattaadan oluşan ayetlerin yanlış okunmasına sebep olmaktadır. Söz konusu problem 1911 yılında Selanik'te yapılan öğretmenler kongresinde de ele alınmış ve Kur'an elifbâsının başında harflerin bir de Arapça isimlerinin öğretilmesi kararı alınmıştır.

Harflerin şekillerinin öğretimi sırasında yaşanan problemler: Elifbâlarda harflerin tamamının bir derste öğretilmesi Kur'an ve Osmanlı Türkçesi öğretiminde yaşanan problemlerin başında gelmektedir. Çünkü harflerin isim ve şekillerinin öğretimi harf yöntemi esasına göre hazırlanan elifbâlarda, topluca ilk sayfada yapılmak üzere planlanmıştır. Hâlbuki bu yaklaşım okula yeni başlayan öğrenciler için zor ve ürkütücü bir durumdur. Uygulamanın yanlışlığı 1800'lü yılları anlatan eser ve hatıratlar yer almaktadır. Buna göre öğrenciler harflerin şekillerini tanımadan sadece isimlerini ezberleyerek geçmekte; hangi harf olduğu kendilerine sorulduğunda ise tanıyamadıkları anlaşılmaktadır. Bahsi geçen problemlere çözüm olabilecek bazı uygulamalar içeren *Nuhbetü'l Etfal*'den (h.1274/1858) sonra hazırlanan elifbâlarda harflerin karışık olarak yazıldığı dersler oluşturulmuştur. Öte yandan yine bazı elifbâlarda harflerin nokta sayılarına ve seslerine göre tasnif edilmesi ilerleyen derslerde harflerin tekrar edilmesi sağlanmıştır. 1870'li yıllardan itibaren elifbâ öğretimi sırasında yazma çalışmaları yaptırılması da elifbâ öğretimine büyük katkı sağlamıştır. 1890 yılından itibaren ise ses yöntemi esasına göre hazırlanan elifbâlarla birlikte harfler gruplandırılarak veya tek tek öğretilmeye başlanmış; böylece harflerin öğrenilmesi için öğrencilere zaman tanınmıştır.

Harflerin başta, ortada ve sonda yazılırken aldıkları şekillerin öğretimi ile ilgili problemler: Harflerin şekillerinin öğretiminde yaşanan diğer bir sorun, harflerin başta, ortada ve sonda yazılırken aldıkları farklı şekillerin öğretimi ile ilgilidir. Yapılan inceleme sırasında 100'ün üzerinde olan bu harf şekillerinin öğretiminin uzun yıllar içinde tedrici olarak kolaylaştırıldığı belirlenmiştir. Konuyla ilgili ilk kez 1272/1856 yılında hazırlanan *Elifbâ* isimli eserde harflerin başta, ortada ve sonda yazılışlarına yer verilmiştir. Daha sonra hazırlanan elifbâların büyük çoğunluğunda söz konusu ders bulunmaktadır. Bununla birlikte ilk kez h.1280/1863 yılında Muhammed Raşid b. Halil'in yayınladığı *Risâle-i Elifbâiyye* isimli elifbâda meseleye dair geniş bilgiye yer verilmiş, harflerin baş ve gövde/kuyruk olarak iki kısımdan oluştukları belirtilmiştir. Harflerin yazılırken aldıkları şekillerin aslında baş kısımları ile ilgili olduğu ifade edilmiştir. Nihayet harflerin baş kısımları gövdelerinden ayrı yazılarak konu görsel hale getirilmiştir. Söz konusu elifbânın yazıldığı yıl dikkate alındığında yapılan açıklamaların ve harflerin görsel olarak ortaya konmasının

döneminin oldukça ilerisinde olduğu söylenebilir. 1325/1910 yılında yayınlanan *Usûl-i Savtiyye Elifbâ*'da ise harflerin gövde/kuyruk kısmı silindiği zaman kalan kısımları harflerin -birkaç istisna hariç- değişmeyen, alamet-i farika olarak ifade edilen kısımları olduğu belirtilmiş ve harf öğretimi sırasında bu değişmeyen kısımlara vurgu yapılmasının konunun anlaşılması için yeterli olduğu vurgulanmıştır.

Harekelerin öğretilmesi sırasında yaşanan problemler: Elifbâ öğretiminde yaşanan diğer bir problem, uzun yıllar bir harfin üzerine üç hareke yazılarak; tüm harf ve harekelerin bir derste öğretilmesiyle ilgilidir. Söz konusu bu dersin harfin ismi, harekenin ismi ve ortaya çıkan sesin söylenmesiyle oluşan ا üstün ا , ا esre ا , ا ötre ا örneğinde olduğu gibi hecelenerek öğretilmesi de hareke öğretimi ile ilgili yaşanan diğer bir olumsuzluktur. Harekelerin öğretildiği bu ders, görsel olarak karmaşık, heceleme de telaffuz olarak zor olmasına rağmen kadim *Elifbâ*'dan sonra hazırlanan ilk elifbâlarda da ne yazıkki bu şekilde hareke öğretimi yapılmaya devam etmiştir. Bu elifbâlardan biri olan *Nuhbetü'l Etfâl*'in (1274/1858) yazarı Mehmed Rüşdî, kadim *Elifbâ*'daki gibi üç harekeyi bir harfin üzerine yazarak hareke öğretimi yapmakta ve örneklerin ilk olarak hecelenerek daha sonra doğrudan harekeli sesleri ile okunabileceğini söyleyerek hareke öğretimine yenilik getirmektedir. Ne yazıkki üç harekeyi bir harfin üzerine yazarak hareke öğretimi yapılması, h.1281/1864 yılında Necib tarafından hazırlanan *Elifbâ-yı Osmânî*'ye kadar devam etmiştir. Necib'in, hareke öğretimi yapılırken her harfi ayrı harekendirerek kalıplaşmış olan bu uygulamayı değiştirmesi, dönemin şartlarında önemli bir gelişmedir. Selim Sabit ise 1282/1865 yılında yayınladığı *Risâle-i Elifbâiyye* isimli eseriyle, hareke öğretimi sırasında yapılan heceleme harfin sesi, harekenin sesi ve hareke doğrultusunda ortaya çıkan sesin söylenmesi olarak (اَب) , (اِب) , (اُب) şeklinde kısaltmıştır. 1290/1874-75 yılında Mehmed Cevdet'in *Feyzü'l amim fî Esrâri't-Ta'lim* isimli elifbâsında ise harekeli harflerin doğrudan kolaylıkla okunabileceği bu sebeple heceleme yapmaya gerek olmadığı ifade edilmiştir. Daha sonra yazılan elifbâlarda da aynı düşüncenin hâkim olması hareke öğretiminde yaşanan sıkıntıları büyük ölçüde bertaraf etmiştir. Buna rağmen 1327/1910 yılında Mehmed Fahri tarafından yayınlanan *Mürşidü'l Sıbyan Elifbâ* hâlâ فَتَح kelimesinin hecelemesinin “فَتْح (ج) (ح)'nın üstünü var (فَت) (ث)'nın üstünü var (فَ)'nin üstünü var (فَ)”

şeklinde hecelenmesinin önerilmesi dikkat çekicidir. Kur'an öğretiminde hecelemenin önemli bir yere sahip olduğu hususu 1911 yılında Selanik'te yapılan öğretmen kongresinde de dile getirilmiştir. Tüm bu bilgilerden hareketle, hareketler heceleme yapılarak öğretilirken daha çok zaman ve emek sarfedilmesine; ayrıca beklenen verim alınamamasına rağmen geleneğin dışına çıkmanın getirdiği zorluk sebebiyle hecelemenin kaldırılması uzun zaman almıştır.

Okuma ve tecvid kurallarının öğretilmesi sırasında yaşanan problemler: Elifbâ öğretiminde yaşanan diğer bir sıkıntı Kur'an'ın doğru okunabilmesi için gerekli olan bazı okuma ve tecvid kurallarına elifbâlarda yeterince yer verilmemiş olmasıdır. Mesela med, şedde ve zamir gibi hususlar ne yazık ki en eski elifbâda bulunmamaktadır. Kur'an okumak için gerekli olan okuma ve tecvid kuralları 1272/1856 yılından itibaren yayınlanan elifbâlarda yer almaya başlamış, konuyla ilgili çeşitli açıklama ve izahlara yer verilmiştir. Ancak konuların sistematik olarak ele alınmaması, birçok konunun tek bir dersin konusu olması söz konusu konuların öğrenilmeden geçilmesine ve Kur'an'ın okunmasında aksamalar yaşanmasına sebep olmuştur.

Elifbâlarda önce Osmanlı Türkçesinin sonra Kur'an'ın öğretilmesinin ortaya çıkardığı problemler: 1856 yılından itibaren elifbâlarda önce Osmanlı Türkçesinin ardından Kur'an'ın öğretilmesinin hedeflenmesi Kur'an öğretimi ile ilgili bazı problemleri beraberinde getirmiştir. Bu problemler daha çok harflerin seslerinin öğretimi ile ilgili alanda yoğunlaşmıştır. Mesela harflerin öğretimi sırasında, resimlerinden istifade edilen bitki, hayvan veya nesnenin isminde geçen ses veya hecelerle harfler arasında ses ilişkisinin kurulması, ص harfi sandalye, ط harfi tabak, غ harfini gazete kelimesi örnek verilerek öğretilmesi birer problemdir. Ayrıca Osmanlı Türkçesi açısından ses benzerliği olan harflerin aynı harfmiş gibi ث = س = ص örneğinde olduğu gibi öğretilmesi harfleri Arapça mahreçlerinden uzaklaştırmış; dolayısıyla elifbâ sonunda yer alan dua ve surelerin doğru seslerle okunmasını engellemiş veya geciktirmiştir. Zira bu durumda ilk öğrenilen bilgilerin sonradan öğrenilen bilgileri olumsuz etkilemesi dolayısıyla harflerin Arapça mahreçlerinin kavranması ve seslendirilmesi, ilk öğrenmeye göre daha uzun zamana ihtiyaç

duyulan bir çalışma gerektirmektedir. Osmanlı Türkçesi ve Kur'an'ın aynı elifbâ ile öğretilmesinin sebep olduğu diğer bir sıkıntı ise med konusunun öğretimi ile ilgilidir. Söz konusu elifbâlarda med konusunun öğretimi çoğunlukla imlâ harfleri başlığı altında ele alınmaktadır. Hâlbuki imlâ harflerinin harf uzatma miktarı ile med harflerinin uzatma miktarı tam olarak birbirini karşılamamaktadır.

Kur'an öğretimi ile ilgili yaşanan birçok sıkıntı ve bunların çözümüyle ilgili ortaya konan görüş ve öneriler neticesinde Kur'an öğretimi elifbâlarının hazırlanması gerektiği anlayışı gelişmiştir. Bu yönde hazırlanan Kur'an elifbâlarında harf ve hece yöntemi esas alınmıştır. Harf yöntemi üzere hazırlanan elifbâların içinde Mehmed Halid'e ait olan *Talim'ul Kur'an* (h.1341/1923) isimli eser dikkat çekmektedir. Derslerin yazar tarafından geliştirilen bir usul çerçevesinde öğretilmesi, elifbâ konularının başlıklar halinde tasnif edilmesi ve elifbâda tecvid kurallarına da yer verilmesi bu elifbâyı önemli kılmaktadır. Mehmed Halid, önerdiği usulü ayrıntılı olarak izah eden *Kur'an Muallimi* (h.1341/1923) isimli bir de öğretmen kitabı hazırlamıştır. Midhat Sadullah tarafından hece yöntemi üzere hazırlanan *Cumhuriyet Elifbâsı* da (1342/1925) Kur'an öğretimine yeni bir usul kazandırması bakımından oldukça önemlidir. Öte yandan Kur'an'ın, harflerin mahreçlerine uygun olarak okunması gerekmesine rağmen 1911 yılından sonra hazırlanan elifbâların içerisinde ses yöntemi esas alınarak hazırlanmış elifbâların olmaması Kur'an öğretimi açısından önemli bir eksiktir. Ayrıca 1890'lı yıllardan sonra Osmanlı Türkçesi öğretimi için hazırlanan elifbâların çoğunda harflerin Türkçe sesleri ile öğretilmesi sebebiyle Kur'an elifbâlarında harflerin doğru mahreçleri ile okunabilmesi için tashih edilmesini gerekmiştir. Kur'an elifbâlarından Ahmed Cevad'a ait *Yeni Elifbâ Kur'an Okuyorum* (1328/1910-12) ve Ahmed Hadi Maksudi'ye ait *Muallim-i Sanî Elifbâ-yı Arabî* (h.1331/1913) isimli eserlerde harflerin tashih edilmesine olanak sağlayacak ses çalışmaları bulunmaktadır. Söz konusu diğer Kur'an elifbâlarında harflerin seslerine vurgu yapılmakla birlikte bu elifbâlarda özel ders veya etkinlikler bulunmamaktadır.

Araştırmamız neticesinde 1824-1928 yılları arasında hazırlanan elifbâların fiziki yapıları ve öğretim usulleri açısından süreklilik olmamakla birlikte geliştiğini

söylemek mümkündür. Elifbâ dersinin ise söz konusu yıllarda isim ve muhteva değişikliğine uğradığı görülmüştür. Ayrıca sıbyan mekteplerinde yüzyıllar boyunca elifbâ öğretimi yapılmasına rağmen Kur'an'ın hızlı ve kolay şekilde öğretilemediği anlaşılmıştır. Elifbâ öğretimi ile ilgili yukarıda özetlenen problemlere vakıflara bağlı olan sıbyan mekteplerinde belirli bir müfredat programının, kayıt dönemi ve mektebe başlama yaşının olmamasını; dolayısıyla öğrencilerin yaş ve seviyelerinin birbirinden farklı olmasını da katmak gerekmektedir. Ayrıca hocaların kendilerini yenilememeleri ve yeniliklere direnmeleri, geleneksel usullere bağlı kalmaları, derslerde materyal kullanmamaları, bireysel usul ile öğrettikleri harflerin tamamını bir dersin konusu olarak görmeleri, hareketlerin öğretiminde heceleme yaptırması da söz konusu problemlerin temelini oluşturmaktadır. Elifbâ öğretiminde yaşanan sıkıntılara dönük önerilerin sıbyan mektebi hocaları ve muhafazakâr çevreler tarafından din dışı olarak kabul edilmesi sıbyan mekteplerinde bu problemlerin devam etmesine sebep olmuştur. Hâlbuki Maârif Nezâreti tarafından 1874 yılından itibaren yeni usul üzere öğretim yapılan ibtidai mekteplerinin açılmasıyla söz konusu problemlerin çoğunun çözüme kavuştuğu görülmüştür.

Kur'an öğretiminden gereken verimin alınamayışında rol oynayan önemli hususların başında Osmanlı Türkçesi öğretiminin 1800'lü yılların ortalarında itibaren geçmişe nazaran daha önemli görülmesi gelmektedir. Belirtilen dönemden itibaren önce Osmanlı Türkçesi öğretimini hedefleyen yeni elifbâlar hazırlanmaya başlanmıştır. Bu durum Kur'an öğretimine yeterince zaman ayrılmaması ve harflerin seslerinin Arapça mahreçlerinden uzaklaşmasına sebep olmuş; dolayısıyla Kur'an öğretimi olumsuz yönde etkilenmiştir. Ancak bu elifbâların, harflerin şekillerinin öğretimini kolaylaştırması gibi katkıları da olmuştur. Diğer yandan 1911-1928 yılları arasında hazırlanan 10 yeni Kur'an elifbâsının ses yöntemi esasına göre hazırlanmamış olması dikkat çekicidir. Bu durum, elifbâ öğretiminde yaşanan tüm gelişmelere rağmen geleneksel bakış açısının ve günümüze kadar yeni basımları devam eden kadim *Elifbâ*'nın aşılamamış olduğunu göstermektedir.

Son olarak Osmanlı Devleti'nde ilk mekteplerde elifbâ öğretimi yapılırken karşılaşılan problemlerin bir kısmının günümüzde de hala devam ettiğini söylemek

mümkündür. Bu problemlerin başında derslerin 1838 yılında bile eleştirilen bireysel usul ile yapılması gelmektedir. Dersin hocasının sırası gelen öğrenciyi yanına çağırarak okutması zaman ve emek kaybına sebep olmasının yanı sıra sınıf içi disiplin sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Hâlbuki derslerin topluca yapılması hem söz konusu sorunları ortadan kaldıracak hem de dersin hocasının tüm ders boyunca bütün öğrencilerle iletişim halinde olmasını sağlayacaktır. Diğer bir problem ise elifbâların çoğunun eskiden olduğu gibi harf yöntemi üzere hazırlanması, tamamı bir sayfaya yazılmış olan harflerin doğru seslerinin öğretiminden ziyade isimlerinin ve şekillerinin öğretime odaklanmasıdır. Hâlbuki elifbâların ses yöntemi esasına göre hazırlanması, harflerin ses ve şekil olarak tek tek çalışılmasına dolayısıyla da doğru ve hızlı kavranmasını olanak sağlayacaktır.

Günümüzde elifbâ öğretimi sırasında yaşanan problemlerin bir diğeri ise bazı elifbâlarda harflerin isimlerinin öğretimi sırasında Türkçe kelimelerin ilk harf veya hecesiyle – ‘ harfinin elma, ث harfinin sepet, ط harfinin tavşan görseli ile öğretilmesi gibi- ses benzerliği kurulması bu durumun harfleri Arapça mahreçlerinden uzaklaştırmasıdır. Hâlbuki harflerin sesleri yerine şekilleri üzerinden benzetmeler yapılması hem harflerin şekillerinin daha rahat kavranmasına olanak sağlayacak hem de mahreç öğretimini olumsuz etkilemeyecektir. Diğer yandan elifbâlarda harflerin başta, ortada ve sonda yazılışlarına ayrılan sayfa, 100’ün üzerinde harf şekline yer verilmesi sebebiyle karışık görünmektedir. Bu sayfa yerine çalışmamızda incelenen dönemde çözümü bulunduğu gibi harflerin ilk öğretimi sırasında hiç değişmeyen kısımlarına vurgu yapılması harflerin başta, ortada ve sonda yazılışlarının öğretimini önemli ölçüde kolaylaştıracaktır. Ayrıca harfler ilk öğretilirken genellikle geçmişten gelen bir alışkanlıkla Osmanlı Türkçesi isimleri öğretilmektedir. Bu durumda hurûf-ı mukataadan oluşan ayetlerin doğru okunabilmesi için harflerin bir de Arapça isimlerinin öğretilmesi gerekmektedir. Bunun yerine harflerin ilk olarak Arapça isimleri ile öğretilmesi bu sorunu bertaraf edecektir. Tüm bunlara ilave olarak derslerde Arapça seslerin yerleşmesine zaman tanımak yerine kelimeyi çözmeyi sağlamak ve en hızlı şekilde Kur’an’a geçirmek bir başarı kriteri olarak kabul edilmektedir. Hâlbuki Türk öğrenciler için yabancı bir dilin en azından seslendirilmesi anlamına gelen elifbâ öğretime gerekli hassasiyetin gösterilmesi

Kur'an'ın doğru okunabilmesi bakımından son derece önemlidir. Günümüzde yaşanan diğer bir problem geçmişte olduğu gibi elifbâ öğretimi sırasında sınırlı oranda araç, gereç, yöntem ve teknik kullanılması ile ilgilidir. Elifbâ öğretimine özgü geçmişte kullanılan yöntemlerin üzerinde çalışılması, yeni yöntemler geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması elifbâ öğretimine verilen önemin bir göstergesi olacaktır.

Elifbâ öğretimi aslında öğrencilere bilmediği bir dili seslendirmeyi öğretmektir. Bu anlamda bir yönüyle ilkokuma öğretimidir. Anadilin ilk öğretimi ile ilgili pek çok akademik çalışma olmasına rağmen elifbâ öğretimi hakkında yapılmış sınırlı sayıda çalışma olması, gelecek yıllarda giderilmesi gereken bir eksiklikler. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde ders kitabı olarak okutulacak elifbâlar, tarihi birikim de dikkate alınarak kapsamlı çalışmalar ve deneysel araştırmalar sonrası, Kur'an öğreticileri ve ilkokuma yazma öğretimi uzmanları tarafından oluşturulacak bir heyet tarafından yazılmalıdır. Hazırlanan bütün Kur'an elifbâları ise Kur'an'ın doğru mahreçlerle ve kolay öğretilmesine katkı sağlamaları bakımından Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü tarafından incelenmeli uygun bulunan elifbâlara öğreticiye kılavuzluk edecek bir onay yazısı yazılmalıdır. Ayrıca Kur'an'ın öğretilmesi, okunmasından farklı bir beceri, ilke ve yöntem bilgisi gerektirdiği için İlahiyat ve İslami İlimler Fakültelerinde “Kur'an Öğretim Yöntemleri” üzerine dersler verilmelidir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

- COA, İ. MSM., 25/653, 11 S 1261.
- COA, MF.MKT., 391/20, 10 L 1315.
- COA, İ. DH., 134/ 6903, 12 M 1263.
- COA, A.} DVN., 38/ 49, 9 Ş 1264.
- COA, A.}MKT. MVL., 9/58, 25 Ş 1264.
- COA, İ. DH., 373/24663, 18 B 1273.
- COA, İ. MVL., 481/ 21788, 1 Ş 1279.
- COA, MVL., 852/56, 17 B 1279.
- COA, ŞD., 205/11, 2 S 1286.
- COA, İ. DH., 148/7648, 4 C 1263.
- COA, C. MF., 128/6386, 7 L 1264.
- COA, MF. MKT., 150/3, 22 S 1310.
- COA, MF. İBT, 8/17, 17 Za 1292.
- COA, MF. MKT., 16/183, 29 Za 1290.
- COA, MF. MKT., 14/143, 11 L 1290.
- COA, Y. PRK. MF., 3/22, 13 Za 1311.
- COA, MF. İBT., 2/113, 8 Ra 1290.
- COA, MF. İBT., 4/89, 25 Ca 1291.
- COA, MF. İBT., 4/43, 16 Ca 1291.
- COA, İ. DH., 679/47295, 20 Z 1290.

COA, MF. MKT., 17/25, 6 M 1291.

COA, MF. İBT., 4/18, 4 Ca 1291.

COA, MF. İBT., 4/25, 4 Ca 1291.

COA, MF. İBT., 49/77, 20 Ca 1294.

COA. İ. MSM., 25/261, 18 S 1264.

COA, İ. ŞD., 10/484, 8 Ca 1285.

COA, MF. MKT., 2/176, 17 Ca 1289.

COA, MB. İ., 79/89, 26 Ş 1298.

COA, İ. DH., 679/47295, 20 Z 1290.

COA, MF. MKT., 2/176, 7 Ca1289.

COA, İ. MVL., 584/ 26278, 29 L 1284.

COA, MF. MKT., 33/33, 18 Z 1292.

COA, MF. İBT., 15/117, 26 M 1298.

COA, A. MKT. UM., 262/50, 5 R 1273.

COA, MF. MKT., 2/135, 12 Ca 1289.

COA, MF. MKT., 167/11, 16 L 1310.

COA, MF. İBT., 105/70, 27 Ş 1319.

COA, MF.MKT., 255/55, 16 L 1312.

COA, MF.MKT., 241/27, 29 C 1312.

COA, MF.MKT., 283/30, 02 R 1313.

COA, MF. İBT., 14/86, 1 C 1297.

COA, MF. İBT.,15/79, 22 N 1297.

COA, MF. MKT., 167/11, 16 L 1310.

COA, Î. DH., 312/20027, 5 R 1271.

COA, Î. MVL., 280/10938, 26 Ş 1269.

COA, A.}MKT. MHM., 239/78, 5 Ra 1279.

COA, Î..MVL., 479/21730, 9 B 1279.

COA, Î. MVL., 280/10938, 26 L 1269.

COA, MF. MKT., 1053/25, 8 Ra 1326.

- Abdi Kamil: **Elifbâ**, 2. bs., İstanbul, Mahmut Bey Matbaası, 1314.
- Mebde-i Kırâatin Beşinci Kısım Tecvid**, 2. bs., İstanbul, Mahmut Bey Matbaası, 1304.
- Tecvid**, y.y., 1299.
- Abdullah Vehbi: **Usûl-i İbtidai yahud Muallimlere Rehnüma**, Serasi Matbaası, 1315.
- Abdülaziz Bey: **Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri**, Haz. Kazım Arısan, Duygu Arısan Güney, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1995.
- Abdülcebbar Dağıstanî: **Eser-i Hâme**, 3. bs., y.y., İstanbul, 1291.
- Abdülfettah: **Yeni Tertib Elifbâ-yı Osmânî**, y.y., ty.
- Abdülkadir: **Çocuklarıma Elifbâ-yı Türkî**, Dersaâdet, 1327.
- Acar, Şinasi: “Türkçe Okuma Yazma Öğrenmek Açısından Arap Ve Latin Alfabelerinin Karşılaştırılması”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C.XV, S:2, 2014, ss. 99-112.
- Ahmed Cavid: **Ahmed Cavid Elifbâsı**, 2. bs., İstanbul, Matbaa-i Kütübhan-e-i Cihan, 1325.
- Ahmed Cevad [Emre]: **Yeni Elifbâ: Kur'an-ı Okuyorum**, İstanbul, Matbaa-i Osmânîye, 1328.
- Yeni Elifbâ: Kur'an-ı Okuyorum**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 4. bs, 1342.
- Usûl-i Savtiyye Üzere Altun Elifbâ**, Dersaâdet, Kitabhane-i İslam ve Askeri, 1332.

- Ahmed Cevad: **Mûlahhas Yeni Elifbâ Okuyorum**, 3. bs., Selanik Matbaası, t.y.
- Usûl-i Savtiyye Üzere Yeni Elifbâ**, Dersaâdet, 1332.
- Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Dersaâdet, Matbaa-i Osmaniye, C.XII, 1301.
- Ahmed Edib, Mehmed Çelebi: **Kur'an-ı Kerim Elifbâsı**, İstanbul, Matbaa-i Osmânîye, 1342.
- Kur'anı Kerim Tilavetine Medhal**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1339.
- Ahmed Fazıl: **Tarzı Cedîd Üzere Osmanlı Elifbâsı**, İstanbul, Matbaa-i Nişan Berberyan, 1310.
- Ahmed Hadi Maksudi: **Muallimi Sâni Elifbâ-yı Arabî**, Kazan, 1331.
- Ahmed Hamdi: **Rehnümâ-i Kırâat yahud Yeni Elifbâ**, y.y., 1322.
- Ahmed Nazif: **Tertîb-i Sâni Elifbâ-yı Cedîd**, 2. bs., y.y., 1335.
- Kur'an-ı Kerim'i ve Kırâat-i Türkiyeyi ve Rik'a Hattını Suhuletle Okutmağa Hâdim Elifbâ-yı Cedîd**, 4. bs., İstanbul 1338.
- Ahmed Şükrü: **Türkçe Elifbâ**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1331.
- Akçura, Yusuf: **Üç Tarz-ı Siyaset**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1976.
- Akkutay, Ülker: **Enderun Mektebi**, Ankara, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Yay., 1984.

- Aksoy, Musa: **Eğitimde Eski-Yeni Çatışması ve Dârü't-Ta'lim**, Ankara, Akçağ Yay., 2013.
- Aksoy, Tarık: “Doktor Rüştü’nün Nuhbetü’l-Etfâl İsimli Eserinin Türkçe Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi”, Abant İzzet Baysal Üniversitesi SBE, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, 2007.
- Akyol, Hayati: **Türkçe İlk Okuma Yazma Öğretimi**, Ankara, Pegem A Yay., 2005.
- Akyol, Taha: “Cedidçilik”, **DİA**, İstanbul, TDV Yay., 1993, C.VII, ss. 211-213.
- Altaş, Nurullah: **İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi**, Ankara, Nobel Yay., 2001.
- Aslan, Erdal: “Türkiye Cumhuriyet’inin İlk Ders Kitapları”, **Eğitim ve Bilim**, C.XXXV, S:158, 2010, ss. 215-231.
- Aydın, Elif: “Tarihimizde Amin Alayları ve Eğitim Açısından Değerlendirilmesi”, Marmara Üniversitesi SBE, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, 2008.
- Aydın, Mehmet Zeki: **Din Öğretiminde Yöntemler**, Ankara, Nobel Yay., 2004.
- Aytaç, Kemal: **Gazi Mustafa Kemal Atatürk Eğitim Politikası Üzerine Konuşmalar**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1984.
- Akyıldız, Ali: **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)**, İstanbul, Eren Yay., 1993.

- Akyıldız, Ali: “Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâmü’l Adliye”, **DİA**, C.XXVIII, İstanbul, 2003, ss. 250-251.
- Akyürek, Süleyman: “Tanzimat Dönemi İlköğretim Okullarında Usul-i Cedid Hareketi”, Erciyes Üniversitesi SBE, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, 1998.
- “Kabisi”, **Klasik İslam Eğitimcileri**, Ed., Mustafa Köylü, Ahmet Koç, İstanbul, 2016, ss. 125-158.
- Akyüz, Yahya: **Türk Eğitim Tarihi: Başlangıçtan 1993’e**, 5. bs., İstanbul, Kültür Koleji Yay., 1994.
- Türk Eğitim Tarihi: M.Ö. 1000-M.S. 2012**, 23. bs., Ankara, Pegem Akademi, 2012.
- “İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S:5, 1994, (Çevrimiçi) <http://dergipark.gov.tr>, 15.5.2015.
- Ali Haydar, H. H (ح. ح): **Tecrübeli Kolay Elifbâ**, İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1337.
- Ali Haydar: **Kur’an-ı Kerim Elifbâsı**, 3. bs., İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1927.
- “Elifbâ Kitâbiyâtı”, **Muallimler Mecmuası**, S:17-18, 1924., ss. 350-359.
- Ali Hıfzı: **Mükemmel Osmanlı Elifbâsı**, İstanbul, Kasabar Matbaası, 1310.

- Ali İrfan: **Son Elifbâ-yı Osmânî**, Dersaâdet, Şems Matbaası, 1328.
- Ali Rıza Bey: **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, Haz. A. Şükrü Çoruh, İstanbul, Kitapevi Yay., 2001.
- Ali Rıza Efendi: **Mükemmel Elifbâyı Osmânî**, İstanbul, Cemal Efendi Matbaası, 1314.
- Ali el-Ensârî: “Harflerin İsimleri, Yapıları ve Özellikleri”, **Marife Dini Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 12, S:1, Bahar 2012, ss. 185-188.
- Alkan, Mehmet Ö.: “İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim”, **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si**, Çev. Sönmez Taner, Der. Kemal Karpat, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2005, ss. 72-242.
- Atuf, Nafi: **Türkiye Maârif Tarihi**, y.y. , Milliyet Matbaası, 1930.
- Aydın, Tahirhan: “Arapça ve Türkçe’de Sesler -Karşıtsal Çözümleme-”, **EKEV Akademi Dergisi**, Yıl:14, Yaz 2010, s. 44, ss. 321-334.
- Ayvazof, Hasan Sabri: **Usûl-i Tedris ve Talim-i Terbiye**, Bahariye Matbaası, 1906.
- Bahtiyar, Niyazi Hüseyin: **Balkanlar’da Türk Ünlüleri**, İstanbul, Bizim Anayurt Yay., 1999.
- Banguoğlu, Tahsin: **Ana Hatlarıyla Türk Grameri**, İstanbul, Dergâh Yay., 1979.

- Başkurt, İrfan: **Din Eğitimi Açısından Kur'an Öğretimi ve Yaz Kur'an Kursları**, 3. bs. , İstanbul, Ensar Neşriyat, 2013.
- Başaran, İ. Ethem: **Türk Eğitim Sistemi ve Okul Yönetimi**, Ankara, Ekinoks, 2006.
- Batır, Betül: **Geleneksel Eğitimden Çağdaş Eğitime Türkiye'de İlköğretim (1908-1924)**, İstanbul, Elif Kitabevi, 2010.
- Baymur, Fuat: **İlk Okuma ve Yazma Öğretimi**, 2. bs., İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1947.
- Bayraktar, Mehmet Faruk: **İslam Eğitiminde Öğretmen Öğrenci Münasebetleri**, 6. bs., İstanbul, İFAV., 2007.
- Bayraktar, Mehmet Faruk: "Muhammed İbn Sahnûn", **Klasik İslam Eğitimcileri**, Ed., Mustafa Köylü, Ahmet Koç, İstanbul, 2016, ss. 19-34.
- Bayramlı, Ayşe Uslu: "Sadri Maksudi'nin Hayatı Ve Maksudi'nin Az Bilinen "Maişet" Romanı Hakkında", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.XVII, S:1 Haziran 2007.
- Baysal, Jale: **Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar 1729-1875**, 2. bs., İstanbul, Hiperlink, 2010.
- Berker, Aziz: **Türkiye'de İlk Öğretim**, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1945.

- Beyazıt, Necla: “İlk Okuma Yazma Öğretiminin Kazandırılmasında Çözümleme Yöntemi ve Ses Temelli Cümle Yönteminin Farklı Bakış Açılıyla Değerlendirilmesi”, Mustafa Kemal Üniversitesi SBE, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, 2007.
- Bilgin, Beyza ve Selçuk, Mualla: **Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri**, Ankara, Akid Yayıncılık, 1991.
- Bilim, Cahit Yalçın: **Tanzimat Devri’nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876)**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yay., 1984.
- Binbaşıoğlu, Cavit: **Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi**, Ankara: Anı Yay., 2009.
- Eğitim Psikolojisi**, 9. bs., Ankara, Yargıcı Matbaası, 1995.
- “İlkokuma ve Yazma Öğretiminin Ve Alfabe Kitaplarının Tarihsel Gelişimi”, **Eğitim ve Bilim**, C.XIV, No:114, Ekim 1999, ss. 8-34.
- Birinci, Ali vd. : “Şemseddin Sami”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, yay. yön. Ekrem Çakıroğlu, İstanbul, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, C.II, 1999, ss. 580-582.
- Budak, Yusuf: “Temel Kavramlar”, **Öğretim İlke ve Yöntemleri**, ed. Yusuf Budak, 2. bs., Ankara, Pegem Akademi, 2016, ss. 1-26.

- Buyrukçu, Ramazan: “Selim Sabit Efendi’nin Rehnumâ-i Muallimîn’ine Pedagojik Bir Yaklaşım”, **Dini Araştırmalar**, Ocak-Nisan 2002, C.IV, ss. 7-30.
- Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye: **Elifbâ Risalesi**, İstanbul, Tasvir-i Efkâr Gazetehanesi, 1283.
- Creswell, W. John: **Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları**, Çev. Ed. Selçuk Beşir Demir, 3. bs., Ankara, Eğiten Kitap, 2017.
- Çelebi, Ahmet: **İslam’da Eğitim ve Öğretim Tarihi**, Çev. Ali Yıldırım, İstanbul, Damla Yay., 1983.
- Çelebi, İsyas: “Vefk”, **DİA**, İstanbul, 2012, C.XXXXII, ss.650-657.
- Çernyayevski: **Vétén Dili**, 7.bs., Tiflis, Levit ve Mesnigin Şirket-i Matbaası, 1328.
- Çögenli, M. Sadi: **Mukaddimetü’l-Cezeri ve Tercümesi**, y.y., 2000.
- Dağdeviren, Alican: “Kur’an Kıraatinin Ana Dinamiği: Harfler”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S:17, 2008, ss. 47-81.
- Demir Hafız Mehmed: **Esaslı Elifbâ Teshîl-i Kırâat**, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1341.
- Kur’an-ı Kerim Esaslı Tatbikat Dersleri**, 2. bs., İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1345.
- Demiriz, Yıldız: **Osmanlı Kitap Sanatında Doğal Çiçekler**, İstanbul, Yorum Sanat, 2005.

- Dirik, Mehmet Zahit: **Eğitim Programları ve Öğrenme- Öğretim İlke ve Yöntemleri**, 2. bs., Ankara, Pegem Akademi, 2015.
- Dodurgalı, Abdurrahman: “İbn Sina”, **Klasik İslam Eğitimcileri**, Ed., Mustafa Köylü, Ahmet Koç, İstanbul, 2016, ss. 183-127.
- Durmuş, İsmail: “Harf”, **DİA**, İstanbul, TDV Yay., C.XVI, 1997, ss. 158-165.
- Düstûr**, Birinci Tertib, C.II, İstanbul, 1282.
- Düstûr**, Birinci Tertib, C.I, Matbaa-i Amire, 1289.
- Edirne Vilayeti Sâlnâmesi**, 15. Def’a, Vilayet Matbaası, 1306.
- Etfâlin Ta’lîm ve Tadrîs ve Terbiyelerine Ne Vechile Eylemeleri Lazım Geleceğine Dair Sıbyân Mekâtibi Hâce Efendilere İ’tâ Olunacak Ta’lîmât**, 1263.
- E. (١) Fikri: **Türkçe Yeni Elifbâ**, 2. bs., İstanbul, Karabet Matbaası, 1330.
- Eğimli Mehmet Nuri: **Elifbâ**, İstanbul, Cemal Efendi Matbaası, 1316.
- Ergin, Osman: **Türkiye Maârif Tarihi**, C.I-II, İstanbul, Eser Neşriyat, 1977.
- Ertem, Rekin: **Elifbeden Alfabeye**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1991.
- “Elifbâ”, **DİA**, İstanbul, TDV Yay., C. XI, 1995, ss. 39-49.

- Ezel Erverdi vd.: “İsmail Gaspıralı”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, İstanbul, Dergâh Yay., C.III, 1979, ss. 288-289.
- “Mehmed Şemseddin”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, İstanbul, Dergâh Yay., C.VI, 1986, ss. 221.
- Ezel Erverdi vd.: “Şemseddin Sami”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, İstanbul, Dergâh Yay., C.VIII, 1998, ss. 129-131.
- Fortna, C. Benjamin: **Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Okumayı Öğrenmek**, Çev. Mehmet Beşikçi, İstanbul, Koç Üniversitesi Yay., 2013.
- Gözütok, Şakir: **İslam’ın Altın Çağında İlim**, İstanbul, Nesil Yay., 2012.
- Gray, William S.: **Okuma ve Yazı Öğretimi**, Çev. Nejat Yüzbaşıoğulları, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1964.
- Güçtekin, Nuri: **İstanbul’daki Husûsi Mektepler (1873-1922)**, İstanbul, İBB Kültür AŞ Yay., 2015.
- Gündüz, Mustafa: **Maâriften Eğitime: Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim Düşüncesinde Dönüşüm**, Ankara, Doğu Batı Yay., 2016.
- Güneş, Firdevs: **Ses Temelli Cümle Yöntemi ve Zihinsel Yapılandırma**, Ankara, Nobel, 2007.

- Güngör, Tahir: “Enderun Saray Mektebi'nde Has Oda Teşkilatı”, Marmara Üniversitesi SBE, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, 2007.
- H. Hüsnü: **Renkli ve Resimli Elifbâ-yı Tefeyyüz**, 2. bs., Dersaâdet, 1331.
- H. (ح) Hıfzı ve A. (ع) Cevad: **Hulâsa-yı Elifbâ-yı Osmânî**, Dersaâdet, Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, 1331.
- Hafız Ferid: **Sualli ve Cevaplı Tecvid**, Dersaâdet, 1324.
- Hafız Nuri: **Teshîl-i Kırâat-ı Arabiye**, İstanbul, Mürettibin-i Osmânîye Matbaası, 1309.
- Haktanır, Adnan Ersoy: “Selim Sabit Efendi'nin Rehnümâ-yı Muallimîn Adlı Eserinin Öğretim Teknikleri Açısından İncelenmesi Metin-İnceleme”, Gaziantep Üniversitesi SBE, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Gaziantep, 2006.
- Harputi Mehmed Ali: **Resimli İlâveli Nev Usûl Ta'îm-i Kırâ'at yâhûd Elifbâ-yı Türkî**, 2. bs., İstanbul, Matbaa-i Mokosyan, 1326.
- Haskan, Mehmet Nermi: **Yüzyıllar Boyunca Üsküdar**, Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yayını, C.II, 2001.
- Hesapçioğlu, Muhsin: **Öğretim İlke ve Yöntemleri**, 4. bs., İstanbul, Beta Yay., 1994.
- Heyet: **Musahhah Kongre Elifbâsı**, Selanik Matbaası, 4.bs., 1332.

- Heyet: “Elifbâ Müzâkerâtı”, **Selanik Vilayeti Birinci Muallimler Kongresi Mecmuası**, 1328, ss. 30-43.
- Hızlı, Mefail: **Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Sıbyan Mektepleri**, Bursa, Rağbet Yay., 1995.
- Hüseyin Fehmi, Mehmed Galib: **Feth-i Kırâ’at yâhûd Amelî ve Nazarî Elifbâ-yı Osmânî**, İstanbul, Kasbar Matbaası, 1328.
- Hüseyin Hıfzı: **Teshîl-i Elifbâ-yı Osmânî**, İstanbul, Selanik Matbaası, 1328.
- İlk Mekteplerin Müfredat Programı**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1340.
- İlk Tedrisat Tâlimatnâmesi**, İstanbul Matbaa-i Amire, 1342.
- İlk Mekteplerin Müfredat Programı**, İstanbul, Milli Matbaa, 1926.
- İmam ve Hatip Mektepleri Müfredat Programı**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1340.
- İmam Hatip Mektepleri Tâlimatnâmesi**, Ankara, Yenigün Matbaası, 1340.
- İbn Cezeri: **Tayyibeüt’n-Neşr**, Haz. Ali Osman Yüksel, İstanbul, İFAV, 1996.
- Risale-i Cezeri ve Tercemesi**, Çev. Hüseyin Karputoğlu, İstanbul, Metinler Matbaacılık, 1983.
- İbrahim Cudi: **Teshîl-i Elifbâ-yı Osmânî**, 3.bs., İstanbul, İstikbal Matbaası, 1327.

- İgüs, Esma: “II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi, Eğitim Yapıları ve Askeri Rüşdiyeler”, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul, 2008.
- İsmail Gaspıralı: **Hâce-i Sıbyân**, 2. bs., Bahçesaray, Tercüman Basımhanesi, 1890.
- “Tedrisat-ı Umûmiye Hakkında”, **Sırat-ı Mustakim**, 10 Temmuz 1324, S:49, ss: 359-364.
- İsmail Hakkı: **İsmail Hakkı Elifbâsı**, İstanbul, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1308.
- İşler, Emrullah: “Türklerin Arapçanın Ünsüzlerinde Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, **EKEV Akademi Dergisi**, C.III, S:2, Güz 2001, ss. 243-255.
- İzbudak, Veled Çelebi: **Hatıralarım**, Türkiye Yay., İstanbul, 1946.
- Kara, İsmail ve Birinci, Ali: **Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri**, 3. bs., İstanbul, Dergah Yay., 2016.
- Karaçam, İsmail: **Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri**, 9.bs., İstanbul, İFAV, 2002.
- Kasımov, Begali: “Cediçilik”, Çev. Veli Savaş, Yelok, **Gazi Türkiyat**, Bahar 2010, S: 6, ss. 336-361 (Çevrimiçi) <http://dergipark.gov.tr>, 19.12.2018.
- Kemal: **Elmas Elifbâ**, y.y., 1337.
- Kemal, Yahya: **Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım**, 3. bs., İstanbul, Fetih Cemiyeti, 1986.

- Kılıç, Ümit: “Erzurum’da Câfer Efendi Vakfı”, **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S:41, Erzurum, 2009, ss.173-187.
- Kilisli Muallim Rıfat: “Mekteb Hatıraları”, **Muallimler Mecmuası**, C.III, S:30, s. ss. 1338-1360.
- Koç, Ahmet **Kur’an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik**, Ankara, İlahiyat Yay., 2005.
- Koçer, Hasan Ali: **Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi**, Ankara, MEB Yay., 1991.
- Kodaman, Bayram: **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Koncak, İbrahim: “Cedidçilik Hareketi Ve Türkistan-Osmanlı Devleti İlişkileri”, **Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi** C.II, ss. 105-114.
- Korucuoğlu, Nevin: **Veled Çelebi İzbudak**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994.
- Kurt, Songül Keçeci: **Özel İslam Mektepleri**, İzmir, Yitik Hazine Yay., 2013.
- Kurt, Yaşar: **Kur’an Tilâvetinde Mehâric-i Hurûf**, (Çevrimiçi) <https://mushaflariinceleme.diyaret.gov.tr/>, 21.6.2018.
- Küçükahmet, Leyla: **Öğretimde Planlama ve Değerlendirme**, 13.bs., Ankara, Nobel Yay., 2008.
- Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi**, Matbaa-i Amire, 1286.

Mekâtib-i İbtidâiye Ders Müfredatı, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1329.

Mekâtib-i İbtidâiye-i Umûmiye Tâlimatnâmesi, İstanbul Matbaa-i Amire, 1331.

Mekâtib-i İbtidâiye Ders Müfredatı, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1332.

M. Şerif

Rehber-i Tedris, İstanbul, Tanin Matbaası, 1327.

Mahmud Cevad İbnü's
Şeyh Nâfi:

Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrâatı XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi, Matbaa-i Amire, 1338.

Mahmud Nedim:

Usûl-i Savtiye Üzere Türk Elifbâsı Okutmaktayım, İstanbul, Kitabhane-i İslam ve Askeri, 1332.

Mehmed bin Receb:

Nevhatu'l-'Uşşâk, İstanbul, 1261.

Mehmed Celal:

Ameli Elifbâ-yı Osmânî, İstanbul, Necm-i İstikbal Matbaası, 1327.

Mehmed Cevdet:

Feyzü'l-amim fî Esrâri't-Ta'lîm, y.y., 1290.

Mehmed Emin:

Tertibât-ı Cedîde Üzere Teshilatlı Türkçe Elifbâ ve Usûl-i Kırâat, y.y. 1330.

Mehmed Fahri:

Mürşidü'l Sıbyan Elifbâ, y.y., Mehmed Hulusi Efendi Matbaası, 1327.

Mehmed Halid:

Talim'ul Kur'an, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1341.

Kur'an Muallimi, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1341.

- Mehmed Hilmi: **Osmanlı Hürriyet Elifbâsı ve Otuz Günde Okumak Yazmak**, İstanbul, Necm-i İstikbal Matbaası, 1327.
- Mehmed İzzet: **Yeni Kırâatden Elifbâ**, y.y, Kanaat Matbaası, 1328.
- Mehmed Masum: **Usûl-i Savtiyye Elifbâ**, 3. bs., İstanbul, Edeb Matbaası, 1325.
- Usûl-i Savtiyye**, 7. bs ., İstanbul, Matbaa-i Arşak Garoyan, 1330.
- Mehmed Nuri: **Mükemmel Nev Usûl Osmanlı Elifbâsı**, İstanbul, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1324.
- Mehmed Rüşdî: **Nuhbetü'l-Etfal**, İstanbul, Necib Efendi Litografya Destgahı, 1273.
- Mehmed Salih [Yeşiloğlu] **İslam Elifbâsı**, Şems Matbaası, 4. bs., 1331.
- Mehmed Şemseddin: **Çocuklara Kılavuz Elifbâ**, 5. bs., İstanbul, Arakel Matbaası, 1316.
- Mehmedoğlu, Yurdagül: **Tanzimat Sonrasında Okullarda Din Eğitimi 1838-1920**, İstanbul, İFAV, 2001.
- Mihri: **İksîr-i Elifbâ-yı Osmânî**, İstanbul, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1306.
- Muallim Cevdet: “25 Sene Evvelki Hatıralardan: Selim Sabit Merhum Hakkında”, **Tedrisat Mecmuası**, Nisan 1925, ss. 320-326.

- Muallim Naci: **Ömer'in Çocukluğu**, İstanbul, Morpa, 2007.
- Muhammed bin Muhammed: **Yeni Elifbâ ve Hurûf-ı Hecâ**, İbrahim Efendi Matbaası, 1313.
- Muhammed Eşref: **Tecrübeli Elifbâ-yı Osmânî**, 6. bs., İzmir, Marifet Matbaası, 1328.
- Muhammed el-Hanefi: **Elifbâ-yi Arabî li-ta'limi'l Kur'an**, Şems Matbaası, 1333.
- Muhammed Hamidullah: **İslam Peygamberi**, Çev. Salih Tuğ, C.I-II, İstanbul, 1993.
- Muhammed Raşid b.Halil: **Risâle-i Elifbâiyye**, İstanbul, Aşir Efendinin Taş Destegâhı, 1280.
- Muhammed Vehbi: **Miftâh-ı Kırâ'at: Elifbâ-yı Osmânî**, 5. bs., İstanbul, Matbaa-i Ahmed Kamil, 1311.
- Mustafa Faik: **Usûl-i Savtiyye Ve Ameliyye Üzere Müretteb Mükemmel Ve Musavver Elifbâ-yı Osmânî**, İstanbul, Şems Matbaası, 1330.
- Yeni Usul Resimli Türk-Osmanlı Elifbâsı Yahut Türkçe Diline Başlangıç**, İstanbul, Sancakçıyan Matbaası, 1327.
- Mustafa Hamid: **Resimli Elifbâ**, 5. bs., İstanbul, Kitabhane-i Hilmi, 1339.
- Resimli Elifbâ**, 4. bs., İstanbul, Kitabhane-i Hilmi, 1339.

- Mustafa Hamid: **Resimli Elifbâ**, 8. bs, İstanbul, Helal Matbaası, 1341.
- Resimli Elifbâ**, 10. bs, İstanbul, Helal Matbaası, 1927.
- Mustafa Şefik: **Resimli Güzel Elifbâ: İkinci Kısım - Kur'an-ı Kerim'e Hazırlık**, İstanbul, 1340.
- Resimli Güzel Elifbâ: Birinci Kısım**, 4. bs., İstanbul, 1925.
- Midhat Sadullah: **Cumhuriyet Elifbâsı-Kur'an-ı Kerim'e Başlıyorum**, Şirket-i Mürettibiye, Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul, 1342.
- Nasıf b. Mü'min El-Maluf: **Elif Cüzü**, Paris, 1279.
- Necib: **Elifbâ-yı Osmânî**, İstanbul, 1281.
- Elifbâ-yı Osmânî**, İstanbul, 1288.
- Necib Asım: "Elifbâmız Hakkında Bazı Mülâhazalar", **Daru'l Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1332-1334., ss. 131-136.
- Nurçin, Volkan: "Kıbrıs'ta Din Eğitiminin Dönüşümü ve Türkiye'nin Etkileri", Marmara Üniversitesi SBE, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul, 2019.
- Okay, Cüneyd: **Osmanlı Çocuk Hayatından Yenileşmeler (1850-1900)**, İstanbul: Kırkambar Yayınları, 1998.
- "Edebiyat Dünyasında Çocuk", **Çocuk Edebiyatı Yıllığı**, İstanbul, Gökyüzü Yay., 1987.

- Osman Nuri: **Kolay Elifbâ**, Dersaâdet, Matbaa-i Kadr, 1326.
- Öcal, Mustafa: **Yüzüncü Yılında İmam Hatip Liseleri**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2013.
- Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi**, Dergah Yay., 2015.
- Öcal, Mustafa: “Amin Alayı”, **DİA**, İstanbul, TDV Yay., C.III, 1991, ss. 63.
- Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar**, Ankara, TDV Yay., 1990.
- Özgeçit, Namık: “Arapça Ve Türkçede Ünlü Ve Ünsüzlerin Birbirlerine Etkisi -Karşıtsal Çözümleme-“, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, 2017.
- Pakalın, Mehmet Zeki: **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Ankara, MEB, 3.bs., C.I, 1983
- Pakdil, Ramazan: **Ta’lim, Tecvid ve Kıraat**, 4. bs., İstanbul, İFAV, 2014.
- Parlatır, İsmail vd. **Türkçe Sözlük**, C.I, 9. bs., Ankara, TDK, 1998.
- Rasim, Ahmet: **Falaka**, Haz. Sabri Koz, İstanbul, Arba Yay., 1987.
- Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye**, Matbaayı Amire, 1316.
- Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye**, 2. Def’a, Dârülhilâfetülâliye, Matbaa-i Âmire, 1317.

Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, 3. Def'a, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1318.

Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, 4. Def'a, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1319.

Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, 6. Def'a, Asber Matbaası, 1321.

Saçaklızade: **Tertîbü'l Ulûm**, Çev. Zekeriya Pak ve M. Akif Özdoğan, Kahramanmaraş, 2009.

Salih İhsan: **Osmanlı Lisanı Elifbâsı**, İstanbul, Matbaa-i Ahmet İhsan, 1326.

Sarıçam, İbrahim, Erşahin, Seyfettin: **İslam Medeniyet Tarihi**, 5. bs. , Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2011.

Sarıhan, Zeki: **1921 Maârif Kongresi**, Ankara, MEB, 2009.

Satı Bey: "Elifbâyı Nasıl Öğretmeli", **Tedrisat-ı İbtidâiye Mecmuası**, S:1, Şubat 1326, ss. 20-23.

Tahsîl-i İbtidâî Hakkında -Maârif Nezâretinin Yeni İçtiadı-, **İçtiad**, No: 67, 12 Haziran 1913, ss. 1463-1466.

Selanikli Tefvik: **Mükemmel Elifbâ-yı Osmânî**, İstanbul, E. (1) Maviyan Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1304.

Mükemmel Elifbâ-yı Osmânî, 30. bs., İstanbul, Kitapçı Arakel Matbaası, 1324.

Selim Sabit: **Elifbâ-yı Osmânî**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1290.

- Selim Sabit: **Risaleyi Elifbâ'iyeye**, İstanbul, 1282.
- Rehnümâ-i Muallimîn**, y.y., t.y.
- Somel, Selçuk Akşin: **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)**, İstanbul, İletişim Yay., 2010.
- Selçuk Akşin Somel, "Tanzimat Döneminde Eğitim Reformunun Dönüm Noktası: 1869 Tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, Esbab-ı Mucibe Layihası ve İdeolojik Temelleri", **Sultan Abdülmecid ve Dönemi (1823-1861)**, İstanbul, İBB Kültür A.Ş. Yay., 2015, ss. 136-167.
- "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler", **150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2007. (Çevrimiçi) <http://research.sabanciuniv.edu>., 10.8.2016.
- Söylemez, M. Mahfuz: "İslam'ın Erken Döneminde Kur'an Eğitimi", **İslami İlimler Dergisi**, İslami İlimler Dergisi Yay., Çorum, 2007, ss. 144-168.
- Türkiye'de İlkokuma ve Yazma Öğretiminin Tarihsel Gelişimi-1**, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 2009.
- "Türkçe İlkokuma Yazma Öğretiminde Ses Yöntemi ve İsmail Hakkı Elifbâsı", **Türkiyat Araştırmaları**, S:2, Bahar 2005, ss. 54-66.
- Şâvkî Ebû Halîl: **İslam ve Dünya Medeniyetleri Tarihi**, Çev. Atık Aydın, Abdulhadi Timurtaş, Van, Bilge Yay., 1994.

- Şemseddin Sami: **Küçük Elifbâ**, 4. bs., İstanbul, Karabet Matbaası, 1311.
- Şimşek, Hüseyin: “Osmanlı Döneminde Kısa Süreli Öğretmen Yetiştirme Uygulamaları (Darulameliyat Ve Taşrada Öğretmen Yetiştirme)”, **YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.XI, S:I, 2014, ss. 77-95.
- Şişman, Adnan: **Tanzimat Döneminde Fransa’ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2004.
- Takvîm-i Vekâyi**, 3 Za 1283.
- Takvîmi Vekâyi**, 25 M 1287.
- Telif ve Tercüme Nizamnamesi**, Dersââdet, Matbaa-i Amire, 1287.
- Tevhid-i Tedrisat Kanunu**, 1340, (Çevrimiçi) <http://mevzuat.meb.gov.tr/html/110.html>, 20.8.2016.
- Tahsin: **Osmanlı Elifbâsı**, Kasabat Matbaası, 1313.
- Tanrıkulu, İbrahim: “Kur’an Öğretimine ve Hıfzına Dair Bazı Mülahazalar”, **I. Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu**, Yecder Kitapları, 2010, ss. 61-70.
- Temel, Nihat: **Kıraat ve Tecvid Istılahları**, İstanbul, İFAV, 1997.
- Temizyürek, Fahri: “Selim Sabit Efendi ve Usul-i Cedid Hareketi İçerisindeki Yeri”, Gazi Üniversitesi SBE, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 1999.

- Tetik, Necati: **Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Ta'limi**, Ankara, İşaret Yay., 1990.
- Tezcan, Hülya: **Osmanlı Sarayının Çocukları**, İstanbul, Aygaz Yayınevi, 2006.
- Tırnovalı Muhammed Nuri: **Müntehab Elifbâ-yı Osmânî**, İstanbul, 1311.
- Tuğral, Rahim: **Ta'lim**, İzmir, Tıbyan Yay., 2011.
- Tural, Sadık vd.: **Türk Dünyası ve Edebiyatçıları Ansiklopedisi**, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., C.IV, 2004.
- Türkyılmaz, Selçuk: “İsmail Gaspıralı’nın Eğitim Anlayışı”, Ege Üniversitesi SBE, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İzmir, 2013.
- Uçar, Metin: **Osmanlı Türkçesi Elifbâsı**, Isparta, Hayrat Neşriyat, 2015.
- Unat, Faik Refik: **Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1964.
- User, Hatice Şirin: **Başlangıçtan Günümüze Türk Yazı Sistemleri**, Ankara, Akçağ Yay., 2006.
- Uzun, Mustafa: “Cûdî Efendi Trabzonlu”, **DİA**, İstanbul, TDV Yay., C.VIII, 1993, ss. 81-82.
- “Ebced”, **DİA**, İstanbul, TDV Yay., C.X, 1994., ss. 68-70.

- Ünlü, Demirhan: **Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi**, Ankara, TDV Yay., 1993.
- Yardım, Mehmet Nuri: **Edebiyatçılarımızın Çocukluk Hatıraları**, İstanbul, Timaş Yay., 3.bs., 1998.
- Yazarı Yok: **Elifbâ Cüzü**, 1826/27.
- Yazarı Yok: **Elifbâ Cüzü**, t.y.
- Yazarı Yok: **Elifbâ Cüzü**, Dersaâdet, Matbaa-i Osmânîyye, 1312.
- Yazarı Yok: **Elifbâ Cüzü**, Dersaâdet, Mahmud Bey Matbaası, 1328.
- Yazarı Yok: **Elifbâ Cüzü**, Dersaâdet, Matbaa-i Osmânîyye, 1325.
- Yazarı Yok: **Elifbâ**, 1272.
- Yazarı Yok: **Usul-ü Cedide Üzere Müretteb Elifbâ Cüzü**, 3. bs., İstanbul, Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane, 1275.
- Yazarı Yok: **Elif Cüzü**, 4. bs., 1279.
- Yazarı Yok: **Musahhah Elifbâ-yı Osmânî**, 12. bs., İstanbul, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1332.
- Yazarı Yok: **Mebde-i Ta'lîm-i Sıbyân**, İstanbul, Erzincanlı Artin Minasyan ve Şirketi Matbaası, 1866.
- Yazarı Yok: **Tecvid**, İstanbul, 1314.
- Yazarı Yok: **Dârü's-Şafaka Elifbâsı**, 3. bs., İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1310.
- Yazarı Yok: **Elifbâ**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1317.

- “Elifbâ ve Kırâat Müsabakası”, **Muallimler Mecmuası**, C.I, S:2, 1922, ss. 31-33.
- Yazır, Mahmud
Bedreddin: **Medeniyet Âleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1972.
- Yıldırım, Sema; Zeynel,
Behçet Kemal Ed. “Ahmed Cevad [Emre]”, **TBMM Albümü 1920-1950**, C.I, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yay., 2010.
- Yusuf Rıza: **En Kolay Tecvid**, İzmir, Şems Matbaası, 1329.
- Yücel, Hasan Âli: **Geçtiğim Günlerden**, İstanbul, İletişim Yay., 1990.
- Zengin, Zeki Salih: **Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi (1839-1876)**, İstanbul, MEB Yay., 2004.
- Zengin, Zeki Salih: **II. Abdülhamid Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi**, Adana, Baki Kitabevi, 2003.

EKLER

Ek 1:

Tezimizde Osmanlı Türkçesi ve Kur'an öğretim materyali olarak incelenen elifbâlar yayın yıllarına göre aşağıda listelenmiştir:

Elifbâ Cüzü (t.y.)

Elifbâ (h.1272/1856)

Nuhbetü'l Etfâl (h.1274/1858), Mehmed Rüşdî, İstanbul, Necip Efendi Litografya Destgâhı.

Usûl-i Cedîde Üzere Müretteb Elifbâ Cüzü (h.1275/1859), Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, 3. bs.

Risâle-i Elifbâiyye (h.1280/1863), Mehmed Raşid bin Halil, İstanbul, Aşır Efendi'nin Taş Destgâhı.

Elifbâ-yı Osmânî (h.1281/1865), Necib, İstanbul, 1. bs.

Risâle-i Elifbâiyye (h.1282/1866), Selim Sabit Efendi, İstanbul.

Mebde-i Ta'lîm-i Sıbyân (1866), İstanbul, Erzincanlı Artin Minasyan ve Şirketi Matbaası.

Elifbâ Risalesi (h.1283/1867), Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye, İstanbul, Tasvîr-i Efkâr Gazetehanesi.

Elifbâ-yı Osmânî (h.1290/1874), Selim Sabit, İstanbul, 2. bs.

Feyzü'l-amim fî Esrâri't-Ta'lîm (1290/1874-75), Mehmed Cevdet, y.y.

Eser-i Hâme (h.1291/1875): Abdülcebbar Dağıstanî, İstanbul, 3. bs.

Elifbâ-yı Cedîde (Mübtediyân) (1292/1875-77), M. S. , İstanbul, Matbaa-i Âmire.

Mükemmel Elifbâ-yı Osmânî (1304/1887-89), Selanikli M. Tevfik, İstanbul, E. (١)
Maviyan Şirket-i Mürettibiye Matbaası.

Hâce-i Sıbyân (1890), İsmail Gaspıralı, Bahçesaray, Tercüman Basımhanesi, 2. bs.

İksîr-i Elifbâ-yı Osmânî (1306/1889-91), Mihri, İstanbul, Şirket-i Mürettibiye
Matbaası.

İsmail Hakkı Elifbâsı (1308/1891-93), İsmail Hakkı, İstanbul, Şirket-i Mürettibiye
Matbaası.

Dârü 'ş-Şafaka Elifbâsı (1310/1893-95), İstanbul, Mahmut Bey Matbaası, 3.bs.

Mükemmel Osmanlı Elifbâsı (1310/1893-95), Ali Hıfzı, İstanbul, Kasabar Matbaası.

Tarz-ı Cedîd Üzere Müretteb Osmanlı Elifbâsı (1310/1893-95), Ahmed Fazıl,
İstanbul, Matbaa-i Nişan Berberyan.

Miftâh-ı Kırâ'at: Elifbâ-yı Osmânî (1311/1894-96), Hafız Muhammed Vehbi,
İstanbul, Ahmed Efendi Matbaası, 5.bs.

Müntehab Elifbâ-yı Osmânî (1311/1896), Tırnovalı Muhammed Nuri, İstanbul.

Küçük Elifbâ (1311/1894-96), (ش) Ş. Sami, İstanbul, Karabet Matbaası, 4. bs.

Elifbâ (1312/1897), Azmi, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası.

Yeni Tertib Elifbâ-yı Osmânî (t.y.), Abdülfettah.

Yeni Elifbâ ve Hurûf-ı Hecâ (h.1313/1896), Muhammed bin Muhammed, İbrahim
Efendi Matbaası.

Osmanlı Elifbâsı (1313/1896-98), Tahsin, Kasabat Matbaası.

Elifbâ-yı Osmânî yâhûd Medhalü'l-Lisân (h.1314/1897), Bağdadî Cemil, İstanbul, Yovanaki Panayotidis Matbaası

Elifbâ (1314/1899), Abdi Kamil, İstanbul, Mahmut Bey Matbaası, 2. bs.

Mükemmel Elifbâ-yı Osmânî (1314/1899), Ali Rıza Efendi, İstanbul, Cemal Efendi Matbaası.

Çocuklara Kılavuz Elifbâ (1316/1899-01), Mehmed Şemseddin, İstanbul, Arakel Matbaası, 5. bs.

Elifbâ (1316/1901), Eğinli Mehmet Nuri, İstanbul, Cemal Efendi Matbaası.

Elifbâ (1317/1902), İstanbul, Matbaa-i Amire.

Musahhah Elifbâ-yı Osmânî (1322/1907), İstanbul, Evkâf-ı İslamiye Matbaası, 12. bs.

Mükemmel Nev Usûl Elifbâyı Osmânî (h.1324/1907), Mehmed Nuri, İstanbul, Şirket-i Mürettebiye Matbaası.

Ahmed Cavid Elifbâsı (h.1325/1907), Ahmed Cavid, İstanbul, Matbaa-i Kütübhaneye-i Cihan, 2.bs.

Osmanlı Lisanı Elifbâsı (h.1326/1908), Salih İhsan, İstanbul, Matbaa-i Ahmet İhsan.

Resimli İlâveli Nev Usûl Ta'lîm-i Kırâ'at yâhûd Elifbâ-yı Türkî (1326/1909), Harputi Mehmed Ali, İstanbul, Matbaa-i Mokosyan, 2. bs.

Usûl-i Savtiyye Elifbâ (1325/1910), Mehmed Masum, İstanbul, Edeb Matbaası, 3.bs.

Tertib-i Sâni Elifbâ-yı Cedid (h.1327/1910), Ahmed Nazif, y.y., 2. bs.

Osmanlı Hürriyet Elifbâsı ve Otuz Günde Okumak Yazmak (1327/1909-12), Mehmed Hilmi, İstanbul, Necm-i İstikbal Matbaası.

Çocuklarıma Elifbâ-yı Türkî (1327/1909-12), M. Abdülkadir, İstanbul: Mürettibin-i Osmaniye Matbaası, 4. bs.

Teshîli Elifbâ-yı Osmânî (1327/1910-12), İbrahim Cudi, İstanbul, İstikbal Matbaası, 3. basım.

Yeni Kıraatden Elifbâ (h.1328/1910), Mehmed İzzet, y.y., Kanaat Matbaası.

Feth-i Kırâ'at yâhûd Amelî ve Nazarî Elifbâ-yı Osmânî (1328/1913), Hüseyin Fehmi ve Hafız Mehmed Galib, İstanbul, Kasbar Matbaası.

Tecrübeli Elifbâ-yı Osmânî (1328/1913), Muhammed Eşref, İzmir, Marifet Matbaası, 6. bs.

Teshîl-i Elifbâ-yı Osmânî (1328/1913), Hüseyin Hıfzı, İstanbul, Selanik Matbaası.

Türkçe Elifbâ (h.1331/1913), Ahmed Şükrü, İstanbul, Matbaa-i Amire.

İslam Elifbâsı (h.1331/1913), Hafız Mehmed Salih, İstanbul, Şems Matbaası, 4.bs.

Türkçe Yeni Elifbâ (1330/1912-15), ¹. Fikri, İstanbul, Karabet Matbaası, 2.bs.

Hulâsa-i Elifbâ-yı Osmânî (1331/1913-16), (ح.) Hıfzı ve (ع.) Cevad, Dersaâdet, Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası.

Tecrübeli Kolay Elifbâ (1337/1919-21), Ali Haydar ve H. H (ح. ح), İstanbul, Orhaniye Matbaası.

Resimli Elifbâ (1339/1923), Mustafa Hamid, İstanbul, Kitabhane-i Hilmi, 5.bs.

Rehnümâ-iKıraat yahud Yeni Elifbâ (t.y), Ahmed Hamdi, y.y.

Mülahhas Yeni Elifbâ (t.y), Ahmed Cevad, İstanbul, Matbaa-i Osmaniye, 3. bs.

Ek 2:

Yeni Elifbâ: Kur'an Okuyorum (1328/1910-12), Ahmed Cevad, İstanbul, Matbaa-i Osmânîye

Teshîl-i Kiraat-ı Arabiye (h.1329/1911), Hafız Nuri, İstanbul, Mürettibîn-i Osmaniye Matbaası.

Muallim-i Sanî Elifbâ-yı Arabî (h.1331/1913), Ahmed Hadi Maksudi, Kazan.

Elifbâ-yı Arabî li-ta'limi'l Kur'an'il Mübin (h.1333/1915), Seyyid Hafız Muhammed el-Hanefî, Şems Matbaası.

Resimli Güzel Elifbâ-İkinci Kısım-Kur'an-ı Kerim'e Hazırlık (h.1340/1922), Mustafa Şefik, İstanbul.

Talim-i Kur'an (h.1341/1923), Mehmet Halid, İstanbul, Matbaa-i Amire.

Kur'an-ı Kerim Elifbâsı (h.1342/1924), Ahmed Edib ve Veled Çelebi, İstanbul, Matbaa-i Osmaniye.

En Son Elifbâ: Cumhuriyet Elifbâsı - Kur'an-ı Kerim'e Başlıyorum, (1342/1924-26), Midhat Sadullah, İstanbul Şirket-i Mürettibiye Matbaa ve Kütüphanesi.

Kur'an-ı Kerim Esaslı Tatbikat Dersleri, (h.1345/1927), Demir Hafız Mehmed, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 2.bs.

Kur'an-ı Kerim Elifbâsı, (1927), Ali Haydar, İstanbul, Orhaniye Matbaası, 3. bs.